

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ) ANA BİLİM DALI

ANADOLU SELÇUKLU, İLHANLI ve BEYLİKLER DÖNEMİNDE
SULTAN ÖYÜĞÜ (ESKİŞEHİR)

DOKTORA TEZİ

Cem BOZ

ANKARA-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ) ANA BİLİM DALI

ANADOLU SELÇUKLU, İLHANLI ve BEYLİKLER DÖNEMİNDE
SULTAN ÖYÜĞÜ (ESKİŞEHİR)

DOKTORA TEZİ

Cem BOZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İlhan ERDEM

ANKARA-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

ANADOLU SELÇUKLU, İLHANLI VE BEYLİKLER DÖNEMİNDE
SULTAN ÖYÜĞÜ (ESKİŞEHİR)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : İlhan ERDEM

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. İlhan ERDEM

.....

Prof. Dr. Refik TURAN

.....

Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK

.....

Doç. Dr. Hatice ORUÇ

.....

Doç. Dr. Mustafa UYAR

.....

Tez Sınavı Tarihi02.07.2020.....

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. İlhan Erdem danışmanlığında hazırladığım “Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü(Eskişehir), (Ankara.2020) ” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 21.07. 2020
Adı-Soyadı ve İmza

Cem Boz

ÖNSÖZ

Daha çok, coğrafi konumundan kaynaklanan stratejik önemi dolayısıyla tarih sahnesinde ön plana çıkmış olduğu görülen Eskişehir kenti, gerek Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu sürecinde askeri işlevselliğinden kaynaklanan rolü itibariyle, gerek Osmanlı Devleti'nin temellerinin atılmış olduğu yer olması dolayısıyla, Anadolu Türk tarihinde özel bir yere sahiptir. Kutalmış oğullarının İznik'e hakim olmaları öncesinde karargâh olarak kullanmış oldukları kent yine, Kutalmış oğlu Süleyman'ın sultanlığını ilan ettiği ilk yer olma özelliğini de taşımaktadır.

Doğu'nun ve Batı'nın karşı karşıya geldiği Haçlı Seferleri esnasında iki büyük savaşa da sahne olan Eskişehir bilhâssa, 12. asrın ikinci yarısından itibaren Anadolu Selçuklu ve Bizans devletleri arasındaki siyasi ilişkilerin odağında yer almış ve bu bağlamda bir kaç defa, Bizans ordularıyla Türkmenlerin çatışmalarına da sahne olmuştur.

13. asırda artık, tamamıyla Türk hakimiyetine alınmış olunan Eskişehir bir Uc kenti olması dolayısıyla, bu yüzyılın ilk yarısının sonlarından itibaren önemli bir kısmı Babailere mensup olup, Selçuklu-Moğol rejimine muhalif çok sayıda Türkmenin göç ettiği başlıca şehirlerden birisi haline gelmiştir. Eskişehir'in kentleşme sürecine büyük bir ivme kazandırmış olan bu göçler ayrıca, Anadolu Selçuklu Devleti'nin nihayete ermesinden sonra Anadolu Türk tarihinde yeni bir sayfa açmış olan Osmanlı devletinin temellerinin atılmasında da, büyük bir katkı sağlamıştır.

Ağırlıklı olarak Eskişehir kentinin Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetindeki siyasi tarihinin konu edinildiği bu çalışma ayrıca, kentin bu dönemdeki etnik, sosyo-kültürel, dinsel ve ekonomik yapısıyla alâkalı bir takım değerlendirmeler ile tespitleri de içermektedir. Kentin siyasi tarihinin ön plana çıkarılmasının nedeni ise, bu zamana dek doğrudan bu hususla alâkalı olarak hazırlanmış herhangi müstakil bir çalışmanın bulunmaması dolayısıyladır. Ansiklopedilerdeki Eskişehir maddeleri ile kentin genel siyasi tarihinin konu edinildiği çalışmalarda yer alan bu dönemle alâkalı bilgiler ise dar bir kapsam içerisinde sunulmuş olduğundan doğal olarak, yetersiz kalmaktadır. Bu tür çalışmalarda, kentin Anadolu Selçukluları ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerindeki siyasi vaziyetine ilişkin üzerinde önemle durulması icâp eden bazı hususlara ya hiç değinilmediği, yahut bunların yeterince irdelenilmediği görülmektedir.

Bu bağlamda, hazırlanmış olunan bu çalışma ile bu tür hususların açıklığa kavuşturularak, kentin Anadolu Selçukluları ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerindeki tarihinin daha belirgin bir hale getirilmesi amaçlanmaktadır.

Tezimizin giriş bölümünde; daha çok, asıl konumuza temel oluşturmak maksadıyla Eskişehir kentinin yazılı tarih öncesi dönemden, Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetine girmesine kadar olan süreçteki siyasi tarihi hakkında bilgiler verilmiş ve bilhâssa, kentin Bizans hakimiyeti dönemindeki askeri önemine vurgu yapılmıştır. Yine, kentin *Sultan Öyüğü* ve *Eskişehir* isimlerinin menşei ile Selçuklu ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerindeki konumu gibi bazı tartışmalı hususlarda bu bölüm dahilinde ele alınmıştır.

Tezimizin birinci bölümü ise, Eskişehir'in Kutalmış oğulları tarafından fethedilmesi hadisesinden, İlhanlıların Anadolu'daki hakimiyetlerinin son bulmuş olduğu 1335 yılına değin uzanan süreçteki siyasi tarihini konu edinmektedir. Bu bölüm dahilinde kentle doğrudan, yahut dolaylı yoldan ilişkisi bulunan hadiseler aktarılarak, kentin bu süreçteki siyasi durumuyla ilgili bir takım değerlendirmeler ve tespitlerde bulunulmuş ayrıca, kentin Osmanlı devletinin kuruluş sürecindeki rolü vurgulanarak, Osman Bey ve Orhan Bey dönemlerindeki siyasi vaziyetiyle alakalı bilgiler de verilmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde kronikler, vakayinâmeler, menkıbeler, arşiv belgeleri ve araştırma eserlerinden edinilen bilgiler doğrultusunda Eskişehir kentinin Anadolu Selçuklu ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerindeki etnik, demografik, sosyo-kültürel, dinsel ve ekonomik yapısı incelenilmeye çalışılmış ve bu hususlarla alakalı bir takım değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmamızın üçüncü bölümü ise Eskişehir kent merkezi ve ilçelerinde bulunan Anadolu Selçuklu ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerinden kalmış olan mimari yapılarla ilgili araştırmamızı içermektedir.

Tezimizin son bölümü olan dördüncü bölümde; yine, bu dönemlerde yaşamış olan Eskişehirli yahut ismi kent ile özdeşleşmiş olan ünlü şahsiyetler tanıtılmıştır.

Hazırlamış olduğum bu çalışmanın tamamlanmasında yönlendirmeleriyle katkı sağlamış olan değerli hocam, danışmanım Prof. Dr. İlhan ERDEM'e, yüksek lisans eğitimim süresince benden desteklerini esigemeyen Doç. Dr. Hatice ORUÇ ve Doç. Dr. Mustafa UYAR hocalarım ile değerli arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Mert KOZAN ve Arş. Gör. Törebey GÜNAYDIN'a teşekkürlerimi sunarım. Yine, kaynak temini hususunda desteklerini esigemeyen Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYLAR'a, katkılarından dolayı değerli kardeşim Salih AKKAYA'ya ve ayrıca, araştırmalarım sırasında göstermiş oldukları nezâket ve yardımlardan dolayı, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarından sayın, Mustafa SÖNMEZ ve Tümer YILMAZ beylere de

teşekkürü borç bilirim. Son olarak, yaşadığım bu zorlu sürecin en yakın tanığı olan sevgili anneme fedakârlıklarından dolayı teşekkürlerimi bildiririm.

Cem Boz
Ankara, 2020

KISALTMALAR

A.g.b.	: Adı Geçen Bildiri
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale/Madde
A.g.t.	: Adı Geçen Tez
A. Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs.	: Basım
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
CHSB	: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicrî
MEBİA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İng.	: İngilizce
Krş.	: Karşılaştırınız
M.	: Milâdî

M.Ö.	: Milâttan Önce
M.S.	: Milâttan Sonra
Nr.	: Numara
p.	: Page/Sayfa
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
S.	: Sayı
Suppl.	: Supplementband/Ek Cilt
TD	: Tahrir Defteri
Trc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Trk.	: Türkçe
v.	: Varak
vd.	: Ve devamı
Vol.	: Volume/Cilt
Yay.	: Yayımlayan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	iv
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	xi
A. İslâm Vakâyinâmeleri.....	xi
1. Arapça Eserler.....	xi
2. Farsça Eserler.....	xiv
B. Bizans Kronikleri.....	xvi
C. Süryani ve Ermeni Kronikleri.....	xviii
D. Haçlı Kronikleri.....	xviii
E. Osmanlı Vekâyinâmeleri.....	xx
F. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri.....	xxii
G. Menâkıbnâmeler.....	xxiv
H. Seyahâtnâmeler ve Coğrafya Eserleri.....	xxv
I. Araştırmalar.....	xxvi
GİRİŞ	1
1. Sultan Öyüğü ve Eskişehir İsimlerinin Menşei.....	1
2. Kentin Selçuklu ve İlhanlı Hakimiyeti Dönemlerindeki Konumu.....	4
3. Yazılı Tarih Öncesi Dönemden, Selçuklu Egemenliğinin Başlangıcına Kadar Olan Süreçte Eskişehir Kentinin Siyasi Tarihi.....	7

I. BÖLÜM

ESKİŞEHİR KENTİNİN ANADOLU SELÇUKLU VE İLHANLI HAKİMİYETİ DÖNEMLERİNDEKİ SİYASİ DURUMU

A. KUTALMIŞ OĞULLARININ FETHİNDEN, SULTAN II. KILIÇ ARSLAN'IN SALTANAT DÖNEMİNE KADAR OLAN SÜREÇ (1075-1092).....	21
1. Selçuklu Türklerinin İlk Defa Eskişehir Havalisinde Görünmeleri.....	21
2. Kentin Kutalmış Oğulları Tarafından Fethedilmesi.....	26
3. Emir Porsuk'un Anadolu Seferleri Esnasında Eskişehir Kenti.....	30
4. Kutalmış oğlu Süleyman'ın Eskişehir'de Sultanlığını İlan Etmesi.....	31
5. 1 Temmuz 1097/Dorylaion Savaşı: Sultan I. Kılıç Arslan'ın Eskişehir'de Haçlı Orduları Karşısında Vermiş Olduğu Büyük Mücadele.....	34
6. Savaşın Ardından Bizans İdaresi Altına Girmiş Olan Eskişehir'in İkinci Defa Selçuklu Hakimiyetine Alınması.....	39
7. II. Haçlı Seferine Katılan Alman Ordusunun Eskişehir'de Türkler Tarafından Yenilgiye Uğratılması (26 Ekim 1147).....	47
B. SULTAN II. KILIÇ ARSLAN'IN SALTANAT DÖNEMİNDEN, SULTAN I. ALEÂDDÎN KEYKUBÂD'IN SALTANAT DÖNEMİNE KADAR OLAN SÜREÇ (1092-1220).....	53
1. İmparator I. Manuel Komnenos'un 1160 Yılında Düzenlemiş Olduğu Eskişehir Seferi.....	53
2. İmparator I. Manuel Komnenos'un 1175 Yılı Seferi: Eskişehir'in Bizans Ordusu Tarafından İşgal Edilmesi.....	55
3. Myriokephalon Savaşı'ndan Sonraki Süreçte Eskişehir Kentinin Siyasi Durumu.....	59
4. Seyyid Battal Gazi'nin Mezarının Eskişehir'de Bulunması.....	62
C. SULTAN I. ALEÂDDÎN KEYKUBÂD'IN SALTANAT DÖNEMİNDEN, SULTAN II. GIYASEDDİN MESÛD'UN II. SALTANAT DÖNEMİNİN SONA ERMESİNE KADAR OLAN SÜREÇ (1220-1308).....	64

1. Sultan I. Aleâddin Keykubâd'ın Eskişehir Havalisindeki Askeri Faaliyetleri Doğrultusunda, Ertuğrul Bey İdaresindeki Kayıların Sultan Öyüğü Bölgesine Yerleşme Süreci.....	64
2. Moğol Tahakkümü Altında Sultan Öyüğü Uc Bölegesi.....	69
3. Osman Bey'in Eskişehir Beyi ile Çatışması.....	74
4. Osman Bey'in Karacahisar'ı Fethi Hadisesi	76
5. Fethin Ardından Osman Bey'in Eskişehir'de Gerçekleştirmiş Olduğu İcrââtlar.....	79
6. Osman Bey'in Fiilî Hakimiyetinde Bulunan Eskişehir'in Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışına Kadar Olan Süreçteki Siyasi Durumu.....	82
D. İLHANLI HAKİMİYETİ DÖNEMİNDE ESKİŞEHİR KENTİNİN SİYASİ DURUMU (1308-1335).....	87
1. Eskişehir Kentinin Osman Bey'in Karacahisar'ı Fethi Öncesi ile Orhan Bey'in Fiilî Hakimiyeti Döneminde Germiyan Oğullarının İdaresinde Bulunduğuna Yönelik İddiaların Değerlendirilmesi.....	93

II. BÖLÜM

ESKİŞEHİR KENTİNİN ANADOLU SELÇUKLULARI VE İLHANLI HAKİMİYETİ DÖNEMLERİNDEKİ ETNİK, DEMOGRAFİK, DİNSEL, SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI

A. Etnik ve Demografik Yapı.....	98
B. Dinsel ve Sosyo-Kültürel Yapı.....	104
1. Dervişler.....	105
2. Ahiler.....	111
3. Fakîhler.....	113
C. Ekonomik Yapı.....	11

III. BÖLÜM

ESKİŞEHİR KENT MERKEZİ İLE İLÇELERİNDE BULUNAN ANADOLU SELÇUKLU VE İLHANLI DÖNEMLERİNE AİT MİMARİ YAPILAR

A. Kent Merkezinde Yer Alan Eserler.....	116
B. Günyüzü İlçesinde Bulunanlar.....	121
C. Mihalıççık İlçesinde Bulunanlar.....	121
D. Seyitgazi İlçesinde Bulunanlar.....	122
E. Sivrihisar İlçesinde Bulunanlar.....	127

IV. BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARI VE İLHANLI HAKİMİYETİ DÖNEMLERİNDE YAŞAMIŞ ESKİŞEHİRLİ YAHUT KENTLE ÖZDEŞLEŞMİŞ ÜNLÜ ŞAHSİYETLER

A. Seyyid Battal Gazi.....	132
B. Yunus Emre.....	134
C. Seyyid Nureddin.....	136
D. Nasreddin Hoca.....	136
E. Şeyh Edebâli.....	137
F. Emir Arslan Doğmuş	139
G. Kadı Celaleddin.....	139
H. Hazinekar Necibüddin Mustafa.....	140
I. Cemaleddin Ali.....	140
İ. Seyyid Mahmud Suzanî.....	141

J. Şücâaddin Veli.....	141
K. Üryan Baba.....	143
L. Hızır Bey.....	144
SONUÇ	146
ÖZET	155
ABSTRACT	156
BİBLİYOGRAFYA	157
EKLER	185
HARİTALAR	185
RESİMLER	187

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

A. İslâm Vakâyinâmeleri

1. Arapça Eserler

Bu kaynak grubundaki eserlerden daha çok, Arap ordularının Bizans hakimiyeti döneminde düzenlemiş oldukları Anadolu seferlerinde Eskişehir kentiyle ilişkili kayıtlar içermeleri dolayısıyla yararlanılmıştır. Bu doğrultuda kullanmış olduğumuz ilk Arapça kaynak; 9. asırda yaşamış olan tarihçi Belâzurî'nin, Arap ordularının Eskişehir'e ayak basmış oldukları en erken tarih olma ihtimalini taşıyan H. 31/M. 651-652 yılına dair aktarmış olduğu bir rivâyetin yer aldığı *Fütûhu'l-Büldân* adlı eseridir. Eserde ayrıca, Arapların H. 162/M. 778-779 senesinde Eskişehir kentini işgal etmiş oldukları sefere ilişkin bir kayıta mevcuttur. Çalışmamızda eserin Arapça neşrinden istifâde edilmiştir¹.

Belazuri ile çağdaş sayılan Taberî'nin, *Tarihü'l Ümem ve'l Müluk* isimli eseri ise, Arapların Eskişehir kentiyle doğrudan ilişkisi bulunan askeri harekâtların tümüne dair kayıtlar içermesi nedeniyle, çalışmamıza büyük bir fayda sağlamıştır. Eserde, Eskişehir'in Arap orduları tarafından ilk defa fethedildiği H. 89/M. 708-709, ikinci kez işgal edildiği H. 162/M. 778-779 ve Nakoleia (Seyitgazi)'nin ele geçirilmiş olunduğu

¹ Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud el-Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, Mektebetü'l Hilal, Beyrut 1988. Eser ve müellifi hakkında bilgi almak için bkz. Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, I, E. J. Brill, Leiden 1943, s. 147-148; **Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband**, I, Leiden 1937, s. 216; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 48-49. Belazuri'nin H. 31/M. 651-652 senesine dair aktarmış olduğu bu rivâyetin aynısı Katib el-Bağdadi'nin, *el-Hırac-ü Sinaatu'l Kitabe* ve Yakût el-Hamevî'nin, *Mucemü'l-Büldân* isimli eserlerinde de görülmektedir bkz. Katib el-Bağdadi, Ebû'l Ferec Kudâme b. Cafer, **el-Hırac-ü Sinaatu'l Kitabe**, Dâr al-Rashid lin-Nashr, Bağdat 1981. Kudame b. Cafer ve eseriyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Brockelmann, **GAL**, I, s. 262; **Suppl.**, I, s. 406-407; Şeşen, **a.g.e.**, s. 104-105. Yakut el-Hamevî, Şihabeddin Yakut b. Abdullah el Rûmî, **Mucemü'l-Büldân**, 2. bs., C. II, Dâr Sâdir, Beyrut 1995. Müellif ve eseri hakkında bilgi edinmek için bkz. Brockelmann, **GAL**, I, s. 630-632; **Suppl.**, I, s. 880; M. Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih Ve Müverrihler-**, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 435-442.

H. 165/M. 781-782 yılı seferleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Çalışmamızda Taberî'ye ait bu eserin Arapça neşrinin 4., 6., 8. ve 9. ciltlerinden yararlanılmıştır².

Nuveyrî'nin *Nihayetü'l-ereb fi-fünûni'l-edeb*³, Azdî'nin *Tarihi Musul*⁴, Yakubî'nin *Târîhu'l Yakûbî*⁵ ve İbn Tağribirdî'nin *en-Nucûmüz'z-Zâhira fi Mülûki Mısır ve'l Kahira*⁶ isimli eserlerinden de, H. 89/M. 708-709 yılındaki seferle ilgili Taberî ile benzer kayıtlar içermeleri dolayısıyla istifâde olunmuştur. Çalışmamızda adı geçen bu eserlerin Arapça neşirleri kullanılmıştır.

Sadece, Bizans hakimiyeti dönemindeki Arap seferleriyle ilgili olmayıp, Anadolu Selçukluları dönemiyle ilgili kayıtlarda içeren İbnü'l Esîr'in, *el-Kâmil fi't-Târih* isimli eseri, tezimizde en çok başvurulan Arapça kaynak niteliğindedir. Buna karşın, 12. asırda yaşamış olan tarihçinin büyük oranda Taberî'ye dayanan 7. ve 8. asırlardaki Arap seferiyle ilgili kayıtlarının dışında, Anadolu Selçukluları döneminde gerçekleşmiş hadiselerle dair vermiş olduğu malumâtın çalışmamıza doğrudan, çok fazla bir katkı sağlamış olduğu söylenemez. Eserde 1097 ve 1147 yıllarında Haçlılarla Eskişehir'de gerçekleşen savaşlarla ilgili olarak ancak, bir iki cümle sarf edilmiş ve doğal olarak, bu seferlerle ilgili kayıtlarda daha çok, Araplarla Haçlılar arasında yaşanan mücadeleler konu edinilmiştir. Bununla birlikte, müellifin Sultan I. Kılıç Arslan dönemine dair bazı kayıtlarının, Eskişehir kentiyle alakalı yapmış olduğumuz tespit ve değerlendirmelere dolaylı yoldan bir katkı sunmuş olduğu söylenebilir. Çalışmamızda *el-Kâmil fi't-Târih*'in Arapça neşrinin 4., 5., 6., 8., 9. ve 10. ciltlerinden istifâde olunmuştur⁷.

² Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Tarihü'l Taberî, Tarihü'l Ümem ve'l Müluk**, C. 4-6-8-9, Dâr al-Turas, Beyrut 2008. Taberî ve eseriyle ilgili bilgi için bkz. Brockelmann, **GAL**, I, s. 148-149; **Suppl.**, I, s. 217-218; Günaltay, **a.g.e.**, s. 34-50; Şeşen, **a.g.e.**, s. 52-57.

³ Nûveyrî, Şihâbeddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, **Nihayetü'l-ereb fi-fünûni'l-edeb**, C. 21, Dârul-kütüb ve'l-Vesâ'ikü'l-Kavmiyye, Bağdad 2002. Nuveyrî ve eseriyle alakalı bilgi için bkz. Günaltay, **a.g.e.**, s. 251-253; Şeşen, **a.g.e.**, s. 180-181.

⁴ Azdî, **Tarihi Musul**, Dârü'l Kutubû'l İlmîyye, Beyrut 2006.

⁵ Yakûbî, Abû'l Abbâs Ahmed b. İshak b. Câfer b. Vehb b. Vâzih, **Târîhu'l Yakûbî**, C. 2, Dâr Sadr, Beyrut (Tarihsiz). Yakubi hakkında bilgi edinmek için bkz. Murat Ağarı, "Ya'kûbî", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, ss. (287-288).

⁶ İbn Tağribirdî, Cemâleddîn Ebû'l Mehâsin Yusuf, **en-Nucûmüz'z-Zâhira fi Mülûki Mısır ve'l Kahira**, C. 1, Kahire 1972. Müellif ve eseri ile ilgili bilgi almak için bkz. Şeşen, **a.g.e.**, s. 219-221.

⁷ İbnü'l Esîr, İzzeddîn Ali b. Muhammed, **el-Kâmil fi't-Târih**, Darû'l-Kütübî'l İlmîyye, C. 4-5-6, (Beyrut 1987/1407), C. 9-10 (Beyrut 1424/2003). İbnü'l Esir ve eseri hakkında bilgi almak için bkz.

Eskişehir kentiyle ilgili doğrudan ve dolaylı olarak bilgi sunan bir diğer Arapça eser ise, *Azîmî Tarihi*'dir. Eserden daha çok, 1097 yılında Haçlılarla Eskişehir'de gerçekleşen savaş ve yine, Sultan I. Kılıç Arslan'ın 1101 yılında Haçlılara karşı vermiş olduğu mücadelelerle ilgili kayıtları dolayısıyla yararlanılmıştır⁸.

Dorylaion Savaşı'yla ilgili olarak incelemiş olduğumuz İbn Kalanisi'nin *Târih u Dimaşk* adlı eserinde yer alan kayıtlar ise her ne kadar ilk bakışta, Dorylaion Savaşı'ndan bahsedildiği izlenimini uyandırıyor olsa da, Kalanisi'nin 1096 yılında Keşiş Pierre ile gelen Haçlıların Melik Davud tarafından bozguna uğratılması olayı ile 1097 yılında gelen asıl Haçlı ordularının İznik'i kuşatmaları hadisesini birbirine karıştırmış olduğu anlaşılmaktadır⁹.

Çalışmamıza en fazla katkıyı sunmuş, iki Arapça kaynaktan birisi olan Sıbt İbnü'l Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihü'l-Âyân*¹⁰ isimli eseri ise bilhâssa, Eskişehir'in Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetine girmiş olduğu tarihin tespit edilebilmesinde kritik öneme sahip kayıtlar ihtiva etmesi dolayısıyla istifade olunmuştur. Çalışmamızda adı geçen eserin hem Arapça neşriden, hem de Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır.

Bu anlamda yararlandığımız bir diğer Arapça kaynak ise İbn Nazif el-Hamevî'nin, *Tarihü'l Mansûrî: Telhisü'l Keşf ve'l beyân fî havâdüsü'z-zamân* isimli eseridir. Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın İznik Rum imparatoru III. Ioannes Dukas Vatatzes ile Eskişehir havâlisinde bir takım mücadelelerde bulunduğunu bildiren ve Osmanlı vekayinâmelerindeki kayıtlar ile de örtüştüğü görülen bu eser, yerli Farsça kaynaklarda dahi bulunmayan bilgiler içermesi dolayısıyla, çalışmamız açısından ayrı bir önem arz etmektedir¹¹.

Edward G. Browne, **A Literary History of Persia**, vol. II, Cambridge 1956, s. 468; Brockelmann, **GAL**, I, s. 422-423; **Suppl.**, I, s. 587-588; Şeşen, **a.g.e.**, s. 137-139; Günaltay, **a.g.e.**, s. 151-163.

⁸ Azîmî, Muhammed b. Ali el-Halebî, **Azîmî Tarihi**, 2. Baskı, Çeviren: Ali Sevin, TTK Yayınları, Ankara 2006. Eserle ilgili bilgi edinmek için bkz. Şeşen, **a.g.e.**, s. 113-114.

⁹ İbn Kalânîsî, Hamza b. Ahmed, **Târih u Dimaşk**, C. 2, Naşir: Suheyl Zekkar, Dâr Hisan, Şam 1982. Müellif ve eseri hakkında bkz. Şeşen, **a.g.e.**, s. 113.

¹⁰ Sıbt İbnü'l Cevzî, Şemsüddin Ebu'l Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah, **Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihü'l-Âyân**, C. 19, Tahkik: Muhammed Enes-Kamil Muhammed, Risâletü'l-Âlamiye, Dimaşk 1434/2013; Trk. Trc. **Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular**, Çeviren: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011.

¹¹ İbn Nazif el-Hamevî, Ebû'l Fezâil Muhammed b. Ali, **Tarihü'l Mansûrî: Telhisü'l Keşf ve'l beyân fî havâdüsü'z-zamân**, Neşreden: Ebû'l İd Dûdu, Matbaatül Hicaz ve Dimaşk, 1401/1981. İbn Nazif ve eseriyle ilgili bilgi almak için bkz. Şeşen, **a.g.e.**, s. 140-141.

Çalışmamız dahilinde son olarak, Eskişehir kentinin 14. yüzyıldaki siyasi vaziyetiyle ilgili değerlendirmelerde bulunurken Makrizî'nin, *es-Sulûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mulûk*¹² ile el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-epsâr fi Memâlikü'l-emsâr*¹³ isimli eserlerinden yararlanılmıştır.

2. Farsça Eserler

Tezimizde kullanmış olduğumuz Farsça eserlerin çalışmamıza doğrudan bir katkı sağlamış oldukları söylenemez. Gerek Aksarayî'nin, *Müsâmeretü'l Ahbâr ve Müsayeretü'l Ahyâr* adlı eserinde¹⁴, gerek Anonim Selçuknâme'de¹⁵ ve yine İbn Bibî'nin *El-evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye* isimli eserinin mufassal ve muhtasar neşirlerinde, Sivrihisar isminin geçtiği bir iki hadiseye ilişkin kayıt dışında, Eskişehir kentiyle alakalı başka herhangi bir bilgi edinmek mümkün değildir¹⁶.

¹² Makrizî, Takiyyüddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Ubeydi, **es-Sulûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mulûk**, C. 3, Tahkik: Muhammed Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997. Müellif ve eser hakkında bkz. Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband II**, Leiden 1937, s. 36-38; Günaltay, **a.g.e.**, s. 352-357.

¹³ Ömerî, Ahmed b. Yahya b. Fazlullah, **Mesâlikü'l-epsâr fi Memâlikü'l-emsâr**, C. 3, al-Mecmaü's-Sekâfi, Abu Dabi 2002. el-Ömerî ve eseriyle ilgili bkz. Abdülaziz el-Alevî, "İbn Fazlullah el-Ömerî", **DİA**, C. 19, İstanbul 1999, ss. (483-484); Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, II, E. J. Brill, Leiden 1949, s. 177-178.

¹⁴ Kerimüddin Mahmûd b. Muhammed Aksarayî, **Müsâmeretü'l Ahbâr ve Müsayeretü'l Ahyâr**, Asatir Press, Tahran 1983. Aksarayî ve eseriyle ilgili bilgi edinmek için bkz. M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", **Belleten**, C. VII, S. 27, 1943, s. 389-390, ss. (379-522).

¹⁵ **Anonim Selçuknâme**, Çeviren: Feridun Nafiz Uzluk, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi**, Ankara 1952. Eserle ilgili bilgi almak için bkz. Köprülü, **a.g.m.**, s. 392-393.

¹⁶ İbn-i Bîbî, **El-evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye**, I. cild, Neşredenler: Necati Lugal, Adnan Sadık Erzi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Nr. 19, TTK Basımevi, Ankara 1957. Eser hakkında bilgi edinmek için ayrıca bkz. Köprülü, **a.g.m.**, s. 388-389; Şeşen, **a.g.e.**, s. 166-167; İbn Bibî, **El Evamirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçuk-name)**, Çeviren: Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, cilt 1-2; **Historie des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après l'Abrégé du Seldjouknâmeh d'Ibn-Bibi**, Texte persan, publié d'après le ms. de Paris, Recueil de Textes Relatives l'Histoire des Seldjoudes, par M. Th. Houtsma, vol. IV, E. J. Brill, Leiden-1902; M. Nuri Gençosman, **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi**, Uzluk Basımevi, Ankara 1941; H. W. Duda, **Die Seltchukengeschichte des Ibn Bibi**, Copenhagen 1959. Diğer taraftan eserin yine, Houtsma tarafından 1902 yılında yayınlamış olunan Türkçe muhtasar neşrinde Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın İznik Rum ordusuyla savaşmak maksadıyla *Sultanönü* bölgesine geldiği şeklinde bir kayıt görülmekle birlikte, bu kaydın bire bir olarak Yazımcıade Ali'nin Selçuknâmesi'nde de yer alması, Houtsma'nın neşretmiş

Bahsedilen bu üç yerli Farsça kaynaktan her ne kadar, doğrudan Eskişehir kenti hakkında bilgi edinebilmek mümkün olmasa da, Anadolu'nun 12. asırdan, 14. asrın ilk yarısına kadar olan süreçteki siyasi tarihi hakkında bilgiler içeren bu eserlerin dolaylı yoldan dahi olsa, çalışmamıza önemli katkılar sunmuş oldukları göz ardı edilemez. Bu bağlamda, çalışmamızda İbn Bibi'ye ait eserin Muhammed Cevâd Meşkûr tarafından *Ahbâr-ı Selâcika-i Rum*¹⁷ ismiyle neşredilen Farsça muhtasarından, yine, Aksarayî'ye ait *Müsâmeretü'l Ahbâr*'ın Farsça neşri ile Anonim Selçuknâme'nin Türkçe tercümesinden istifâde edilmiştir. Ayrıca, Müstevfi Necibüddin Delicani ile ilgili bir iddiaya yanıt vermek maksadıyla, İbn Bibi'ye ait eserin Jale Muttehidîn tarafından yayınlanan bir diğer Farsça neşriden de yararlanılmıştır¹⁸.

Çalışmamızda yararlandığımız bir diğer Farsça eser ise, 14. asrın ikinci yarısına ait olduğu anlaşılan, İlhanlıların vergi gelirlerinin kaydedilmiş olduğu *Risale-i Felekiyye* isimli maliye defteridir. Türkçe tercümesini kullanmış olduğumuz bu defterden, Eskişehir'in 14. asırdaki siyasi vaziyetine ilişkin yapmış olduğumuz bir tespit dolayısıyla faydalanılmıştır¹⁹.

Aynı şekilde, Niğdeli Kadı Ahmed'in *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*²⁰, Hamdullâh Müstevfi'nin *Târîh-i Güzide*²¹, Şîhabüddîn Muhammed Nesevî'nin *Sireti*

olduğu bu Türkçe muhtasarın müellifinin gerçekte, Yazıcızâde Ali olduğu düşüncesini akla getirmektedir bkz. **Historie des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après Ibn Bibi**, Texte turc publié d'après les Mss. de Leide et de Paris, Recueil de Textes Relatives L'Histoire des Seldjoudes, par M. Th. Houtsma, vol. III, E.J. Brill, Leide-1902, s. 217. Krş. Yazıcızâde Alî, **Selçuk-nâme**, İndeksli Tıpkıbasım, Haz. Abdullah Bakır, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları I. Dizi-Sayı: 8, Ankara 2014, v. 166b-167a.

¹⁷ İbn Bibi, (Farsça Muhtasar), **Ahbâr-ı Selâcika-i Rum**, Nşr: Muhammed Cevâd Meşkûr, Tehran Bookshop, Tahran 1971.

¹⁸ **el-Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye**, Nşr. Jale Muttehidîn, Pejuhişgah-i Ulum-i İnsani ve Mutalaât-i Ferhengi, Tahran 1390/2011.

¹⁹ Abdullah Püser Mohammed bin Kiya el-Mazenderanî, **Risale-i Felekiyye (Kitab-us Siyakat)** Çeviren: İsmail Otar, Editörler: Oktay Güvemli, Cengiz Toraman, İSMMMO Yayınları, İstanbul 2013.

²⁰ Niğdeli Kadı Ahmed, **el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk**, C. II (Farsça Metin), Neşreden: Ali Ertuğrul, TTK Yayınları, Ankara 2015.

²¹ Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, **Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)**, 1.bs., Hazırlayanlar: Ayşe Ayna, Bilal Şahin, Ayşe Alhan vd., Edt. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015. Eser ve müellifi hakkında bilgi almak için bkz. E. G. Browne, **a.g.e.**, vol. III, Cambridge 1956, s. 87-98.

*Celeddin Mankberni*²² ve Reşidüddin Fazlullah'ın *Târîh-i Mübârek-î Gazânî*²³ isimli eserleri de, Eskişehir kentinin Anadolu Selçukluları ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerindeki siyasi durumu hakkında yapılan bazı tespit ve değerlendirmelerde istifade olunmuşlardır.

B. Bizans Kronikleri

Farsça kaynakların aksine, Eskişehir'in Anadolu Selçukluları dönemindeki siyasi durumuyla ilgili incelememizde en fazla yararlanmış olduğumuz asıl kaynak grubunu Bizans kronikleri oluşturmaktadır. Selçuklu tarihi araştırmalarında temel başvuru eseri niteliğinde olan bu kronikler bilhâssa, Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynaklarında dahi bulunmayan mühim bilgiler içermiş olmaları dolayısıyla, Eskişehir'in Orta Çağ dönemindeki tarihinin aydınlatılmasında büyük yarar sağlamışlardır²⁴.

Bu bağlamda öncelikle, Arap ordularının Bizans hakimiyeti döneminde düzenlemiş oldukları Anadolu seferlerinde Eskişehir kentiyle de ilişkili kayıtlar içermeleri dolayısıyla, John Skylitzes'in *Tarihlerin Özeti*²⁵, *Theophanes Kroniği*²⁶ ve Leonis Grammatici'nin *Kronografya* isimli eserleri, çalışmamızın giriş bölümü dahilinde istifade edilen Bizans kronikleridir²⁷.

İncelememizin asıl konusu olan Anadolu Selçukluları dönemi hakkında yararlandığımız Bizans kroniklerinden bahsedecek olursak; bunlardan ilki; Nikephoros

²² Şîhabüddîn Muhammed Nesevî, **Sireti Celeddin Mankberni**, 3. Bs., Scientific Cultural Publishers, Tahran 2005; Trk. Trc., Necip Asım, **Celâlüttin Harezemşah**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1934. Nesevi ve eseriyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Browne, **a.g.e.**, vol. II, s. 449, 473-474.

²³ Reşidüddin Fazlullah, İmâdüddevle Ebû'l Hayr Ali et-Tabîb el-Hemedânî, **Târîh-i Mübârek-î Gazânî**, Neşreden: Stephen Austin, Hertford 1940.

²⁴ Türkler hakkında kayıtlar içeren Bizans kronikleri ve Bizans tarihinin temel başvuru eserleriyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Melek Delilbaşı, "Türk Tarihinin Bizans Kaynakları", **Cogito**, S. 17, İstanbul 1999, ss. 339-351; Akdes Nimet Kurat, "Bizansın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri", **Türkiyat Mecmuası**, III, (1926-1935), ss. 185-206; K. Krumbacher, **Geschichte der Byzantinische Litteratur**, München 1897.

²⁵ John Skylitzes, **A Synopsis of Byzantine History, 811-1057**, 3. bs., İng. Trc. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

²⁶ **The Chronicle of Theophanes**, İng. Trc. Harry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1982.

²⁷ **Leonis Grammatici Chronographia**, CSHB, Nşr. I. Bekker, Impensis ed. Weberi, Bonn 1842.

Bryennios'un *Tarihin Özü* isimli eseridir. Eserin çalışmamız açısından arz etmiş olduğu başlıca önem ise şüphesiz, Eskişehir'in Kutalmış oğulları tarafından fethedildiği tarihin tespitine sağlamış olduğu katkı dolayısıyladır. Ayrıca, Kutalmış oğlu Süleyman'ın sultanlığını ilan etmiş olduğu ilk yerin, Eskişehir olduğunun delili olan ve kentin Anadolu Selçuklu Devleti tarihinde özel bir yere sahip olduğuna işaret eden kayıttta, çalışmamıza büyük bir değer katmaktadır. Çalışmamızda eserin Bilge Umar tarafından yapılan Türkçe tercümesinden istifade olunmuştur²⁸.

Yararlanmış olduğumuz bir diğer kronik, Selçuklu tarihi araştırmalarında sıkça başvurulan Anna Komnena'ya ait *Alexiad* isimli eserdir. İmparator I. Aleksios Komnenos'un saltanatı döneminde Selçuklu-Bizans ilişkileri hakkında bilgiler içeren bu eserin tezimiz açısından arz etmiş olduğu asıl önem ise, Sultan I. Kılıç Arslan'ın 1097 yılında Haçlılarla yapmış olduğu büyük meydan savaşının Eskişehir'de gerçekleştiğini bildiren tek kaynak olma özelliği dolayısıyladır. Çalışmamızda genel olarak eserin Türkçe tercümesinden istifade olunmakla birlikte, bazı kritik olaylarla ilgili zaman zaman eserin İngilizce tercümesine de başvurulmuştur²⁹.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecine dair kayıtlar içeren Attaleiates'in *Tarih*³⁰ ve Zonaras'ın *Epitome Historion*³¹ isimli eserleri ise, çalışmamıza dolaylı yoldan katkı sağlamış olan kroniklerdir. Adı geçen bu eserlerin Türkçe tercümelerinden istifade edilmiştir.

Tezimizde kullandığımız son Bizans kronikleri olan Ioannes Kinnamos ile Niketas Khoniates'in *Historia*³² isimli eserleri de, Sultan II. Kılıç Arslan'ın tahta çıkmış olduğu 1155 yılından, 1175 yılına kadar geçen süre içerisinde, Eskişehir'in Anadolu Selçuklu ve Bizans devletleri arasındaki siyasi ilişkilerde oynamış olduğu rolü açığa

²⁸ Nikephoros Bryennios, **Tarihin Özü (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)**, Çeviren: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008; Nicephorus Bryennius, **Commentari**, Ed. August Meineke, Impensis ed. Weberi, Bonn 1836.

²⁹ Anna Komnena, **Alexiad**, Çev. Bilge Umar, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1996, s. 484-490. Anna Comnena, **The Alexiad**, Translated by E. R. A. Sewter, Penguin Books Ltd., London 2003.

³⁰ Mikhael Attaleiates, **Tarih**, Çeviren: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

³¹ Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)**, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

³² Ioannes Kinnamos, **Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)**, Çeviren: Işın Demirkent, TTK Yayınları XIX. Dizi-Sayı 18, Ankara 2001; Niketas Khoniates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları XIX.Dizi-Sa.15, Ankara 1995; Niketas Choniates, *O City of Byzantium*, Annals of Nikates Choniates, Translated by Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984.

çıkaran kayıtları dolayısıyla, kentin 12. yüzyıldaki siyasi durumunun belirginleştirilmesinde büyük bir fayda sağlamışlardır. Çalışmamızda bahsi geçen bu iki eserin Türkçe tercümesinden istifade olunmuştur.

C. Süryani ve Ermeni Kronikleri

Anadolu Selçukluları tarihinin önemli bir kaynak grubu olan bu kroniklerde maalesef, Eskişehir kentinde gerçekleşen bir iki hadiseye ilişkin kaydın dışında, kentle doğrudan ilişkili olan başka her hangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Üstelik, Eskişehir ile ilgili olan bu kayıtlarda dahi kentin adı belirtilmemiştir. Diğer taraftan bu kronikler, Eskişehir'in Sultan I. Mesûd ve II. Kılıç Arslan'ın saltanat dönemlerindeki siyasi vaziyetiyle ilgili yapmış olduğumuz bazı tespit ve değerlendirmelere dolaylı olarak, katkı sağlamışlardır. Bu bağlamda, çalışmamızda; *Abû'l Ferec Tarihi*³³ nin Türkçe tercümesinden, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde T/0044-1 ve T/0044-2 numaraları ile kayıtlı olan *Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi*'nin yayınlanmamış Türkçe tercümesinden³⁴, *Urfalı Mateos Vekayinamesi'nden*³⁵, *Anonim Süryani Kroniği*'nin Türkçe tercümesinden³⁶ ve son olarak *Vahram Kroniği*'nin İngilizce tercümesinden istifade olunmuştur³⁷.

D. Haçlı Kronikleri

Yaklaşık iki yüzyıl boyunca İslâm dünyasının dini ve siyasi odağı haline gelmiş olan Haçlı seferlerinden ilk ikisi, Türklerle Haçlılar arasında Eskişehir'de gerçekleşen savaşlar dolayısıyla, konumuzla da doğrudan ilişkilidir. Türklerin Anadolu'daki kaderleri üzerinde önemli bir role sahip bulunduğu görülen bu savaşlardan ilkiyle ilgili olarak İslam tarihçilerinin eserlerinde sadece, Sultan I Kılıç

³³ Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Trk. Trc. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987.

³⁴ *Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi*, Çeviren: Hrant D. Andreasyan, Ankara 1944. (TTK Kütüphanesi T/0044-1, 2 numaralı yayınlanmamış nesir)

³⁵ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 3. Basım, Çeviren: Hrant D. Andreasyan, TTK Basımevi, Ankara 2000.

³⁶ *Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi)*, Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

³⁷ *Vahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia, during the Time of the Crusades*, Translated by Charles Fried Neumann, London 1831.

Arslan ile Haçlılar arasında bir savaş yaşandığından bahsedilmekte ve doğal olarak, seferin Anadolu Selçuklu ülkesi dışındaki safhasına ağırlık verildiği görülmektedir. Aynı durum biraz evvel bahsi geçen Süryani ve Ermeni kronikleri içinde söz konusudur. Bizanslı tarihçi Anna'nın savaşın seyrine dair kayıtları ise bu anlamda yetersizdir.

Literatüre *Dorylaion Savaşı* ismiyle geçmiş olan bu hadisenin seyrine ilişkin en ayrıntılı bilgiler ise, müelliflerinin bir kısmının bizzat savaşa tanıklık etmiş olduğu Latince yazılı Haçlı kroniklerinde bulunmaktadır. Çalışmamız dahilinde bu savaşla ilgili kayıtlar içeren Latince kroniklerin tamamına yakın bir kısmından istifade olunmuştur³⁸. Bu bağlamda, Fulcherius'un *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*³⁹, Anonim bir Haçlı kroniği olan *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*⁴⁰, Willermus Tyrensis'in, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*⁴¹, Raimundus Aguilers'in *Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem*⁴², Guibert de Nogent'in, *Gesta Dei per Francos*⁴³ ve Albert of Aachen'in, *Historia Ierosolimitana*⁴⁴ isimli kroniklerinden ve son olarak, Haçlıların mektuplarını içeren *Letters of Crusaders*⁴⁵ adlı eserden yararlanılmıştır. Çalışmamızda Willermus Tyrensis ve Raimundus Aguilers'e ait eserlerin Türkçe tercümelerinden, bunların dışındaki diğer Latince kroniklerin İngilizce tercümelerinden istifade olunmuştur.

³⁸ Haçlı seferleri hakkında kayıtlar içeren Latince yazılı kroniklerle ilgili bilgi edinmek için bkz. Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı", **Bellekten**, C. LIV, Sayı 210'dan Ayrıbasım, 1990, ss. (863-898).

³⁹ Fulcherius Carnotensis, **Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium**, Translated by Edward Peters, **The First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials**, Second Edition, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998.

⁴⁰ **Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum**, Edt. Rosalind Hill, **The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem**, Thomas Nelson and Sons Ltd, London 1962.

⁴¹ Willermus Tyrensis, **Historia rerum in partibus transmarinis gestarum**, Çeviren: Ergin Ayan, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

⁴² Raimundus Aguilers, **Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem**, Çeviren: Süleyman Genç, **Haçlılar Kudüs'te**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.

⁴³ Guibert de Nogent, **Gesta Dei per Francos**, Translated by. Robert Levine, **The Deeds of God through the Franks**, The Boydell Press, Woodbridge 1997.

⁴⁴ Albert of Aachen, **Historia Ierosolimitana**, Editör ve İngilizceye Tercüme Eden: Susan B. Edgington, **History of The Journey to Jerusalem**, Clarendon Press, Oxford 2009.

⁴⁵ **Letters of Crusaders**, Edt. Dana C. Munro, Translations and Reprints From The Original Sources of European History, The Department of History of the University of Pennsylvania, 1902, Volume I, No. 4.

Sultan I. Mesûd'un 1147 yılında Alman Haçlı ordusunu Eskişehir'de ağır bir mağlubiyete uğratmış olduğu ikinci savaşla ilgili olarak ise, II. Haçlı Seferi'nin ana kaynağı niteliğindeki Odo of Deuil'in, *De profectioe Ludovici VII in Orientem*⁴⁶ isimli eserinin İngilizce tercümesi ile yine, Willermus Tyrensis'in *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium* isimli eserinin Türkçe tercümesinden yararlanılmıştır⁴⁷.

E. Osmanlı Vakayinâmeleri

Bilindiği üzere, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol tahakkümü altında bulunduğu bir dönemde Eskişehir'de temelleri atılmaya başlanan Osmanlı devletinin kuruluş süreciyle ilgili olarak, Selçuklu kroniklerinde herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır⁴⁸. Bununla birlikte, Anadolu'nun 13. ve 14. yüzyıllarda içerisinde bulunduğu siyasi koşulların, Osmanlı devletinin doğuşuna zemin hazırladığı gerçeği göz önünde bulundurulursa, Osmanlı vekayinamelerinin aslında, dönemin siyasi koşulları hakkında bilgiler içeren yerli Farsça eserleri tamamlayan bir bütünün parçası oldukları kabul edilebilir. Zîra, Neşri'nin, Osman Bey'in Selçuklu sultanının kentteki naibi (vali) olan Eskişehir beyi ile çatışmasına dair kaydı, Aşıkpaşazade'nin Osman Bey'in kendi adına hutbe okutması hadisesiyle ilgili kaydı ve Oruç Beğ Tarihi'nde Ertuğrul Bey ve oğlu Osman Bey'in Karaman oğullarına karşı sempatilerinin bulunduğu yönündeki kayıtlar; aynı zamanda Anadolu Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi vaziyete ilişkin ip uçlarını da beraberinde sunmaktadır. Ayrıca, kullanmış olduğumuz bu vakayinâmelerin, Eskişehir kentinin 13. ve 14. asırlardaki sosyo-kültürel, ekonomik ve dinsel yapısıyla ilgili aklımızda bir fikrin oluşmasına da imkân sağladıkları söylenebilir.

Ertuğrul Bey ve aşiretinin Söğüt'e yerleşmiş oldukları Sultan I. Aleaddin Keykubâd döneminden başlayarak, İlhanlıların Anadolu'daki hakimiyetlerinin son bulmasına kadar devam etmiş olan bu süreçte, Eskişehir kentiyle ilgili bilgi edinebilmek maksadıyla başvurduğumuz Osmanlı vakayinâmelerinden bahsedecek olursak bunların en erken tarihlileri, Yahşi Fakîh'in 14. yüzyıl sonlarında kaleme alıp,

⁴⁶ Odo of Deuil, **De profectioe Ludovici VII in Orientem**, Translated by Virginia Gingerick Berry, Columbia University Press, New York 1948.

⁴⁷ Willermus Tyrensis, **Historia rerum in partibus transmarinis gestarum**, Çeviren: Ergin Ayan, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)**, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara 2009.

⁴⁸ Osmanlı vekâyinâmeleri ve müellifleriyle ilgili bilgi almak için bkz. Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri**, Çeviren: Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

günümüze ulaşmayan *Menâkıb-ı Âl-i Osman* adlı eserini 15. asırda ihtisar etmiş olan Aşıkpaşazade'nin aynı isimli eseri⁴⁹ ile yine, 14. asır sonlarında yazıldığı düşünülen Ahmedî'nin *İskendername*'sindeki *Dâsıtân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*⁵⁰ adlı bölümdür. Bu iki eser aynı zamanda tezimizde kullandığımız 15. ve 16. yüzyıllarda yazılmış olunan diğer Osmanlı vakayinâmelerinin de kaynağı niteliğindedir. Bu bağlamda çalışmamız dahilinde Ahmedî'nin eserinden daha çok, Ertuğrul Bey'in Sultanönü bölgesine yerleşme süreci ile yine, kentin 13. ve 14. yüzyıllardaki isminin açıklığa kavuşturulması hususunda yararlanılmış olduğu söylenebilir. Eskişehir kentinin Osmanlı devletinin kuruluş sürecindeki rolüyle alakalı pek çok kayıt içeren Aşıkpaşazade'nin *Menâkıb-ı Âl-i Osman*'ı ise, kentin 14. asırdaki siyasi, sosyo-kültürel, dinsel yapısıyla alakalı pek çok, farklı hususta çalışmamıza katkı sunmuştur. Tezimizde sıkça başvurduğumuz bir diğer eser ise, Neşri'nin *Cihannüma*'sıdır⁵¹. Eser özellikle, Aşıkpaşazade'nin *Menâkıb*'ında bulunmayan bazı kayıtlar içermesi ve yine, aynı hadiselerle ilgili olarak Aşıkpaşazade'den farklı izâhlar içeren kayıtları dolayısıyla, yapmış olduğumuz değerlendirmelerde bakış açımızı genişletmemize imkan tanımıştır. Birbirleriyle benzer kayıtlara sahip olduğu görülen Oruç b. Adil'in *Tevârih-i Âl-i Osman*,⁵² ile F. Giese tarafından neşredilen *Anonim Tevârih-i Al-i Osman*⁵³ adlı eserler de yine, incelediğimiz süreçle alakalı önemli kayıtları dolayısıyla istifâde olunmuşlardır.

Taşköprülüzâde'nin 16. yüzyılda Arapça olarak kaleme almış olduğu ve Osmanlı döneminde yaşamış ulemâ ve tasavvuf ehli kişiler hakkında bilgiler içeren *Şakâyık-ı Nu'mâniye* eseri ise, çalışmamızda 13. ve 15. asırlar arasında Eskişehir'de

⁴⁹ Derviş Ahmed Âşıkî, **Menâkıb-ı Âl-i Osman, Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi(1285-1502))**, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013. Aşıkpaşazade ve eseri hakkında bkz. Babinger, **a.g.e.**, s. 38-42.

⁵⁰ Ahmedî, **İskender-nâme**, (İnceleme-Tıpkıbasım), Hazırlayan: İsmail Ünver, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983. Müellif ve eseriyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Babinger, **a.g.e.**, s. 12-14.

⁵¹ Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi** I. cilt, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, TTK Yayınları, III. Seri-No.2, Ankara 1949. Neşri ve eseri hakkında bkz. Babinger, **a.g.e.**, s. 42-44.

⁵² Oruç b. Adil, **Oruç Beğ Tarihi**, (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım), Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

⁵³ **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**-F. Giese neşri-, Haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992. Eser hakkında bilgi için bkz. Babinger, **a.g.e.**, s. 44-47.

yaşamış ünlü şahsiyetlerle ilgili bilgi edinmek için başvurduğumuz Osmanlı dönemi kaynaklarından bir diğeridir⁵⁴.

Son olarak, kullandığımız diğer vakayinâmelerdeki kayıtlar ile mukayesede bulunmak maksadıyla, Şükrullah'ın *Behcetü'l-tevârih*⁵⁵, Hoca Sadeddin'in *Tâcü't-Tevârih*⁵⁶ isimli eserleri ile *Ruhi Tarihi*'den⁵⁷ çalışmamız dahilinde istifâde olunmuştur.

F. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Osmanlı arşiv kaynaklarının sadece, Osmanlı tarihi çalışmaları için değil, aynı zamanda Osmanlı öncesi döneme ilişkin referans olarak kullanılabilir kayıtları da içermiş oldukları görülmektedir. Bilhâssa, tahrir defterlerinde bulunan kayıtlar, Osmanlı öncesi dönemin etnik, demografik, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısıyla alâkalı fikir edinmemize imkan sunmaktadırlar. Bu bağlamda, günümüz Eskişehir ili sınırlarındaki has, zeâmet, timar, evkaf ve emlâkın kaydedilmiş olduğu 16. yüzyılın ilk yarısına ait olan 937/1530 tarihli *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*⁵⁸ ile yine, aynı tarihli *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*'nde⁵⁹ bulunan şahıs ve yer isimleriyle ilgili kayıtların, Eskişehir kentinin 13. ve 14. asırlardaki sosyo-kültürel, etnik ve dini yapısıyla alâkalı yapmış olduğumuz değerlendirmelere önemli bir katkı sağlamış oldukları söylenebilir.

Yararlandığımız 438 numaralı ilk defterin, Kanuni'nin ilk yıllarında yapılmış olunan tahrir sonuçlarını da ihtiva ettiği ve bu bağlamda; TD. 147 (935/1529), TD. 121

⁵⁴Taşköprülüzâde, İsmâuddin Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi, **Osmanlı Bilginleri**, 2. Bs., Çeviren: Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2019.

⁵⁵ Şükrullah, b. İmam Şihabeddin Ahmed b. İmam Zeyneddin Zeki, **Behçetü't-Tevarih**, Haz. Nihal Atsız, **Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi**, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1939. Müellif ve eseri hakkında bilgi almak için bkz. Babinger, **a.g.e.**, s. 20-21.

⁵⁶ Hoca Sadettin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, 3. bs, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1992.

⁵⁷ **Rûhî Târîhi**, Haz. Halil Erdoğan Cengiz, Yaşar Yücel, **Belgeler**, C. XIV, S. 18, TTK Basımevi, Ankara 1992.

⁵⁸ **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, Kütahya, Kara-Hisâr-i Sâhib, Sultân-önü, Hamîd ve Ankara Livâları**, Hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç vd., T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın no: 13, Defter-i Hâkânî Dizisi-1, Ankara 1993.

⁵⁹ **166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)**, <Dizin ve Tıpkıbasım>, Hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç vd., T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın nu: 27, Defter-i Hâkânî Dizisi-II, Ankara 1995.

(929/1523) ve TD. 117 (929/1523) gibi daha önceki yıllara ait defterlerdeki kayıtların da yine, bu defterde kullanıldığı belirtilmiştir.⁶⁰ Defterin 23. sayfasında Sultan-önü Livâsı'ndaki kişi adları, 56. ve 60. sayfalar arasında ise, yer isimlerine ait dizinler bulunmaktadır. Ayrıca, yayınlanan bu defterde Sultan-önü Livâsı'na ait dizin hazırlanırken, MAD 27, MAD 152, MAD 18333, TD 152, TD 515 gibi diğer defterlerden de istifade olduğu ifade edilmiştir⁶¹.

Kullanmış olduğumuz *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri* ise, bu tarihte Hüdâvendigâr Livâ'sına bağlı birer kaza olan günümüz Eskişehir ili sınırlarındaki Sivrihisar ve Mihaliççık ile ilgili kayıtları içermektedir. Defterde Sifrihisâr Kazası'yla ilgili bilgiler, 122. ve 133. sayfalar arasında; Mihaliççık Kazası'na ait kayıtlar ise, 142. ve 143. sayfalarda yer almaktadır. Yine, bu deftere ait dizin oluşturulurken, TD 23, TD 111, TD 113, TD 453, TD 531 mufassal defterleri ile TD 198, MAD 152 icmâl defterlerinden istifade olduğu bildirilmiştir⁶².

Osmanlı döneminde padişahların yerel idari görevlilere göndermiş oldukları fermanlar ve benzeri yazışmaları içeren mühimme defterleri de, başta idari olmak üzere çeşitli hususlarda bilgiler ihtiva etmeleri dolayısıyla, çalışmamızda yararlandığımız bir diğer arşiv malzemesidir. Bu anlamda Eskişehir kentinin Anadolu Selçukluları ve İlhanlı dönemlerindeki ekonomik yapısı hakkında değerlendirmelerde bulunurken, 16. asra ait olan 3 ve 5 numaralı mühimme defterlerindeki kayıtlarda referans olarak kullanılmıştır⁶³.

Çalışmamızda ayrıca, bir makale dahilinde yayınlanmış olunan bazı arşiv belgelerinden de faydalanılmıştır. Ahmed Refik Altınay'ın, *Türk Tarih Encümeni*'nde yayınlanmış olunan "Fatih Zamanında Sultan Öyüğü"⁶⁴ isimli makalesi, Eskişehir kent merkezinde bulunan Selçuklu dönemine ait bazı mimari yapılar ve yine, bu dönemde Eskişehir'deki yer isimleriyle ilgili bilgiler sunmasının yanısıra, *Eskişehir* isminin zikredildiği en erken tarihli arşiv malzemesini içermesi dolayısıyla, çalışmamıza kıymetli bir katkı sağlamıştır. Aynı şekilde, Turan Gökçe'nin "Anadolu Vilâyeti'ne

⁶⁰ **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, İsmet Binark, Sunuş, X.

⁶¹ **A.g.e.**, s. 8.

⁶² **166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 1-2.

⁶³ **3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Tıpkıbasım**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın no: 12, Ankara 1993; **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Tıpkıbasım**, Yayın no: 21, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994.

⁶⁴ Ahmed Refik Altınay, "Fatih Zamanında Sultan Öyüğü", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, Nr. 3, (80), İstanbul 1340, ss. (129-141).

Dâir 919 (1513)Tarihli Bir Kadı Defteri"⁶⁵ isimli makalesi dahilinde yayınlamış olduğu arşiv belgesi de, bilhâssa, günümüz Eskişehir kentindeki yer isimlerine dair içermiş olduğu kayıtlar dolayısıyla istifâde olunmuştur.

G. Menâkıbnâmeler

Vilâyet-nâme, Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî: 15. yüzyılın son çeyreğinde yazılmış olduğu düşünülen bu eserden, Osmanlı devletinin kuruluş süreciyle ilgili içermiş olduğu kayıtlar ve yine, Selçuklu döneminde Eskişehir kentinin dini yaşamında rol oynamış şahıslarla ilgili sunduğu bilgiler dolayısıyla yararlanılmıştır. Her ne kadar menkıbevi bir biçimde tasvir edilmiş olursa da, eserde bahsedilen bazı olayların, Osmanlı vakayinâmelerindeki kayıtlarla da örtüştüğü görülmektedir. Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın Ertuğrul Bey ile birlikte katılmış olduğu Karacahisar kuşatmasıyla ilgili Yazıcızâde Ali'nin eserinde bulunan kaydın bir benzerinin Vilâyet-nâme'de de yer alması bunun bir örneğidir⁶⁶.

Menâkıbu'l-Kudsiyye: Elvan Çelebi tarafından 14. asrın ikinci yarısında yazılan bu eserden, Şeyh Edebâli hakkında içermiş olduğu bir kayıt dolayısıyla istifâde olunmuştur⁶⁷.

Şucâ'eddîn Velî Velâyetnâmesi: 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15. yüzyılın ilk yarısı içerisinde yaşamış Abdâlan-ı Rûm zümresine mensup bir Türkmen şeyhi olan Şücaaddin Veli, hayatının büyük çoğunluğunu günümüz Eskişehir iline bağlı Seyitgazi ilçesinin Arslanbeyli Köyü'nde geçirmiştir. Anadolu'nun bir çok yerinde ve Balkanlarda tanınmış olup, döneminin önde gelen sufi şeylerinden birisi olduğu anlaşılmasına karşın maalesef, tarihsel şahsiyeti hakkında yeteri kadar bilgi mevcut değildir. 15. yüzyılın ortalarına doğru yazıldığı düşünülen ve Şücaaddin Veli'nin yaşamını konu edinmiş olan *Velâyetnâme* ise, onun hakkında bilgi edinmek için başvurulacak en önemli kaynak niteliğindedir⁶⁸.

⁶⁵ Turan Gökçe, "Anadolu Vilâyeti'ne Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri" **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. IX, S.1, İzmir 1994, ss. (215-259).

⁶⁶ **Vilâyet-nâme, Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî**, Haz. Abdülbâki Gölpinarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1990.

⁶⁷ Elvan Çelebi, **Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye**, 2. Baskı, Haz. İsmail Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, TTK Basımevi, Ankara 2014.

⁶⁸ Yağmur Say, **Kalenderî, Alevi ve Bektâşi Kültünde Önemli Bir Alp-Eren Gazi: Şucâ'eddîn Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi**, 1. Baskı, Edt. Murat Küçük, Ankara 2010.

Otman Baba Velâyetnâmesi: 15. asrın sonlarına doğru kaleme alınmış olunan bu eser yine, Şücâaddin Velî yaşamı hakkında içermiş olduğu bazı dikkat çekici kayıtlar dolayısıyla istifâde olunmuştur⁶⁹.

H. Seyahâtnâmeler ve Coğrafya Eserleri

el-İşârât ilâ Marifeti'z-Ziyârât: 12. asırda Anadolu'yu ziyaret etmiş olan Arap seyyah el-Herevî'ye ait bu eserdeki kayıtlar, Eskişehir kentinin 1175 yılından önceki konumunun saptanması hususunda önemli bir katkı sağlamış olup ayrıca, Seyyid Battal Gazi'nin mezarının yerinin bu konudaki menkıbelerin aksine, 13. yüzyıl öncesinde dahi bilindiğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızda Herevî'ye ait olan bu eserin Arapça neşrinden yararlanılmıştır⁷⁰.

*Kitâb Bast el-Arz fi't-tûl ve'l-Arz*⁷¹: İbn Saîd el-Mağribî'ye ait olan bu eserden, Eskişehir ve havalisinin 13. yüzyıldaki nüfus yoğunluğuna işaret eden bir kayıt dolayısıyla faydalanılmıştır. Çalışmamızda eserin 1958 ve 1970 yıllarına ait Arapça neşirleri kullanılmıştır.

Çalışmamızda ayrıca, Eskişehir'in 14. asırdaki kültürel düzeyi hakkında fikir edinmemize imkan sağlayan İbn Batutâ'nın *Tuhfetu'n-nuzzâr fi ğara'ibi'l-emsâr ve acâ'ibi'l-esfâr*⁷² isimli eserinin Arapça ve Türkçe neşirlerinden, Eskişehir'in Bizans dönemindeki askeri önemine işaret eden kayıtları nedeniyle 9. ve 10. asırlarda yaşamış İranlı coğrafyacı İbn Hurdazbih'in *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*⁷³ ve son olarak, 12. asırda

⁶⁹ Yunus Yalçın, **Türk Edebiyatında Velâyetnâmeler Ve Otman Baba Velâyetnâmesi**, T. C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Kayseri 2008.

⁷⁰ Ali b. Ebi Bekr el-Herevî, **el-İşârât ilâ Marifeti'z-Ziyârât**, Tahkik Ali Ömer, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 2002. Herevî ve eseriyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Brockelmann, **GAL**, I, s. 629-630; **Suppl.**, I, s. 879.

⁷¹ İbn Saîd el-Mağribî, **Kitâb Bast el-Arz fi't-tûl ve'l-Arz**, Tahkik: Juan Vernet Gines, Tetuan 1958; İbn Saîd el-Mağribî, **Kitâb al-Cogrâfya**, Tahkik: İsmail el-Arabî, Beyrut 1970. Müellif ve eseri hakkında bkz. Brockelmann, **GAL**, I, s. 410-411.

⁷² İbn Batuta, Ebû Abdullah Muhammed, **Tuhfetu'n-nuzzâr fi ğara'ibi'l-emsâr ve acâ'ibi'l-esfâr**, C. 2, Mağrib State Academy, Riyad 1996; İbn Battûta Tanci, Ebû Abdullah Muhammed, **İbn Battûta Seyhatnâmesi**, I. cilt, Çev. A. Sait Aykut, YKY Yayınları, İstanbul 2010.

⁷³ İbn Hurdazbih Ubeydullah b. Abdullah, **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Dâr Sâdir-Leiden Offset, Beyrut 1992; İbn Hurdazbih, **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008. Eser ve müellif hakkında bilgi için bkz. Brockelmann, **Suppl.**, I, s. 404.

yaşamış bir diğer Arap coğrafyacı İdrisi'nin, *Nuzhat al-Müştak fi ihrirâk al-âfâk*⁷⁴ isimli eserlerinden faydalanılmıştır.

I. Araştırmalar

Önsözde de değinildiği üzere, Eskişehir kentinin Anadolu Selçuklu ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerindeki tarihine ilişkin müstakil bir çalışma bulunmamakla birlikte, kentin genel siyasi tarihini konu edinmiş çalışmalarda yer alan, üzerinde durmuş olduğumuz dönemlerle ilgili kısımlar bilhâssa, Eskişehir kentinin bu dönemlerdeki tarihi hakkında bir ön bilgiye sahibi olmamız ve yine, tezimizin ana hatlarını belirlemiz hususunda yararlı olmuşlardır. Bu anlamda başta Suzan Albek'in *Dorylaion'dan Eskişehir'e* isimli eseri olmak üzere, *Yurt Ansiklopedisi* ile İslâm ansiklopedilerinde yer alan Eskişehir maddelerinin çalışmamıza katkı sağlamış olduklarını belirtmek isterim⁷⁵. Yine, Işın Demirkent'in Eskişehir'in Bizans hakimiyeti devrindeki askeri önemini vurgulamış olduğu; "Bizans İmparatorluğu Devrinde Dorylaion" isimli bildirisi de, benzer şekilde kentin Bizans hakimiyeti altında bulunduğu süreci daha iyi anlamamızda bir kılavuz işlevi görmüştür⁷⁶.

Başta Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye*⁷⁷ adlı eseri olmak üzere Anadolu'nun, Selçuklu ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerindeki siyasi tarihinin geniş bir perspektif içerisinde incelenilmiş olduğu çalışmaların bilhâssa, dönem kaynaklarından Eskişehir'e ilişkin her hangi bir bilgiye ulaşamadığı bazı hususlarla ilgili yapmış olduğumuz değerlendirmelere önemli katkılar sağlamış oldukları

⁷⁴ İdrîsî, Ebû'l Hasan Abdullah Muhammed b. Muhammed eş-Şerif, **Nuzhat al-Müştak fi ihrirâk al-âfâk**, C. 2, Alemlü'l-Kütüb, Beyrut 1988.

⁷⁵ Suzan Albek, **Dorylaion'dan Eskişehir'e**, T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Eskişehir 1991; "Eskişehir", **Yurt Ansiklopedisi**, 4. cild, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982; Besim Darkot, "Eskişehir", **MEBİA**, 4. cilt, İstanbul 1977, ss. (384-387); Yusuf Oğuzoğlu, Feridun Emecen, "Eskişehir", **DİA**, C. 11, İstanbul 1995, ss.(398-401); J. H. Mordtmann-Fr. Taeschner, "Eskishehir", **The Encyclopaedia of Islam**, Edt. B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, Volume: II, E. J. Brill, Leiden 1991, ss. (715).

⁷⁶ Işın Demirkent, "Bizans İmparatorluğu Devrinde Dorylaion", **Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I (2-4 Kasım 1998)**, T.C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2001, ss.(45-60).

⁷⁷ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.

muhakkaktır. Bu bağlamda, Claude Cahen'in *Osmanlılardan Önce Anadolu*⁷⁸, Mükrimin Halil Yinanç'ın *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*⁷⁹ isimli eserleriyle, Faruk Sümer'in "Anadolu'da Moğollar"⁸⁰ makalesi ve İlhan Erdem'in, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*⁸¹ isimli doktora tez çalışması, başvurulmuş eserlerden başlıcalarıdır.

Aynı şekilde, kentin Anadolu Selçukluları ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerindeki demografik ve etnik yapısıyla ilgili olarak ta, editörlüğünü A. Yaşar Ocak'ın yapmış olduğu *Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*⁸² isimli eser ile yine, ona ait olan *Babaîler İsyanı*⁸³ adlı eser, Faruk Sümer'in "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi" isimli makalesi, Cemile Şahin'in *XIII. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar*⁸⁴ isimli doktora tez çalışması ve İlhan Şahin'in, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*⁸⁵ isimli eseri, yararlandığımız başlıca çalışmalardır.

Kentin bu dönemdeki dinsel yapısını incelerken sıkça, başvurduğumuz çalışmalar ise, Mehmet Topal ve Kamil Çolak'ın birlikte hazırlamış oldukları, "Eskişehir Zaviyelerine Dair Tespitler" isimli makale⁸⁶ ile Halime Doğru'nun, "Eskişehir'de XIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Salı Mescidi"⁸⁷ isimli bildirisi ve A. Y.

⁷⁸ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, 4. bs., Çeviren: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

⁷⁹ Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 42, İstanbul 1944.

⁸⁰ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S. 1, Ankara 1969, ss. (1-147).

⁸¹ İlhan Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)**, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

⁸² **Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 1**, Editör: Ahmet Yaşar Ocak, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.

⁸³ Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı**, 3. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2000.

⁸⁴ Cemile Şahin, **XIII. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar**, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

⁸⁵ İlhan Şahin, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006.

⁸⁶ Mehmet Topal-Kamil Çolak, "Eskişehir Zaviyelerine Dair Tespitler", **Alevilik Araştırmaları Dergisi**, S. 9, 2015, ss. (51-74).

⁸⁷ Halime Doğru, "Eskişehir'de XIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Salı Mescidi", **I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu (12-15 Mayıs 2004)**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2005, ss. (9-16).

Ocak'ın *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfliğine Bakışlar*⁸⁸ isimli eseri ile yine, ona ait olan *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler Ve Gerçekler*⁸⁹ adlı kitaptaki; "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü" başlıklı bölümdür.

Neşet Çağatay'ın, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler"⁹⁰ adlı makalesi ile İlhan Erdem'in, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)"⁹¹ ve "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları" isimli makaleleri, Eskişehir'in Anadolu Selçukluları ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerindeki ekonomik yapısına ilişkin değerlendirmede bulunurken, istifâde ettiğimiz çalışmalardan bazılarıdır⁹².

Eskişehir kentinin Osman Bey'in fiilen hakim olduğu 1288 yılından, 14. yüzyılın ilk yarısına kadar olan süreçteki siyasi durumuyla ilgili yararlanılan başlıca çalışmalar ise, Halil İnalçık'ın *Osmanlı Tarihinde Efsaneler Ve Gerçekler*⁹³ isimli eseri ile yine, İnalçık'ın İslâm Ansiklopedisi'nde bulunan maddeleri⁹⁴, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi*⁹⁵, Zeki Velidi Togan'ın *Umumi Türk Tarihine Giriş*⁹⁶, Halime Doğru'nun, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*⁹⁷, Rudi Paul Lindner'in, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*⁹⁸ isimli eserleridir.

⁸⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfliğine Bakışlar*, 5. bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

⁸⁹ **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler Ve Gerçekler**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, ss. (75-89).

⁹⁰ Neşet Çağatay "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)", **Belleten**, C. LII, S. 203, 1988, ss. (485-500).

⁹¹ İlhan Erdem, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 24, S: 38, Ankara 2005, ss. (1-10).

⁹² İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları" **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 21, S. 33, Ankara 2003, ss. (49-67).

⁹³ Halil İnalçık, **Osmanlı Tarihinde Efsaneler Ve Gerçekler**, NTV Yayınları, İstanbul 2015.

⁹⁴ Halil İnalçık, "Osman I", **DİA**, C.33, 2007, ss.(443-453); İnalçık, "Murad I", **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, ss. (156-164); İnalçık, "Orhan", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, ss. (375-386).

⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** I. Cilt, 8. baskı, TTK Basımevi, Ankara 2003.

⁹⁶ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 2. bs., C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

⁹⁷ Halime Doğru, **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları, Eskişehir 2005.

⁹⁸ Rudi Paul Lindner, **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çeviren: Müfit Günay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.

Tezimizde ayrı bir bölüm dahilinde incelemiş olduğumuz Eskişehir'deki Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar dönemlerinden kalma mimari yapılarla ilgili olarak sıkça, başvurduğumuz çalışmalar ise, Erol Altınsapan ve Canan Parla'nın birlikte hazırlamış oldukları *Eskişehir Zaviye Ve Türbeleri (Selçuklu ve Osmanlı Dönemi)*⁹⁹ ve *Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I*¹⁰⁰ adlı eserler ile Ahmet Temir'in *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*¹⁰¹ isimli eseri ve Halime Doğru'nun, "Mahruse-i Sultanyüki'den Eskişehir'e"¹⁰² isimli makalesidir.

Son olarak yine, ayrı bir bölüm dahilinde ele aldığımız Anadolu Selçuklu ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerinde yaşamış Eskişehirli yahut ismi kent ile özdeşleşmiş ünlü şahsiyetlerle ilgili olarak; Tahsin Özalp'in *Sivrihisar Tarihi*¹⁰³, Saim Sakaoğlu ve Ali Berat Alptekin'in birlikte hazırlamış oldukları, *Nasreddin Hoca*¹⁰⁴, Abdülbâki Gölpınarlı'nın *Yunus Emre*¹⁰⁵ isimli eserleri ile Yağmur Say'ın, Şücaaddin Veli ve Erol Altınsapan'ın, Mahmud Suzani hakkındaki makaleleri yararlanılan çalışmalardan bazılarıdır¹⁰⁶.

⁹⁹ Erol Altınsapan ve Canan Parla, **Eskişehir Zaviye Ve Türbeleri (Selçuklu ve Osmanlı Dönemi)**, T.C. Anadolu Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Eskişehir 2010.

¹⁰⁰ Erol Altınsapan-Canan Parla, **Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2004.

¹⁰¹ Ahmet Temir, **Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi**, TTK Yayınları, VII. Dizi-Sa.34a, Ankara 1989.

¹⁰² Halime Doğru, "Mahruse-i Sultanyüki'den Eskişehir'e", **Kebikeç**, S. 15, Eskişehir 2003, ss.(49-63).

¹⁰³ Tahsin Özalp, **Sivrihisar Tarihi**, Tam-İş Matbaası, Eskişehir 1960.

¹⁰⁴ Saim Sakaoğlu-Ali Berat Alptekin, **Nasreddin Hoca**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2. Basım, Ankara 2014.

¹⁰⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, **Yunus Emre**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983.

¹⁰⁶ Yağmur Say, "Anadolu'nun Türkleşmesi Ve İslamlaşmasında Önemli Bir Kült Kimlik: Şücaaddin Veli (Sultan Varlığı)", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi**, C. 37, Ankara 2006, s. 123-124, ss. (99-134); Erol Altınsapan, "Eskişehir Sivrihisar Seyid Mahmud Suzani Zaviyesi Kazı Çalışmaları", **Üç Kuşak Mimarlık Yazıları**, Editör: Sevin Aksoylu, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 2010, ss. (65-82).

GİRİŞ

1. Sultan Öyüğü ve Eskişehir İsimlerinin Menşei

Antik dönem kaynaklarında Grekçe; *Δορυλαιον* (Dorileon), *Δορυλαειου* (Dorileu) ve Latince; *Dorylaeum* (Dorileyum), *Dorylai* (Dorilei) gibi isimlerle belirtilmiş olduğu görülen Eskişehir kentinin, Anadolu Selçukluları döneminde Türkler tarafından hangi isimle anıldığına dair Caca Oğlu Nureddin'in 1272 tarihli vakfiyesi dışında, dönemin diğer yazılı yerli kaynaklarında herhangi bir kayda rastlanılmaz. Adı geçen vakfiyede ise Eskişehir محروسة سلطانيوکی "Mahruse-i Sultanyuki" ve مدينة سلطانيوکی "Medinetü's-Sultanyuki" isimleriyle zikrolunmuştur¹⁰⁷.

Yine, bu dönemde Anadolu'yu ziyaret etmiş olan Müslüman seyyahların eserlerinde de Eskişehir'den, *Sultanyuki* ismine benzer biçimlerde bahsedilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin, 12. asırda Anadolu'yu ziyaret etmiş olan Arap seyyah el-Herevî'nin kayıtlarında kentnin ismi, *سلطان وکی* şeklinde yazılmıştır¹⁰⁸. 13. asırda Anadolu'yu ziyaret eden İbn Saîd el-Mağribî ise Eskişehir'den مدينة سلطان بولي "medinetü's-sultanbûli" ismiyle bahsetmiştir¹⁰⁹. Diğer taraftan, İbn Saîd'e ait olan eserin daha önceki tarihli bir neşrini incelemiş olan Osman Turan, eserde Anadolu'ya ait yer isimlerinin tamamıyla yanlış basılmış olduğunu ve kendisinin Bibliothéque Nationale'de bulunan yazmadan faydalanarak bu isimleri düzelttiğini belirtmiş ayrıca, bu yazmada *Sultan Öyüğü* isminin de net bir şekilde görülebildiğini ifade etmiştir¹¹⁰.

¹⁰⁷ Diodorus of Sicily, **The Library of History**, Books: XIX.66-XX, İngilizce Tercüme: Russel M. Geer, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 2006, p. 430-431; Strabo, **The Geography of Strabo**, İng. Trc. Horace Leonard Jones, Volume: V, Book: XII, Harvard University Press, London 1961, p. 504-505; Pliny, **Natural History**, İng Trc. H. Rackham, vol. II, Book: III-VII, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1947, p. 300-301; Claudii Ptolemaei, **Geographia**, Editör: C. F. A. Nobbe, Sumptibus et Typis Caroli Tauchnitii, vol. II, , Book: Five, Part: Two, Lipsiae 1845, p. 13; Stephani Byzantii, **Ethnicorum Quae Supersunt**, Editör: August Meineke, Impensis G. Reimeri, Berlin 1849, s. 211. Ayrıca bkz. Melike Kavlakoglu, **Phrygia Epiktetos Kentlerinden Dorylaion-Dorylaeum Antik Kenti**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2005, s. 13-20; Temir, **a.g.e.**, s. 61-62.

¹⁰⁸ Herevî, **a.g.e.**, s. 55. *وکی* Arapça'da "ك" kef harfi "n" sesinin karşılığı olmadığından bu kelimenin Osmanlı Türkçesindeki gibi "Öni" şeklinde okunması yanlış olacaktır.

¹⁰⁹ İbn Saîd el-Mağribî, (1958), s. 118; **A.g.e.**, (1970), s. 186.

¹¹⁰ Turan, **a.g.e.**, s. 508, not 5.

14. asırda Anadolu'yu ziyaret etmiş olan Arap seyyah İbn Batuta da, eserinde İznik ve Kastamonu'da tanışmış olduğu علاءالدين السلطانيوكي Aleâddin Sultanyuki ve تاج الدين السلطانيوكي Taceddin Sultanyuki isimlerinde iki alimden bahsetmiştir¹¹¹. 14. asır Osmanlı tarihçisi Ahmedî'nin eserinde de *Sultanyuki* ismi açık bir şekilde görülebilmektedir¹¹². Netice itibariyle, gerek Caca oğlu Nureddin vakfiyesinde, gerek İbn Batuta ve Ahmedî'nin eserlerinde görülen isimlerin aynı oluşu ve yine, tarihçi Turan'ın İbn Said el-Mağribi'de yer alan kayıtlar hakkındaki açıklamaları göz önünde bulundurulursa, el-Herevi ve İbn Said'e ait olan eserlerin yararlanmış olduğumuz neşirlerindeki isimlerin hatalı yahut, eksik yazılmış olunduğu söylenebilir.

Sultan Tepesi anlamına gelen bu ismin nereden türediği hususunda ise tarihçi Osman Turan; Sultan I. Kılıç Arslan'ın 1097 yılında Eskişehir'de Haçlı ordularıyla gerçekleştirmiş olduğu savaş esnasında çadırını bir tepe (höyük) üzerinde kurmuş olmasından dolayı, kentin sonradan Türkler tarafından bu adla anılmaya başlanmış olduğunu belirtmiş ve bu ismin Osmanlı kaynaklarında da bir süre devam ettiğini ancak, ilerleyen süreçte Sultan-önü şeklinde değiştiğini ifade etmiştir¹¹³. Benzer şekilde Kramers'te *Sultan Önü* isminin, Sultan Öyüğü isminden türediğini belirterek, İn-öyüğü isminin de zamanla, İn-önü şeklinde değişime uğradığı iddiasında bulunmuştur¹¹⁴. Diğer taraftan bazı araştırmacılar, *Sultan Öni* isminin Anadolu Selçukluları döneminden itibaren kullanıldığı kanaatinde olup, Eskişehir ve çevresinin payitaht Konya'daki Selçuklu sultanına ulaşan bir ön saha niteliğine sahip olduğundan Türkler tarafından bu isimle anılmış olunduğunu ifade etmişlerdir¹¹⁵. Netice itibariyle, bu hususla ilgili olarak; Eskişehir kentinin Anadolu Selçukluları döneminde Türkler tarafından "Sultan Tepesi" anlamına gelen *Sultanyüki* ismiyle ve bunun *Sultaneyüki-Sultanöyüki* biçimlerindeki telaffuzlarıyla zikrolunduğu söylenebilir.

Kentin günümüzde taşımakta olduğu *Eskişehir* ismine ise ilk olarak, 15. asır Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde'nin kayıtlarında rastlanılmaktadır. Ayrıca, Ahmed

¹¹¹ İbn Batuta, **a.g.e.**, s. 200, 206; Trk. Trc., s. 431, 439.

¹¹² Ahmedî, **a.g.e.**, v. 65b, 66b. Ayrıca bkz. İhsan Sungu, "Eskişehir Kitabeleri", **Türk Tarih Arkeologya Ve Etnografya Dergisi**, Sayı: II, İstanbul 1934. s. 262, ss. (262-268).

¹¹³ Turan, **a.g.e.**, s. 206, not 22.

¹¹⁴ J. H. Kramers, "Sultân-Önü", **MEBİA**, C. 11, Eskişehir 1997, s. 35.

¹¹⁵ Oğuzoğlu-Emecen, **a.g.m.**, s. 399; Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993, s. 749; Fehamettin Başar, "Osmanlılar'ın Karacahisar'ı Fethi Ve Eskişehir Civarına Hakim Olmaları", **Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I (2-4 Kasım 1998)**, T. C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2001, s. 115, ss.(115-127).

Refik'in Tarih Encümeni Mecmuası'nda yayınlamış olduğu "Cüz'i Evkâf-ı Sultan Öyüğü" adlı 15. asra ait olduğu düşünülen defterdeki vakıf kayıtlarında da, *Eskişehir* ismi görülebilmektedir. Bununla birlikte, Aşıkpaşazâde'nin kuruluş süreciyle ilgili kayıtlarının kaynağının Yahşi Fakih olduğu bilindiğinden, Eskişehir isminin de en erken, 14. asırda ortaya çıkmış olduğu söylenebilir¹¹⁶.

İsmin kökeni hususunda ise farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir fikre göre, Selçuklu hakimiyeti döneminde şehrin güneyinde yani, günümüz kent merkezindeki Odunpazarı mevkiinde yeni bir şehir kurarak yerleşmiş olan Türkler, günümüzde Sıcak Sular ve Köprübaşı mevkiilerini içine alan Bizans dönemindeki yerleşim yerine Eskişehir ismini vermişlerdir. Bir diğer görüş ise, Osman Bey'in merkezi Karacahisar'dan, Yenişehir'e taşınmasının ardından kente, Eskişehir adının verilmiş olduğu yönündedir¹¹⁷. Birinci iddiayla ilgili olarak; eğer, Caca oğlu Nureddin'in 1272 tarihli vakfiyesinde geçen *Mahruse-i Sultanyuki* ve *Medinetü's-Sultanyuki* isimlerinin sadece, Türklerin yerleşmiş olduğu günümüz Odunpazarı mevkiini işaret ettiği varsayıldığı takdirde, o zaman Türklerin aşağıdaki yani; bugünkü çarşı mevkiinde bulunan Bizans dönemindeki yerleşim yerini *Eskişehir* ismiyle zikretmiş olmalarının muhtemel olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, vakfiyede kent merkezinde bulunduğu belirtilen 17 cami, iki han ve dükkanların tamamının sadece, Odunpazarı mevki ile sınırlı kalmayıp, bugünkü çarşayı da kapsayan bir alan içinde yer almış olması ihtimali yüksek olduğundan; bu durumda birinci iddianın sadece, Türklerin Odunpazarı mevkiine yerleşmeye başlamış oldukları ilk safha için geçerli olabileceği ve ilerleyen süreçte Odunpazarı'ndaki Türk yerleşiminin artmış olmasıyla birlikte, Caca oğlu Nureddin'in de Eskişehir valiliği yapmış olduğu 13. asrın ikinci yarısından itibaren, Eskişehir isminin Odunpazarı'ndan aşağıya doğru, çarşayı da kapsayan bir alanın karşılığı olarak kullanılmış olunduğu söylenebilir. Sonuç olarak, Eskişehir isminin nasıl türemiş olduğu halen belirsizliğini korusa da, bu ismin kentin fiilen Osman Bey'in hakimiyetinde bulunduğu dönemde kullanılmaya başlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁶ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, v. 19a; Altınay, **a.g.m.**, s. 132,140-141.

¹¹⁷ Darkot, **a.g.m.**, s. 385; Oğuzoğlu-Emecen, **a.g.m.**, s. 399; Gaye Ertin, **Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1994, s. 13; Uğur Tanyeli **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15 YY)**, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987, s. 95; **Yurt Ansiklopedisi**, s. 2830. Ayrıca bkz. Doğru, **a.g.e.**, s. 57-58.

2. Eskişehir Kentinin Selçuklu ve İlhanlı Hakimiyeti Dönemlerindeki Konumu

Tarihsel süreç içerisinde koşulların etkisiyle bir kaç defa, yerinin değişmiş olduğu anlaşılan Eskişehir kentinin Antik, Roma ve Bizans dönemlerindeki konumuyla ilgili olarak henüz, tam anlamıyla bir görüş birliği sağlanmış değildir¹¹⁸. Eskişehir'in Türklerin hakimiyetine geçmiş olduğu 11. asrın son çeyreğinden, İmparator I. Manuel Komnenos'un kenti yeniden inşa ettirmiş olduğu 1175 yılına kadar olan süreçteki konumu içinde aynı durum söz konusudur. Bununla birlikte, bu hususun açıklığa kavuşturulmasında 12. asır Bizans tarihçisi Kinnamos ile yine, bu asırda kenti ziyaret etmiş olan Arap seyyah el-Herevî'nin kayıtları önemli ip uçları sağlamaktadır.

Kutalmış oğulları tarafından fethedilmek suretiyle ele geçirildiği anlaşılan Dorylaion/Eskişehir kentinin bu fetih esnasında harabeye döndüğünü ve içinde yaşayan yerli Rum halkın da kenti terk ettiğini bildiren Kinnamos'un, Dorylaion'un bu fetih öncesindeki tasvirini vermiş olduğu kayıtlarında; "Bu Dorylaion bir zamanlar Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biriydi ve çok önemliydi. Burada etrafındaki ovalarda hafif bir rüzgar eser; ovaları düz ve olağanüstü güzelliكتedir; zengin, bereketli, bol çimenli ve fevkalâde tahıl verir. Ortasından görünüşü güzel ve suyu tatlı bir nehir geçer. Öyle çok balığı vardır ki, halkın durmadan tutmasına rağmen tükenmez. Daha önceki *caesar* Melissenos tarafından burada şahane binalar yapılmıştı ve kalabalık köyler, tâbii sıcak su kaynakları, revaklar ve hamamlar vardı. Orada insanoğluna zevk veren herşey bol bol mevcutu. Fakat Türkler, Romalılara karşı saldırıları zirveye ulaşınca, şehri temellerine kadar yıktılar ve orada kimse kalmadı. Her şey eski ihtişamının çok hafif bir gölgesi haline geldi. İşte bu şehir böyleydi"¹¹⁹ şeklinde sarfetmiş olduğu bu sözler, Eskişehir'in 9. asrın ikinci yarısından, 1175 yılına kadar olan süreçteki konumunun bugünkü çarşı olarak tâbir edilen Sıcak Sular ve Köprübaşı mevkiilerini kapsayan bir alan içinde bulunduğuna işaret etmektedir. Aynı

¹¹⁸ Bu hususla ilgili tartışmalar ve ileri sürülen iddialar ile ilgili olarak bkz. Albek, **a.g.e.**, s. 63-65; W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Çeviren: Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 90; Tanyeli, **a.g.t.**, s. 93-96; Darkot, **a.g.m.**, s. 383-385; Ertin, **a.g.e.**, s. 4-7; Mordtmann-Taeschner, **a.g.m.**, p. 715; Kavlakoglu, **a.g.t.**, s. 25-30; Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal Ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VII, İstanbul 1968, s. 59-60. ss. (53-73); Ali Sarar, **Eskişehir-Edebiyatı-Tarihi-Kültürü Folkloru-Üzerine Bildiriler**, Çınar Yayıncılık, Eskişehir 1995, s. 10-11.

¹¹⁹Kinnamos, **a.g.e.**, s. 211.

şekilde, H. 567/M.1171-72 yılında Eskişehir'i ziyaret etmiş olduğu anlaşılan Arap seyyah el-Herevi'nin¹²⁰ günümüz kent merkezinde bulunan termalleri çokça vurgulamış olduğu kaydı da, Kinnamos'un kayıtlarıyla örtüşmekte ve kentin 1175 yılına kadar olan süreçteki konumunun bugünkü, Sıcak Sular ile Porsuk'un aktığı Köprübaşı mevkiilerini kapsayan çarşı içinde bulunduğunu ortaya koymaktadır¹²¹.

Eskişehir'in konumu, İmparator Manuel Komnenos'un 1175 yılında kenti işgal etmesinin ardından, harabe haline gelmiş olan Dorylaion'u başka bir mevkiide yeniden inşa ettirmesiyle birlikte bir kez daha değişmiş ve kentin bu yeni konumunun neresi olduğu hususu da uzunca bir süre tartışılır olmuştur. Bununla ilgili olarak Prof. Ramsay'in; İmparator Manuel'in 1175 yılında yeniden inşa ettirmiş olduğu Dorylaion'un, Karacahisar olduğu yönündeki iddiası ise, Osmanlı vakayinâmelerinde Karacahisar'ın Osman Bey'in 687/1288-1289 yılındaki fethine kadar olan süreçte Eskişehir ili sınırlarında Türklerin fiili hakimiyeti dışında kalmış tek yer olarak görülmesi nedeniyle, ilk anda akla yatkın gelmektedir¹²². Diğer taraftan, 1989 yılında Muhibbe Darga başkanlığında başlatılan Şarhöyük'teki kazı çalışmalarında, Orta Bizans Dönemi (842-1204)'ne ait sur kalıntılarının gün yüzüne çıkarılması, İmparator Manuel'in Dorylaion'u, Şarhöyük'te inşa ettirmiş olduğu yönünde bir düşüncüyü daha kuvvetli hale getirmektedir¹²³. Üstelik, Kinnamos'un, İmparator Manuel'in Dorylaion'u

¹²⁰ H. 542/M.1147-48 yılında Musul'da doğan Arap seyyah el-Herevi'nin yaşamını yitirdiği 1215 yılına dek, Semerkand'tan Sicilya'ya, Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya kadar pek çok yeri dolaştığı ve ayrıca, İmparator I. Manuel Komnenos'un saltanatı döneminde (1143-1180) Bizans başkentini de ziyaret ettiği belirtilmiştir bkz. Cevat İzgi, "Herevi", **DİA**, C. 17, İstanbul 1998, s. 221-222. H. 567/M.1171-72 yılında Kudüs'ü ziyaret etmiş olduğu bilinen Herevi'nin bu seyahatini günümüz Türkiye topraklarından geçerek gerçekleştirmiş olduğu düşünülürse, onun İstanbul ve Eskişehir ziyaretlerinin de yine, bu yıl içerisinde olduğu söylenebilir.

¹²¹ Herevi سلطان وکی ismiyle zikretmiş olduğu Eskişehir kent merkeziyle ilgili olarak; sularının berraklığının, sıcaklığının, tatlılığının ve faydalılığının başka hiç bir yerde bulunmadığını ve hastaların şifa için oraya geldiklerini belirtmiş ayrıca, kaplıcaların bulunduğu bu bölgenin Rumlar tarafından "Therma(Sirma)", Türkler tarafından ise "Ab-ı germ" isimleriyle bilindiğini ifade etmiştir. Yine, Herevi, Kitabü'l- Acaib isimli bir başka eserinde Sultan Önünden daha fazla bahsedeceğini haber vermiş olmasına karşın, ne yazık ki, onun günümüze ulaşmış bu isimde bir eserine tesadüf edilememiştir bkz. el-Herevi, **a.g.e.**, s. 55. Ayrıca bkz. Osman Turan, **a.g.e.**, s. 206; İsmet Kayaoğlu, "El-Herevi'ye Göre XII. Yüzyılda Anadolu'da Ziyaret Yerleri", **XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrışım**, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 736, ss. (733-740). Ayrıca bkz. Tanyeli, **a.g.t.**, s. 93-96.

¹²² Ramsay, **a.g.e.**, s. 90.

¹²³ A. Muhibbe Darga-Taciser Sivas, "Şarhöyük-Dorylaion Kazı Çalışmaları 1997-1998", **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 2, Eskişehir 2000, s. 98, 100, 102-103, ss. (97-127).

eski kentten çok uzak olmayan bir yerde inşa ettirmiş olduğunu belirtmesi ve ayrıca, yeniden inşa edilen Dorylaion kentinin surlarının hemen dışında eskiden, bir iç kale inşası için başlatılan bir tümsek bulunduğunu bildirmesi de, İmparator Manuel'in 1175 yılında Dorylaion'u yeniden inşa ettirmiş olduğu bu yerin, eski kente Karacahisar'dan çok daha yakın bir mesafede bulunan Şarhöyük olduğu fikrini desteklemektedir.

Bu fikri benimsemiş olan Işın Demirkent'te, İmparator Manuel'in 1175 yılında yeniden inşa ettirmiş olduğu Dorylaion'un Şarhöyük'te bulunduğunu kesin bir dille ifade ederek, bu kaleye ait 2.5 metre kalınlığındaki sur duvarları ile yaklaşık 10 m. çapında olan en az, 13 kulenin 19. yüzyıl sonlarında dahi görülebildiğini bildirmiştir¹²⁴.

Diğer taraftan 17. asırda yaşamış seyyah Evliya Çelebi'nin Eskişehirle ilgili kayıtlarında kentte harap bir halde ve dizdarı (muhafız) bulunmayan bir kaleden bahsetmiş olması, bazı araştırmacılar tarafından 1175 yılında yeniden inşa edilen Dorylaion'un konumunun aslında, günümüzde çarşı olarak tâbir edilen kent merkezinde bulunduğu yönünde bir algıya yol açmıştır¹²⁵. Buna karşın Bernard Lewis'in aktarmış olduğu yine, 17. yüzyıla ait bir seyahatnamede; şehir içinde bir kale veya sura ait her hangi bir kalıntıdan bahsedilmemiştir. Üstelik 16. asırda yaşamış Aşık Ömer b. Mehmed te Eskişehir'den küçük ve sursuz bir kent olarak bahsetmiştir.

Netice itibariyle, Evliya Çelebi'nin bahsetmiş olduğu harabe halindeki bu kalenin aslında, Demirkent'in 19. yüzyıl sonlarında bile halen kalıntılarının görülebildiğini belirtmiş olduğu ve günümüz kent merkezine 3. km. mesafede bulunan Şarhöyük'teki kalıntılara ait olabileceği ya da daha da kuvvetli bir ihtimalle, Evliya Çelebi'nin Karacahisar Kalesi'ni kastetmiş olabileceği söylenebilir¹²⁶.

Eskişehir'in Selçuklu hakimiyetindeki konumu hakkında bu kısımda aktarmış olduklarımızdan bir sonuç çıkaracak olursak; Kinnamos'un kayıtlarında İmparator Manuel'in Dorylaion'u inşa ettiği yerle ilgili kullanmış olduğu "şehirden çok uzak olmayan bir yerde" ibaresi ve yine, onun Kutalmış oğullarının fethi öncesindeki Dorylaion tasviriyle ilgili kayıtları göz önünde bulundurulduğunda açıkça, Dorylaion kentinin en geç, Orta Bizans döneminin başlangıcından, 1175 yılına kadar olan süre

¹²⁴ Demirkent, **a.g.b.**, s. 47.

¹²⁵ Mehmed Zilli oğlu Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi**, Dördüncü Kitap, Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1970, s. 207.

¹²⁶ Bernard Lewis, "A Karaite Itinerary Through Turkey in 1641-2," **Vakıflar Dergisi**, S. 3, TTK Basımevi, Ankara 1956, s. 323, ss. (315-325); Aşık Mehmed b. Ömer, **Menâzirü'l-Avâlim**, Hazırlayan: Mehmet Ak, C. III, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 1036.

içerisinde günümüz kent merkezindeki Köprübaşı-Sıcak Sular ve Odunpazarı mevkiilerini kapsayan bir alan içinde bulunduğu, 1175 yılında ise kentin Antik ve Roma dönemlerindeki konumu olan Şarhöyük'te yeniden kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır¹²⁷.

İmparator Manuel'in 1175 yılındaki işgaliyle yeniden Bizans hakimiyeti altına giren Eskişehir'in, Karacahisar'ın Osman Bey tarafından fethedildiği 1288 yılına dek, Türklerin fiili hakimiyetinin dışında kalmış olması, Bizansın 1175 yılındaki işgalinin ardından uzunca bir süre Eskişehir'in batı kısımlarını kontrolü altında bulundurmuş olduğu düşüncesini akla getirmekle birlikte, ilerleyen bölümlerde bahsedileceği üzere, kentin doğu ve güney kısımlarının 12. asrın sonlarına doğru Selçukluların elinde bulunduğu ve Sultan I. Aleaddin'in 13. yüzyılın ikinci çeyreğindeki askeri faaliyetleriyle birlikte, Eskişehir kent merkezinin de Türklerin hakimiyeti altına girmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Eskişehir'in üçüncü defa, Selçuklu sınırlarına dahil olmasıyla birlikte Türklerin de bugünkü kent merkezinin yukarısında bulunan Odunpazarı mevkiine yerleşerek, burayı yeni bir yerleşim alanı haline getirmiş oldukları görülmektedir. Caca oğlu Nureddin'in 1272 tarihli vakfiyesinde geçen "Mahruse-i Sultanyuki" ve "Medinetü's-Sultanyuki" isimleri de, Türkler tarafından kurulan bu yeni yerleşim yerine işaret etmektedir. Aynı şekilde, Eskişehir kent merkezinde bulunan Selçuklu dönemine ait mimari yapıların Odunpazarı mevkiinde yer alması da, Türklerin yeni kenti burada kurmuş olduklarını teyid eder niteliktedir.

3. Yazılı Tarih Öncesi Dönemden, Selçuklu Egemenliğinin Başlangıcına Kadar Kadar Olan Süreçte Eskişehir Kentinin Siyasi Tarihi

İç Anadolu bölgesinin kuzeybatısında bulunan Eskişehir kenti, Sakarya nehri ile onun bir kolu olan Porsuk Çayı'nın ve ona dökülen Sarısı deresinin geçtiği geniş

¹²⁷ 1981 yılında Aşağı Çağlan köyünde bulunmuş olan ve esasen bu köyün 3 km. kuzeyinden çıkartıldığı belirtilen İmparator Diocletian dönemine ait bir mil taşının üzerinde; "Dorylaion'a 7 Roma mili (11 km) vardır" yazısı tespit edilmiştir. Bunun Şarhöyük'e olan mesafe olması nedeniyle, bu mil taşı Dorylaion antik kentinin Roma dönemindeki konumunun Şarhöyük'te bulunduğu kanıtlarından biri olarak gösterilmektedir bkz. Albek, **a.g.e.**, s. 66. Yine, Prof. Dr. A. Muhibbe Darga başkanlığında 1989 yılında başlatılan Şarhöyük kazılarında Hitit, Frig, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait buluntuların ortaya çıkarılması da, Şarhöyük'teki yerleşimin çok eski dönemlere kadar uzanarak, kesintisiz bir şekilde devam etmiş olduğunu göstermektedir bkz. Darga-Sivas, **a.g.m.**, s. 97-127.

ovanın güneyinde yer almaktadır. Tarıma elverişli geniş düzlüklere sahip olmasının yanısıra, önemli yolların kesiştiği bir konumda yer alan kentin yazılı tarih öncesi dönemden itibaren iskân olunmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Eskişehir ili sınırları içerisinde yapılmış olunan yüzey araştırmaları ve arkeolojik çalışmalarda, Paleolitik döneme tarihlendirilen bazı materyaller bulunmuş olunmakla birlikte, kentteki ilk yerleşimin Kalkolitik (Bakırtaş) devirde başlamış olduğu ve yazılı tarih öncesindeki bu iskanın sırasıyla; İlk Tunç, Orta Tunç devirlerinde de kesintisiz bir şekilde devam etmiş olduğu kabul edilmektedir¹²⁸.

Kentin Son Tunç Çağı kavimlerinden olan Hititler dönemindeki tarihiyle alakalı olarak henüz, çok fazla bir şey bilinmemektedir. Bununla birlikte, Mahmudiye ilçesi yakınlarındaki Kuşhöyük ile Güvercinhöyük'te ve Hamidiye Köyü ile Demircihöyük'ün doğu yamaçlarında yapılan yüzey araştırmalarında ve ayrıca, Şarhöyük'te yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, kentte Hitit yerleşiminin izlerine rastlanılmış ve Eskişehir'in Hitit krallığının bir parçası yahut ona tâbi bir bölge olduğu sonucuna varılmıştır¹²⁹.

Kentteki Frig yerleşiminin ise bilhâssa, Friglerin Kimmer istilasını sonucunda siyasi güçlerini yitirmiş oldukları M.Ö. 7. yüzyıl başlarından itibaren yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Hitit İmparatorluğu'nun siyasi anlamda zayıflamaya başlamış olduğu M.Ö. 1200'lü yıllarda, Boğazlar yoluyla Anadolu'ya gelip yerleşmiş olan ve M.Ö. 8. asırda Orta Anadolu'da güçlü bir devlet kurmuş olan Trak kökenli Friglerin büyük bir kısmı, Kimmer istilasına uğramış oldukları M.Ö. 7. asır başlarından itibaren Eskişehir-Kütahya ve Afyonkarahisar illerini kapsayan Yukarı Sakarya Vadisi'ne yerleşmiştir. Eskişehir sınırları içerisinde yer alan Friglere ait çok sayıda buluntuda kentin siyasi, kültürel ve dini yönlerden Friglerin en etkili oldukları bölgelerden birisi olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, günümüzde Eskişehir ilinin Sivrihisar ilçesi sınırlarında yer alan Pessinus(Ballıhisar) antik kenti ile yine Çifteler ilçesine bağlı Yazılıkaya köyündeki Midas antik kentinin, Friglerin önde gelen şehirlerinden oldukları söylenebilir¹³⁰.

¹²⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 4, s. 2830-2831; Ertin, **a.g.e.**, s. 9.

¹²⁹ A. Muhibbe Darga, "Şarhöyük-Dorylaion (Eskişehir) Kazılarında Hitit Buluntuları (1989-2003)", **60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan Anadolu'da Doğdu**, Hazırlayan: Taner Korkut, Ege Yayınları, İstanbul 2004, s. 276; Mustafa Toprak-Erkan İznik, **Çizgilerle Eskişehir (Bir Kent Tarihi Çalışması)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2009, s. 15-16; Ertin, **a.g.e.**, s. 9.

¹³⁰ Veli Sevin, "Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıçtan Pers Egemenliğine Kadar", **Atlash Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 234, 241, 250-251; Taciser Tüfekçi

Frig devletinin M.Ö. 676/675 yılında Kimmer istilası sonucunda yıkılmasının ardından Frig topraklarının önemli bir kısmını ele geçirmiş olan Lidyalılar, Perslerin M.Ö. 546 yılında Lidya devletine son vermesine kadar olan süreçte Eskişehir'in de dahil olduğu Sakarya havzasını hakimiyetleri altında bulundurmuşlardır. Bununla birlikte şimdiye değin yapılmış olunan arkeolojik çalışmalarda, Eskişehir'de Lidyalıların yerleştiğine dair herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır¹³¹.

Pers hükümdarı II. Kyros'un M.Ö. 546 yılında, Lidya Kralı Kroissos'u yenmesiyle birlikte Anadolu'da yaklaşık, 200 yıl boyunca sürmüş olan Pers hakimiyeti dönemi başlamış ve bu süre zarfında Persler kurmuş oldukları dört büyük satraplık (idari bölge/eyalet) ile Anadolu kentlerini idare etmişlerdir. Eskişehir'inde Anadolu'daki Pers egemenliği döneminde merkezi zaman zaman değişmiş olan ve Kappadokia, Paphlagonia, Bithynia, Hellespontos ile Pontus'uda içine alan Büyük Frigya satraplığına bağlı kentlerden birisi olduğu belirtilmiştir¹³².

Anadolu'daki Pers hakimiyeti dönemi Makedonya Kralı Büyük İskender'in M.Ö. 331 yılında Gavgamela'da ve M.Ö. 333'de İssos'ta, Pers imparatoru III. Darieos karşısında almış olduğu galibiyetler neticesinde nihayete ermiştir¹³³. Bununla birlikte İskender'in M.Ö. 323 yılında hayatını kaybetmesinin ardından, M.Ö. 31 yılına değin sürmüş olan ve *Hellenistik dönem* adı verilen bir süreç başlamış olup, günümüz Eskişehir kentinin idaresi de bu dönem içerisinde İskender'in komutanları arasında yaşanan hakimiyet mücadeleleri dahilinde bir kaç defa el değiştirmiştir. Kentin M.Ö. 301 yılındaki İpsos (Şuhut) savaşına kadar olan süreçte İskender dönemi komutanlarından Antigonos'un, bu tarihten M.Ö. 281 yılında gerçekleşen Kyropedion Savaşı'na kadar olan sürede Lysimachos'un ve bu tarihten sonrada M.Ö. 188 yılına

Sivas, "Phrygler (Frig) Ve Eskişehir Çevresindeki Phryg Vadileri'ne Genel Bir Bakış", **Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I (2-4 Kasım 1998)**, T.C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2001, s. 101-108, ss. (93-109); Albek, **a.g.e.**, s. 34-35; Elmar Schwertheim, **Antikçağda Anadolu**, 1. bs., Çev. Nuran Batu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 20-23.

¹³¹ **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 4, s. 2833-2834. Ayrıca bkz. Sevin, **Tarihi Coğrafya**, s. 212-213.

¹³² Sevin, **a.g.e.**, s. 235. Krş. Bilge Umar, **Phrygia**, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 20-21; Ebru Parman, **Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri**, T.C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2002. s. 15; **Yurt Ansiklopedisi**, cilt. 4, s. 2834; M. Şemseddin Günaltay, **Yakın Şark II, Anadolu**, 2. bs., TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 362.

¹³³ Arif Müfid Mansel, **Ege Ve Yunan Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1947, s. 410; Schwertheim, **a.g.e.**, s. 52; **Yurt Ansiklopedisi**, gös. yer.

kadar geçen sürede Selevkos hanedanlığının hakimiyeti altında bulunduğu görülmektedir¹³⁴.

Hellenistik dönem içerisinde yaşanan ve Eskişehir tarihini yakından ilgilendiren bir diğer önemli gelişme ise, Kelt(Galat)lerin Bithynia Kralı I. Nikomedes'in daveti üzerine M.Ö. 278/277 yılında ücretli asker olarak Çanakkale Boğazı üzerinden Anadolu'ya girmiş olmaları ve sonrasında Büyük Frigya ve Kapadokya bölgelerinin bir kısmını işgal ederek, adlarına ithafen *Galatia* olarak adlandırılmış olunan Kızılırmak ve Sakarya nehirleri arasındaki bölgeyi kendilerine yurt edinmiş olmalarıdır. Anadolu'ya Tektosag, Trokme ve Tolistobog adlarını taşıyan üç boy halinde gelmiş olan Keltlerden Tolitobog kabilesi, günümüzde Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde bulunan ve Friglerin kutsal şehri olarak bilinen Pessinus(Ballıhisar) antik kentine yerleşmiş ve M.Ö. 25 yılına kadar bölgeyi hakimiyetleri altında bulundurmuşlardır¹³⁵. Böylece Galat istilasından önce Büyük Frigya bölgesi sınırları içerisinde yer alıp, Selevkos hanedanlığının hakimiyetinde bulunan Pessinus (Ballıhisar), Spalia (Sivrihisar), Troknada (Kaymaz) gibi günümüz Eskişehir ilinin güney doğu sınırlarında yer alan antik kentler artık, Galatia olarak adlandırılan bölgenin sınırları içerisine dahil olmuştur¹³⁶.

Selevkosların Anadolu'daki hakimiyetleri Roma devleti ile M.Ö. 188 yılında yapılan Apameia anlaşmasıyla son bulunca, Dorylaion(Şarhöyük) ve Nakoleia (Seyitgazi)'nin da içinde bulunduğu Selevkoslara ait toprakların bir kısmı *Frigya Epiktetos* ismiyle, Roma'nın müttefiki olan Bergama Krallığı'nın idaresine geçmiştir¹³⁷.

¹³⁴ Mansel, **a.g.e.**, s. 423-424, 432-434; Albek, **a.g.e.**, s. 37; Schwertheim, **a.g.e.**, s. 53-56.

¹³⁵ Recep Özman, **Eski Anadolu Tarihinde Galatlar**, T. C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1999, s. 23-24; Fernand Lequenne, **Galat'lar**, Çeviren: Suzan Albek, TTK Yayınları, X. Dizi-Sa. 8, Ankara 1979.

s. 55-56; Sevin, **a.g.e.**, s. 259-264; Schwertheim, **a.g.e.**, s. 65-66; Mansel, **a.g.e.**, s. 435-437. Krş. Murat Arslan, **Antikçağ Anadolu'nun Savaşçı Kavmi Galatlar**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s. 66.

¹³⁶ Mansel, **a.g.e.**, s. 432-434, 438-439; Schwertheim, **a.g.e.**, s. 63-64; Hans-Joachim Gehrke, "Bir Antik Dönem Metropolünün Tarihçesi", **Pergamon Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent**, Hazırlayanlar: Felix Pirson, Andreas Scholl, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 124-125, ss. (122-141).

¹³⁷ Sabahat Atlan, **Roma Tarihi'nin Ana Hatları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 87-93; Albek, **a.g.e.**, s. 38-39; Sevin, **a.g.e.**, s. 239; Michael Austin, **The Hellenistic World From Alexander to the Roman Conquest**, 2. Baskı, Cambridge University Press, 2007, p. 365-367; Hans-Joachim Gehrke, **a.g.m.**, s. 133-134; Atlan, **a.g.e.**, s. 90-93. Strabon, Aizanoi, Kotiaieion,

Bununla birlikte, Bergama kralı III. Attalos'un M.Ö. 133 yılında ölmeden evvel, krallığını vasiyet ile Roma devletine bırakması neticesinde, Bergama topraklarının bir kısmı Roma devleti tarafından M.Ö. 127 yılında *Provincia Asia* adıyla bir Roma eyaletine dönüştürülmüştür. M.Ö. 120 yılından sonra günümüz Sivrihisar ile havalisinin ve M.Ö. 116 yılında Dorylaion ve Nakoleia'nın da içinde bulunduğu Frigya Epiktetos bölgesinin Asya eyaletine dahil edilmesiyle birlikte, günümüz Eskişehir ili sınırlarının tamamı bu tarihten itibaren, Roma devletinin hakimiyeti altına girmiştir¹³⁸.

Bununla birlikte, Anadolu'daki Roma hakimiyeti döneminde önce Pontus krallığının, ardından Galatların kısa süreliğine Eskişehir'i egemenlik sahalarına dahil etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Roma aleyhtarı bir siyaset izleyerek, M.Ö. 88 yılında Roma'nın Asya eyaletine bağlı Galatya ve Frigya Epiktetos bölgelerini işgal etmiş olan Pontus Kralı VI. Mithridates, Eskişehir'in de dahil olduğu bu toprakları M.Ö. 86 yılına dek hakimiyeti altında bulundurmuştur¹³⁹.

Aynı şekilde Galatlarda, kralları Deiotaros ve Amyntas dönemlerinde Roma'daki iktidar mücadelelerinden istifade ederek, sınırlarını genişletmişler ve Frigya bölgesinin tamamına hakim olmalarıyla birlikte, Eskişehir'de bir süreliğine Galat idaresi altına girmiştir. Diğer taraftan, Galat kralı Amyntas'ın M.Ö. 25 yılında ölmesinin ardından Roma imparatorluğunun tüm Galat topraklarına el koyarak bir Roma eyaletine dönüştürmesi neticesinde, Eskişehir'de yeniden Roma devleti sınırlarına dahil olmuştur¹⁴⁰.

Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında doğu ve batı olarak ikiye ayrılmasının ardından Eskişehir, imparatorluğun doğu kısmında bir başka deyişle, Bizans

Midaieon ile birlikte Dorylaion ve günümüzde Eskişehir'in bir ilçesi olan Nakoleia (Seyitgazi)'yi Frigya Epiktetos bölgesine dahil kentler olarak zikretmiştir bkz. Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)**, 3. Baskı, Çeviren: Adnan Pekman, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993, s. 61.

¹³⁸ Albek, **a.g.e.**, s. 39; Özman, **a.g.t.**, s. 63-65; Atlan, **a.g.e.**, s. 102-103; Mansel, **a.g.e.**, s. 488; Hans-Joachim Gehrke, **a.g.m.**, s. 137-139; Lequenne, **a.g.e.**, s. 111-114; Erkan İznik, "Roma İmparatorluk Döneminde Dorylaeum'un Genel Görüntüsü", **I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı, 12-15 Mayıs 2004**, T. C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2005, s. 372, not. 12. ss. (369-380).

¹³⁹ Atlan, **a.g.e.**, s. 126 -128; Albek, **a.g.e.**, s. 39-40; Özman, **a.g.t.**, s. 66; Arslan, **a.g.e.**, s. 132-139; Schwertheim, **a.g.e.**, s. 75-78.

¹⁴⁰ Özman, **a.g.t.**, s. 80; **Yurt Ansiklopedisi**, 4. cild, s. 2834; Lequenne, **a.g.e.**, s. 116-130; Atlan, **a.g.e.**, s. 163-196; Arslan, **a.g.e.**, s. 177.

imparatorluğu sınırları içerisinde kalmıştır. Başkent Konstantinopolis'i Anadolu'nun doğusuna, güneyine ve batısına bağlayan yollar üzerinde yer alması, kente bu dönemde askeri anlamda büyük bir önem kazandırmış olup, kent doğudan gelip, Konstantinopolis yönünde ilerlemek isteyen yabancı ordulara karşı daima bir son savunma hattı işleviyle kullanılmıştır. Yine, askeri yol üzerinde bulunması dolayısıyla, Bizans ordularının doğuya düzenlemiş oldukları seferlerde de Eskişehir'den geçmiş oldukları görülmektedir. Buna göre ilk güzergahta; İznik üzerinden Malagina/Melangeia¹⁴¹ yolu ile Eskişehir'e ulaşan ordular, Nakoleia/Seyitgazi yönünde ilerleyerek, buradan Amorion (Emirdağ-Hisarköy) yada Philomelion(Akşehir) üzerinden, İkoion (Konya)'a ulaşmış ardından, Kilikya üzerinden Suriye'ye geçmişlerdir. *Hacılar Yolu* da denilen ikinci güzergahta ise Bizans orduları, günümüz Eskişehir iline bağlı Sivrihisar ilçesi sınırlarındaki antik Pessinus (Ballıhisar) kentinden geçerek, Ankara'ya ulaşmış ve buradan Tuz Gölü'nün güney istikâmetinde ilerleyerek Kilikya'ya geçmişlerdir¹⁴².

Eskişehir stratejik öneme sahip bu coğrafi konumunun yanısıra, geniş düzlüklere sahip olması dolayısıyla, Bizans ordusu tarafından bir *applekton* (askeri toplanma merkezi) olarak ta kullanılmıştır. Buna göre, thema kuvvetlerinin sefer zamanlarında toplanmış olduğu bu *applekton*'lardan ikisinin günümüz Eskişehir ili sınırları içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan ilkinin Opsikon ve Trakya

¹⁴¹ Ramsay kaynaklarda; Malagina, Melagina, Melagena, Melangia, Mela isimleriyle bahsi geçen bu yerin Leukai(Lefke)'ye yakın olduğunu ifade ederken, Sevin, Melangeia'nın Sakarya'nın Geyve ilçesi, Pamukova bucağına bağlı Mecece köyü olduğunu belirtmiştir. John Haldon ise atlasında Malagina'yı İnögöl dolaylarında bir yer olarak göstermiştir bkz. Ramsay, **a.g.e.**, s. 15, 221-226; Sevin, **a.g.e.**, s. 320; Haldon, **a.g.e.**, s. 300. Ayrıca bkz., **The Oxford Dictionary of Byzantium**, "Malagina", Vol. 2, Editor in Chief: Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York-Oxford, 1991, p. 1274; Umar, **Tarihsel Adlar**, s. 538, 557.

¹⁴² Ramsay, **a.g.e.**, s. 216-218; Demirkent, **a.g.b.**, s. 54; Parman, **a.g.e.**, s. 64-65, 85-87; Albek, **a.g.e.**, s. 103-104. Bizans kroniklerinde İmparator Theophilos(829-842)'un 837 yılında Araplarla savaşmak üzere günümüz Tokat ili sınırlarındaki Dazimon/Dazmana mevkiine giderken, İmparator I. Basil (867-886)'in 877 yılında çıkmış olduğu Suriye seferi dönüşünde, İmparator IV. Romanos Diogenes(1068-1071)'in 1071 yılında Malazgirt seferine çıktığında ve İmparator Alexios Komnenos(1081-1118)'un Konya üzerine düzenlemiş olduğu 1116 seferinde, Dorylaion yolunu kullanmış oldukları görülmektedir bkz. Skylitzes, **a.g.e.**, p. 76-79, 138-140; Bryennios, **a.g.e.**, s. 46-47; Anna Kommena, **a.g.e.**, s. 484-490. Aynı şekilde, İslâm coğrafyacılarının eserlerinde de Eskişehir kentinin Bizans askeri yolu üzerinde bulunduğunu gösteren kayıtlar mevcuttur bkz. İbn Hurdazbih, **a.g.e.**, s. 103, 113; el-İdrisi, **a.g.e.**, C. 2, s. 809. Ayrıca bkz. Ramsay, **a.g.e.**, s. 499; G. Le. Strange, **The Lands of The Eastern Caliphate**, New York 1873, s. 135.

temalarından gelen askerlerin toplanmış olduğu Dorylaion'da, diğerinin ise Anatolia ve Seleukeia temalarından gelenlerin toplanmış oldukları Kabarkion (Eskişehir'in Çifteler İlçesi)'da bulunduğu belirtilmektedir¹⁴³. Aynı şekilde, Müslüman coğrafyacı İbn Hurdazbih (820-912)'te *Mesalik ve'l Memâlik* isimli eserinde Dorylaion'un hem Arap, hem de Bizans askerleri için bir toplanma yeri olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir¹⁴⁴.

Askeri açıdan sahip olduğu bu stratejik önem dolayısıyla Bizans hakimiyetinde kalmış olduğu süre içerisinde gerek isyan hareketleriyle, gerek Arap saldırılarıyla ilişkili olarak, dönem kaynaklarında sıkça, kentin ismine rastlanılmaktadır. Örneğin; Theophanes'in kayıtlarından Eskişehir'in, 742 yılında İmparator V. Konstantinos'a karşı isyan başlatan Artabasdos'un askeri üssü olduğu açıkça, görülebilmektedir. Buna göre, 742 yılı yazında Araplar üzerine sefere çıkmış olan İmparator Theophanes henüz Krasos¹⁴⁵ mevkiinde iken, bu esnada Dorylaion'da bulunan Artabasdos ta kendisine bağlı Opsikon teması askerlerini, imparatorun kuvvetlerine karşı savaşmaları için iknâya çabalamakla meşgul olmuş ve devamında ise Eskişehir'de gerçekleşen savaşta Bizans ordusunu mağlubiyete uğratmıştır¹⁴⁶.

Artabasdos'un İmparator V. Konstantinos'u mağlup ederek Bizans tahtına oturmasıyla sonuçlanan bu isyan hareketinin başarıya ulaşmasında, *İkonoklazm*¹⁴⁷

¹⁴³ Albek, **a.g.e.**, s. 92; Ramsay, **a.g.e.**, s. 221. Yine, Bizans kroniklerinde şehrin appleton vasfına dair örnekler görmek mümkündür bkz. Skylitzes, **a.g.e.**, s. 279; Bryennios, **a.g.e.**, s. 46-47; Anna Kommena, **a.g.e.**, s. 487. Ayrıca, *Domesticus Scholarum* (Hassa Alayı)'un da Dorylaion (Şarhöyük) yahut Kabarkion (Çifteler)'da toplanmış olduğu düşünülmektedir bkz. Ayrıca bkz. Ramsay, **a.g.e.**, s. 231; George Huxley, "A List of ἀπληκτα", **Greek, Roman and Byzantine Studies**, vol. 16, No: 1, 1975, pp. (87-93); Edward Brooks, "Arabic Lists of the Byzantine Themes", **The Journal of Hellenic Studies**, vol. XXI, 1901, pp. 67-77; Albek, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁴⁴ İbn Hurdazbih, **a.g.e.**, s. 113; (Trk. Trc), s. 97.

¹⁴⁵ Eskişehir'e bağlı Alpu ilçesi dolaylarında bulunduğu tahmin edilmektedir bkz, Ramsay, **a.g.e.**, s. 156, 487; Umar, **a.g.e.**, s. 477.

¹⁴⁶ **The Chronicle of Theophanes**, p. 105-106. Ayrıca bkz., **The Oxford Dictionary of Byzantium**, "Artabasdos", vol. I, Editor in Chief: Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York-Oxford, 1991, p. 192; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, 8. Baskı, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları X. Dizi-Sa.7, Ankara 2015.

s. 154; Demirkent, **a.g.b.**, s. 50.

¹⁴⁷ Tasvir kırıcılık anlamına gelir. 8. asırda Bizansta ortaya çıkmış olan bu dini hareket ikonların kutsallığını inkar edip, ikonlara hürmet göstermeyi reddetmektedir bkz. **The Oxford Dictionary of Byzantium**, "Iconoclasm", Vol. 2, s. 975-977.

karşıtlığını kullanmış olmasının da büyük bir role sahip olduğu düşünülmektedir. Siyasi, dini ve toplumsal sonuçlarıyla uzun bir süre Bizans İmparatorluğunu olumsuz yönde etkilemiş olan bu hareketin öncülerinden biri olarak kabul edilen ve Bizanslılar tarafından "Heresiarkhos" olarak isimlendirilen bu kişinin, Nakoleia/Seyitgazi piskoposu Konstantin olduğu belirtilmiştir¹⁴⁸.

Bir diğer isyan hareketi ise İmparator I. Çimiskes(969-976) döneminde gerçekleşmiştir. Bardas Phokas'ın 970 yılında Kayseri'de kendisini imparator ilan etmesi üzerine İmparator I. Çimiskes, Bardas Skleros'u isyanı bastırmakla görevlendirmiş ve bu doğrultuda harekete geçen Skleros beraberindeki askerlerle birlikte Dorylaion'a gelerek, bir süre burada kalmış ve bu esnada Phokas'a haberciler yollayarak, onu bu iddiasından vazgeçirmeye çalışmıştır¹⁴⁹.

İmparator IV. Romanos Diogenes(1068-1071) döneminde gerçekleşen Robert Krispinos isyanıyla ilgili kayıtlarda da yine, Dorylaion/Eskişehir ismini görmek mümkündür. 1068 yılında asi Robert Krispinos üzerine bizzat sefere çıkan İmparator Diogenes, Melagina üzerinden asker toplayarak Dorylaion'a gelmiş ve Krispinos'un af dilemek için gönderdiği elçiler kendisine ulaşmıyca değin, üç gün boyunca kentte kalmıştır¹⁵⁰.

Son olarak İmparator VII. Mikhail Dukas'ın 1073 yılında asi komutan Roussel de Bailleuil üzerine yollamış olduğu ordunun komutanı olan İoannes Doukas'ın, Roussel'in Sakarya nehri membaları civarında bulunduğunu haber alması üzerine karârgâhını Dorylaion'da kurarak, bir süre burada kalmış olduğu görülmektedir¹⁵¹.

Doğuda uzun yıllar mücadele etmiş olduğu Sasani tehditinden 7. asırda kurtulmuş olan Bizans imparatorluğu bu kez, aynı yüzyıl içerisinde İslâmiyetin doğuşuyla birlikte Arap ordularının asırlarca sürmüş olan saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır. 634 yılında Bizans'a karşı taarruza geçip, on yıl gibi kısa bir süre içerisinde Suriye, Filistin ve Mısır gibi Bizans'ın doğu eyaletlerini ele geçirmiş olan Arap

¹⁴⁸ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 150; **The Oxford Dictionary of Byzantium**, "Nakoleia", vol. 2, p. 1434.

¹⁴⁹ Skylitzes, **a.g.e.**, s. 279. Ayrıca bkz. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 273.

¹⁵⁰ Attaleiates, **a.g.e.**, s. 129-131.

¹⁵¹ Bryennios, **a.g.e.**, s. 73, 86-87. Ayrıca bkz. Attaleiates, **a.g.e.**, s. 187-190. Ayrıca bkz. Zonaras, **a.g.e.**, s. 143-146.

orduları, sonraki süreçte Anadolu'ya bir kaç asır boyunca sürmüş olan akınlarda bulunmuşlardır¹⁵².

Arap ordularının 7. yüzyılın ortalarına doğru başlatmış oldukları bu akınlara sebebiyle Anadolu'nun doğusu ve güneyindeki bir çok şehrini kaybetmiş, orta Anadolu'daki pek çok şehri tahrip edilmiş ve ayrıca, başkenti bir kaç defa kuşatmaya uğramış olan Bizans, 740 yılında Akronion Savaşı'nda elde etmiş olduğu galibiyete dek, neredeyse, bir asır boyunca Arap ordularının akınlarına karşı ciddi bir karşılıklı bulunamamıştır. Bu galibiyetin ardından, İslam dünyasında yaşanan iç karışıklıklardan da istifade ederek Erzurum, Malatya, Maraş gibi bazı şehirlerini geri almayı başaran Bizans devleti buna karşın, Anadolu'daki Arap tehdidini henüz bertaraf edememiş ve ancak, 10. asrın ikinci yarısından itibaren Araplar karşısında taarruza geçerek Anadolu'daki hakimiyetini yeniden sağlamlaştırmıştır¹⁵³.

Arapların 7. asrın ikinci yarısından, 10. asrın ikinci yarısına kadar sürdürmüş oldukları bu akınlara Eskişehir tarihini de yakından ilgilendirmektedir. Arap saldırılarına ilişkin kentin adının ilk defa, 9. asırda yaşamış olan tarihçi Belazuri'nin kayıtlarında zikredildiği görülmektedir. Tarihçi eserinde, Halife Osman zamanında Şam valisi Muaviye'nin H. 31/M. 651-652 senesinde Anadolu'ya düzenlemiş olduğu bir seferde, Derevliyya'ya¹⁵⁴ kadar gelmiş olduğuna dair bir rivâyeti aktarmıştır. Yine,

¹⁵² Casim Avcı, **İslâm Bizans İlişkileri**, 1. Basım, Klasik Yayınları, İstanbul 2003, s. 60-61; Walter E. Kaegi, **Bizans ve İlk İslam Fetihleri**, 1. bs., Çev. Mehmet Özey, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s. 110-111; 215-216, 280-282; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 102-107; Işın Demirkent, "Bizans", **DİA**, C. 6, İstanbul 1992, s. 233, ss. (230-244).

¹⁵³ Avcı, **a.g.e.**, s. 70-102; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 108, 115-116, 133-134, 145-147, 155-156, 169, 195, 212, 258-265, 269-276; Demirkent, **a.g.m.**, s. 233-236.

¹⁵⁴ Ortaçağ dönemine ait Arapça yazılı tarih ve coğrafya eserlerinde kentin isminin, دروليه , دروليّة , دروليّة , أدرولية , أدرولية, أدرولية, أدرولية biçimlerinde yazılmış olunduğu görülmektedir bkz. Belazûrî, **a.g.e.**, s. 165; Yakût el-Hamevî, **a.g.e.**, C. II, s. 80, 453; Taberî, **a.g.e.**, C. 8, Dâr al-Turas, Beyrut 2008, s. 142; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C. 4, Darû'l-Kütübî'l İlmiyye, Beyrut 1987/1407, s. 249; Azdî, **a.g.e.**, s. 154; İbn Tağribirdî, **a.g.e.**, C. 1, s. 216; İbn Hurdazbih, **a.g.e.**, s. 103, 113; el-İdrîsî, **a.g.e.**, C. 2, s. 809; Katib el-Bağdadi, **a.g.e.**, s. 307; Nûveyrî, **a.g.e.**, C. 21, s. 312; İbnü'l Adîm, Ebûl Kâsım Kemalüddîn Ömer b. Ahmed, **Buğyetü't-taleb fi tarihi Haleb**, C. 9, Dârû'l Fikr, Beyrut (Tarihsiz), s. 4176. Bu kayıtlardan, Arapların Grekçe, Dorileon ve Dorileu isimlerinden etkilenecek kentin adını, *Derevliyya*, *Adruliya* ve *Azrûliyya* biçimlerinde telafuz etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bazı araştırmacılar kentin Araplar tarafından *Drusilya* ismiyle de anıldığını belirtmiş olmalarına karşın, incelemiş olduğumuz Arapça yazılı eserlerde böyle bir isme tesadüf edilmemiştir.

Kudeme b. Cafer Katib el-Bağdadi ile Yakût el-Hamevî'nin eserlerinde de, bu rivâyeti görmek mümkündür¹⁵⁵.

Bu rivâyetle ilgili olarak E. W. Brooks, Belazuri'nin bu kaydında geçen درولية / Derevliye kelimesinin her ne kadar, Arapça kaynaklarda Dorylaion/Eskişehir kentini işaret etmek için kullanılmış olunduğu bilinse de, Arap ordularının H. 31 yılında düzenlemiş oldukları bu seferde Eskişehir'e kadar ulaşmalarının imkansız olduğunu ifade etmiştir¹⁵⁶. Belazuri'nin çağdaşı sayılan Taberi'nin ve yine, Bizanslı tarihçi Theophanes'in eserlerinde de bu rivâyete dair herhangi bir kayda rastlanılmaması, ilk bakışta, Brooks'un bu değerlendirmesindeki haklılık payının yüksek olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Diğer taraftan Belazuri ve İbnü'l Esir'in H. 25/M. 645-646 yılına dair kayıtlarında, Arapların Anadolu'ya düzenlemiş oldukları bir diğer seferde Dorylaion'dan üç günlük mesafedeki Amuriyye(Amorion)'ye¹⁵⁷ kadar ilerlemiş olduklarının belirtilmesi, Belazuri'nin H. 31/M. 651-652 yılına dair aktarmış olduğu bu rivâyetin doğru olma olasılığını bir hayli arttırmaktadır¹⁵⁸.

¹⁵⁵el-Belâzurî, **a.g.e.**, s. 165; Yakut el-Hamevî, **a.g.e.**, C. II, s. 80; Kudeme b. Cafer Katib Bağdadi, **a.g.e.**, s. 307. Belazuri'nin çağdaşı sayılan Taberi(839-923)'nin H. 31 yılı olaylarla ilgili kayıtlarında ise; bu sene içinde sadece, Araplar ile Bizans arasında bir deniz savaşının yapıldığı ve Armenia'nın fethedildiği belirtilmiş, yine, Taberi'nin H. 32/M. 652-653 yılı olaylarıyla ilgili olarak ta; Arapların bu yılda İstanbul Boğazı'na bir deniz seferi düzenlediklerine dair bir rivâyet aktarılmıştır bkz Taberî, **a.g.e.**, C. 4, s. 290. Aynı şekilde, dönemin Bizanslı tarihçisi Theophanes'in H. 31 yılına denk gelen kayıtlarında da Belazuri'nin aktarmış olduğu rivâyete dair hiç bir ize rastlanılmayıp, bu olayın bir sene öncesinde H. 30/M. 650-651 yılında Arapların Isauria'ya bir sefer düzenleyerek 5000 kişiyi esir aldıkları ve imparatorun da barış için Prokopios'u Muaviye'ye gönderdiği bildirilmiştir bkz. Theophanes, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁵⁶ E. W. Brooks, "The Arabs in Asia Minor (641-750) from Arabic Sources", **The Journal of Hellenic Studies**, C. XVIII, 1898, s. 204, not. 2, ss. (182-208).

¹⁵⁷ Afyonkarahisar ilinin Emirdağ ilçesine bağlı Hisar Köy olduğu belirtilmiştir bkz. Umar, **a.g.e.**, s. 56; **The Oxford Dictionary of Byzantium**, "Amorion", vol. 1, p. 79-80; Sevin, **a.g.e.**, s. 304.

¹⁵⁸ Belazuri, **a.g.e.**, s. 165; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C. 2, Tahkik Ebi'l Fidâ Abdullah al-Kadi, Dar'ül-kütübî'l İlmiyye, Beyrut 1987, s. 480. Taberi'nin bu yıla dair kayıtlarında da Arapların Bizans topraklarına bir sefer düzenleyerek bazı kaleleri fethettikleri belirtilmiştir bkz. Taberi, **a.g.e.**, C. 4, s. 250. Ayrıca, Patrik Mihail'de Arapların 647 senesinde Kayseri'ye kadar uzanan bir sefer düzenlediklerini kaydetmiştir bkz. **Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi**, I. Kısım, s. 31. Diğer taraftan dönemin Bizanslı tarihçisi Theophanes'in kayıtlarında Arapların H. 25/M. 645-646 yılında Anadolu'ya bir sefer düzenlenmiş olduklarına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır bkz. Theophanes, **a.g.e.**, s. 41-42. Ayrıca bkz. Jean Sauvaget, **İslâm Dünyası Kısa Kronoloji**, Çev. S. Kemal Yetkin, Faik Reşit Unat, 2. bs., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 12..

Dorylaion(Eskişehir)'un Araplar tarafından ilk defa ele geçirilmesi ise, Müslüman tarihçilere göre H. 89/M. 708-709 yılında gerçekleşmiştir. Emevi halifesi I. Velid bu yılda, kardeşi Mesleme b. Abdülmelik ve kendi oğlu Abbas b. Velid komutasındaki birlikleri sefer için Anadolu'ya göndermiş ve Mesleme kendisine bağlı askerlerle kimi kaynaklara göre Suriye, kimilerine göre Amuriyye'yi fethederken, Abbas b. Velid ise ordusuyla beraber Eskişehir'e gelerek, kenti ele geçirmiştir¹⁵⁹.

Bir çok İslam tarihçisinin kaydetmiş olmasına karşın, dönemin Bizanslı tarihçisi Theophanes'in kayıtlarında bu olaya dair herhangi bir kayda rastlanılmaması ise düşündürücüdür. Bizanslı tarihçinin kayıtlarında H. 89 yılına en yakın tarihte düzenlenen Arap seferinin, H. 91/M. 709/710 senesinde Tyana (Niğde) üzerine gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir¹⁶⁰.

Arap ordularının Eskişehir topraklarına bir sonraki gelişleri ise, Abbasi halifesi Muhammed Mehdi döneminde H. 162/M. 778-779 senesi içerisinde gerçekleşmiştir. Üstelik, bu olay Bizanslı tarihçi Theophanes tarafından da kaydedilmiştir. Arap tarihçilerin eserlerinde Bizans ordusunun H. 162/M. 778-779 senesinde düzenlemiş olduğu doğu seferinde, Maraş'ı kuşatarak çok sayıda ganimet ve esirle Ceyhan tarafına çekildiği ve ertesi yılda Hades'e saldırarak, buradaki suru yıktığı bildirilmiştir. Halife Mehdi ise buna misilleme olarak Anadolu'ya Hasan b. Kahtabe komutasında büyük bir ordu sevk etmiş ve bu ordu pek çok, yeri yakıp yıkarak Eskişehir'e kadar ilerlemiştir. Diğer taraftan Arap tarihçilerin kayıtlarında, Hasan b. Kahtabe'nin bu seferde herhangi bir fetihle bulunmayıp, hiç bir Bizans birliği ile de karşılaşmadığının belirtilmiş olunması ilginçtir. Üstelik, onun sadece kendisinde bulunan abraşlık hastalığından kurtulmak maksadıyla, Eskişehir kaplıcalarına

¹⁵⁹ Taberî, **a.g.e.**, C. 6, s. 439; İbnü'l Esîr, **a.g.e.**, C. 4, s. 249; el-Nüveyrî, **a.g.e.**, C. 21, s. 312; Azdi, **a.g.e.**, s. 154. Tarih-i Yakubi'de bu seferin tarihi H. 90 yılı olarak gösterilmiştir bkz. Yakûbî, **a.g.e.**, C. 2, s. 292. Görüleceği üzere bu kaynaklar arasındaki tek farklılık Mesleme'nin fethetmiş olduğu yerle alakalı olup, bu hususa ilgili olarak Taberî, Yakubi ve Nuveyri gibi müellifler Mesleme'nin Suriye'yi fethetmiş olduğunu bildirirlerken, İbnü'l Esir ile Azdi ise onun Amuriyye'yi fethetmiş olduğunu kaydetmişlerdir. Belazuri ise bu yılda gerçekleşen olaylarla ilgili kayıtlarında sadece, Mesleme b. Abdülmelik'in Antakya'daki Ceracime üzerine bir sefer düzenleyerek orayı fethettiğinden bahsetmiştir bkz. Belazuri, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁶⁰ Theophanes, **a.g.e.**, s. 74. Tyana'nın fetih tarihinin Müslüman tarihçilerin kayıtlarında H. 88/M. 707 yılı olarak belirtildiği görülmektedir bkz. Taberî, **a.g.e.**, C. 6, s. 434; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C.4, s. 246. Patrik Mihail deTyana'nın Araplar tarafından 708 yılında kuşatıldığı belirtmiştir bkz. **Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi**, I. Kısım, s. 63. Ayrıca bkz. Demirkent, **a.g.b.**, s. 49-50; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 133-134.

yıkanmaya geldiği ve bu sebepten dolayı, bu seferde yer alan askerlerin de evlerine sağ salim döndükleri bildirilmiştir¹⁶¹.

Theophanes'in imparatorun Araplarla meydan savaşı yapmak yerine, kalelere asker takviyesi yaparak Arap ordusu ile bu kalelerde savaş yapmayı tercih etmiş olduğunu belirttiği kaydı da, Müslüman tarihçilerin iki taraf arasında herhangi bir çatışma yaşanmadığı yönündeki kayıtlarıyla örtüşmektedir. Bizanslı tarihçi ayrıca, Arapların Dorylaion'da 15 gün kaldıklarını ve erzaklarının tükenip, hayvanlarının önemli bir kısmının telef olmasının ardından kentten ayrıldıklarını bildirmiştir¹⁶².

Arap ordularının bu dönemde Anadolu üzerine düzenlemiş oldukları seferlerin hız kesmeden devam etmiş olduğu görülmektedir. Theophanes'in kayıtlarından Arapların H. 165/M. 781-782 yılı içerisinde gerçekleştirdiği bir diğer seferde bu kez, Bizansın önemli dinsel merkezlerinden birisi olup, günümüzde Eskişehir iline bağlı bir ilçe olan Seyitgazi (Nakoleia)'nin Araplar tarafından ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Tarihçi, Bizans'ın Sicilya'da meşgul bulunduğu esnada Halife Mehdi'nin, oğlu Harun Reşid komutasında düzenletmiş olduğu bir seferde, Harun'un ezici bir kuvvetle denize açılarak Chrysopolis(Üsküdar) yönünde ilerlediğini ve kendisine bağlı komutanlardan biri olan İbn Yunus'u da Arap ordusunun arkasını kollaması için Nakoleia(Seyidgazi)'yı kuşatmakla görevlendirdiğini belirtmiş ve neticede, imparator ile Harun arasında yapılan anlaşmanın ardından Araplar'ın Nakoleia kalesini boşaltıklarını bildirmiştir¹⁶³.

Theophanes'in bahsettiği bu olayın her ne kadar, Nakoleia/Nakuliyye ismi zikredilmiş olunmasa da, daha farklı bir anlatımla Taberi ve İbnü'l Esir'in bu yıla dair kayıtlarında da yer aldığı görülmektedir. Buna göre Halife Mehdi H. 165/M. 781-782 yılı Cemaziyülahirinde oğlu Harun Reşid'i yaklaşık, 96 bin kişilik bir orduyla Anadolu üzerine sefere yollamış ve ordusuyla Anadolu'da bir hayli ilerlemiş olan Harun, Bizans beylerbeyi Nakita'nın askerleriyle karşılaşarak onları mağlup etmesinin ardından, Bizans'ın muhafız ve gözcü kuvvetlerinin komutanı olan Dumustuk üzerine yürüyerek, ondan da fidye almıştır. Harun'un ilerleyişini İstanbul halicine kadar sürdürmüş olması ise, bu esnada Bizans tahtında bulunan İrene (IV. Leon, 775-780)'i kaygılandırmış ve neticede Bizansın barış talep etmesiyle birlikte, Araplar ile Bizans arasında üç yıl

¹⁶¹ Taberi, **a.g.e.**, C. 8, s. 142; İbnü'l Esîr, **a.g.e.**, C. 5, Darû'l-kütübi'l İlmiyye. Beyrut 1987/1407, s. 242. Bununla ilgili olarak Belazuri, Hasan b. Kahtabe'nin bu yılda sefer çıkararak Rum ülkesini alt üst ettiğini ve bunun üzerine Rumların ona Şeytan adını verdiklerini bildirir bkz. Belazuri, **a.g.e.**, s. 169.

¹⁶² Theophanes, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁶³ **A.g.e.**, s., 141-142. Ayrıca bkz. Sauvaget, **a.g.e.**, s. 20.

geçerli olacak şekilde, senede 70 bin dinar fidye ödenmesi koşuluyla bir anlaşma sağlanmıştır¹⁶⁴.

Müslüman tarihçilerin kayıtlarında bu yıldan itibaren, doğrudan Eskişehir ve havalisine düzenlenmiş olan herhangi bir Arap akımına rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte, Bizanslı tarihçilerin eserlerinde Arapların Anadolu'ya düzenlemeye devam etmiş oldukları seferlerle ilgili kayıtlarda, Dorylaion/Eskişehir isminin de yer aldığı görülmektedir. Şöyle ki; İmparator I. Nikephoros(802-811)'un Araplarla İrene (797-802) zamanında yapılan anlaşmaya uymak istememesi üzerine, 806 yılında Abbasi halifesi Harun Reşid bizzat, kendi komuta ettiği ordu ile Anadolu üzerine sefer düzenleyerek Tyana(Niğde)'yı işgal etmiş ve ardından Heraklis, Thebasa, Sideropalos ve Andrasos gibi kaleleri ele geçirerek, Ankara yönünde ilerleyişini sürdürmüştür. İmparator I. Nikephoros ise bu gelişmelerin ardından Dorylaion'a gelerek buradan, Harun Reşid'e değerli hediyelerle birlikte elçiler yollayarak, barış talebinde bulunmuştur¹⁶⁵.

Yine, Bizanslı tarihçilerin Abbasi halifesi Mutasım(833-842)'in 838 yılında düzenlemiş olduğu ünlü Amorion seferine ilişkin kayıtlarında da Dorylaion/Eskişehir isminin geçtiği görülmektedir. Şöyle ki; 837 yılında Suriye'ye sefer düzenlemiş olan İmparator Theophilos(829-842) iki şehri ele geçirerek yanısıra, çok sayıda esir almıştır. Bu duruma öfkelenen Abbasi halifesi Mutasım(833-842) ise ilk olarak, Bizans ordusunun gücünü test etmek amacıyla, içlerinde 10 bin kişilik bir Türk birliğinde bulunduğu öncü orduyu Anadolu'ya göndermiştir. Bu ordunun Dazimon mevkiinde karârgâh kurduğunu öğrenen İmparator Theophilos ise bu esnada bulunduğu Dorylaion'dan ayrılarak, ordusuyla birlikte buraya doğru harekete geçmiş ancak, Bizans ordusunun Dazimon'da öncü Arap ordusu karşısında mağlup olmasının ardından, beraberindeki askerlerle birlikte tekrar Dorylaion'a dönmüştür. Dazimon'daki bu galibiyeti haber almasının ardından bizzat, kendi ordusuyla harekete geçmiş olan Mutasım ise, kısa süre içerisinde Amorion'a gelerek, kenti kuşatma altına almıştır.

¹⁶⁴ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C. 5, s. 248; Taberi, **a.g.e.**, C. 8, s. 152. Ayrıca bkz., **The Oxford Dictionary of Byzantium**, "Nakoleia", vol. 2, p. 1434. Diğer taraftan gerek Bizanslı Theophanes'in, gerek Arap tarihçilerin kayıtlarının aksine, Patrik Mihail Arap ordusunun Nakoleia'da yenildiğini ve yine, barış talebinde bulunan tarafın Sakarya Nehri civarında zor bir durumda kalmış olan Harun Reşid olduğunu belirtmiştir Krş. **Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi**, Birinci Kısım, s. 103.

¹⁶⁵ **Leonis Grammatici Chronographia**, p. 203; Theophanes, **a.g.e.**, s. 163. Ayrıca bkz. Demirkent, **a.g.b.**, s. 51; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 182.

Amorion'dan üç günlük mesafedeki Dorylaion'da bulunan İmparator Theophilos ise bir süre daha burada kalarak kuşatmanın gidişatını izlemiş ve aynı zamanda Mutasım'a hediyelerle birlikte elçiler yollayarak, onu kuşatmadan vazgeçirmek için çabalamıştır¹⁶⁶. Aktarmış olduğumuz bu son iki sefere ait kayıtlardan, Eskişehir kentinin Bizans devleti için askeri açıdan ne derece kritik bir önem arz etmiş olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Aynı şekilde, Dorylaion (Eskişehir)'un stratejik önemine vurgu yapmış olan Işın Demirkent'te; kentin kaybedilmesi durumunda düşmanların İstanbul'a kolayca ulaşabileceklerini ifade etmiştir¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Skylitzes, **a.g.e.**, s. 75-80; Theophanes Continuatus, **Chronographia**, CSHB, nşr. I. Bekker, Impensis ed. Weberi, Bonn 1838, p. 126, 129; İbnü'l Esîr, **a.g.e.**, C. 6, Darû'l-kütübi'l İlmîyye, Beyrut, 1987/1407, s. 39-45; Taberi, **a.g.e.**, C. 9, s. 57-70; **Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi**, I. Kısım, s. 188. Dazimon savaşı ve Amorion kuşatması hakkında ayrıca bkz. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 195; Albek, **a.g.e.**, s. 92; Demirkent, **a.g.b.**, s.52-53.

¹⁶⁷ Demirkent, **a.g.b.**, s. 52-53.

I. BÖLÜM

ESKİŞEHİR KENTİNİN ANADOLU SELÇUKLU VE İLHANLI HAKİMİYETİ DÖNEMLERİNDEKİ SİYASİ DURUMU

A. KUTALMIŞ OĞULLARININ FETHİNDEN, SULTAN II. KILIÇ ARSLAN'IN SALTANAT DÖNEMİNE KADAR OLAN SÜREÇ (1075-1092)

1. Selçuklu Türklerinin İlk Defa Eskişehir Havalisinde Görünmeleri

Türklerin Anadolu'ya yerleşme serüvenlerinin milâdı olarak kabul edilen Malazgirt zaferi öncesinde de Abbasi ordularında ücretli asker olarak, Anadolu'ya düzenlenmiş olunan seferlerde yer aldıkları bilinmektedir. Bununla birlikte onların Anadolu ile olan kader bağlarının 11. asrın ikinci yarısına doğru, İran'da Büyük Selçuklu devletinin kurulmasının ardından oluşmaya başladığı görülmektedir. Selçuklu sultanlarının büyük kitleler halinde kendi topraklarına göç eden Türkmenleri yurt bulmaları için Anadolu'ya yönlendirmiş olmaları, bu konar-göçer Türk boylarının zaman zaman kendi aşiret beylerinin idaresinde, zaman zaman ise Selçuklu ordularının desteğiyle pek çok defa, Anadolu'ya akınlar düzenleyerek fetihlerde bulunmalarına yol açmıştır. Bununla birlikte, her ne kadar 11. asrın ikinci çeyreğinden itibaren idari, askeri ve iktisadi anlamda zayıflamaya başlamış olduğu görülse de, Bizansın Anadolu'daki askeri etkinliğini devam ettirmiş olması, Türklerin henüz Anadolu'ya kalıcı olarak yerleşmelerine imkan tanımamıştır¹⁶⁸. Bu durum Bizans ordusunun Malazgirt Savaşı'nda almış olduğu büyük yenilgiye kadar devam etmiş ve Anadolu'nun kaderini değiştiren bu savaşın ardından Türkler Bizansın askeri etkinliğini yitirmesiyle birlikte artık, düzenlemiş oldukları akınlarda ele geçirmiş oldukları topraklara yerleşmeye başlamıştır. Bizans ise büyük bir süratle ilerlemiş olan bu Türkleşme sürecinde karşısında Anadolu'nun doğu ve orta bölgelerinden, batıya doğru çekilmek zorunda kalmıştır¹⁶⁹.

Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'nun Türkleşme sürecinde en büyük rolün, Kutalmış oğullarına ait olduğu görülmektedir. Kutalmış'ın 1064 yılında Alp

¹⁶⁸ Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet Ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 133-142; Turan, *a.g.e.*, s.13-20.

¹⁶⁹ Turan, *a.g.e.*, s. 18-20, 32-37; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 296-320.

Arslan ile girmiş olduğu taht mücadelesinde hayatını kaybetmesinin ardından tutsak edilen oğulları, Alp Arslan'ın ölümünü takip eden hadiseler esnasında Anadolu'ya gelme imkanı elde ederek burada pek çok Türkmenin de desteğiyle önemli bir askeri güç elde etmişlerdir. Bu sayede ilk olarak, Halep ve Antakya şehirlerini kuşatarak tarih sahnesine çıkmış oldukları görülen Kutalmış oğulları, bir süre sonra Anadolu'nun iç bölgelerine yönelmiş ve gerek fetihlerde bulunarak, gerek Bizanstaki iktidar mücadelelerinden istifade ederek, 1081 yılına kadar olan süreçte Anadolu'nun büyük bir kısmında egemen hale gelmişlerdir¹⁷⁰.

Bununla birlikte Bizanslı tarihçi Bryennios'un Roussel de Bailleu İsyanı'na dair kayıtlarından, Selçuklu Türklerinin Eskişehir havalisine ilk gelişlerinin, Kutalmış oğullarının bu topraklara ayak basmalarından daha önceki bir tarihte gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Şöyle ki; Bizans ordusundaki ücretli Frenk birliğinin komutanı olan Roussel, 1072 yılında Kayseri'yi istila etmekte olan Türkler üzerine düzenlenmiş olunan bir sefer esnasında, ordu komutanı İsakios Komnenos ile yaşamış olduğu bir tartışmanın ardından kendisine bağlı askerlerle birlikte gizlice Bizans ordusundan ayrılmış ve bu andan itibaren Anadolu'da bağımsız şekilde hareket etmeye başlamıştır. İlk olarak Anadolu'nun doğusuna yönelen Roussel, bu bölgede bir takım askeri faaliyetlerde bulunmasının ardından yönünü batıya çevirmiş ve nihayetinde, Sakarya Nehri havalisine gelerek burayı kendisine üs edinmiştir¹⁷¹. Roussel'in giderek daha tehdidkar bir seviyeye ulaşmasından endişe duymuş olan İmparator VII. Mikhail Dukas ise bu

¹⁷⁰Turan, **a.g.e.**, s. 45-56; 65-66. Dönemin Bizanslı tarihçilerinin eserlerinde gerek Bizans imparatorlarının, gerek taht iddiasıyla harekete geçmiş olan Rum aristokratların, Kutalmış oğullarının yardımlarını sağlamak amacıyla vaâdlerde bulunmuş olduklarına dair bir çok kayıt görülebilir bkz. Bryennios, **a.g.e.**, s. 134, 173; Attaleiates, **a.g.e.**, s. 238; Zonaras, **a.g.e.**, s. 148. Ayrıca, Anonim Selçuknâme'de de "Rum âsileri gelip onun serâperdesinin önünde yüzlerini yere koydular" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır bkz. **Anonim Selçuknâme**, s. 24.

¹⁷¹ Attaleiates, **a.g.e.**, s. 187-189; Bryennios, **a.g.e.**, s. 73, 86-87; Zonaras, **a.g.e.**, s. 143-144; Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 16-17. Bizans kroniklerinde ne zaman gerçekleştiğine dair herhangi bir tarih belirtilmeyen bu sefer bazı Türk tarihçilerine göre 1072 yılında, batılı tarihçilere göre ise 1073 yılı içerisinde gerçekleşmiştir bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 36; Yinanç, **a.g.e.**, s. 85. Krş. **The Oxford Dictionary of Byzantium**, "Roussel de Bailleu", vol. 3, s. 1814, ss. (1814-1815); Claude Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)**, Çeviren: Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, TTK Yayınları XXV. Dizi-Sa. 4, Ankara, 1988, s. 28; **The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492**, Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press, New York 2008, s. 704.

sorunu halletmek maksdıyla, onun üzerine amcası Ioannes Dukas komutasında bir ordu sevk etmiştir. Bu doğrultuda yola koyulan Ioannes Dukas Eskişehir'e ulaşmasının ardından, Roussel'in Sakarya membaları civarında bulunduğunu haber almış ve bunun üzerine bir müddet Eskişehir'de kalarak, buradan isyana son vermesi için Roussel'i iknâya çabalamıştır. Buna karşın Roussel'in uzlaşmaz bir tutum içinde olması neticede, iki tarafın kuvvetlerini Zompe köprüsü civarında karşı karşıya getirmiş ve mücadeleden galip ayrılan taraf Roussel olmuştur. Galibiyetin ardından komutan Ioannes Dukas'ıda tutsak alarak Bizans başkentine doğru harekete geçmiş olan Roussel Üsküdar'a kadar ilerlemiş, İmparator VII. Mikhail Dukas ise onun üzerine yollayacak bir ordusu bulunmadığından, çareyi bu sıralarda Roussel'e yakın bir havalide bulunmakta olan Artuk Bey'den yardım istemekte bulmuştur¹⁷². Netice itibariyle, Bizansın bu teklifini uygun gören Artuk Bey de bir müddet sonra harekete geçerek, Sapanca Dağı eteklerinde Roussel'in kuvvetlerini mağlup etmiş ve hem Roussel'i, hem de onun imparator ilan ettiği Ioannes Dukas'ı ele geçirerek, tutsak etmiştir¹⁷³.

Buraya kadar ilk kısmını aktarmış olduğumuz bu hadise konumuz bağlamında değerlendirildiğinde, gerek imparatorun Ioannes Dukas komutasında Roussel üzerine yolladığı ordunun Eskişehir'e ulaşmasının ardından, Roussel ile yürütülen pazarlık süresince Eskişehir'de kamp kurmuş olması, gerek bu orduyu mağlup etmesinin ardından Roussel'in Eskişehir üzerinden geçerek Bizans başkentine doğru ilerlemiş olması açıkça, Romanos Diogenes'in azlinin ardından Alp Arslan'ın emriyle 1072 yılında yeniden başlamış olan Anadolu'ya yönelik Türk akınlarının henüz, Eskişehir'e ulaşmadığını gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan, bu durumun çok fazla sürmediği ve Roussel'in Bityhnia'ya geçmesinin hemen ardından, Artuk Bey'inde kendisine bağlı askerlerle birlikte Bithynia'ya girmiş olduğu görülmektedir. Artuk Bey'in Bithynia'ya gelmesinden evvel doğuda meşgul olduğu düşünülürse, bu durumda onun batı yönündeki ilerleyişine Bizans askeri yolu üzerinden devam etmiş olduğu yani, Eskişehir üzerinden Bithynia'ya geçtiği anlaşılmaktadır. Zira, Roussel'in ilk zamanlarda doğuda sürdürmüş olduğu faaliyetlerine bir anda son vererek batıya yönelmiş olmasının da, Artuk Bey'in bu esnada Anadolu'ya girmiş olmasıyla ilişkili olabileceği düşünülebilir. Netice itibariyle Artuk Bey'in Bithynia'ya geçmesinden itibaren Türklerin askeri nüfuz sahası içerisinde kalmış olduğu görülen ve stratejik konumu dolayısıyla askeri açıdan büyük önem arz eden Eskişehir kentine yönelik ilk

¹⁷² Bryennios, **a.g.e.**, s. 87-94; Attaleiates, **a.g.e.**, s. 189-193; Zonaras, **a.g.e.**, s. 144-145.

¹⁷³ Bryennios, **a.g.e.**, s. 95-97. Ayrıca bkz. Attaleiates, **a.g.e.**, s. 193-195; Zonaras, **a.g.e.**, s. 144-145.

Türk akınlarının, Artuk Bey'le birlikte başlamış olması ihtimali bir hayli yüksek gözükmektedir. Nitekim, Bizanslı tarihçi Kinnamos'un Eskişehir'in Kutalmış oğulları tarafından fethini kastederek; "Türkler, Romalılara karşı saldırıları zirveye ulaştınca, şehri temellerine kadar yıktılar ..." ¹⁷⁴ sözünde geçen "zirveye kadar" ibaresi de, Eskişehir'e yönelik Türk saldırılarının, Kutalmış oğullarının fethi öncesinde başlamış olması olasılığını içerisinde taşımaktadır.

Diğer taraftan, Artuk Bey'in Sapanca Dağı eteklerinde gerçekleşen karşılaşmada Roussel'i yakalayarak fidye karşılığında serbest bırakmasıyla ilk evresi tamamlanmış olan bu isyan hadisesinin tam olarak hangi yılda gerçekleştiğine dair maalesef, Bizans kroniklerinde hiç bir tarih belirtilmemiştir. Üstelik, Türk ve Batılı tarihçilerin bu hadiselerin gerçekleştiği zamana dair farklı yıllar zikretmiş olmaları da, bu sorunun çözümünü daha karmaşık hale getirmektedir. Buna göre Türk tarihçiler Roussel'in Artuk Bey tarafından yakalanması hadisesinin 1073 yılında gerçekleştiğini bildirirlerken, Batılı tarihçiler ise bu olayın 1074 yılı içerisinde yaşandığını belirtmişlerdir ¹⁷⁵.

Bu durumda Artuk Bey'in Sultan Alp Arslan tarafından tam olarak ne zaman Anadolu'ya gönderilmiş olduğunun ve burada ne kadar süre kalmış olduğunun bilinmesi bu sorunun çözümüne büyük katkı sağlamış olacaktır. Sultan Alp Arslan'ın İmparator Romanos Diogenes'in başına gelenlerin ardından Malazgirt'te yapılan anlaşmanın geçerliliğini yitirdiğini düşünerek, Artuk Bey gibi kendisine bağlı bazı Türk beylerine Anadolu'yu istila emri vermiş olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda Artuk Bey'in eski imparator Romanos Diogenes'in hayatını yitirdiği 4 Ağustos 1072 tarihi ile Sultan Alp Arslan'ın Maveraünnehr seferine çıkmış olduğu H. 465 Muharrem/ Eylül-Ekim 1072 tarihi arasında her hangi bir zamanda, Anadolu üzerine harekete geçmiş olduğu anlaşılmaktadır ¹⁷⁶. Bununla birlikte sadece, Anonim Selçukname'de bulunan bir kayıтта, Sultan Alp Arslan'ın ölümünün ardından yerine geçen oğlu Melikşah ile amcası Kavurd arasında 465 Şaban/ 1073 yılının Nisan ayında yaşanan

¹⁷⁴ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 211.

¹⁷⁵ Turan, **a.g.e.**, s. 36,51; Ali Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları**, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 48; Yinanç, **a.g.e.**, s. 86. Krş. **The Oxford Dictionary of Byzantium**, vol. 3, gös. yer; **The Cambridge History of the Byzantine Empire**, s. 704-705.

¹⁷⁶ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C. 8, s. 393; Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 144; Attaleiates, **a.g.e.**, s. 73; Zonaras, **a.g.e.**, s. 143; Bryennios, **a.g.e.**, 71-72. Ayrıca bkz. Mehmet Altay Köymen, **Alp Arslan Ve Zamanı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 73; Turan, **a.g.e.**, s. 34; Yinanç, **a.g.e.**, s. 82; **The Cambridge History of the Byzantine Empire**, s. 609; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 319.

savaşta Artuk Bey'in de, Melikşah'ın safında yer aldığı gösterilmektedir¹⁷⁷. Bu durumda Ağustos yahut Eylül aylarında Anadolu üzerine harekete geçen Artuk Bey'in Melikşah'a yardım için 15 Nisan'dan önce Anadolu'dan ayrılmış olduğu göz önünde bulundurulursa, onun Anadolu'da sadece, 5-6 ay gibi bir süre kalmış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Artuk Bey'in bu kısa süre zarfında Anadolu'nun doğusunda bir takım faaliyetlerde bulunmasının ardından batı istikâmetinde ilerleyişini sürdürüp nihayetinde, Roussel'i yakalamış olduğunu düşünmek ise pek te, ihtimal dahilinde gözüküyor. Nitekim, Artuk Bey'in Roussel'i yakalaması hadisesiyle ilgili her hangi bir tarih zikretmemiş olmasına karşın Bizanslı tarihçi Bryennios henüz, Artuk Bey'in Roussel olayına dahil olmasından önce, imparatorun Roussel üzerine sevk etmiş olduğu Ioannes Dukas komutasındaki ordunun, kışın geçmesinden sonra hazırlıklarını tamamlayarak baharda yola çıktığını belirtmiştir¹⁷⁸. Bu durumda bu ordunun Eskişehir'e gelmesi, Sakarya Nehri civarında Roussel ile savaşması, savaşın ardından Roussel'in Üsküdar'a kadar ilermesi, Roussel'i iknâ edemeyen Bizans yönetiminin Artuk Bey'den yardım istemesi ve nihayetinde Artuk Bey'in Roussel üzerine harekete geçerek, onu yakalamış olması gibi buraya kadar aktarılan süreç hesaba katıldığında, Artuk Bey'in Sapanca Dağı'nda Roussel'i yakalaması hadisesinin en geç, bahar sonlarında yahut yaz başlarında gerçekleşmiş olduğunu söylemek daha doğru olur. Dolayısıyla, Melikşah'a yardım için Nisan ayından önce Anadolu'dan ayrılmış olan Artuk Bey'in Roussel'i yakalaması hadisesinin aslında, onun Kavurd İsyanı'nın bastırılmasının ardından bir kez daha, Anadolu'ya gelmesiyle alâkalı olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç itibariyle, isyana başladığı ilk zamanlarda Sivas, Malatya gibi şehirlerde faaliyetlerde bulunan Roussel'in ansızın batıya yönelmiş olmasının aslında, Artuk Bey'in 1072 güzüne doğru Alp Arslan'ın emriyle Anadolu'ya girmiş olmasıyla alâkalı olup, Artuk Bey'in bu ilk gelişinde daha çok, Anadolu'nun doğusunda

¹⁷⁷ **Anonim Selçuknâme**, s. 8. Bu savaşla ilgili olarak bkz. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, 1. Cild, Çeviren: Ahmed Ateş, TTK Basımevi, Ankara 1957, s. 123-125; Abû'l Farac, **a.g.e.**, C. I, s. 326; **Târîhi Güzide**, s. 39-40; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C. 8, s. 396; Sibt İbnu'l-Cevzî, **Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular**, Çeviren: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 188; Ahmed b. Lütfullah, **Câmiu'd-Düvel-Selçuklular Tarihi I**, Yayınlayan: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000, s. 47; Mîrhând, **Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Helefâ**, 2. Baskı, Çeviren: Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2018. s. 115-116; Ahmed b. Mahmud, **Selçuk-nâme**, C. II, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Yayınları, İstanbul 1977, s. 143.

¹⁷⁸ Bryennios, **a.g.e.**, s. 86-87.

faaliyetlerde bulunduğu ve Sultan Melikşah'a yardım maksadıyla, 1073 Nisan'ından önce Anadolu'dan ayrıldığı söylenebilir. Kavurd İsyanı'nın sonlanmasından sonraki gelişinde ise, Artuk Bey'in hızla batı yönünde ilerleyerek Eskişehir üzerinden Bithynia bölgesine geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç Bryennios'un biraz evvel aktarmış olduğumuz üzere, Ioannes Dukas'ın kışın geçmesinden sonra Roussel üzerine sefere çıktığını belirten kaydıyla da örtüştüğünden, Artuk Bey'in Eskişehir taraflarındaki faaliyetlerinin ve Roussel İsyanı'na dahil olmasının, 1073 yılı yazında gerçekleşmiş olduğu ifade edilebilir.

Artuk Bey'in Roussel'i yakalayıp, fidye karşılığında serbest bırakmasının ardından Bithynia'da ne kadar süre kaldığı, bu süre içerisinde bölgede ne tür faaliyetlerde bulunduğu gibi hususlarla ilgili olarak, Bizans kroniklerinde herhangi bir ip ucuna rastlamak mümkün değildir. Bizans kroniklerinde Roussel'i yakalayıp, fidye karşılığında serbest bırakmasının ardından bir daha, Artuk Bey'den bahsedildiği görülmez. Aynı şekilde bu hususlarla ilgili İslam kaynaklarından da bir fikir edinme imkanına sahip değiliz. Diğer taraftan bu kaynaklarda, onun 1076 yılında Sultan Melikşah tarafından Ahsa'daki Karmatiler üzerine gönderildiğinin belirtilmiş olunması, Artuk Bey'in en azından, 1075 yılına kadar Anadolu'da kalmış olması ihtimalini mümkün kılmaktadır¹⁷⁹.

2. Kentin Kutalmış oğulları Tarafından Fethedilmesi

Eskişehir'e yönelik ilk Türk akınlarının, askeri faaliyet alanını Bithynia'ya kadar ilerletmiş olan Artuk Bey tarafından başlatılmış olduğu söylenebilmekle beraber, kentin fethinin Kutalmış oğulları tarafından gerçekleştirilmiş olduğu aşikârdır.

Diğer taraftan, kentin hangi yılda fethedildiğine dair dönemin yerli kaynaklarında her hangi bir kayda rastlanılmamakla birlikte, bu hususla alâkalı olarak genellikle, kentin 1074 yılında Kutalmış oğullarının hakimiyetine geçmiş olduğu yönünde yaygın bir kanâat bulunmaktadır. Buna karşın birazdan değinileceği üzere, Sib'tin kayıtlarında Kutalmış oğlu Mansur ve Süleyman kardeşlerin bu yılda

¹⁷⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 63; Ali Sevim, "Artuk b. Eksük", **DİA**, C. 3, İstanbul 1991, s. 414, ss. (414-415); Yinanç., **a.g.e.**, s. 89; Turan ise Artuk Bey'in Kavurd isyanının bastırılmasının ardından kendisine ikta edilen Hulvan'a gitmiş olduğunu belirtir bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 53.

Anadolu'nun güneydoğusu ile Suriye'nin kuzeyi arasında askeri faaliyetlerle meşgul bulduklarının görülmesi, bu fikrin tarihi gerçeklerle uyuşmadığını göstermektedir.

Bizanslı tarihçi Bryennios'un, Nikephorus Melissenos İsyanı ile ilgili kayıtlarında Eskişehir kentinin Kutalmış oğullarının hakimiyetinde bulunduğuna işaret eden erken tarihin, 1080 yılı olduğu görülmektedir. Bu kayıtlarında Bryennios, İmparator Botaniates (1078-1081)'e karşı 1080 yılında taht iddiasıyla harekete geçmiş olan ve bu maksatla Kutalmış oğulları ile de ittifak yapan Melissenos'un, Anadolu'da kendisine tabî kılarak teslim almış olduğu kentleri yardımlarının karşılığında Türklere vermiş olduğunu belirterek; "İşte bu yoldan, Türkler kısa sürede Aisa'nın (Batı Anadolu'nun), Phrygia'nın ve Galatia'nın bütün kentlerinin sahibi oldular..." demektedir¹⁸⁰. Eğer, Bryennios'un bu kaydından hareket edilecek olunursa; bu durumda, dönem itibariyle topraklarının büyük bir kısmı Frigya ve diğer kısmı Galatia bölgesinde yer almış olan günümüz Eskişehir ili topraklarının tamamının, bu yılda Selçuklu egemenliğine girmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte birazdan aktaracağımız kayıtlardan, Eskişehir'in Kutalmış oğulları tarafından daha önceki bir yılda ele geçirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bizanslı tarihçi Attaleiates Roussel İsyanı'nın ikinci evresine dair kayıtlarında; 1073 yazında Artuk Bey tarafından tutsak alınan Roussel'in, eşinin fidye ödemesiyle birlikte serbest kaldığını ve bunun ardından onun Amasya havalisine giderek burada nüfuzunu genişletmiş olduğunu bildirir. Buna karşın Bizansın peşini bırakmayacağını farkında olan Roussel, bu esnada kendisine yakın bir havalide bulunan bir diğer Türk beyi olan Emir Tutak ile de dostane ilişkiler kurmaya çalışarak bu sayede, Bizansa karşı bir müttefik edinmeyi amaçlamış hatta, bu doğrultuda bir kaç defa Tutak'ın karârgâhını ziyaret ederek, kendisiyle görüşmüştür. Bununla birlikte Roussel'in yakalanması hususunda kararlı olan İmparator VII. Mikhail Dukas'ın bu iş için görevlendirdiği Aleksios Komnenos ta Amasya'ya gelmesinin ardından, Emir Tutak'a Roussel aleyhinde bir mektup yazarak, ondan Roussel'i yakalayıp, fidye

¹⁸⁰ Nikephorus Bryennios, **a.g.e.**, s. 173. Üstelik bir yıl sonra 1081 senesinde bu kez, İmparator I. Alexios'un Süleymanşah ile yapmış olduğu anlaşma neticesinde Selçuklu-Bizans sınırının Drakon Deresi olarak belirlenmiş olunması; Kutalmış oğullarının anlaşma öncesinde Anadolu'nun büyük bir kısmında fiilen egemen olduklarını göstermektedir. Dönemin tarihçilerinden Anna Kommena'da bu durumu teyid ederek, Süleymanşah'a bağlı Türklerin Marmara Denizi kıyılarına yerleşmiş olduklarını, Süleymanşah'ın tüm Anadolu'da buyruk yürüttüğünü ve sultanlık merkezinin de İznik'te bulunduğunu bildirmiştir bkz Anna Kommena, **a.g.e.**, s. 124. Ayrıca bkz. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 323, 330; Turan, **a.g.e.**, s. 61-62.

karşılığında kendisine teslim etmesini talep etmiştir. Aleksios'un teklifini cazip bulmuş olan Tutak Bey'de bu doğrultuda kendisini ziyaret için yanına gelmiş olan Roussel'i alıkoymuş ve ardından, Aleksios ile fidye pazarlığına başlamıştır. Bizanslı tarihçi Attaleiates'in bu sürece ilişkin bir kaydı tam da, bu safhada konumuz itibariyle kritik bir önem taşımaktadır. Buna göre Attaleiates, Emir Tutak ile Aleksios'un Roussel için pazarlık yürüttükleri sıralarda, Türklerin akınlarının Kadıköy ve Üsküdar'a kadar ilerlemiş olduğunu ve Türk akınlarının ilk kez bu kadar başkente yaklaşmış olduğunu belirtmektedir¹⁸¹.

Nitekim, 1075 yılı içerisinde gerçekleşmiş olduğu anlaşılan bu hadiseler esnasında Attaleiates'in Kadıköy ve Üsküdar'a kadar ilerlemiş olduklarını bildirdiği bu Türklerin, Sıbt İbnü'l Cevzi'nin ve Anonim Selçukname'nin kayıtlarından Kutalmış oğulları olduğu anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere tarih sahnesine çıkmalarından evvel Urfa, Birecik taraflarında sessiz bir yaşam sürmekte olan Kutalmış oğullarının askeri ve siyasi anlamda harekete geçmiş olmalarının, 1074 ve 1075 yılları içerisinde Suriye'de yaşanmış gelişmelerle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Bu hadiselerle ilgili olarak bilgi edindiğimiz temel kaynak niteliğindeki *Mir'âtü'z-Zamân*'da, Yabgulu Türkmenlerinden Emir Şöklî'nin 467 Rebiülevvel'inde (Ekim-Kasım 1074) Akka'yı ele geçirmesinin ardından, Filistin'de Büyük Selçuklulara tâbi bir Türkmen beyliği kurmuş olan Emir Atsız ile aralarının açıldığı ve iki tarafın kuvvetlerinin bu yılın Ramazan ayında (Nisan-Mayıs 1075) karşı karşıya geldiği belirtilmiştir. Yine, aynı eserde Emir Şöklî'nin bu mücadeleden mağlup olarak ayrılmasının ardından, bu esnada Anadolu'nun güneydoğusunda bulunmakta olan Kutalmış oğullarına bir mektup yazarak, Akka'yı onlara teslim edeceğini bildirdiği ve bunun üzerine Kutalmış oğullarından iki kardeşinde Şöklî'nin bu davetine icap ederek, Atsız'a karşı onunla ittifak kurmuş oldukları kaydedilmiştir¹⁸². Sıbt'ın devam eden kayıtlarında yaşanan bu gelişmenin ardından bir iki ay içerisinde yani; 1075 yazına tekabül eden Zilkade-Zilhicce aylarında Şöklî ve Atsız'a bağlı kuvvetlerin Taberiye'de bir kez daha karşı karşıya geldiği ve mücadeleden Atsız'ın galip ayrıldığı belirtilmektedir. Galibiyetin ardından Şöklî ile oğlunu öldürmüş olan Atsız'ın, Şöklî'nin beraberinde bulunan Kutalmış oğullarını tutsak etmiş olması ise adeta, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecini

¹⁸¹ Attaleiates, **a.g.e.**, s. 202-203.

¹⁸² Sıbt İbnü'l Cevzî, **a.g.e.**, C. 19, s. 292, 296-297; Trk. Trc., s. 197, 200-201.

başlatan kıvılcım olmuştur. Kardeşlerinin tutsak edildiğini öğrenir öğrenmez harekete geçmiş olan Kutalmış oğlu Süleyman önce, Suriye'ye inerek Büyük Selçuklulara tabî olan Halep emirliğini kuşatmış ve buradan Atsız'a bir mektup yazarak, ondan kardeşlerini serbest bırakmasını talep etmiştir¹⁸³.

Diğer taraftan, Atsız'ın bu hususla ilgili Sultan Melikşah'ın kararını beklediğini bildirmesi üzerine, Kutalmış oğlu Süleyman'da Halep emirinden bir miktar para elde etmesinin ardından kuşatmayı kaldırarak buradan, Bizans idaresinde bulunan Antakya'ya yönelmiş ve kent önlerinde Bizans kuvvetleriyle girmiş olduğu çatışmada Antakya valisi İsakios Komnenos'u yaralı olarak tutsak edip, sonrasında 20 bin altın fide karşılığında serbest bırakmıştır¹⁸⁴.

Sıbt'ın 1075 yılında gerçekleştiğini belirtmiş olduğu Taberiyye Savaşı esnasında henüz, Anadolu'nun güneydoğusu ile Suriye arasındaki bölgede bulunduğu açıkça görülen ve bu savaşın ardından Antakya'yı kuşatmış olan Kutalmış oğlu Süleyman, Anonim Selçukname'de belirtildiğine göre, Antakya kuşatmasının ardından Rum'a yönelmiştir. Anonim Selçukname'nin üzerinde durduğumuz hususla ilgili büyük önem taşıyan bu kaydı aynı zamanda, Attaleiates'in 1075 yılında Üsküdar'a kadar ilerlemiş olduklarını belirtmiş olduğu Türklerin aslında, Kutalmış oğulları olduğunu açıklığa kavuşturmuştur¹⁸⁵.

Kutalmış oğlu Mansur ve Süleyman'ın Antakya kuşatmasının ardından 1075 yılında Anadolu içlerine yönelerek, çok kısa bir süre zarfında Marmara kıyılarına kadar ulaşmış olmaları, aynı zamanda onların bu ilerleyişleri esnasında yolları üzerinde kendilerine karşı koyabilecek derecede bir kuvvetin bulunmadığını da ortaya koymaktadır. Zîra, Roussel meselesini halletmek için dahi yeterli derecede askeri gücü bulunmayan Bizansın, ordusunun neredeyse, tamamına yakını kaybetmiş olduğu Malazgirt Savaşı'nın ardından henüz, etkin bir askeri yapıya kavuşmadığı görülmektedir.

¹⁸³ Sıbt İbnü'l-Cevzî , **a.g.e.**, C. 19, s. 297-298; Trk. Trc., s. 201-202. Ayrıca bkz. Yinanç, **a.g.e.**, s. 88; Turan, **a.g.e.**, s. 48; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 84; Cahen, **a.g.e.**, s. 29-30; Ali Sevim, "Süleymanşah I", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 103, ss. (103-105).

¹⁸⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C. 19, s. 298; Trk. trc., s. 202; Bryennios, **a.g.e.**, s. 113. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 48; Yinanç, **a.g.e.**, s. 88-89; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s. 422. Cahen, gös. yer.

¹⁸⁵ **Anonim Selçuknâme**, s. 23; Attaleiates, **a.g.e.**, s. 202-203. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 37; **The Cambridge History of the Byzantine Empire**, s. 707.

Sonuç olarak; daha önce Artuk Bey'e bağılı Türkler tarafından tahrip edilmiş olunması kuvvetli ihtimal dahilinde bulunan Eskişehir'in en erken, Kutalmış oğullarının Kadıköy ve Üsküdar'a kadar ilerlemiş oldukları 1075 yazının sonlarında yahut güzünde fethedilmek suretiyle, hakimiyet altına alınmış olunduğı söylenebilir.

3. Emir Porsuk'un Anadolu Seferleri Esnasında Eskişehir Kenti

Eskişehir'i ele geçirmelerinin ardından Marmara kıyılarına kadar ilerlemiş oldukları görülen Kutalmış oğlu Mansur ve Süleyman kardeşlerin bu sıralarda Anadolu'nun batısındaki en büyük askeri güç konumunda bulunmaları, bir süre sonra onların Bizansta başlamış olan iktidar mücadelelerinde de rol almalarına sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan onların Anadolu'da bağımsız bir siyasi aktör olarak her geçen gün daha güçlü bir konuma gelmeleri, bu durumdan rahatsızlık duymuş olan Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın Kutalmış oğullarını itaât altına almak maksadıyla, Emir Porsuk ve Emir Bozan gibi komutanlarını Anadolu'ya göndermesine yol açmıştır.

Sultan Melikşah'ın Emir Porsuk ve Emir Bozan komutasında Anadolu'ya tertip etmiş olduğı bu seferlerin, Eskişehir kentiyle de ilişkili sonuçlarının bulunduğı görülmekte ve kentin bu seferler esnasında kısa bir süreliğine Kutalmış oğullarının hakimiyetinden çıkmış olması ihtimali bulunmaktadır. Hatta, Osman Turan bununla ilgili olarak; Eskişehir kent merkezinin ortasından geçen Porsuk Çayı'nın isminin, Emir Porsuk'un Eskişehir havalisindeki askeri faaliyetlerinin bir hatırası olarak günümüze kadar gelmiş olduğı yönünde bir iddiada bulunmuştur¹⁸⁶. Her ne kadar Turan'ın bu iddiasını kanıtlayacak delillere ulaşmak mümkün olmasa da yine de, bu iddianın doğru olma olasılığı göz ardı edilemez.

Sultan Melikşah tarafından ilk olarak, 1078 ve ikinci defa, 1086 yılında Anadolu'ya gönderildiğı anlaşılan Emir Porsuk, ilk seferinde Süleymanşah'ın büyük kardeşi Mansur'u öldürmesine karşın, İznik'i alamayarak Anadolu'dan ayrılmış; Süleymanşah'ın ölümünden bir kaç ay sonra 1086 yılında, 50 bin kişilik bir kuvvetle gelmiş olduğı ve Bizanslı tarihçi Anna Komnena'nın kayıtlarında da bahsi geçen ikinci seferinde ise, Süleyman Şâh adına İznik'i idare eden Ebû'l Kasım'ın Bizans ile ittifak yapması neticesinde yine, payitaht İznik'i almaya muvaffak olmadan Anadolu'dan

¹⁸⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 59.

ayrılmıştır¹⁸⁷. Buna karşın, Bundârî'nin kayıtları ile Anonim Selçuknâme'de Emir Porsuk'un bu seferleri neticesinde, Bizansın 50 tane Müslüman minberi kurmayı üstlenmiş olduğu belirtilmiştir¹⁸⁸.

4. Kutalmış oğlu Süleyman'ın Eskişehir'de Sultanlığını İlan Etmesi

I. Süleymanşâh'ın hakimiyeti döneminde Eskişehir kentiyle ilişkili olarak üzerinde önemle durulması icap eden bir başka husus ise, tarihçi Bryennios'un Melissenos İsyanıyla ilişkili bir diğer kayıttır. Bu kaydında Bryennios; İmparator Botaniates'in İznik'i kendisine merkez yapmış olan asi Nikephoros Melissenos üzerine yollamış olduğu Hadım Ioannes komutasındaki ordunun Bithynia sınırını geçmesinin ardından, izlenecek stratejiyle alâkalı iki seçenek üzerinde durduğunu, bunlardan birisinin Melissenos üzerine giderek İznik'i kuşatmak, diğerinin ise; Dorylaion(Eskişehir)'a giderek, burada bulunan Sultan ile savaşmak olduğunu bildirir¹⁸⁹.

Bizans kaynaklarında Kutalmış oğlu Süleyman'dan ilk defa *sultan* unvanı ile bahsedilmiş olunduğunu gösteren bu kayıt, gerek Anadolu Selçuklu Devleti tarihi, gerek Eskişehir tarihi açısından oldukça kıymetlidir. Zîra, Bizans kroniklerinde bu zamana dek gerçekleşmiş olaylarla ilgili aktarılan kayıtlarda bilhâssa, 1078 yılındaki Botaneiates isyanından bahsedilirken; Kutalmış oğlu Süleyman daha çok, Anadolu'daki Türklerin başı ve yine, Büyük Selçuklularla ilişkilendirilerek bir İran/Pers soylusu gibi sıfatlarla zikrolunmuştur¹⁹⁰. Kutalmış oğlu Süleyman'dan ilk defa *sultan* unvânıyla bahsetmiş olan ve ayrıca, İznik'in ele geçirilmesine kadar olan süreçte Eskişehir'in, Kutalmış oğullarının karârgâhı olduğunu gösteren Bryennios'un

¹⁸⁷Anna Kommena, **a.g.e.**, s. 196-204; İng. trc. E.R.A. Sewter, **The Alexiad**, London 2003, s. 202-206; Abû'l Farac, **a.g.e.**, C. I, s. 327-328. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 57-59, 84-85; Yinanç, **a.g.e.**, s. 105; Abdülkerim Özeydin, "Porsuk", **DİA**, C.34, İstanbul 2007, s. 325, ss. (325-326); Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, s. 10-11; Clement Imbault Huart, "Bursuk", **MEBİA**, C. 2, Eskişehir 1997, s. 819, ss. (819-820).

¹⁸⁸ Kivâmüddîn Ebû İbrahim el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, **Zubdetu'l-Nûsra ve Nuhbetû'l-Ustra**, Çeviren: Kıvameddin Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s. 55-56; **Anonim Selçuknâme**, s. 9-10. Ayrıca bkz. Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, Çev. Necati Lugal, 2. Baskı, TTK Yayınları II. Dizi-Sayı 8, Ankara 1999, s. 49; Ahmed b. Lütfullah, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁸⁹ Nicephorus Bryennius, **a.g.e.**, p. 160; **Trk. Trc.**, s. 174-176.

¹⁹⁰ Attaleiates, **a.g.e.**, s. 262-263; Bryennios, **a.g.e.**, s. 134, 147-148; Zonaras, **a.g.e.**, s. 150.

bu kaydı ise, onun sultanlığını ilan etmiş olduğu ilk yerin Eskişehir olduğu hususunda şüpheye yer bırakmaz. Üstelik, Hadım Ioannes'in 1081 yılındaki bu hareketinden bir sene sonra, 1082 yılında Kutalmış oğlu Süleyman'ın Tarsus'u fethedip, Şii Fatimi Halifeliğine yaklaşması üzerine, Abbasi halifesinin onun sultanlığını onaylamış olması da, Kutalmış oğlu Süleyman'ın bu hadisenin bir sene öncesinde Eskişehir'de sultanlığını ilan etmiş olduğunu teyid etmekte ve ayrıca, bunun dini bir otorite tarafından meşrulaştırılması adına gayret sarfetmiş olduğunu göstermektedir¹⁹¹. Eğer, onun Eskişehir'de sultanlığını ilan etmiş olmasının, devletin kuruluşu için yeterli bir kriter olduğu kabul edildiği takdirde, bu durumda doğal olarak, Eskişehir'in Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk payitahtı olduğu söylenilebilir. Bununla birlikte, Anna Komnena'nın I. Aleksios Komnenos'un tahta geçmesinden sonra, Kutalmış oğlu Süleymanşah ile yapmış olduğu 1081 yılındaki Drakon Anlaşması'yla ilgili kaydında; Süleyman'ın Bizanslıların imparatorluk merkezi demiş oldukları sultanlık merkezinin Nikaia (İznik)'te bulunduğunu açıkça belirtmiş olması ve ayrıca, Bizans kroniklerinde Eskişehir'in payitaht olduğuna dair herhangi bir imaya da rastlanılmaması, bu ihtimali zayıf kılmaktadır¹⁹². Üstelik, Eskişehir'in Kutalmış oğullarının fethi sırasında harabeye dönmüş olduğu belirtildiğinden, I. Süleyman Şâh'ın Eskişehir'den ziyade tıpkı, Botaneiates ve Melissenos gibi Bizans soylularının isyanları sırasında kendilerine merkez edinmiş oldukları İznik gibi siyasi prestiji yüksek bir kenti payitahtı olarak tercih etmiş olması ihtimalinin çok daha yüksek olduğu söylenebilir.

İmparator I. Aleksios Komnenos ile 1081 yılında yapılan Drakon Anlaşması'yla artık, bir Selçuklu kenti olduğu Bizans tarafından da hukuken tasdik edilen Eskişehir'le ilgili olarak dönem hakkında bilgi veren kaynaklarda 1097 yılına kadar olan süreçte başka her hangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte, Kutalmış oğullarının fethi esnasında harabeye dönüşen kentin kısa bir süre için, 1092 yılında İznik'i kuşatmaya giden Emir Bozan'ın kontrolü altına girmiş olması ihtimali bulunmaktadır¹⁹³.

1075 yılında Eskişehir'e hakim olduğu anlaşılan I. Süleyman Şâh'ın 1086 yılında Halep'te Büyük Selçuklu kuvvetleriyle girmiş olduğu mücadelede hayatını

¹⁹¹ Turan, **a.g.e.**, s. 62-64.

¹⁹² Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 124, 126; (İng. Trc.), p. 129-130.

¹⁹³ Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 202-204; (İng. nşr), s. 206-209; **Urfalı Mateos, a.g.e.**, s. 178. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 85-87; Cahen, **a.g.e.**, s. 11-12.

kaybetmesinin ardından, oğulları Kılıç Arslan ile Davud tutsak alınıp İran'a götürülürken, Anadolu Selçuklu Devleti'de 1092 yılına kadar olan süreçte Süleyman Şâh'ın İznik'te vekil olarak bırakmış olduğu Ebû'l Kasım tarafından idare edilmiştir. Bu süre zarfında Bizans'a karşı aktif bir siyaset izlemiş olduğu görülen Ebû'l Kasım, Süleyman Şâh'ın 1081 yılında imparator ile yaptığı anlaşma neticesinde durdurmuş olduğu Marmara sahillerine yönelik akınları yeniden başlatmış hatta, Konstantinopolis'i fetih amacıyla bir donanma kurma girişiminde bile bulunmuştur. Buna karşın, Sultan Melikşah'ın Anadolu Selçuklu Devletini kontrolü altına alma girişimleri karşısında da Bizans ile ittifak halinde olup bu sayede, devletin mevcudiyetini ve bağımsızlığını devam ettirebilmeyi başarabilmiştir¹⁹⁴.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ebû'l Kasım tarafından idare edilmesi 1092 yılına kadar sürmüş olup, Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın bu yılda hayatını kaybetmesinin ardından, Süleyman Şâh'ın İran'da tutsak bulunan oğulları Kılıç Arslan ile Davud yeniden Anadolu'ya dönme imkanı elde ederek, İznik'e gelmişler ve aynı yıl içerisinde, Kılıç Arslan sultan unvanı alarak devletin başına geçmiştir. Tahta çıkmasından sonra devleti yeniden teşkilatlandıran Sultan I. Kılıç Arslan, Bizans ile Ebû'l Kasım zamanında kurulan ittifakı devam ettirmiş ve 1095 yılında da doğuya yönelerek, Malatya'yı kuşatmıştır. Diğer taraftan 1097 yılında Konstantinopolis'e gelmiş olan Haçlı ordularının, imparator ile yapmış oldukları anlaşmanın ardından İznik'i kuşatmış olduklarını haber alan Sultan Kılıç Arslan derhal, Malatya'dan ayrılarak, süratle İznik'e hareket etmiştir. İznik önlerine gelen Sultan I. Kılıç Arslan kaledekilere yardım edebilmek amacıyla bir kaç defa, Haçlı kuşatmasını yarma girişiminde bulunmuş ancak, bunun mümkün olmadığını farkına varmasının ardından daha fazla kayıp vermemek adına, Haçlılarla yeni bir savaşa hazırlanmak üzere ordusuyla birlikte Anadolu içlerine çekilmiştir¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Turan, **a.g.e.**, s. 76, 84- 87.

¹⁹⁵ Turan, **a.g.e.**, s. 96-101; David Nicolle, **Birinci Haçlı Seferi 1096-99**, Çev. L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 33; Joseph Francois Michaud, **History of the Crusades**, Volume: I, İng. Trc., W. Robson, Ams Press, London 1852, p. 100-105. Sultan I. Kılıç Arslan'ın İznik'te Haçlılarla olan mücadelesinde Danişmendli kuvvetlerinde bulunduğu belirtilmektedir bkz. Abdülkerim Özaydın, "Danişmendliler", **DİA**, C. 8, 1993 s. 469, ss. (469-474); Cahen, **a.g.e.**, s. 14; Hüseyin Kayhan, "Haçlılar Karşısında Dânişmendliler", **History Studies**, Vol. 4, Issue: 2, July 2012, p. 228, pp. (227-234).

Tezimizin konusu itibariyle büyük önem arz eden asıl gelişme ise, bundan sonra yaşanmış olup, payitaht İznik'in düşmesine sebep olan Haçlıların Anadolu'daki ilerleyişlerine Eskişehir Ovası'nda son vermek istemiş olan Sultan I. Kılıç Arslan, burada Haçlı ordularıyla yaklaşık altı saat sürmüş olan çetin bir meydan savaşı gerçekleştirmiştir.

5. 1 Temmuz 1097/Dorylaion Savaşı: Sultan I. Kılıç Arslan'ın Eskişehir'de Haçlı Orduları Karşısında Vermiş Olduğu Büyük Mücadele

İznik'i kuşatarak kentin Bizans'a teslim olmasına yardım eden Haçlı orduları burada bir süre dinlenmelerinin ardından, birbiri ardına kentten ayrılarak, Anadolu içlerine doğru tekrar yola koyulmuşlardır. Bizanslı tarihçi Anna'nın belirttiğine göre Leukai/Lefke (Osmaneli) dolaylarında yeniden bir araya gelmiş olan Haçlı orduları, bir iki günlük dinlenmenin ardından buradan, yola iki grup halinde devam etmeye karar vermişlerdir¹⁹⁶. Buna göre önden giderek Eskişehir'e ilk önce ulaşmış olan grupta; Kont Bohemond, Robert the Norman, Tankred ve Blois Kontu Stephan'a bağlı birliklerin, arkadaki grupta ise; Dük Godfrey, St. Gilles kontu Raymond, Hüge the Great'e bağlı kuvvetler ile Le Puy piskoposunun bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Ribemont'lu Anselm Haçlıların Temmuz'a 4 gün kala İznik'ten ayrıldıklarını bildirirken, Fulcherius Haçlıların Temmuz'a 3 gün kala, Willermus Tyrensis ise Haçlıların 29 Haziran'da kentten ayrılmış olduklarını belirtmişlerdir bkz. **Letters of Crusaders**, p. 4; Fulcherius, **a.g.e.**, p. 65; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, s. 129. Bu hususla ilgili olarak S. Runciman, Bohemond'un komutasındaki öncü Haçlı kuvvetlerinin 26 Haziran'da, Kont Raymond'un birliklerinin 28 Haziran'da ve kuzey Fransızlardan oluşan Haçlıların ise 29 Haziran'da İznik'ten ayrılmış olduklarını ifade ederek, Haçlı liderlerinin bir köprü yakınındaki Lefke adını taşıyan bir köyde buluştuklarını ve ikmal, iâşe işlerinin kolaylaşması amacıyla ordunun bir günlük yürüyüş mesafesiyle iki kol halinde ilerlemesine karar verdiklerini belirtmiştir bkz. Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları X. Dizi-Sa. 9, Ankara 1986, I. Cild, s. 141, not 13. Ayrıca bkz. Ralph Bailey Yewdale, **Bohemond I, Prince of Antioch**, A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, Accepted by the Department of History and Politics, June 1917, p. 48; Michaud, **a.g.e.**, p. 106. Aynı şekilde Haçlı müelliflerinin kayıtlarında da ordunun ikmal ve iâşesini kolaylaştırmak amacıyla ikiye bölünmüş olduğu belirtilmektedir bkz. **Gesta Francorum**, p. 18; Anna Kommena, **a.g.e.**, s. 332; İng. Trc., p. 341; Guibert de Nogent, **a.g.e.**, p. 62-65.

¹⁹⁷ Kroniklerin bir kısmında Le Puy piskoposu ve Flanders kontunun öndeki orduda yer aldığı belirtilirken, bazılarında ise bu şahıslar arkadaki orduda yer almış olarak gösterilmektedir bkz. **Gesta Francorum**, s. 18; Fulcherius, **a.g.e.**, s. 66; Albert of Aachen, **a.g.e.**, p. 129; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, s. 129. Ayrıca bkz. Yewdale, **a.g.e.**, p. 48; Michaud, gös. yer.

Savaşın görgü tanıklarından Fulcherius'un bildirdiğine göre, Bohemond komutasında Eskişehir'e doğru ilerlemekte olan Haçlılar, daha yolculuklarının ikinci gününde Türklerin kendileriyle savaşmak için beklediklerini haber almışlar ve yine, o günün akşamı keşif kuvvetlerinin uzak bir mesafede Türkleri gördüklerini bildirmesi üzerine, geceleyin ordugahın korunması için sıkı tedbirler almışlardır. 1 Temmuz şafağında yeniden harekete geçen Bohemond komutasındaki Haçlı ordusu trompet sesleri eşliğinde Eskişehir Ovası'nda ilerlerken, sabah saat 7-8 sıralarında Türk öncülerinin harekete geçtiklerini haber alır almaz, derhal savaş için hazırlıklara başlamışlardır¹⁹⁸.

Haçlı müelliflerinin kayıtlarında Türk ordusunun sayısı ile ilgili olarak birbirinden farklı rakamlar zikredilmiş olunmasına karşın çoğunlukla, Türk ordusunun 360 bin kişiden oluştuğu ve yine, farklı milletlerden insanların bu ordu içerisinde yer aldığı belirtilmiştir¹⁹⁹. Diğer taraftan, Eskişehir'e ilk önce ulaşmış olan Bohemond

¹⁹⁸ Fulcherius, **a.g.e.**, s. 65. Ayrıca bkz. Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, s. 130; **Gesta Francorum**, s. 18-19. Fulcherius'un, Willermus'un ve Anonim Haçlı kroniğindeki kayıtların aksine, diğer bazı Haçlı müelliflerinin kayıtlarından, Bohemond'un ordusunun henüz savaş hazırlıklarını tamamlayamadan Türk öncülerinin saldırısına uğrayarak, önemli kayıplar vermiş olduğu anlaşılmaktadır bkz. Guibert de Nogent, **a.g.e.**, s. 65; Albert of Aachen, **a.g.e.**, s. 129-131; Raimundus Aguilers, **a.g.e.**, 65. Bu hususla ilgili ayrıca bkz. David Nicolle, **a.g.e.**, C. I, s. 35; Yewdale, **a.g.e.**, p. 48; Runciman, **a.g.e.**, C. I, s. 142.

Literatürde Dorylaion Savaşı olarak bilinen bu hadisenin bazı tarihçiler tarafından Eskişehir'de gerçekleşmediği ileri sürülmüştür. Bununla ilgili olarak Yewdale, bu savaşın "Dorylaion Savaşı" ismiyle adlandırılmasına karşı çıkarak, Haçlı kroniklerinde "Orellis", "Degorganhi" ve "Gorgania" isimleriyle kaydedilmiş olunan ve bataklık, sazlık yahut çiçekli bir alan olduğu belirtilen bu mevkiinin her ne kadar Anna Kommena tarafından Dorylaion olduğu açıklanmış olursa da savaşın aslında, Bozüyük veya İnönü'de gerçekleşmiş olduğunu ifade etmiştir. Runciman ise bu fikir karşısında, Bizans askeri yolunun Bozüyük ve İnönü'den geçmediğini belirterek, bu yolun Söğüt'ten devam ederek Dorylaion'un yaklaşık 12-13 km. kuzeybatısında ovaya dahil olduğunu bildirmiştir bkz. Yewdale, **a.g.e.**, p. 48. Krş. Runciman, **a.g.e.**, C. 1, s. 143 not 15. Bu hususla alakalı ayrıca bkz. Von Sybel, **The History and Literature of the Crusade**, Edt. Lady Duff Gordon, Chapman and Hall, London 1861, p. 140, note: 13; Michaud, **a.g.e.**, s. 106; David Nicolle, **a.g.e.**, C. I, s. 35-36.

¹⁹⁹ **Gesta Francorum**, s. 19-20; Fulcherius, **a.g.e.**, s. 65-66; William of Malmesbury, **William of Malmesbury's Chronicle of The Kings of England**, Yayınlayan: J. A. Giles, London 1847, p. 376. Anselm Türk ordusunun sayısını 260 bin, Raimundus, 150 bin, Guibert de Nogent 460 bin, olarak göstermiştir bkz. Anselme of Ribemont, **Letters of the Crusaders**, p. 4; Raimundus Aguilers, **a.g.e.**, 64; Guibert de Nogent, **a.g.e.**, p. 67. Bohemond'un savaş hazırlıklarına başladığı esnada Türk ordusunun tahmini olarak 200 bin kişiden oluştuğunu bildirmiş olan Willermus, savaşın sonuyla ilgili kayıtlarında

komutasındaki Haçlı ordusunun sayısı ile ilgili olarak bu kaynaklarda herhangi bir rakam zikredilmemiş sadece, tüm Haçlı ordusunun İznik kuşatması esnasındaki ve yine, kuşatma sonrası İznik'ten ayrıldıkları sıradaki sayılarıyla ilgili rakamlar telafuz edilmiştir. Buna göre bu kayıtlardan, tüm Haçlı ordusunun 300 binin üzerinde bir sayıya sahip olduğu anlaşılmaktadır²⁰⁰.

Sultan I. Kılıç Arslan'ın Bohemond'un ordusunu, Haçlı ordusunun tamamı zannederek hücumla geçtiğini bildiren Anna Komnena'ya ait kayıta ise, gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak Willermus, Sultan Kılıç Arslan'ın Haçlıları yolculukları süresince takip ettirerek, saldırı için uygun bir an beklediğini ve Haçlı ordularının bölündüğü haberini alınca da, saldırı emrini vermiş olduğunu açıkça bildirmiştir. Aynı şekilde Albertus ta, Sultan I. Kılıç Arslan'ın Haçlılar tarafından kuşatılan payitaht İznik'i kurtarmak için geldiği esnada Haçlı ordularının tamamını görerek, sayılarından haberdar olduğunu hatta, kendisinin kulağına İznik'teki Haçlıların 400 binin üzerinde olduğu haberinin geldiğini kaydetmiştir²⁰¹.

Kroniklerdeki kayıtlardan, acele ile ordugahı kurmaya çalışan Bohemond komutasındaki Haçlıların bu esnada Türk öncülerinin oklu saldırısına uğrayarak, önemli kayıplar vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Türk öncülerinin gelir gelmez şiddetli bir ok yağmurunun başladığını ve gürültüden tek bir kelimenin dahi duyulmadığını belirtmiş olan Willermus zırhlı, kalkanlı veya miğferli askerlerin dışında, Haçlı ordusunda hemen hemen yaralanmayan hiç kimsenin kalmadığını bildirmiştir. Yine, Fulcherius'ta alışık olmadıkları bu saldırı tarzı karşısında endişe ve korkuya kapılan piyadelerin büyük bir kısmının bu nedenle çadırlara çekildiklerini belirtmiştir²⁰².

Öncü Türk kuvvetlerinin ardından Sultan I. Kılıç Arslan'ın genel taarruz emrini vermesiyle birlikte böylece, saatlerce sürmüş olan asıl savaşta başlamış olur. Fulcherius'un belirttiğine göre Bohemond, yanındaki diğer Haçlı liderleriyle birlikte

Kılıç Arslan'ın ordusunun atlılar dikkate alındığında tahminen 50 binin üzerinde olduğunu belirtmiştir bkz. Willermus, **a.g.e.**, s. 130, 133.

²⁰⁰ **Letters of the Crusaders**, s. 9; Otto Bishop of Freising, **The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A. D.**, Translated by Charles C. Mierow, Columbia University Press, New York 2002, p. 406. Krş. Albert of Aachen, **a.g.e.**, s. 103; Fulcherius, **a.g.e.**, p. 63. Azimi Tarihi'nde de Haçlı ordularının altı hükümdar komutasında 300 bin kişilik bir kuvvetle İstanbul'a geldikleri belirtilmiştir bkz. **Azîmî Tarihi**, 2. Baskı, Çeviren: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 36.

²⁰¹ Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 332; İng. Trc., p. 341; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, s. 116-118, 130; Albert of Aachen, **a.g.e.**, s. 103-104. Ayrıca bkz. Guibert de Nogent, **a.g.e.**, s. 68-69

²⁰² Willermus, **a.g.e.**, s. 131; Fulcherius, **a.g.e.**, s. 66.

Türklere karşı çetin bir mücadele verdiği esnada Türklerin bir kısmı bataklığın diğer tarafından bir yol bularak, Haçlı ordugahına girmiş ve çadırları yağmalayarak pek çok, kişiyi öldürmüştür. Bu durum karşısında Haçlı ordusunun daha fazla direnemeyeceğini düşünmüş olan Bohemond ise, derhal arkadaki orduya haber göndererek, onlardan süratle yardıma gelmelerini talep etmiştir²⁰³.

Bohemond'un savaşın hangi safhasında arkadaki orduya yardım çağrısı gönderdiği, Bohemond'un ordusu ile arkadaki ordu arasında ne kadar mesafe bulunduğu ve arkadaki ordunun hangi safhada savaşa dahil olduğu gibi hususlarla alakalı olarak, Haçlı kroniklerinde birbirleriyle çelişkili ifadelerin bulunduğu görülmektedir. Fulcherius; Bohemond'un az evvel de bahsedildiği üzere, Haçlıların direnme güçlerinin tükenmek üzere olduğu bir esnada Dük Godfrey ve diğer bir çok Haçlı liderinin bulunduğu arkadaki orduya haber gönderdiğini bildirirken, Willermus ise Bohemond'un daha Türk öncülerinin üzerlerine geldiklerini gördüğü zaman yani, henüz herhangi bir saldırı başlamamışken arkadaki orduya haberci yolladığını ifade etmiştir²⁰⁴. Ayrıca, Raimundus ve Willermus arkadaki ordunun kendilerinden iki mil uzaklıkta bulunduğunu ve bu nedenle mesajı alır almaz, çabucak yardıma geldiklerini belirtirlerken, Fulcherius ise tam tersine, onların mesajı geç aldıklarından, yardıma gelmekte çok geciktiklerini ifade etmiştir²⁰⁵. Netice itibariyle, Türkler lehine seyreden savaşın kaderi diğer Haçlı ordusunun savaşa dahil olmasıyla birlikte, bir anda aksi yönde değişmiş ve Bohemond'un ordusundan çok daha büyük bir ordunun hızla savaş alanına girdiğini gören Türkler, arkalarında konuşlanmış üçüncü bir Haçlı ordusu tarafından da kuşatıldıklarını fark edince, savaş alanından çekilmeye başlamışlardır²⁰⁶.

Yaklaşık altı saat sürmüş olan bir mücadelenin ardından Haçlıların sayı, donanım ve taktik üstünlükleri karşısında muvaffak olamayan Sultan I. Kılıç Arslan Anadolu'nun iç bölgelerine doğru çekilirken, savaşa şahitlik etmiş olan Haçlı müelliflerinin savaş sonrasında Türkler hakkında sarfetmiş oldukları övgü dolu sözler,

²⁰³ Fulcherius, gös. yer; **Gesta Francorum**, s. 19; Raimundus Aguilers, **a.g.e.**, s. 116; **Letters of Crusaders**, p. 4; Albert of Aachen, **a.g.e.**, s. 131.

²⁰⁴ Fulcherius, **a.g.e.**, s. 66; Willermus, **a.g.e.**, s. 131. Ayrıca bkz. **Gesta Francorum**, s. 19.

²⁰⁵ Raimundus Aguilers, **a.g.e.**, s. 65; Willermus, **a.g.e.**, s. 132. Fulcherius, gös. yer. Ayrıca bkz. Yewdale, **a.g.e.**, s. 48; Nicolle, **a.g.e.**, C. I, s. 36-37; Michaud, **a.g.e.**, s. 107-110.

²⁰⁶ **Gesta Francorum**, s. 20; Raimundus Aguilers, **a.g.e.**, s. 116; **Letters of Crusaders**, p. 4; Anna Kommena, **a.g.e.**, s. 332; İng. Trc. p. 341-342; Fulcherius, **a.g.e.**, p. 66-67; Albert of Aachen, **a.g.e.**, s. 133-135; Guibert de Nogent, **a.g.e.** s. 66-67; Willermus, **a.g.e.**, s. 132.

bir anlamda savaşın ne denli çetin geçmiş olduğunu da yansıtmaktadır. Türklerle, Frenklerin aynı ırktan olduklarını ve kendileriyle, Türklerin dışında başka hiçbir milletin doğuştan şövalye(süvari) olamayacağını ifade etmiş olan Anonim Haçlı kroniğinin müellifi ayrıca, Türklerin cesaretine ve kahramanlıklarına vurgu yaparak; Türklerin daha önce Arapları, Ermenileri, Saracenleri, Suriyelileri ve Rumları korkutmuş olduğunu, Frenklerin ise ancak, Tanrı'nın yardımıyla bu savaşta onlara galip gelebildiklerini belirtmiştir²⁰⁷. Guibert de Nogent'te bilhâssa, Türklerin at kullanmadaki marifetlerine işaret ederek; Türk ordusundaki savaşçıların sıradan köylüler olmadıklarını belirtmiş ve Anonim müellifinin ifadeleriyle benzer şekilde; bizzat saldırıya maruz kalan Frenklerin Türklerle ilgili olarak; onlarla kıyaslanabilecek bir başka ırkın olmadığını ve en yüksek askeri kahramanlığın Türkler ile Frenklere ait olduğunu söylediklerini aktarmıştır²⁰⁸. Son olarak; Albertus Türklerin birleşmiş olan Haçlı orduları karşısında geri çekildikleri esnada dahi Haçlıları ok yağmuruna tutarak, onlara cesurca karşı koymaya çabaladıklarını ifade etmiştir²⁰⁹.

Savaşın sonunda iki tarafın kayıplarıyla ilgili olarak Albertus; Haçlılardan 4 bin kişinin, Türklerden ise 3 bin kişinin bu savaşta yaşamını yitirdiğini bildirmiştir. Türklerin kayıplarıyla ilgili olarak aynı rakamı telafuz etmiş olan Willermus ise, Haçlıların kayıplarıyla ilgili olarak 6 bin rakamını zikretmiştir²¹⁰.

İslam kaynaklarında Eskişehir'de gerçekleşen bu savaşla ilgili genel olarak sadece, savaşın hangi tarihte gerçekleştiği bilgisinin yer aldığı görülmektedir. Buna göre Azîmî Tarihi'nde savaşın 490/1096-97 yılının Receb (HaZîran/Temmuz) ayında gerçekleştiği ve Haçlıların İbn Süleyman b. Kutalmış (I. Kılıç Arslan)'ı yenmelerinin ardından Bagras'a geçip, oradan Antakya'yı kuşatmaya gittikleri belirtilirken, benzer şekilde İbnü'l Esîr'in kayıtlarında da, savaşın Recep 490 tarihinde Sultan Kılıç Arslan'ın toprakları üzerinde gerçekleştiği ve bu savaşın ardından Haçlıların Ermeni toprakları üzerinden Antakya'ya doğru ilerledikleri bilgisi verilmiştir²¹¹.

²⁰⁷ **Gesta Francorum**, s. 21. Ayrıca bkz. Michaud, **a.g.e.**, vol. I, p. 112. Runciman ise bu sözün, her iki tarafın Greklerle olan müşterek rekabetinden başka hiç bir etnolojik temele dayanmayan bir efsane olduğunu ifade etmiştir bkz. Runciman, **a.g.e.**, C. 1, s. 143.

²⁰⁸ Guibert de Nogent, **a.g.e.**, s. 68.

²⁰⁹ Albert of Aachen, **a.g.e.**, s. 137.

²¹⁰ Albert of Aachen, **a.g.e.**, s. 131, 137; Willermus, **a.g.e.**, s. 133.

²¹¹ **Azîmî Tarihi**, s. 37; İbnü'l Esîr, **a.g.e.**, C. 9, Darû'l-kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2003/1424, s. 14.

İbn Kalanisi'nin Türklerle Haçlılar arasında 490 yılının Recep ayının yirmisinde gerçekleştiğini belirttiği savaşa dair kayıtlarının ise, her ne kadar kronolojik yönden bu savaşa ilgili olduğu izlenimi uyandırır da, daha önce de belirtildiği üzere, müellifin 1096 yılında Keşiş Pierre ile gelen Haçlıların Melik Davud tarafından bozguna uğratılması olayı ile asıl Haçlı ordularının 1097 yılında İznik'i kuşatmaları olayını birbirine karıştırmış olduğu anlaşılmaktadır²¹². I. Haçlı Seferi'nden bahseden Anonim Süryani kroniğinde ise Eskişehir'de gerçekleşen bu savaşa dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır²¹³.

Savaşın ardından bir kaç gün daha Eskişehir'de kalıp dinlenmiş olan Haçlılar sonrasında kayıplarını Eskişehir'de defn etmelerinin ardından, yeniden yola koyularak Nakoleia(Seyid Gazi) üzerinden, güney istikâmetinde ilerlemeye devam etmişlerdir²¹⁴. Diğer taraftan, Haçlıların Eskişehir'de kalmış oldukları bu kısa süre zarfında kroniklerde, onların kentle alâkalı herhangi bir gözlem yahut düşüncelerine dair kayda rastlanılmamaktadır.

6. Savaşın Ardından Bizans İdaresi Altına Girmiş Olan Eskişehir'in İkinci Defa Selçuklu Hakimiyetine Alınması

1 Temmuz 1097 tarihinde Eskişehir'de gerçekleşen bu savaşın Anadolu Selçuklu Devleti açısından en bariz şekilde görülen sonucu, savaşın ardından taarruza geçmiş olan Bizans ordusunun, Marmara ve Ege sahillerinde bulunan bir çok kenti Türklerden geri alırken, Türklerin de bu durum karşısında Anadolu'nun iç bölgelerine doğru çekilmek zorunda kalmış olmalarıdır. Haçlıların Kilikya'ya geçmelerinin

²¹²İbn Kalânîsî, **a.g.e.**, C. 2, s. 218.

²¹³ **Anonim Süryani Kroniği**, s. 9. İng. Trc. A. S. Tritton and H.A.R. Gibb, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", **Journal of the Royal Asiatic Society Great Britain and Ireland**, No. 1, 1933, p. 70, pp. (69-101).

²¹⁴ Willermus, **a.g.e.**, s. 133. Haçlıların yolculuklarının Eskişehir'den sonraki kısmıyla ilgili bilgi almak için bkz. **Gesta Francorum**, s. 23-27; Fulcherius, **a.g.e.**, s. 67-71. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, 103-104; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 336-337; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", **Bellekten**, C. LXV, Ağustos 2001, Sayı: 243'ten ayrışım, TTK Basımevi, Ankara 2002, s. 573-574, ss. (571-582); Michaud, **a.g.e.**, vol. I, s. 112-125; Runciman, **a.g.e.**, C. 1, s. 144. Michaud, savaşın sonra Haçlıların St. George ve St. Demetrius adına dua ettiklerini çünkü, bu iki azizin Doryliaon Savaşı'nda Hıristiyanların safında savaştıklarını belirterek, hem Latinlerin, hem de Greklerin bu hikayeye inanadıklarını ve savaşın uzun bir süre sonrada Ermenilerin Dorylaion/Eskişehir civarında bir kilise yaparak her Mart ayının ilk Cuma gününde oraya gittiklerini ifade etmiştir bkz. Michaud, **a.g.e.**, s. 112.

ardından Konya'yı yeni payitaht ilan etmiş olan Sultan I. Kılıç Arslan'ın 1101 yılına kadar olan sürede ne gibi faaliyetlerde bulunmuş olduğu hususunda ise, dönemin yerli ve yabancı kaynaklarında belirgin bir kayıt görülememektedir²¹⁵.

Savaşın Eskişehir kentiyle doğrudan ilişkili en önemli sonucu ise şüphesiz, kentin yeniden Bizans hakimiyeti altına girmiş olmasıdır. Zîra, İmparator I. Aleksios'un 1098 yılında Antakya'daki Haçlılara yardım etmek maksadıyla düzenlemiş olduğu seferde Akşehir(Philomelion)'e kadar hiç bir sorunla karşılaşmadan ilerlemiş olması, kentin bu yılda Bizansın kontrolünde bulunduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Aynı şekilde, 1101 yılında Kudüs'e gitmek üzere peş peşe Anadolu'ya gelmiş olan üç Haçlı ordusunun kullanmış oldukları güzergahlarda, Bizansın Dorylaion Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Eskişehir'e yeniden hakim olduğu hususunda şüpheye yer bırakmaz²¹⁶. Şöyle ki; Lombardlar, Fransızlar ve Almanlardan oluşan 1101 yılının ilk Haçlı ordusu Konstantinopolis'e ulaştığı vakit burada, Kont Bohemond'un bir yıl önce Danişmendli Gümüştekin tarafından tutsak alındığını öğrenir öğrenmez, sayıca kalabalık olan Lombardların isteği doğrultusunda sefer planlarını değiştirerek, bir an evvel Bohemond'un kurtarılması amacıyla, Malatya'ya ulaşan en kestirme yol olan Hacılar Yolu'nu kullanmaya karar vermişlerdir²¹⁷. Diğer taraftan Albertus Aquensis'in kayıtlarında; bu orduda bulunan Haçlı liderlerinden Blois kontu Stephan ve St. Gilles kontu Raymond'un aslında, Eskişehir yolunu daha güvenli ve uygun bulduklarından, bu yolu kullanmayı istemiş olduklarının belirtilmiş olunması; 1. ordunun 1101 yılında Eskişehir'den geçmesine mani olacak herhangi bir engel bulunmadığını düşünmeye sevk eder²¹⁸.

1. ordunun İzmit'ten, Ankara'ya doğru hareket etmesinden bir kaç gün sonra İstanbul'a gelmiş olan Nevers Kontu II. Guillaume komutasındaki Fransızlardan oluşan

²¹⁵Turan, **a.g.e.**, s. 103-105; Nicolle, **a.g.e.**, C. 1, s. 47-48; Işın Demirkent, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 32-33; Cahen, **a.g.e.**, s. 14. Bu husula ilgili olarak Turan, Sultan I. Kılıç Arslan'ın bu süre zarfında Anadolu'nun batı bölgelerinde Bizans taarruzlarına karşı müdafaa ile meşgul bulunduğunu belirtmiş ancak, yine de onun faaliyetleri hakkında bir süreliğine bilgi sahibi olunamadığını ifade etmiştir bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 105.

²¹⁶ Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 339-340.

²¹⁷ Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", **Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 27-30, ss. (17-56); Altan, **a.g.m.**, s. 576-577; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, 2. Cild, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları X. Dizi-Sa. 9, Ankara 1987, s. 17-18.

²¹⁸ Albert of Aachen, **a.g.e.**, s. 595-597. Ayrıca bkz. Runciman, **a.g.e.**, C. 2, s. 17-18. Krş. Demirkent, **a.g.m.**, s. 30.

2. orduda, kendilerinden kısa süre önce yola çıkmış olan öndeki orduyu yakalamak amacıyla aynı şekilde, Hacılar Yolu'nu kullanarak, Ankara'ya doğru hareket etmiş fakat, Ankara'ya ulaştıklarında 1. orduyu yetişebilmelerinin mümkün olmadığını düşünerek, buradan Konya'ya yönelmişlerdir²¹⁹.

Diğer iki ordunun aksine, 1101 yılında Konstantinopolis'e gelmiş olan son Haçlı ordusu ise, sefere Eskişehir'den geçen güzergahı izleyerek devam etmiştir. Akşehir yakınlarına kadar hiç bir sıkıntı yaşamadığı anlaşılan bu ordunun yolculuğuyla ilgili olarak Albertus; 160 binin üzerinde bir kuvvetle Poitiers prensi William komutasında Konstantinopolis'e gelen 3. ordudaki Haçlıların İznik'te iki gün kalmalarının ardından Konya'ya doğru yola çıktıklarını belirtmiş ancak, yolları üzerindeki yiyecek ve içecek kaynaklarının Türkler tarafından tahrip edilmiş olunması ve şehirlerin boşaltılması nedeniyle, sıkıntılar yaşamaya başladıklarını ve bunun üzerine Haçlıların intikam almak amacıyla, Türklerin elinde bulunan Philimelion(Akşehir) ve Salamia (?) denilen şehirleri yaktıklarını bildirmiştir²²⁰.

İslam kaynaklarında ise, 1101 yılındaki Haçlı seferleriyle ilgili olarak genellikle, Sultan I. Kılıç Arslan ve Danişmendli Gümüştekin'in Haçlı ordularına karşı almış oldukları zaferlerden bahsedilmiş buna karşın, üzerinde durmuş olduğumuz; Haçlıların kullanmış oldukları güzergahlarla alâkalı herhangi bir kayda tesadüf edilmemiştir²²¹. Aynı şekilde Fulcherius Carnotensis, Anna Komnena ve Urfalı

²¹⁹ Albert of Aachen, **a.g.e.**, s. 619-621. Ayrıca bkz. Demirkent, **a.g.m.**, s. 44, not. 70; Altan, **a.g.m.**, s. 577; Kayhan, **a.g.m.**, s. 229-230. Krş. Runciman, **a.g.e.**, C. 2, s. 21-23.

²²⁰ Albert of Aachen, **a.g.e.**, s. 629. Ayrıca bkz. William of Malsmesbury, **a.g.e.**, s 408. Prof. Demirkent 3. ordunun Eskişehir'den hiç bir zorluk yaşamadan geçmiş olmasıyla ilgili olarak aslında, bu ordunun İznik'ten ayrılarak Eskişehir'e doğru ilerlemekte olduğu esnada Sultan I. Kılıç Arslan'ın 2. ordu ile savaşmakta olduğunu ve bu nedenle de onun 3. orduya müdahale edebilecek zaman ve imkana sahip bulunmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte sultanın 3. ordunun hareketinden önceden haberdar olup, bu doğrultuda onların yolları üzerindeki su ve erzak kaynaklarını tahrip ettirdiğini belirtmiş olan Demirkent ayrıca, sultanın hem 2. ordu ile henüz savaştan çıkmış olan ordusunu bir süre dinlendirmek, hem de bu süre zarfında zorlu bir yolculuk gerçekleştiren 3. ordunun iyice yıpranmış olmasını beklemek gibi bir strateji izlemiş olduğunu ifade etmiştir Demirkent, **a.g.m.** s. 50-51. Ayrıca bkz. Runciman, **a.g.e.**, C. 2, s. 23-24; Altan, **a.g.m.**, s. 578; Kayhan, **a.g.m.**, s. 229-230.

²²¹ İbnü'l Esir'in kayıtlarında Gümüştekin b. Danişmend'in H. 493/M. 1099-1100 senesinde Bohemond'un ordusunu yenerek onu tutsak aldığı ardından, deniz yoluyla İstanbul'a gelmiş olan beş Haçlı kontunun Bohemond'u kurtarmak isteyerek önce, Ankara kalesini işgal ettikleri, daha sonra İsmail b. Danişmend'in bulunduğu başka bir kaleyi kuşatmaları belirtilmiş ve bunun üzerine Danişmendli Gümüştekin Ahmed'in Haçlılarla savaşarak onları mağlup ettiği ve neticede 300 binden fazla olan Haçlı ordusundan geriye sadece, 3 bin kişinin kaldığı bildirilmiştir bkz. İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C. 9, s. 29. İbnü'l

Mateos'un kayıtları ile Anonim Süryani Kroniği'nde de, bu hususa katkı sağlayacak detaylar bulunmamaktadır.

Netice itibariyle, Albertus'un 1101 yılının ilk ve son Haçlı ordularıyla ilgili kayıtlarından, Eskişehir kentinin Dorylaion Savaşı'nın ardından Orta Anadolu'ya çekilmiş olan Türkler tarafından terk edilmiş olduğu bir kez daha, teyid edilmekte ve Anadolu Selçuklu ve Bizans devletleri arasındaki sınırın Akşehir'de başladığı anlaşılmaktadır.

1101 yılında peş peşe Anadolu'ya gelmiş olan bu üç Haçlı ordusunun Türkler tarafından adeta, imha edilircesine mağlup edilmiş olduğu bilinmektedir. Bu sonuçla ilgili olarak Osman Turan tarafından ileri sürülen bir iddia ise konumuzla yakından ilişkilidir. Turan bu iddiasında; Sultan Kılıç Arslan'ın, Danişmendli Ahmed Gazi ile birlikte 1101 yılında Haçlılar karşısında almış olduğu galibiyetlerin ardından, aynı sene içerisinde İmparator Alexios ile bir anlaşma yapmış olduğunu ve buna göre Marmara kıyıları, İzmir ve Antalya'nın Bizans'ta kalırken, Bizans'ın Dorylaion Savaşı'ndan sonra ele geçirmiş olduğu diğer yerlerin Selçuklulara geri verildiğini ifade etmiştir²²². Sultan I. Kılıç Arslan'ın 1103 yılından itibaren askeri faaliyetlerini doğuda sürdürmüş olduğu ve yine, onun Haçlılara yönelik olumsuz hissiyatlara sahip olduğu düşünüldüğü takdirde, bu tür bir ittifak anlaşmasının gerçekleşmiş olmasının muhtemel olduğu söylenebilir. Ayrıca, İbnü'l Esir'in Bohemond'un Bizans topraklarına saldırması üzerine, İmparator Alexios'un H.500/1106-1107 yılında Sultan Kılıç Arslan'dan yardım istemiş olduğunu ve sultanın da askerlerinin bir kısmını imparatora yardım için gönderdiğini belirtmesi, iki taraf arasında bu yılın öncesinde bir anlaşma yapılmış olunması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Diğer taraftan her ne kadar, içeriğini bilme imkanına sahip olamasak ta, Eskişehir'in bu ittifak anlaşmasıyla yeniden Selçuklu egemenliğine girmiş olduğunu söyleyebilmek için henüz erkendir. Çünkü, biraz sonra değinileceği üzere, İmparator I. Aleksios'un 1116 yılında Konya üzerine çıkmış olduğu seferle ilgili kayıtlar, Eskişehir'in hala Bizans hakimiyetinde bulunduğunu açıkça göstermektedir²²³.

Esir bir başka kaydında ise Sultan I. Kılıç Arslan'ın H. 495/M. 1101-1102 yılında St. Gilles komutasındaki 100 bin kişilik bir Haçlı ordusunu mağlup ettiğini ve St. Gilles'in sadece, 300 kişiyle Suriye'ye kaçabildiğini bildirmiştir bkz. **A.g.e.**, C. 9, s. 55; **Azimi Tarihi**, s. 39.

²²² Turan, **a.g.e.**, s. 105-106.

²²³ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C. 9, s. 104.

1097 Dorylaion Savaşı'nın Eskişehir tarihinde bırakmış olduğu izlerden birisinin de, kentin ismiyle alâkalı olduğu görülmektedir. Giriş bölümünde de değinildiği üzere, O. Turan; Sultan I. Kılıç Arslan'ın Eskişehir'deki bu savaş esnasında çadırını bir tepe üzerinde kurmuş olmasından dolayı, ilerleyen süreçte savaşın gerçekleştiği bölgenin Türkler tarafından (Eskişehir) Sultan Öyüğü ismiyle anılmaya başlandığını iddia etmiştir²²⁴. Her ne kadar bu iddianın somut delillerle kanıtlanması mümkün olmasa da, Türklerin bu olayın hatırasıyla ilişkili olarak kenti bu isimle zikretmeye başlamış olmaları akla yatkın gelmektedir.

Savaşın Eskişehir kentiyle ilişkili bir diğer sonucu da; ülkelerine dönen Haçlıların savaşla ilgili hatıralarını anlatmaları neticesinde, kentin Batı'daki bilinirliğinin daha çok artmış olmasıdır.

Dorylaion/Eskişehir Savaşı'nın yaratmış olduğu büyük travmayı çok kısa denilebilecek bir süre zarfında atlatmış olup üstelik, 1101 yılında Haçlı orduları karşısında peş peşe almış olduğu galibiyetlerle Anadolu'nun Türkler için bir vatan olduğunu hem Bizansa, hem de batıya karşı güçlü bir şekilde ispat etmiş olan Sultan I. Kılıç Arslan yaşamını yitirdiği 1107 yılına dek faaliyetlerine doğuda devam etmiş olduğundan, dönem kaynaklarında bu süre zarfında doğrudan Eskişehir kentiyle ilgili başka her hangi bir kayda rastlanılmamaktadır²²⁵.

Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümüyle birlikte Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1097 yılındaki Dorylaion Savaşı sonrasında içine düşülen zor durumdan çok daha olumsuz koşullarla karşı karşıya kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Bir yandan Bizans ordusu Anadolu'nun batısında yeniden taarruzlara başlayıp Selçuklu beldelerini işgal ederken, diğer taraftan Anadolu Selçuklu Devleti doğudaki hakimiyetini ve prestijini süratle yitirmeye başlamıştır. Böylece, Sultan I. Kılıç Arslan'ın I. Haçlı seferinin neden olduğu

²²⁴ Turan, **a.g.e.**, s. 206, not 22.

²²⁵ 1103 yılında Elbistan ve Maraş'ı, 1105 yılında Danişmedlilerin hakimiyetindeki Malatya'yı alan Sultan I. Kılıç Arslan yine, aynı sene içerisinde Saltuklu ve Sökmenli beylikleri haricindeki Doğu Anadolu'da Büyük Selçuklulara tabî olan diğer tüm beylikleri kendi hakimiyeti altına almıştır. 1106 senesinde Urfa'yı kuşatan Sultan I. Kılıç Arslan'ın 1107 yılında Musul'a girmiş olması ise, Büyük Selçuklu Devleti ile yeni bir hakimiyet mücadelesinin yaşanmasına neden olmuş ve neticede Sultan I. Kılıç Arslan bu yıl içerisinde Emir Çavlı ile Habur Nehri civarında yapmış olduğu savaşta yenilerek hayatını kaybetmiştir bkz. **A.g.e.**, s. 106-109.

sarsıntının ardından Anadolu'da büyük gayretler neticesinde yeniden tesis etmiş olduğu siyasi birlikte, onun ölümü sonrasında hızla parçalanma sürecine girmiştir²²⁶.

Sultan I. Kılıç Arslan'ın Emir Çavlı ile yapmış olduğu mücadelede hayatını kaybetmesin ardından onun, Musul'a melik olarak atamış olduğu çocuk yaştaki oğlu Şahinşâh (Melikşah) ta Emir Çavlı tarafından tutsak alınarak, Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'a gönderilmiş fakat, bir rivâyete göre kaçarak, bir diğerinde ise, Sultan Tapar'ın emriyle yeniden Anadolu'ya dönme imkanı elde ederek, 1110 yılında Konya'da Selçuklu tahtına çıkmıştır²²⁷.

Sultan Şahinşâh'ın saltanat dönemi bir anlamda Türklerin, Bizans devleti karşısında yeniden örgütlü bir şekilde toparlanmaya çabaladığı bir sürecin başlangıcı sayılabilir. Dolayısıyla, onun kısa sürmüş olan bu saltanat döneminin neredeyse, tamamı Bizans ile mücadelelerle geçmiş olup, bu doğrultuda İznik, Bursa, Ulubat, Balıkesir ve Çanakkale dolaylarında askeri faaliyetlerde bulunulmuştur²²⁸.

Sultan Şahinşâh'ın saltanat dönemini konumuz açısından değerlendirecek olursak, bu hususta sadece, Bizanslı tarihçi Anna Komnena'nın kayıtlarının çalışmamıza katkı sağladığı görülmektedir. Buna göre, Sultan Şahinşâh'ın Bizansa yönelik büyük bir saldırıya hazırlandığını düşünen İmparator I. Alexios, 1116 yılı son baharında Konya üzerine sefere çıkarak İznik-Bilecik üzerinden Dorylaion (Eskişehir)'a gelmiş ve burada bir mühlet kalarak ordusuna yeni savaş düzeninin provasını yaptırmıştır²²⁹. Bir diğer kaydında ise Konya'yı kastetmiş olan Anna; "Sultan Kılıç Arslan (Şahinşâh)'ın Sultanlık ülkesinin sınırı orada idi" demekle, yine, Selçuklu-Bizans sınırının Konya'da başladığının altını çizmiştir²³⁰. Netice itibariyle, Bizanslı tarihçi Anna Komnena'nın kayıtları doğrultusunda, Eskişehir kentinin 1116 yılında halen Bizans devleti hakimiyeti altında bulunduğu açık bir şekilde görülebilmektedir.

İmparatorun 1116 yılında çıkmış olduğu Konya seferi nihayetinde, iki taraf arasında varılan bir anlaşmayla son bulmuş ve anlaşmanın ardından payitaht Konya'ya

²²⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 148-153.

²²⁷ **A.g.e.**, s. 149-150.

²²⁸ Turan, **a.g.e.**, s. 154-155.

²²⁹ Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 484-489; İng. Trc., p. 471-480. Bu seferle ilgili ayrıca bkz. Demirkent, **a.g.b.**, s. 57-58; Turan, **a.g.e.**, s. 156-158; Cahen, **a.g.e.**, s. 22.

²³⁰ Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 479; İng. Trc., p. 471.

dönmek üzere yola çıkan Sultan Şahinşâh ise, kendisine karşı harekete geçen kardeşi Mesûd'un kuvvetleri tarafından ele geçirilerek, saltanatına son verilmiştir²³¹.

Danışmendlilerin desteği ile 1116 yılında kardeşi Şahinşâh'ın saltanatına son verip Konya tahtını ele geçirmiş olan Sultan Mesûd, 1134 yılına kadar olan sürede Danışmendlilerin himayesi altında hüküm sürmüş olduğundan, bu süre zarfında Danışmendlilerin Anadolu'da Türkleri temsil eden en önemli siyasi güç oldukları görülmektedir. Bununla birlikte kayınpederi Melik Gazi'nin 1134'teki ölümünün ardından giderek siyasi kudretini arttırmış olan Sultan Mesûd, Melik Muhammed'in 1143 yılındaki ölümü sonrasında Danışmend hanedanında başlamış olan iktidar mücadelelerinden de istifâde ederek hakimiyet sahasını genişletmiş ve neticede Danışmendlilerin parçalanmasıyla birlikte, Anadolu'daki siyasi üstünlüğün yeniden Selçukluların eline geçmesini sağlamıştır²³².

Sultan Mesûd'un tahta çıkmasından hemen hemen iki yıl sonra Bizans tahtında da bir değişiklik yaşanmış ve İmparator I. Aleksios'un 1118 yılında ölümünün ardından, yerine oğlu Ioannes imparator ilan edilerek tahtın yeni sahibi olmuştur. Tahtta bulunduğu süre içerisinde gerek Anadolu'da Türklere karşı, gerek Kilikya Ermenlerine ve Suriye'deki Haçlılara karşı aktif bir siyaset izlemiş olduğu görülen İmparator Ioannes 1119 yılında başlatmış olduğu seferlerle birlikte, Laodikeia(Denizli), Sozopolis ve Antalya yakınlarındaki Hierakoryphite gibi Türklere ait bazı beldelerin Bizansın eline geçmesini sağlamış ayrıca, Danışmendlilerin hakimiyetinde bulunan Kastamonu ve Çankırı gibi kentleride 1130 yılından sonra yeniden Bizans sınırlarına dahil etmiştir²³³. 1137 yılında Kilikya ve kuzey Suriye'de fetihlerde bulunmuş olan imparator 1139 yılında ise, Danışmendlilerin egemenliğindeki Niksar üzerine başarısız bir kuşatma hareketinde bulunmuş bunun ardından 1142 yılında, Antalya havalisinde Bizans nüfuzunu güçlendirmek için çaba sarfetmiştir. Son olarak aynı yılda Antalya'dan Kilikya'ya geçmiş olan İmprator Ioannes, 1143 yılı içerisinde burada geçirmiş olduğu bir av kazası neticesinde hayatını kaybetmiştir²³⁴.

²³¹ Anna Kommena, **a.g.e.**, s. 497-501; İng. Trc., p. 478-491; Zonaras, **a.g.e.**, s. 178-180; Ebu'l Ferec, **a.g.e.**, s. 349-350. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s.157-160.

²³² Turan, **a.g.e.**, s. 160, 167-172, 177-180; Özeydin, **a.g.m.**, s. 470-471.

²³³ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 7-14; Khoniates, **a.g.e.**, s. 8-14.

²³⁴ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 15-20; Khoniates, **a.g.e.**, s 14-24.

İmparator Ioannes'in saltanat dönemi içerisinde yaşanan bu siyasi hadiselerden bahsedilmesindeki asıl amaç; Bizans ordularının doğuya düzenlemiş oldukları seferlerde izlemiş oldukları güzergahların bilinmesi ve bu sayede, Eskişehir kentinin hala Bizans sınırları dahilinde bulunup bulunmadığının tespit edilebilmesidir. Bu bağlamda dönem kaynakları incelenildiğinde, Bizans ordularının 1119-1143 yılları arasında düzenlemiş olan seferlerde Eskişehir üzerinden geçtiklerine dair herhangi bir işarete rastlanılmamaktadır²³⁵. Üstelik, babası tarafından veliyaht ilan edilmiş olan İmparator Manuel de babasının naâsını gemilerle başkente göndermesinin ardından, kendisi de yukarı Frigya yolunu kullanarak başkente dönmüştür²³⁶.

Bizans ordularının doğu seferlerinde Eskişehir'den geçen askeri yolu kullanmamış olmaları açıkça, kentin İmparator Ioannes'in(1118-1143) saltanat dönemi içerisinde yeniden Selçuklu hakimiyetine girmiş olduğunu düşündürmektedir. Nitekim, Bizanslı tarihçilerin İmparator Manuel'in tahta çıkmasının ardından muhtemelen, 1143 sonlarında Bithynia'daki Melangeia üzerine gerçekleştirmiş olduğu seferle ilgili kayıtları da, bu fikri destekler niteliktedir. Khoniates'e göre bu sefer Türklerin devletin doğu arazisini yağmalamış olmaları dolayısıylaıdır. Bu nedenle imparator Melangeia'ya gelerek, burada bulunan Türkleri uzaklaştırmış ve şehrin yeniden inşaaı için çalışmalar başlatmıştır. Kinnamos'ta Bithynia'daki kalelerin bakımının önceki yıllarda ihmal edilmiş olunduğundan Türklerin bölgeye kolayca girebildiklerini ve bu nedenle de imparatorun bölgeye gelerek Melangeia denilen bir kale yaptırmaya başlamış olduğunu ifade etmiştir²³⁷.

²³⁵ İmparator Ioannes'in 1130 ve 1134 yıllarında Kastamonu ve Çankırı kentlerini zaptetmek amacıyla düzenlemiş olduğu seferlerde Bithynia ve Paphlagonia bölgelerinden geçerek bu kentlere ulaşmış olduğu görülmektedir bkz. Khoniates, **a.g.e.**, s. 12. İmparatorun 1137 yılında düzenlemiş olduğu Kilikya seferi hakkında bilgi veren kaynaklarda bu seferin güzergahıyla ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır bkz. Khoniates, **a.g.e.**, s. 14, 20; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 15-18; **Anonim Süryani Kroniği**, s. 45-50; Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 293; **Vahram's Chronicle**, p. 31. Ayrıca bkz. Ostrogorsy , **a.g.e.**, s. 350; Turan, **a.g.e.**, s. 174-175. İmparatorun 1142 yılında Kilikya üzerine düzenlemiş olduğu bir diğer seferinde ise Frigya üzerinden Antalya'ya ve buradan da Kilikya'ya geçmiş olduğu anlaşılmaktadır bkz. Khoniates, **a.g.e.**, s. 25; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 20-21. Ermeni ve Süryani kaynaklarında bu seferden bahsedilmesine karşın imparatorun kullanmış olduğu güzergahla alakalı detaylı bilgiler mevcut değildir bkz. **Anonim Süryani Kroniği**, s. 50-51; İng. Trc., p. 279-280; Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 295-296; **Vahram's Chronicle**, s. 33-34.

²³⁶ Khoniates, **a.g.e.**, 26- 34; Kinnamos, **a.g.e.**, 21-29.

²³⁷ Khoniates, **a.g.e.**, 35; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 33-34. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 180.

İmparator I. Manuel Komnenos'un Bizans devleti açısından hayati öneme sahip olan Bitynia bölgesini yeniden güvenli bir hale getirebilmek amacıyla bir takım faaliyetlerde bulunduğunu gösteren bu kayıtlar, aynı zamanda Melangeia'nın doğusunda kalan Eskişehir kentinin artık, bu yılda Selçuklu hakimiyetinde bulunduğunun açık bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim, Demirkent'te bununla ilgili olarak, Selçuklu-Bizans sınırının Melangeia'da bulunabileceğine işaret ederek eğer, Eskişehir'in bu yılda halen Bizansın idaresinde kalmaya devam etmiş olduğu düşünülürse bu takdirde, imparatorun sınır kuvvetlendirme faaliyetlerini Eskişehir'de gerçekleştirmiş olacağını vurgulamıştır²³⁸.

Sonuç olarak, 1116 yılında Bizans hakimiyetinde bulunduğu görülen Eskişehir'in tam olarak hangi yılda olduğu tespit edilemese de bu yıldan, 1143 yılına kadar uzanan zaman aralığında yeniden Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetine girmiş olduğu aşikârdır.

7. II. Haçlı Seferine Katılan Alman Ordusunun Eskişehir'de Türkler Tarafından Yenilgiye Uğratılması (26 Ekim 1147)

Sultan I. Mesûd döneminde Eskişehir tarihini yakından ilgilendiren en önemli siyasi hadise ise şüphesiz, 1147 yılında düzenlenen ikinci haçlı seferinde Alman Haçlı ordusunun Eskişehir ilinin Sarısu mevkiinde Selçuklu ordusu tarafından bozguna uğratılmış olunmasıdır.

Türklerle Haçlıları I. Haçlı seferinden 50 yıl sonra yine, Eskişehir sınırları içerisinde karşı karşıya getirmiş olan bu olayın nedeni ise, 1098 yılında Haçlılar tarafından zaptedilerek bir Haçlı kontluğuna dönüştürülmüş olunan Urfa kentinin, 1144 yılında Halep ve Musul hakimi olan (Musul Atabeyi) İmadeddin Zengi tarafından ele geçirilmiş olunmasıdır. Bu durum Avrupa'da hayal kırıklığı ve üzüntüye neden olmasının yanısıra, Antakya ve Kudüs gibi diğer Haçlı prensliklerinin istikballerinden de endişe duyulmasına da yol açmış ve bu nedenle, Papa III. Eugenius 1145 yılında yeni bir Haçlı seferi çağrısında bulunmuştur. Bu doğrultuda bilhâssa, dönemin Hıristiyan dünyasının şöhretli din adamlarından Bernard Clairvaux'un girişimleri etkili olmuş ve 1146 yılında Fransa Kralı VII. Louis ve Alman Kralı III.

²³⁸ Demirkent, **a.g.b.**, s. 58. İmparator Manuel'in 1146 yılında Konya üzerine düzenlemiş olduğu seferde Kotyaaeion (Kütahya), Akroenos (Afyonkarahisar), Philomelion (Akşehir), Gaita (Üçhöyük), Adrianopolis (Kocası) ve Kaballa güzergahını izlediği belirtilmektedir bkz. Ramsay, **a.g.e.**, s. 220-221.

Konrad'ın liderliğinde gerçekleşecek yeni bir Haçlı seferinin düzenlenmesi kararı alınmıştır²³⁹.

Düzenlenecek olan bu seferde gerek yolculuk süresince erzak ve diğer ihtiyaçların daha kolay temin edilebilmesi, gerek iki ordu askerleri arasında olası bir çatışma yaşanmaması amacıyla, Alman ve Fransız ordularının yola farklı zamanlarda çıkmasına ve ayrıca, sefer için 1. Haçlı seferi ordularının 1097 yılında kullanmış oldukları Eskişehir'den geçen güzergahın takip edilmesine karar verilmiştir²⁴⁰.

Bu doğrultuda ordusuyla birlikte yola çıkıp, Bizans başkentine ilk olarak ulaşan Alman kralı III. Konrad olmuştur. Bizansın tahsis ettiği deniz taşıtlarıyla ordusunu karşı kıyıya geçirmiş olan Kral III. Konrad, İmparator Manuel'den Anadolu'da yapacakları yolculuk için gerekli ihtiyaçları temin etmesinin ardından 15 Ekim'de ordusuyla birlikte İznik'ten ayrılarak, Eskişehir'e doğru yola çıkmıştır²⁴¹.

Haçlı müellifleri Alman Haçlıların İznik'ten ayrılmış oldukları ilk bir hafta boyunca, Bizans arazisi içinde yol aldıklarından ciddi bir sıkıntıyla karşılaşmadıklarını fakat, Bizans sınırlarının dışına çıkmış oldukları bu ilk haftanın sonunda, yiyecek ve su bulmada zorluk yaşamaya başlamaları üzerine bu durumdan Bizanslı rehberleri sorumlu tutmaya başladıklarını bildirirler.

Bununla ilgili olarak Odo de Deuil, Bizanslı rehberlerin daha İznik'ten ayrılmadan evvel Konya'ya sekiz günde ulaşacaklarını söylemiş olduklarından, Almanların da yanlarına bu süre zarfında yetecek kadar yiyecek almış olduklarını belirtmiş ancak, rehberlerin daha sonra İmparator Manuel'in emri doğrultusunda Almanları kasıtlı olarak yiyecek ve su bulunmayan kötü yollardan götürerek, onlara

²³⁹ Ebru Altan, **II. Haçlı Seferi (1147-1148)**, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 10-25; Berry, **a.g.e.**, p. 466-481, pp. (463-512); Turan, **a.g.e.**, s. 182; Jonathan Riley-Smith, **The Crusades:A Short History**, The Athlone Press, London 1987, s. 533.

²⁴⁰ Altan, **a.g.e.**, s.24, 29; Berry, **a.g.m.**, s. 469, 477-478.

²⁴¹ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 63. Ayrıca bkz. Altan, **a.g.e.**, s. 29-35, 59; Berry, **a.g.m.**, s. 486; Demirkent, **a.g.m.**, s. 533; David Nicolle, **İkinci Haçlı Seferi 1148**, Çev. L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 37. Bizans kroniklerinde Alman askerlerinin Sofya'dan itibaren sergilemiş oldukları disiplinsiz hareketlerin ve bilhassa, Filibe ile Edirne'de Bizans askerleriyle çatışmış olmalarının İmparator Manuel ve Alman kralı III. Konrad arasında büyük bir gerilime sebep olduğu belirtilmektedir bkz. Kinnamos, **a.g.e.**, s. 57-63; Khoniates, **a.g.e.**, s. 42-43. Ayrıca bkz. Altan, **a.g.e.**, s. 30-34; 54-61; Berry, **a.g.m.**, s. 484-485, 495-496; Demirkent, gös. yer. Alman ordusunun Türk arazisinden geçmesiyle ilgili olarak Altan, bu durumun Konrad'ın ordusunun büyüklüğüne duymuş olduğu güvenden kaynaklandığını ifade etmiştir bkz. Altan, **a.g.e.**, s. 60.

büyük sıkıntılar yaşattıklarını ve bunun ardından da Türklerin yanına kaçarak onları Almanlara karşı saldırmaya teşvik etiklerini bildirmiştir²⁴².

Willermus Tyrensis'te benzer şekilde, Bizanslı rehberlerin Almanlara, bir kaç gün içinde bayındır bir şehir olan Konya'ya ulaşacaklarını söylemiş olmalarına rağmen, orduyu bilinçli bir şekilde ıssız yollara sevk ettiklerini ve bu sürenin dolmasının ardından bir kaç gün daha Kral Konrad'ı oyalayarak en sonunda, gizlice kaçtıklarını kaydetmiştir²⁴³.

Yine, Süryani kroniklerinde de İmparator Manuel'in Bizanslı rehberleri kasıtlı olarak yanlış yoldan götürmeleri konusunda talimat vermiş olduğu ve bu nedenle Alman ordusunda çok sayıda kişinin açlık ve susuzluk dolayısıyla hayatını kaybetmiş olduğunu bildiren kayıtlar görülmektedir²⁴⁴. İmparator Manuel'in Almanları aldatmış olduğu yönünde buraya kadar aktarılan gerek Haçlı, gerek Süryani müelliflerinin kayıtları bizzat, dönemin Bizanslı tarihçisi Khoniates tarafından da net bir şekilde teyid edilmektedir. Buna göre Khoniates, İmparator I. Manuel'in hem Almanların, hem de onlardan sonra geleceklerin kafalarında Bizans'a karşı bir sefer düzenleme fikri oluşmasını diye; Almanlara yapmadığı ve yaptırmadığı hiç bir kötülüğün kalmadığını ifade etmiş ayrıca, imparatorun Türklere de mektuplar yazarak, onları Almanlara karşı savaşmaya teşvik ettiğini bildirmiştir²⁴⁵.

Kesin bir rakam vermek mümkün olmasa da, dönem kaynaklarındaki ifadelerden Alman ordusunun sayı bakımından oldukça büyük bir kuvvete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Khoniates, İmparator Manuel'in Alman ordusunun gemiler ve diğer su taşıtlarıyla Anadolu yakasına geçirilmesi işi esnasında bir kaç memur görevlendirerek, nakledilenlerin tam sayısının kendisine bildirilmesini emrettiğini ancak, ordunun büyüklüğü karşısında memurların, askerlerin sayısını saymaktan yorulduğunu, sayım işini yarıda bıraktıklarını belirtir²⁴⁶. Kinnamos'ta bu hususla ilgili olarak; Alman ve Fransız ordularının her ikisini de kastederek, "Krallar, sayılamayacak kadar fazla, kıyının kumlarından çok insanla ilerlediler. Kserkses, Hellespontos

²⁴²Odo of Deuil, **a.g.e.**, p. 91.

²⁴³ Willermus Tyrensis, **Historia rerum in partibus transmarinis gestarum**, Çeviren: Ergin Ayan, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)**, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara 2009, s. 40-41.

²⁴⁴ **Anonim Süryani Kroniği**, s. 69; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 384. Ayrıca bkz. **Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi**, II. Kısım, s. 139.

²⁴⁵ Khoniates, **a.g.e.**, s. 44-45. Ayrıca bkz. Altan, **a.g.e.**, s. 61-63; Berry, **a.g.m.**, s. 496.

²⁴⁶ Khoniates, **a.g.e.**, s. 44.

(Çanakkale Boğazi'na)'a gemilerle köprü kurduğunda, böyle onbinlerce çok sayıda adamı yoktu" diyerek, Haçlıların sayıca büyüklüğünü vurgulamıştır. Willermus ise Bizanslı tarihçilerin aksine, bizzat sefere katılmış olanların ifadelerinden, Kral Konrad'ın ordusunda yayalar, çocuklar, kadınlar ve hafif süvariler hariç, 70 bin zırhlı asker bulunduğunu ve Fransa kralının da bir o kadar büyüklükte bir orduya sahip olduğu bilgisini aktarmıştır²⁴⁷.

Anonim Süryani kroniğinde ise, her iki ordunun mevcudu olarak 395 bin rakamı telafuz edilirken, Süryani Mihail sadece, Alman ordusunun 900 bin kişiden oluştuğunu, Ebu'l Ferec ise Alman ordusunun 90 bin atlıdan, Fransız ordusunun ise 50 bin atlı ve yanısıra, sayısız piyadeden oluştuğunu kaydetmiştir²⁴⁸. II. Haçlı seferinden bahsetmiş olan İslam kaynaklarında ise Alman ve Fransız ordularının sayıca çokluğuna vurgu yapılmış olunmakla birlikte, her hangi bir rakam telafuz edilmemiştir²⁴⁹.

Kral III. Konrad ordusuyla birlikte Anadolu içlerine doğru zahmetli bir şekilde ilerleyişini sürdürürken, Alman ordusunun gelişinden haberdar olduğu anlaşılan Sultan Mesûd'un, onlara karşı önceden bir takım tedbirler almış olduğundan şüphe yoktur. İslam kaynaklarında bu hususla ilgili olarak Sultan Mesûd'un şehir ve kaleleri tahkîm ettirerek bizzat tedkik ettiği, hisar ve burçları tamir eylediği, hendekler kazdırdığı ve ayrıca, diğer komşu Türk hükümdarlara elçiler yollayarak, onlardan asker talep ettiği yönünde kayıtlar bulunmaktadır. Buna karşın, II. Haçlı seferi hakkında bilgi vemiş olan dönem kaynaklarında Selçuklu ordusunun sayısıyla alâkalı herhangi bir rakam zikredilmemiştir²⁵⁰.

Netice itibariyle yaklaşık 11 gün sürmüş olan uzun ve yorucu bir yolculuğun ardından 26 Ekim günü²⁵¹ Eskişehir'e ulaşmış olan Alman Haçlı ordusu, Sarısu Irmağı

²⁴⁷ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 56; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, s. 38.

²⁴⁸ **I. ve II. Haçlı Seferleri Vakâyi-nâmesi**, s. 69; Abu'l Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 384; **Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi**, II. Kısım, s. 139.

²⁴⁹ İbnül Esir, **a.g.e.**, C. 9, s. 353. Demirkent II. Haçlı seferi ordularının büyüklüğü hakkında kesin bir sonuca varılamayacağını ifade etmiştir bkz. Kinnamos, **a.g.e.**, s. 56-57, not 58.

²⁵⁰ Turan, **a.g.e.**, s. 183. Willermus'ta Sultan I. Mesûd'un şehirleri tahkim ettirerek tahrip olan yerleri tamir ettirdiğini, komşu hükümdarlardan rica yahut ücreti karşılığında asker talep ettiğini ve bu doğrultuda her iki Armenia eyaletinden, Kapadokya'dan, İsauria'dan, Kilikya'dan, Media'dan, Parthia'dan sayısız kalabalıkta askerlerin gelerek onun ordusuna katıldıklarını belirtir bkz. Willermus, **a.g.e.**, s. 38-39.

²⁵¹ Khoniates, **a.g.e.**, s. 45; İng Trc., s. 39. Ayrıca bkz. Altan, **a.g.e.**, s. 65; Feridun Dirimtekin, **Haçlı Seferlerinde İnönü Ve Eskişehir Meydan Muharebeleri**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1946, s. 219. Krş. Demirkent, **a.g.m.**, s. 533; Nicolle, **a.g.e.**, C. II, s. 46. Bizanslı tarihçi Kinnamos Eskişehir'e doğru

mevkiinde kamp kurarak bir süre burada dinlenmek istemiş diğer taraftan, uzun zamandır Almanları izlemekte olan Türkler ise bu uygun anı değerlendirmek isteyerek vakit kaybetmeden hücumla geçmiştir. Kinnamos'un bildirdiğine göre, üzerlerine doğru Türklerin geldiğini gören Almanlar büyük bir heves ve kargaşa içinde Türklere karşı yürümüş ancak, aniden kaçır gibi yapan Türk atlıları Alman süvarileri ordugahtan uzaklaştırmalarının ardından, ansızın dönerek atları yorulan Almanlara büyük kayıplar verdirmişlerdir. Türklerin uyguladığı bu taktiğin Almanları tedirgin ettiğini belirten Kinnamos; o ana kadar kendileriyle övünen Almanların artık, hiçbir şey yapacak ve planlayacak hallerinin kalmadığını hatta, Kral III. Konrad'ın bile bizzat çatışmaya girerek, esir düşmekten son anda kurtulduğunu bildirmiştir²⁵².

Willemus Tyrensis'te açıklıktan, yorgunluktan ve ağır silahlarından dolayı yavaş hareket edebilen Almanlara karşın, bakımlı, süratli atlara ve hafif silahlara sahip olan Türklerin ani hücumlar düzenleyerek, Almanları dört bir taraftan ok yağmuruna tuttıklarını belirtmiş ve yine, Kinnamos'un tasvir ettiği şekilde, Almanların karşılık vermek için hücumla geçtikleri zaman Türklerin hızla geri çekildiklerini ve savaşın bu şekilde devam etmiş olduğunu kaydetmiştir²⁵³.

II. Haçlı seferinin en önemli tanıklarının başında gelen Odo de Deuil ise, Türklerle Almanlar arasında herhangi bir savaşın yapılmadığını ifade ederek, açıklık çeken ve dağlık araziye bilmeyen Almanların istememelerine rağmen, Türkleri görünce geri çekilmeye karar verdiklerini ve Alman ordusundaki kayıpların da bu geri çekiliş esnasında yaşandığını belirtmiştir. Tarihçinin kayıtlarına göre Türkler, Almanların bu geri çekilişi esnasında onları takip ederek, artçı birliklerine şiddeti her geçen gün artıran saldırılarda bulunmuşlar ve bu birliğin komutasından sorumlu olan Kont Bernard ve adamlarının ölümünün ardından Türklerin saldırıları Almanlar açısından daha tehlikeli bir hal almıştır. Hatta, Kral Konrad'ın dahi iki okla yaralanmış olduğunu bildiren Odo de Deuil ayrıca, arkada kalan güçsüz bir çok kişinin de Türklerin ok yağmuru

ilerlemekte olan Alman Haçlı ordusunun daha Melangeia'dan itibaren, Türk öncü kuvvetlerinin saldırılarına maruz kaldığını belirtmektedir bkz. Kinnamos, **a.g.e.**, s. 64.

²⁵² Kinnamos, **a.g.e.**, s. 64. Khoniates'in kayıtlarında savaşın seyrine dair herhangi bir malumat verilmeyip sadece, Türklerin Bathys(Sarısu) kenarında zafer kazandıkları belirtilmiştir bkz. Khoniates, **a.g.e.**, s. 45.

²⁵³ Willermus, **a.g.e.**, s. 42.

neticesinde hayatlarını kaybettiklerini ve İznik'e ulaşmayı başarabilenlerden 30 binden fazlasının ise, Konstantinopolis'e giderken açlık yüzünden öldüklerini belirtmiştir²⁵⁴.

Buraya kadar aktarılan kayıtlardan, Türkler ile Alman arasında yaşanan bu mücadelenin göğüs göğüse bir meydan savaşı olmaktan ziyade, Türklerin geleneksel savaş stratejisine uygun biçimde önce, şiddetli bir ok saldırısı ile başlayıp, ardından taarruza geçen düşmana karşı uygulanan sahte ricat taktiğiyle devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Odo of Deuil'in Almanların Türklerin hücumu geçtiklerini görür görmez geri çekilmeye karar verdikleri yönündeki kaydı ise en azından, Almanların Eskişehir'in Sarı su ırmağı kenarında Türklerle hiç te, alışık olmadıkları tarzda yaptıkları bir savaşta büyük kayıplar vermelerinin ardından geri çekilmeye karar vermiş oldukları şeklinde yorumlanabilir. Türklerin Almanlarla bir meydan savaşı yapmayı tercih etmeyişlerinin nedeniyle ilgili olarak ta; tüm koşulları ve olası sonuçları göz önünde bulundurduğu anlaşılan Sultan I. Mesûd'un, babasının 50 yıl önce Eskişehir Ovası'nda Haçlılarla yapmış olduğu tarzda bir meydan savaşının gerek sayıca, gerek silah ve teçhizat bakımından daha avantajlı konumda bulunan Haçlı orduları karşısında bir işe yaramayacağını düşünmüş olmasından kaynaklanmış olduğu söylenebilir²⁵⁵.

Abul Ferec ve Patrik Mihail'in savaş sonrasında Malatya'da bir tel gümüşün kurşun fiyatına satıldığı yönündeki kayıtları, Türklerin savaş sonunda muazzam derecede ganimet elde etmiş olduklarını ortaya koymasının yanısıra, Alman Haçlı ordusunun uğramış olduğu kaybın büyüklüğünü de gözler önüne sermektedir. Bununla ilgili olarak Willermus'un; savaştan önce silah gücü ve sayı bakımından mukayese edilemeyecek kadar güçlü olan Alman ordusunun, savaşın sonunda onda birden bile daha az bir sayıya düştüğünü bildirmiş olması da, bu durumun en açık ispatı niteliğindedir.²⁵⁶

²⁵⁴Odo of Deuil, **a.g.e.**, s. 93-97. Alman ordusunun bu geri çekilişi hakkında yorumlar için bkz. Altan, **a.g.e.**, s. 67; Berry, **a.g.m.**, s. 496; Dirimtekin, **a.g.e.**, s. 217-221; Nicole, **a.g.e.**, C. II s. 46.

²⁵⁵ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 64; Khoniates, **a.g.e.**, s. 45; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, s. 43. Anonim Süryani kroniğinde ise Sultan Mesûd'un savaşta bulunduğu ve Almanları kovduğu açıkça belirtilmiştir bkz. **Anonim Süryani Kroniği**, s. 69. Ayrıca bkz. Altan, **a.g.e.**, s. 64, not 190; Cahen, **a.g.e.**, s. 32. Turan, Pamplanes isminin Balaban olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur bkz. Turan, **a.g.e.** s. 184, not 84. Dirimtekin ise Selçuklu ordusuna asıl kumanda eden kişinin Emir Feramurz olduğunu, Emir Balaban'ınsa öncü kuvvetlerin başı olduğunu bildirir bkz. Dirimtekin, **a.g.e.**, s. 217.

²⁵⁶ Abû'l Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 384; **Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi**, II. Kısım, s. 140; Willermus, **a.g.e.**, s. 42.

Alman ordusunun uğramış olduğu bu ağır yenilgiyi İznik'te öğrenmiş olan Fransa kralı VII. Louis ise güzergahını değiştirerek, sefere Bizans arazisi içinde kalan sahil yolunu kullanarak; İznik, Balıkesir, Bergama, İzmir, Efes, Denizli, Antalya üzerinden devam etmiştir²⁵⁷.

II. Haçlı seferi hakkında bilgi vermiş olan İbnü'l Kalânîsî, İbnü'l Esîr, Ebû Şâme, Usâme b. Munkiz, İbnü'l Cevzî, Sıbt İbnü'l Cevzî ve İbnü'l Adîm gibi Müslüman tarihçiler daha çok, Haçlıların Suriye'deki faaliyetlerini konu edinmiş olduklarından, eserlerinde Eskişehir'de gerçekleşen bu savaşa dair dikkat çeken bir kayıt yer almamaktadır. Aynı şekilde Urfalı Mateos vekayinâmesinde ve bu esere zeyl yazmış olan Papaz Grigor'un kayıtlarında da bu seferden hiç bahsedilmemiş olunması dikkatleri çekmektedir.

26 Ekim 1147 tarihinde Eskişehir'de kazanmış olduğu bu savaşla birlikte bir kez daha, Türklerin bu coğrafyanın başlıca aktörlerinden birisi olduğunu ve göz ardı edilemeyeceklerini yüksek sesle dünyaya duyurmuş olan Sultan I. Mesûd bu savaşın ardından, hayatını kaybettiği 1155 yılına değin, askeri faaliyetlerini doğuda sürdürerek, Haçlılar aleyhinde sınırlarını ve nüfuzunu genişletmek için çaba sarfetmiştir. Bu doğrultuda 1149 yılında Maraş'ı, 1150'de Göksun(Keysun), Behisni, Göynük, Antep, Dulûk ve Raban şehirlerini Haçlılardan almış olan Sultan Mesûd ardından, 1152 yılında Sivas, Malatya ve Kayseri'de hüküm süren Danişmendlileri kendisine tâbi kılmıştır. Son olarak, 1153 ve 1154 yıllarında Kilikya Ermenileri üzerine sefere çıkan Sultan I. Mesûd 1155 yılında rahatsızlanarak hayatını kaybetmiştir²⁵⁸.

B. SULTAN II. KILIÇ ARSLAN'IN SALTANAT DÖNEMİNDEN, SULTAN I. ALEÂDDİN KEYKUBÂD'IN SALTANAT DÖNEMİNE KADAR OLAN SÜREÇ (1092-1220)

1. İmparator I. Manuel Komnenos'un 1160 Yılında Düzenlemiş Olduğu Eskişehir Seferi

²⁵⁷Altan, **a.g.e.**, s. 77-93; Turan, **a.g.e.**, s. 184-185; Berry, **a.g.m.**, s. 496-501; Rilley-Smith, **a.g.e.**, s. 99-101; Dirimtekin, **a.g.e.**, s. 222-233; Demirkent, **a.g.m.**, s. 534; Nicolle, **a.g.e.**, C. II, s. 47 vd.

²⁵⁸ Khoniates, **a.g.e.**, s. 49-70; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 71-102. Ayrıca bkz. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 354-355; Turan, **a.g.e.**, s. 187-192.

1155 yılında Selçuklu tahtına çıkan ve saltanat süresinin önemli bir kısmını hanedan üyelerine karşı iktidarını sağlamlaştırma mücadelesiyle geçirmiş olan Sultan II. Kılıç Arslan'ın hakimiyet dönemi bir anlamda, Eskişehir kentinin Anadolu Selçuklu ve Bizans devletleri arasındaki siyasi ilişkilerin odak noktasına yerleştiği bir süreç olmuştur²⁵⁹.

Bu dönemde Eskişehir kentiyle ilişkili hadiselerin ise ilk olarak, İmparator Manuel'in 1160 yılında Eskişehir'e düzenlemiş olduğu seferle birlikte başlamış olduğu görülmektedir. İmparatorun bu yılda Eskişehir'e bir sefer düzenlemesinin nedeni ise, Bizans askerlerinin 1159 yılında Kütahya'da Türkmenler tarafından saldırıya uğramış olmasıdır. Aslında, bu yıla kadar Selçuklu-Bizans ilişkilerinin olumlu bir şekilde seyretmiş olduğu hatta, Sultan I. Mesûd ile İmparator Manuel'in hem 1147 yılında Haçlılara karşı, hem de 1153 yılında Ermenilere karşı kurmuş oldukları ittifakın devam ettirilmiş bulunduğu anlaşılmaktadır. İki taraf arasındaki ilişkileri kopma derecesine getiren bu olay ise, İmparator Manuel'in 1158 yazında Ermeniler üzerine çıkmış olduğu seferden dönüşü esnasında gerçekleşmiştir. Ermenileri itaat altına almasının ardından Antakya'ya geçmiş olan imparator bir süre sonra, başkent Konstantinopolis'te kendisine karşı bir komplo hazırlandığı haberinin gelmesi üzerine, 1159 yılında Antakya'dan ayrılarak, İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Bir an evvel başkente ulaşmak isteyen imparator ordusuyla Lykaonia'dan geçerek, Larende (Karaman) üzerinden Kotaeion(Kütahya)'a gelmiş fakat, burada birbirinden kopuk, düzensiz bir şekilde ilerleyen Bizans birlikleri Türkmenlerin saldırısına uğrayarak önemli kayıplar vermişlerdir²⁶⁰.

Dönem kaynaklarının Sultan II. Kılıç Arslan ile İmparator Manuel arasında büyük bir düşmanlığın doğmasına yol açtığını belirttikleri bu olayın ardından, İmparator Manuel muhtemelen, 1160 yılında ordusunu toplayarak Eskişehir Türkmenleri üzerine bir sefer düzenlemiştir.

Eskişehir'e ulaşmasının ardından ilk olarak, çevre araziye ele geçiren İmparator Manuel daha sonra, burada rasladığı kalabalık bir Türkmen kitlesini hayvanlarıyla birlikte Dorylaion çevresinden uzaklaştırmıştır. Kinnamos'un

²⁵⁹ Turan, **a.g.e.**, s. 192-193, 197-205; Özeydin, **Dânişmendliler**, s. 471-473.

²⁶⁰ Bu olayla ilgili olarak Khoniates ve Patrik Mihail, İmparator Manuel'in Selçuklu topraklarından geçmek için Sultan II. Kılıç Arslan'dan mücade almış olduğunu bildirirlerken, bir diğer Bizanslı tarihçi Kinnamos ise aksine, Sultan II. Kılıç Arslan'ın imparatorun geçişine mücade etmediğini net bir şekilde ifade etmektedir Khoniates, **a.g.e.**, s. 70-75; **Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi** II. Kısım, s. 185; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 130-140, s. 32. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 200; Demirkent, **a.g.b.**, s. 58-59.

bildirdiğine göre bu olayın ardından kayıplarının haberini alan Türkmenler ise, Bizans askerleriyle çatışmak amacıyla gruplar halinde Dorylaion çevresine doğru akın etmeye başlamışlardır. İmparator Manuel de bu durum karşısında Türkmenler üzerine birlikler sevk etmiş ayrıca, savaşı bizzat idare ettiğini onlara fark ettirmek maksadıyla yüksek bir tepeye çıkarak, imparatorluk borazanlarını çaldırtmıştır. Diğer taraftan çatışmaların istediği doğrultuda seyretmediğini gören imparator, Bizans askerleri karşısında üstün durumda olan Türkmenlerin sayılarının giderek kalabalıklaşmasından endişe duynuş olacak ki, bir süre sonra Eskişehir'i terk etmiştir²⁶¹.

2. İmparator I. Manuel Komnenos'un 1175 Yılı Seferi: Eskişehir'in Bizans Ordusu Tarafından İşgal Edilmesi

İmparator Manuel'in bir sene önceki Kütahya saldırısına misilleme olarak düzenleyip Eskişehir çevresindeki Türkmenleri hedef almış olduğu bu seferin ardından Türklerin bu kez, Antalya-Denizli arasındaki Phileta şehrini işgal etmeleri ve bunun ardından Laodikeia'yı tahrip ederek çok sayıda kişiyi esir almaları, Selçuklu-Bizans ilişkilerini çok daha kötü bir hale getirmiştir. Bu gelişmelerin ardından 1160 senesinde bu kez, doğrudan Konya'yı hedef alan büyük bir savaş için hazırlıklara başlamış olan İmparator Manuel ayrıca, sultanın Çankırı ve Ankara'yı idare eden kardeşi Şahinşâh (Sanisan) ile yine, onun Kayseri, Amasya ve Kapadokya'daki diğer önemli şehirlerin hakimi olan eniştesi Yağıbasan'a da mektuplar yazarak, onları Sultana karşı kıskırtmış ve bunun neticesinde aynı yıl içerisinde Sultan II. Kılıç Arslan ile Yağıbasan'ın kuvvetleri arasında gerçekleşen mücadeleden galip ayrılan taraf, Bizans desteğini alan Yağıbasan olmuştur²⁶².

Kendisine karşı kurulan ittifak karşısında zor durumda kalmış olan Sultan II. Kılıç Arslan ise imparator ile ilişkilerini yeniden düzelterek, aleyhinde kurulan ittifakı dağıtmak maksadıyla 1162 yılında Bizans başkentine giderek, imparatorla bir anlaşma yapmış ve bu sayede koşulları kendi lehine çevirmek için zaman kazanmıştır²⁶³.

²⁶¹ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 140-142. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 200. Kinnamos'un bu kaydı Eskişehir kırsalındaki Türkmenlerin yoğunluğunu göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

²⁶² Kinnamos, **a.g.e.**, s. 145; Khoniates, **a.g.e.**, 80-81. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, 201.

²⁶³ Bizans kroniklerindeki kayıtlardan İmparator tarafından çok iyi ağırlandığı anlaşılan Sultan II. Kılıç Arslan Khoniates'in kaydına göre, imparatorla yaptığı anlaşma neticesinde Sebasteia ve çevresini Bizansa bırakmayı vaad etmiştir bkz. Khoniates, **a.g.e.**, s. 83. Kinnamos ise anlaşmaya göre Sultan II.

Dönem kaynaklarından, bu tarihten sonra 1175 yılına kadar olan süreçte, iki tarafı doğrudan karşı karşıya getirecek önemli bir hadisenin yaşanmadığı ancak, ilişkilerin 1173 yılından itibaren yine, olumsuz bir seyir içine girmiş olduğu anlaşılmaktadır. İmparator Manuel 1162 yılındaki bu anlaşmanın ardından 1173 yılına dek, Bizansın Balkanlardaki prestijini artırmakla meşgul olurken, Sultan II. Kılıç Arslan ise Anadolu'daki hakimiyetini güçlendirmek maksadıyla, yeniden kardeşi Şahinşâh ve Danişmendli akrabaları ile mücadeleye girerek sınırlarını genişletmiş ve bunun sonucunda Danişmendli Zünnun ile sultanın kardeşi Şahinşâh Bizansa sığınmışlardır. Ayrıca, Türkmenlerin bu süreçte Bizans sınırlarına yönelik tecavüzleri İmparator Manuel'in 1173 ve 1174 yıllarında yeniden Türkmenler üzerine birlikler yollamasına neden olmuştur²⁶⁴.

Dönemin Bizanslı tarihçileri Sultan II. Kılıç Arslan'ın gerek Türkmenlerin Bizans sınırlarına yönelik tecavüzlerine göz yummuş olmasından, gerek kardeşi Şahinşâh ve Danişmendlilerin topraklarını işgal etmesinden dolayı, onun 1162 yılında imparatorla yapmış olduğu anlaşmaya uymadığını ifade ederek aynı zamanda, imparatorun da sultanın yeniden güç kazanmasından rahatsızlık duyduğunu ve bu nedenle 1175 yılında dikkatini yeniden Anadolu üzerinde yoğunlaştırdığını belirtmişlerdir²⁶⁵.

Kılıç Arslan'ın; ömrü boyunca imparatora düşman olanlara düşman, imparatorun gözdesi olanlarla dost olacağını, ele geçireceği şehirlerden daha büyük ve daha önemli olanlarını imparatora vereceğini, düşmanların hiçbiri ile imparator izin vermedikçe barış yapmayacağını, ihtiyaç doğrultusunda bir müttefik olarak Romalıların yanında savaşacağını ve mücadele ister doğuda, ister batıda olsun bütün ordusu ile geleceğini ve son olarak sultanın kendi hakimiyeti altındaki Türkmenleri Bizans topraklarına zarar verdikleri takdirde cezasız bırakmayacağını kabul ettiğini belirtmiştir bkz. Kinnamos, **a.g.e.**, s. 149-151. Ayrıca bkz. **Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi**, II. Kısım, s. 188; Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 399; Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 334. Osman Turan bu anlaşmanın Selçuklular aleyhine görünmesine karşın, Kılıç Arslan'ın bu sayede Bizansı kendisine karşı kurulan ittifaktan ayrılarak, ayrıca aldığı maddi yardım sayesinde kendisine büyük imkanlar sağlamış olduğunu ifade etmiştir Turan, **a.g.e.**, s. 202.

²⁶⁴ Kinnamos, **a.g.e.**, 154-180, 185-209; Khoniates, **a.g.e.**, s. 83-84. Ayrıca bkz. Abû'l-Farac, **a.g.e.**, s. 406.

²⁶⁵ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 209. Krş. Khoniates, **a.g.e.**, s. 121. Türkmenlerin Bizans sınırlarına yönelik saldırılarıyla ilgili olarak Turan; Eskişehir havalisinde sayıları 100 binin ötesinde bulunan Türkmenlerin feodal durumları icabı devleti düşünmeden hareket ederek Bizans şehir ve köylerini işgal ettiklerini belirtmiş ancak Sultan II. Kılıç Arslan'ın kendisinden bağımsız bir şekilde hareket etmiş olan Türkmenlerin bu yayılmasından memnun kaldığının altını çizmiştir bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 205-206.

İmparator Manuel'in gerek tahta çıkmış olduğu 1143 yılından itibaren Türkmenlerin Bithynia bölgesine sızmalarını engel olmak amacıyla çaba sarfetmiş olması, gerek 1160 yılında Eskişehir'e düzenlemiş olduğu seferde Türkmenlerle çatışmaya girmesi ve 15 yıl aradan sonra bir kez daha, Eskişehir'e sefer düzenleme niyetinde olması, bu dönemde Anadolu Selçuklu ve Bizans devletleri arasındaki sorunların başlıca kaynağının Eskişehir ve civarındaki Türkmenler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda sorunun kaynağını yerinde çözmek istemiş olan İmparator Manuel 1175 yılında ordusuyla beraber Dorylaion(Eskişehir)'a gelerek, burada bir kale inşaasına başlamıştır. Bununla ilgili olarak Kinnamos; imparatorun Dorylaion'a gelme amacının henüz barış sürerken, oradaki Bizans kalelerine malzeme doldurmak ve Dorylaion kalesini yeniden inşa etmek olduğunu bildirmiştir²⁶⁶.

Dorylaion'a gelen imparator Kinnamos'un bildirdiğine göre, o esnada orada her zamanki gibi çadır kurmuş olan 2 bin kadar Türkmene rastlar ve onları uzaklaştırmasının ardından, şehirden çok uzak olmayan bir yerde çit kazıklar çaktırarak, sur inşaası için hazırlıklara başlar²⁶⁷.

Diğer taraftan yazları sürülerini otlattıkları Dorylaion'un verimli ovalarında şimdi, bir Bizans şehrinin inşâ edilmesine tanık olan Türkmenler ise bu durum karşısında sessiz kalmayarak, Khoniates'in bildirdiğine göre, büyük gruplar halinde Dorylaion civarında toplanmış ve yiyecek, yakacak temini için dışarı çıkan Bizans askerlerine saldırarak ayrıca, onların yiyecek bulmalarına mani olmak için tarlaları ateşe vermişlerdir. İmparator Manuel ise bu durum karşısında ihtiyaçların temini için her gün belirli bir saat ve düzen içerisinde şehirden çıkılmasını kararlaştırmış ve bizzat, kendisi de bu esnada askerlerine refakat ederek, zaman zaman Türkmenlerle yaşanan çatışmalara dahil olmuştur²⁶⁸.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın kendisine elçiler yollayarak Eskişehir'den ayrılmasını istemesine karşın, Dorylaion'u yeniden inşa etmekte kararlı olan imparator ise Khoniates'in bildirdiğine göre, bizzat sırtında taşlar taşıyarak şehrin inşaasında çalışmış ve bu sayede askerleri motive ederek şehrin inşasının kısa sürede tamamlanmasına katkı sağlamıştır²⁶⁹.

²⁶⁶ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 210-211.

²⁶⁷ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 211.

²⁶⁸ Khoniates, **a.g.e.**, s. 122; İng. Trc., p. 99. Ayrıca bkz. Kinnamos, **a.g.e.**, s. 211.

²⁶⁹ Khoniates, **a.g.e.**, s. 121. Ayrıca bkz. A. P. Kazhdan and Ann Wharton Epstein, **Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries**, Edt. Peter Brown, University of California Press, London 1985, p. 38.

İmparatorun Dorylaion'da bulunduğu bu süre zarfında Sultan II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Melik Şahinşâh'ın da Eskişehir'e gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. İmparator kendisine sığınmış olan Melik Şahinşâh'ın yanına askerler vererek, onu Konya'nın ötesindeki toprakları fethetmesi için görevlendirmiş ancak, Paphlagonia yolunda Türkler tarafından pusuya düşürülen Şahinşâh güçlüğüle kurtularak yeniden Dorylaion'da bulunan imparatorun yanına dönmüştür²⁷⁰.

Dorylaion'un yeniden inşası Kinnamos'un bildirdiğine göre kırk günde tamamlanmıştır. Khoniates, surların önünde kazıklarla bir engel yapıldığını ve kalenin su ihtiyacı için çok sayıda kuyular kazıldığını bildirirken, Kinnamos ta yeniden inşa edilen Dorylaion'un, dört bir tarafının şehre eşit uzaklıkta surlarla çevrildiğini belirtmiştir. Dorylaion'un inşasının tamamlanmasının ardından İmparator Manuel, kente bir garnizon bırakarak, Eskişehir'den ayrılmış ve buradan Sublaion'a giderek, orada bulunan yıkık haldeki kaleyi de yeniden inşa etmiştir²⁷¹. Ebu'l Ferec ve Patrik Mikhail'in kayıtlarında da İmparator Manuel'in bu yılda Türklerin hududu üzerine iki şehir kurduğu ve buralara asker yerleştirdiği kaydedilmiştir²⁷².

İmparatorun Dorylaion ve Sublaion'daki faaliyetlerini tamamlayıp başkente dönmesinin ardından, onun bu faaliyetlerinin bir savaş hazırlığı olduğunun farkında olan Sultan II. Kılıç Arslan her ne kadar, imparatora elçiler yollayarak onunla ilişkilerini yeniden düzeltmek istemişse de, savaşmakta kararlı olan imparator, sultanın tüm bu girişimlerini olumsuz sonuçlandırarak, 1176 ilk baharında Konya üzerine sefere çıkmıştır. Netice itibariyle, İmparator Manuel'in bu tercihi Bizans ordusunun Myriokephalon'da ağır bir yenilgi almasıyla sonuçlanmış ve savaş sonrasında yapılan anlaşmayla imparator Dorylaion ve Soublaion kalelerini yıktıracağına dair söz vermek suretiyle esaretten kurtulmuştur²⁷³.

²⁷⁰ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 211-212. Turan, Şahinşâh'ın Eskişehir'de pusuya düşürüldüğünü söyler bkz. Turan, **a.g.e.** s. 207.

²⁷¹ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 213; Khoniates, **a.g.e.**, s. 122; İng. Trc., p. 100.

²⁷² Abû'l-Farac, **a.g.e.**, C. II, s. 421; **Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi** II. Kısım, s. 246.

²⁷³ Khoniates, **a.g.e.**, s. 122-131; İng.Trç., p.100-107; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 214-215; **Anonim Selçuknâme**, s. 25. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 208-209; Cahen, **a.g.e.**, s. 43-44. Krş. **Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi**, II. Kısım, s. 249. Turan, zaferin büyüklüğü ile mukayese edildiğinde Selçuklular lehinde çok fazla bir kazanç getirmediği görülen bu anlaşmayla ilgili olarak, bu durumun Sultan I. Kılıç Arslan'ın gece kazanılan zaferin şumül ve derecesini kavrayamamış olup henüz, pusuya düşmemiş bir başka Bizans birliğinin bulunduğunu zannetmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 209.

3. Myriokephalon Savaşı'ndan Sonraki Süreçte Eskişehir

İmparator Manuel başkente dönüşü esnasında söz vermiş olduğu üzere Soublaion kalesini yıktırması ancak, Dorylaion konusunda vermiş olduğu sözün gereğini yerine getirmemiştir²⁷⁴. Bununla ilgili olarak Khoniates, Sultan II. Kılıç Arslan'ın imzalanan anlaşmayı hatırlatmak amacıyla imparatora yollamış olduğu elçiye imparatorun; mecburiyet içinde yapılan bir anlaşmayı pek önemsemediğini bildirdiğini ve ayrıca, imparatorun Dorylaion'un yıkılmasından söz açıldığı vakit kulaklarını tıkadığını belirtmiştir²⁷⁵.

Tahta çıkmış olduğu 1143 yılından itibaren Eskişehir Türkmenlerinin Bithynia bölgesine saldırılarını önlemek amacıyla sarf etmiş olduğu çaba göz önüne getirildiğinde, İmparator Manuel'in Dorylaion konusundaki bu hassasiyetinin nedeni anlaşılabilir. Diğer taraftan Sultan II. Kılıç Arslan ise imparatorun bu tutumuna cevap olarak, 1177 yılında 24 bin seçkin asker göndererek, onlara Bizans şehirlerini tahrip etmeleri emrini vermiştir²⁷⁶.

İmparator Manuel'in 1175 yılındaki faaliyetlerinin ardından yeniden Bizans hakimiyeti altına girmiş olduğu görülen Eskişehir kentinin tekrar, ne zaman Anadolu Selçuklu Devleti sınırlarına dahil edildiği hususunda net bir tarih belirtmek mümkün değildir. Bununla birlikte, O. Turan ve I. Demirkent gibi tarihçiler Khoniates'in; Sultan II. Kılıç Arslan'ın, İmparator Manuel'in 1180 yılında ölümünü duymasının ardından Sozopolis (Uluborlu), Kütahya ve diğer bir çok şehri hakimiyeti altına aldığı yönündeki kaydından hareket ederek, Eskişehir'in de bu yıl veya biraz sonrasında yeniden Selçuklu hakimiyetine girmiş olabileceğini ifade etmişlerdir²⁷⁷.

Diğer taraftan, birazdan değinileceği üzere Eskişehir kentinin bir kısmının 12. asrın sonlarına doğru Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetine girmiş olduğu anlaşılabilir. Birlikte, Selçukluların kent tamami üzerinde siyasi bir hakimiyet kurmuş olduklarını söyleyebilmek için henüz, biraz daha zamana ihtiyaç olduğu görülmektedir. Zira, Karacahisar'ın Osman Bey'in fethetmiş olduğu 1288 yılına dek Türklerin fiili hakimiyetinin dışında kalmış olması da, Bizansın Eskişehir'in batı

²⁷⁴ Khoniates, **a.g.e.**, s. 130-133.

²⁷⁵ Khoniates, **a.g.e.**, s. 133; İng. Trc., p.108.

²⁷⁶ Khoniates, **a.g.e.**, s. 133. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 214.

²⁷⁷ Khoniates (İng. Trc.), p. 146. Ayrıca bkz. Demirkent, **a.g.b.**, s. 60; Turan, **a.g.e.**, s. 214. Krş. Besim Darkot, **a.g.m.**, s. 385.

kısımları üzerindeki kontrolünün uzun bir süre devam etmiş olduğunu düşünmeye sevk eder.

Myriocephalon'da almış olduğu galibiyetle tıpkı, babası Sultan I. Mesûd gibi devletin ayakta kalmasını sağlayarak bu sayede, Türklerin Anadolu'daki var olma mücadelesine büyük bir hizmette bulunmuş olan Sultan II. Kılıç Arslan, ilerleyen süreçte yaşlanarak, ülkeyi eski Türk devlet geleneğine göre oğulları arasında paylaşmıştır. Aksarayı, İbn Bibi, Niğdeli Kadı Ahmed gibi dönemin yerli müellifleri ile İbnü'l Esir'in kayıtlarında her ne kadar bu taksimle ilgili olarak, Eskişehir isminin zikredildiği görülmesine de, Ankara'nın Melik Muhyiddin Mesûd'un payına düşmüş olması nedeniyle, kentin bu taksim sonrasında Muhyiddin Mesûd'un hakimiyet sınırları içerisinde yer aldığı düşünülmektedir²⁷⁸. Böyle bir düşüncenin Eskişehir'in doğu ve güney kısımlarıyla ilişkilendirilmesi halinde geçerli olabileceği söylenebilir. Çünkü, biraz evvel işaret edildiği üzere, Eskişehir'in batı kısımlarının bu zamanda Bizansın kontrolünde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Saltanat döneminin neredeyse, tamamına yakınının mücadeleye geçmiş olduğu görülen Sultan II. Kılıç Arslan bu taksimden ardından, kendisini bu kez oğulları arasında başlamış olan iktidar mücadelelerinin içerisinde bulmuştur. Son olarak, küçük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'le birlikte, büyük oğlu Kudbeddin Melikşah'a ait Aksaray kentinin kuşatmasına katılmış olan sultan bu esnada rahatsızlanarak, 1192 yılında hayatını kaybetmiştir²⁷⁹.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın vefatının ardından sultanlığını ilan etmiş olan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in altı yıl sürmüş olan bu ilk saltanat dönemi daha çok, meliklerin kendi aralarındaki iktidar mücadelelerine sahne olurken, hakimiyet sahasının günümüz Eskişehir kentinin doğu kısımlarını kapsadığı anlaşılan Muhyiddin Mesûd ise bu dönemde daha çok, Kastamonu taraflarında Bizans aleyhinde askeri faaliyetlerde bulunmakla meşgul olmuştur²⁸⁰.

²⁷⁸Niğdeli Kadı Ahmed, **a.g.e.**, s. 360; İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 5; Aksarayı, **a.g.e.**, s. 30; İbnü'l Esîr, **a.g.e.**, C. 10, Darû'l-kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1987/1407, s. 219.

²⁷⁹ Turan, **a.g.e.**, s. 225-229.

²⁸⁰ İbn Bibi, **a.g.e.**, 3-7; Aksarayı, **a.g.e.**, s. 31; **Anonim Selçuknâme**, s. 26. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 237-239; Selim Kaya, **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)**, TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 18.

Diğer taraftan Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in bu ilk saltanat dönemi Tokat meliki Rükneddin Süleymanşah'ın 1196 yılında Konya'yı kuşatması neticesinde yapılan anlaşma gereği sona ermiştir²⁸¹.

Sultan I. Gıyâseddin'in tahttan feragat etmesiyle birlikte sultanlığını ilan etmiş olan Rükneddin Süleymanşah'ın sekiz yıl sürmüş olan bu kısa saltanat dönemine bakıldığında onun bu süre zarfında Bizans'ı vergiye bağlamış olduğu, Ermeniler üzerine 1199 yılında bir sefer düzenlediği, 1202 yılında Erzurum'daki Saltuklu beyliğine son vererek, aynı sene içerisinde Gürcüler üzerine başarısızlıkla sonuçlanmış bir sefer düzenlemiş olduğu görülmektedir²⁸².

Tahta çıkmış olduğu 1196 yılından, 1200 yılına kadar geçen sürede Muhyiddin Mesûd haricindeki diğer tüm kardeşlerinin topraklarını ilhak ederek, onlara kendi hakimiyetini kabul ettirmiş olan II. Süleymanşah 1203 yılında bu kez, Melik Muhyiddin Mesûd'un merkezi olan Ankara'yı kuşatmıştır. Kenti korumakta kararlı olan Muhyiddin Mesûd ise, kuşatma karşısında uzunca bir süre direniş göstermiş olmakla birlikte, kaledeki erzak ve mühimmatın azalmasından dolayı nihayetinde, kardeşi ile bir anlaşma yapmaya razı olarak, kenti kardeşine teslim etmiştir. Diğer taraftan hayatına dokunulmaması ve kendisine Uc taraflarında bir kale verilmesi şartıyla kardeşiyle anlaşmış olan Muhyiddin Mesûd, Ankara'yı kardeşi II. Süleymanşah'a teslim etmesinin ardından, anlaşma gereği kendisine bırakılan Uc'taki meçhul kaleye giderken, II. Süleymanşah tarafından yollandığı rivâyet edilen bir birlik tarafından hayatına son verilmiştir²⁸³.

Ankara'ya hakim olmasıyla birlikte Eskişehir'in doğu kısımlarını da egemenlik sahasına dahil etmiş olan Sultan II. Süleymanşah ise, bu olayın ardından çıkmış olduğu Gürcü seferi esnasında rahtasızlanarak, 1204 yılında yaşamını yitirmiştir. II. Süleymanşah'ın ardından yerine geçirilen çocuk yaştaki oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ın saltanatı bir yıldan daha az sürmüş, bazı devlet adamlarının daveti ile

²⁸¹ **Anonim Selçukname**, s. 26-27; Aksarayı, **a.g.e.**, s. 31, İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 7; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, **a.g.e.**, s. 117. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 244-246.

²⁸² Turan, **a.g.e.**, s. 248-259.

²⁸³ **A.g.e.**, s. 251-252, 261-262. İbnü'l Esir'in kayıtlarında Muhyiddin Mesûd'un anlaşma gereği Ankara'yı teslim etmesinin ardından Rükneddin Süleymanşah tarafından yakalatılarak öldürüldüğü ve bu olaydan beş gün sonrada Rükneddin'in hastalanarak hayatını kaybettiği belirtilmiştir bkz. İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C. 10, s. 220-221.

1205 yılında yurda dönmüş olan eski sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev yeniden, Konya tahtını ele geçirmiştir²⁸⁴.

4. Seyyid Battal Gazi'nin Mezarının Eskişehir'de Bulunması

Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in bu ikinci saltanat döneminde daha çok ticareti geliştirmeye yönelik askeri faaliyetler ile meşgul bulunduğu görülürken bu dönem ayrıca, Seyyid Battal Gazi'nin mezarının Eskişehir'de bulunmuş olması itibarıyla de, hem konumuz, hem de Anadolu Selçuklu Devleti tarihi açısından, ayrı bir önem arz etmektedir²⁸⁵. Her ne kadar menkıbevi bir şekilde aktarılmış olursa da, tarihi gerçekliği somut delillerle de teyid edilebilen bu hadiseyle ilgili rivâyetlerden birine göre; Seyyid Battal Gazi'nin şehadetinden asırlar sonra I. Aleâddin Keykubâd'ın annesi olan Ümmühan Hatun bir gece rüyasında Battal Gazi'yi görmüş ve onun tarafından kendisine; "Ey asil Hanımefendim. Ben Peygamber sülalesinden Seyyid Battal Gaziyim. Rum diyarının fethi için çarpışırken Kala-i Masihij (Mesih Kalesi)'de şehit düştüm. Gel naaşımın üzerine bir türbe inşa et" denilmiştir²⁸⁶. Devamında ise, Ümmühan Hatun görmüş olduğu bu rüyayı oğluna anlatmış ve bunun üzerine Sultan I. Aleâddin Keykubâd ta, hazineden gerekli maddi desteği sağlayarak, köleler, hizmetçiler ve inşaat ustalarından oluşan bir kervanla birlikte annesini, bu esnada kendi komutanlarından Hazarasp'ın kontrolü altında bulunan Mesih Kalesi'ne uğurlamıştır. Yine, rivâyetten anlaşıldığına göre, Ümmühan Hatun'un bu yolcuğa çıkmasından çok daha evvel, Kodlica (Kutluca Baba) adında bir çoban Mesih Kalesi'nin karşısındaki tepede koyunlarını otlatırken bir ışık görmüş ve koyunların tamamının, o ışığın geldiği yerin etrafında toplandıklarını fark edince de, bu olayı

²⁸⁴ İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 23; Aksarayı, **a.g.e.**, s. 31-32; **Anonim Selçukname**, s. 27; Hamdullah Müstevfi, **a.g.e.**, s. 117; Georgios Akropolites, **Vekayinâme**, Çeviren: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 27. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 262, 265-267; 268-274.

²⁸⁵ Bu doğrultuda 1206 yılında Karadeniz ticaret yolunun işlevselliğini arttırmak maksadıyla Komnenoslar üzerine bir sefer düzenlemiş ardından, 1207 yılında Antalya'nın fethedilmesiyle birlikte Avrupalılarla ilk ticaret anlaşmaları yapılmış ve 1208 yılında Anadolu ile Suriye arasındaki kervân yolunun güvenliğini sağlanması adına Ermeniler üzerine bir sefer düzenlemiştir bkz. İlhan Erdem, **İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol** s. 3-4; Turan, **a.g.e.**, s. 278-280, 283-287; Yağmur Say, **Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi**, Su Yayınları, İstanbul 2006, s. 276; Ayşe Denkhalbant, "Seyyid Battal Gazi Külliyesi", **DİA**, C. 37, İstanbul 2009, s. 52, ss. (51-54).

²⁸⁶ İlyas Küçükcan, **Nakoleia'dan Seyitgazi'ye Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi**, 3. bs., Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, S. 26.

Hazerasp'a bildirmiştir. Hazerasp ise Kodlıca'nın gösterdiği bu yerde ulu bir kişinin yattığı düşüncesiyle o yerin etrafını çevirterek, bir ziyaretgâha dönüştürmüştür. Üstelik, zaman içerisinde dileği olanların o ziyaretgâha giderek, dileklerinin gerçekleştiği söylencesi gittikçe yayılır hale gelmiş ve bir müddet sonra Mesih Kalesi'ne ulaşan Ümmühan Hatun'da bunu öğrenmesinin ardından ayrıca, görmüş olduğu bir diğer rüya ile de buranın, Battal'ın kabri olduğu hususunda artık, hiç bir şüphe duymayarak, bu yer üzerine bir türbe ve yakınına da bir cami inşa ettirmiştir²⁸⁷.

Ümmühan Hatun'un yaptırmış olduğu bu camiye ait olan kitabede, yapının 604/1207-8 senesinde inşa edildiğinin belirtilmiş olunması, aktarılan bu menkıbenin tarihi gerçeklerle örtüştüğünün bir ispatı niteliğinde olup, bu hadisenin Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat döneminde gerçekleştiği açıkça, anlaşılmaktadır²⁸⁸.

Menkıbede Ümmühan Hatun'un Battal'ın kabri üzerine bir türbe inşa ettirmesinin yanısıra, civarda yaşayan Türkler için bir köy kurdurmuş olduğunun belirtilmesi açıkça, Seyitgazi havalisinin bu dönemde Selçuklularla, Bizans arasında bir sınır işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim, menkıbeden de Hazarsp'ın komutasındaki Kala-i Masihij (Mesih Kalesi)'in, Uc bölgesindeki bir sınır kalesi olduğu izlenimi uyanmaktadır²⁸⁹.

Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in bu ikinci saltanat dönemi, Selçuklu ordusunun 1211 yılında Alaşehir civarında İznik Rum devleti ordusu ile gerçekleştirdiği savaşta sultanın hayatını kaybetmesi üzerine son bulmuş ve yerine oğlu İzzeddin Keykâvus sultan ilan edilerek, tahta çıkarılmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi ve ticari yönlerden önemli bir gelişim göstermiş olduğu bu dönemde

²⁸⁷Küçükcan, **a.g.e.**, s. 25-27; Albek, **a.g.e.**, s. 278-279. Vilâyet-nâme'de de Ümmühan Hatun'un Seyyid Battal Gazi'yi rüyasında görüp, onun kabri üzerine bir türbe inşa ettirmiş olmasına karşın, bu türbenin Battal'ın kabri üzerine yapıp yapılmadığı hususunda bazı şüphelerin bulunduğu ancak, daha sonra Hacı Bektaş-ı Veli'nin burayı ziyaret etmesiyle birlikte, bu şüphelerin de ortadan kalktığı belirtilmiştir bkz. **Vilâyet-nâme**, s. 70.

²⁸⁸Altınşapan-Parla, **Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I**, s. 240; Küçükcan, **a.g.e.**, s. 94; Say, **a.g.e.**, s. 135-136; Albek, **a.g.e.**, s. 116, 167.

²⁸⁹Osman Turan bu hadiseden yaklaşık, 36 sene önce Eskişehir'e gelmiş olan Arap seyyah Herevi'nin kayıtlarında Battal'ın mezarının, ülkenin tam sınırında bulunduğunun belirtilmiş olunması dolayısıyla, Battal'ın kabrinin bu menkıbelerin işaret ettiği zamandan çok daha önce Türkler tarafından bilinir olduğuna dikkat çekmiştir bkz. Turan, **a.g.e.**, 206, not 22. Ayrıca bkz. Herevi, **a.g.e.**, s. 55.

maalesef, kaynaklarda Eskişehir kentiyle ilişkili bahsedilecek başka herhangi bir hadiseye rastlanılmamaktadır²⁹⁰.

C. SULTAN I. ALEÂDDİN KEYKUBÂD'IN SALTANAT DÖNEMİNDEN, SULTAN II. GIYASEDDİN MESÛD'UN II. SALTANAT DÖNEMİNİN SONUNA KADAR OLAN SÜREÇ (1220-1308)

1. Sultan I. Aleâddin Keykubâd'ın Eskişehir Havalisindeki Askeri Faaliyetleri Doğrultusunda Ertuğrul Bey İdaresindeki Kayıların Sultan Öyüğü Bölgesine Yerleşme Süreci

Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un vefatının ardından 1220 yılında tahta çıkan ve hayatını kaybettiği 1237 yılına dek, aktif bir siyaset izlemiş olduğu görülen Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın saltanat dönemi, Eskişehir tarihi açısından da bir hayli önemli gelişmeleri ihtiva etmektedir²⁹¹.

²⁹⁰Bu dönem içerisinde gerçekleşmiş siyasi hadiselerin neler olduğuna bakıldığında; 1214 yılında önemli bir liman kenti olan Sinop'un fethedildiği ve sonrasında Pontus Rum devletinin Selçuklu tabiiyetine girmiş olduğu ve bu sayede Doğu-Batı ticaretinde önemli bir geçiş güzergahı olan Karadeniz ticaret yolu üzerinde hakimiyet sağlandığı görülmektedir. Ayrıca, Sultan. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in vefatının ardından Selçuklu hakimiyetinden çıkmış olan Antalya 1216 yılında ikinci defa fethedilerek Selçuklu sınırlarına dahil edilmiştir. Yine bu yılda düzenlenen bir başka seferle Ermeniler yeniden Anadolu Seçuklu Devleti tabiiyetini kabul etmiş ve iki yıl sonra Halep'e düzenlenen seferle de Eyyubilerden bazı yerler ele geçirilmiştir. Son olarak 1220 yılında Halep üzerine sefere çıkmış olan Sultan I. İzzeddin Keykavus bu sefer esnasında rahatsızlanarak hayatını kaybetmiştir bkz. **Anonim Selçukname**, s. 28-29; Aksarayı, **a.g.e.**, s. 32; İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 39-40, 49-67, 72-81. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 293-305, 308-319.

²⁹¹ Turan, **a.g.e.**, s. 326-333. Bu dönem içerisinde gerçekleşen askeri faaliyetler özetlenecek olunursa; 1223 yılında Alanya'nın fethedildiği, 1226 yılında Eyyubiler ve Artuklulardan Adıyaman, Kahta ile Çemişkezek kalelerinin alındığı, 1227 yılında Kırım'a düzenlenen seferle birlikte, Suğdak'ın Anadolu Selçuklu Devleti kontrolü altına girmiş olduğu görülmektedir. Yine, 1228 yılında Erzincan'daki Mengüçük hanedanlığına son verilerek, aynı sene içerisinde Trabzon'daki Komnenoslar üzerine düzenlenen seferle kent kuşatma altına alınmıştır. 1229 yılında mu 1230 mu 30 galiba Celaleddin Harezşah'ın ordusu Yassıçemen ovasında gerçekleşen savaşta mağlup edilmiş, 1232 yılında Gürcüler üzerine düzenlenen seferde bazı beldeler ele geçirilmiştir. Son olarak, 1232 ile 1235 yılları arasında düzenlenmiş olunan seferlerle Eyyubilere ait Ahlat, Van, Bitlis, Adilcevaz, Urfa, Harput, Siverek, Harran, Rakka gibi pek çok yer Anadolu Selçuklu Devleti sınırlarına dahil edilmiştir bkz. İbn Bibi,

Bilhâssa, Osman Bey'in babası Ertuğrul Bey'in bu dönemde aşiretiyle birlikte Sultan Öyüğü Uc bölgesine gelerek, Selçuklu ordusu bünyesinde Eskişehir havalisinde cereyan etmiş olan bir takım askeri faaliyetlerde rol almış olması dikkatleri çekmektedir. Her ne kadar dönemin Selçuklu kroniklerinde bahsi geçmese de, İbn Nazif ve Nesevi gibi tarihçiler ile Osmanlı vekayinâmelerindeki kayıtlardan, Eskişehir kentinin bu dönemde Anadolu Selçuklu ve İznik Rum devletleri arasında bir takım askeri mücadelelere sahne olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Ertuğrul Bey'in aşiretiyle birlikte Söğüt dolaylarına yerleşmesi olayında aslında, Selçuklular ile İznik Rumları arasında Eskişehir havalisinde mücadelelerin yaşandığı bir süreçte gerçekleştiği ve yine, bu mücadelelerle doğrudan bağlantılı olduğu söylenebilir.

İbn Nazif'in kayıtlarında Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın 1225 yılında İznik Rum imparatoru al-Askhari (İmparator III. Ioannes Dukas Vatatzes)'den bazı kaleler aldığı, 625/1228 yılında ise bu kez, İznik imparatorunun Selçuklu ordusuna karşı galip gelerek pek çok, Selçuklu askerini esir ettiği belirtilmiştir. 626/1229 yılında bir kez daha karşı karşıya gelmiş oldukları belirtilen iki taraf, yaklaşan Moğol tehdidi nedeniyle 1231 yılında anlaşarak bu mücadelelere son vermiştir²⁹².

Nesevi'nin, Sultan Aleaddin'in İmadüddin adlı bir elçi vasıtasıyla Celaleddin Harezmsah'a yollamış olduğu mektupta; Celaleddin'in kafirle savaştığı esnada kendisinin de batı tarafında harp ettiğini ve o yılda bir kaç büyük kaleyi ele geçirmiş olduğunu belirtmiş olması da, İbn Nazif'in kayıtlarını destekler niteliktedir. Dolayısıyla, her iki tarihçinin kayıtlarından, Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın tahta çıkmasından bir kaç yıl sonra, batı uçlarında İznik Rum devleti ordusuna karşı mücadeleler vermiş olduğu ve Osmanlı vekayinâmelerinde Ertuğrul Bey döneminden bahseden kayıtlar dikkate alındığında, bu mücadelelerin daha çok, Sultan Öyüğü/Eskişehir havalisinde gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır²⁹³.

a.g.e., s. 97-103, 118-122, 127-129, 134-141, 152-153, 172-179, 183-190, 199-202. Ayrıca bkz.Turan, **a.g.e.**, s. 335-337, 347-348, 353-362, 369-372, 377-389.

²⁹² İbn Nazif el-Hamevî, **a.g.e.**, s. 113, 156, 174. Kayıtta geçen al-Askhari ismi ilk anda imparator I. Theodoros Laskaris'ten bahsolunduğu izlenimini uyandırmış olmakla birlikte, olayların geçmiş olduğu 1225-1231 yılları arasında Bizans tahtında İmparator III. Ioannes Dukas Vatatzes(1222-1254)'in bulunduğu bilinmektedir bkz. Ayrıca bkz. İnalçık, **a.g.e.**, s. 28-29; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 536.

²⁹³ Nesevî, **a.g.e.**, s. 178; Trk. Trc., s. 96-97; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 65-67; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 9-10. Nesevi ve eseriyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Browne, **a.g.e.**, vol. II, s. 449, 473-474.

Osmanlı vakayinâmelerine göre Ertuğrul Bey'in Sultanönü havalisine yerleşme süreci ise şu şekilde gerçekleşmiştir. Aşiret üyeleri Osman Bey'in dedesi olarak kabul edilen Süleymanşah'ın önderliğinde İran'dan göç ederek, Anadolu'ya gelir ve bir süre Erzurum ve Erzincan taraflarında kalmalarının ardından, bölgenin coğrafi koşullarının sürüleri için uygun olmaması nedeniyle, Halep tarafına yönelirler. Bir kaç gün Caber kalesi mevkiinde oyalanmalarının ardından aşiretiyle birlikte tekrar yola koyulan Süleymanşah, Fırat nehri önlerine geldiklerinde, atıyla nehri geçmek isterken bir kaza sonucunda boğularak hayatını kaybeder²⁹⁴.

Bunun üzerine aşiret üyelerinin bir kısmı Süleymanşah'ın oğullarıyla birlikte, yeniden, Erzurum havalisine geri dönerek Pasin Ovası ve Sürmeli Çukuru mevkiine gelirler. Diğer taraftan Süleymanşah'ın Sungur Tekin ve Gündoğdu adındaki oğulları bir müddet sonra yeniden İran taraflarına dönmek üzere buradan ayrılırken, Süleymanşah'ın diğer oğlu Ertuğrul Bey ise, kimi kaynaklara göre 400 hane halkı ile bir süre daha bu havalide kalarak, civarda bazı askeri faaliyetlerde bulunmuştur²⁹⁵.

Ertuğrul Bey'in Sultan Önü havalisine gelmesi ise bundan sonraki süreçte gerçekleşmiş olup, bu olay Osmanlı kaynaklarında farklı şekillerde rivâyet edilmiştir. Buna göre, kardeşlerinin ayrılmasının ardından bir süre daha Erzurum havalisinde kalan Ertuğrul Bey, bir rivâyete göre Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın Anadolu'daki şöhretini işitip, Savcı ismi ile de anılan oğlu Saru Yatı'yı sultana göndererek, ondan kendilerine yurt vermesini talep etmiş ve Sultan Aleaddin de, Karacahisar ve Bilecik hisarlarının arasında bulunan Söğüt'ü kışlak, Domaniç dağı ile Ermeni Beli dağı ise yaylak olarak Ertuğrul Bey ve aşiretine vermiştir²⁹⁶.

Neşri'de bahsi geçen ve tarihi hadiselerle daha yakın olduğu görülen bir diğer rivâyette ise; Ertuğrul Bey aşiretiyle birlikte Anadolu içlerine doğru yol alırken, bu esnada iki ordunun savaştığına tanık olup, zayıf olan tarafa yardım etmek üzere adamlarıyla birlikte savaşa dahil olur. Meğer, Ertuğrul Bey'in savaşı kazanmalarında önemli bir rol oynamış olduğu bu ordu Sultan Aleâddin'e ait olup, savaşın sonunda sultan yardımından dolayı Ertuğrul Bey'e ihsanlarda bulunmuş ayrıca, Söğüt'ü kışlak,

²⁹⁴ Âşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 6; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 4; Neşri, **a.g.e.**, C. I, s. 59-61; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, s. 8; Hadîdî, **a.g.e.**, s. 22-23.

²⁹⁵ Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, s. 7; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 7; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 61; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, s. 9; Hadidi, **a.g.e.**, s. 24-25.

²⁹⁶ Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, s. 7-8; Oruç Beğ, **a.g.e.**, gös. yer; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, gös. yer; Hadidi, **a.g.e.**, s. 25-27.

Tomaliç ve Ermeni dağlarını da yaylak olarak Ertuğrul Bey'e vermiştir²⁹⁷. Bununla birlikte Neşri bir başka kaydında, Ertuğrul Bey'in henüz, Sultan Öyüğü'ne gelmeden evvel aşiretiyle birlikte, bir müddet Ankara yakınlarındaki Karacadağ'da ikamet etmiş olduğunu belirtmektedir²⁹⁸.

Ahmedî ve Ruhi'nin aktarmış oldukları bir diğer rivâyette ise, Ertuğrul Bey aşiretiyle birlikte Karacadağ'da ikamet etmekteyken bir gün, Sultan I. Aleâddin'in gaza niyetiyle Sultan Öyüğü bölgesine geldiğini duymuş ve bunun üzerine aşiretiyle birlikte buraya göç ederek, sultanın hizmetine girmiştir. Sultan Aleâddin tarafından akıncı başı kılınan Ertuğrul Bey, kazanılmasında önemli bir fayda sağlamış olduğu bu savaşın ardından ise oğlu Saruyatu'yı Sultana göndererek, ondan kendilerine bir yurt göstermesini talep etmiş ve bunun üzerine; Sultan I. Aleaddin Keykubâd ta, Karacahisar ve Bilecik tekvurlarının kendisine bağlı olup haraç verdiklerini belirterek, bu iki hisârın ortasında kalan Söğüd denilen yeri onlara yurt olarak göstermiştir²⁹⁹.

Osmanlı vakayinâmelerindeki kayıtlardan, Ermeni Derbendi denilen yerde gerçekleşen bu savaşın hemen ardından, Ertuğrul Bey'in Sultan I. Aleâddin Keykubâd ile birlikte Karacahisar kuşatmasına katıldığı anlaşılmaktadır. Eskişehir sınırlarındaki Karacahisar'ın kuşatıldığı bu olayla ilgili olarak Osmanlı vekayinâmelerinde; kuşatmanın sürdüğü esnada Sultan Aleâddin'e, Tatarın Ereğli'yi yaktığı haberinin geldiği ve Sultan Aleaddin'inde bunun üzerine, Ertuğrul Bey'i kuşatmayı devam ettirmekle görevlendirerek, oradan ayrıldığı belirtilmiştir³⁰⁰. Yazıcızade Ali'nin *Selçuknâme*'sinde de Sultan I. Aleâddin Keykubâd'ın Eskişehir'den ayrılmadan evvel, "Ucu Hüsameddin oğullarına, Kayıdan Ertuğrul, Gündüz Alp ve Gök Alp'e ısmarladı"

²⁹⁷ Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 61-65. Zeki Velidi Togan Neşri'nin aktarmış olduğu bu rivâyetin tarihi gerçeklere uygun düştüğünü ifade etmiştir bkz. Togan, **a.g.e.**, 322. Ayrıca bkz. Fehamettin Başar, "Ertuğrul Gazi", **DİA**, C. 11, İstanbul 1995, s. 315, ss. (314-315).

²⁹⁸ Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 61.

²⁹⁹ Ahmedî, **a.g.e.**, v. 65b; **Rûhî Târîhi**, s. 375-376. Ertuğrul Bey'in aşiretiyle birlikte Söğüd'e yerleşme sürecine dair Osmanlı tarihlerinin değişik şekillerde yansıtmış olduğu bu kayıtlarla ilgili olarak İnalçık, aktarılan rivâyetlerin yanlış hatıralar içerdiğini belirterek; bu olayın, ne zaman ve ne şekilde gerçekleştiğinin belirsiz olduğunu ifade etmiştir bkz. İnalçık, **Osman I**, s. 443-444, ss.(443-453). Benzer şekilde, Cemal Kafadar'da Ertuğrul Bey ve aşiretinin Anadolu'ya geliş serüvenleriyle ilgili vakayinâmelerde belirtilen ayrıntıların kabul edilemeyecek kadar mitolojik olduğunu söylemiştir bkz. Cemal Kafadar, **İki Cihan Aresinde, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Çev. Ceren Çıkm, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010, s. 208.

³⁰⁰ Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 65-67; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 9-10. Ayrıca bkz. Başar, **a.g.m.**, s. 315; İnalçık, **Efsaneler ve Gerçekler**, s. 34.

şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Benzer şekilde, Hacı Bektaş-î Veli Velâyetnâme'sinde de, Sultan Aleâddin'in Bursa ve civarını almak için Sultanönü'ne gelerek kışı burada geçirdiği ancak, buraya gelmeden önce anlaşmış olduğu Tatarların ahidlerini bozmaları üzerine, sultanın Rum hududunu Kayı boyundan Ay-Doğmuş Alp, Erdoğdu Alp ve Gündüz Alp isminde üç kardeşe emanet ettiği belirtilmiştir³⁰¹.

Aktarılan tüm bu kayıtlar bir bütünün parçası olarak değerlendirildiğinde, Ertuğrul Bey ve aşiretinin Erzurum civarından Anadolu içlerine olan yolculukları esnasında Selçuklu ordusuyla Harizmşahlar arasında yaşanan savaşa tesadüf ederek, bu savaşa dahil oldukları ve bu savaştaki yardımlarından dolayı Sultan Aleaddin tarafından Karacadağ civarına yerleştirildikleri söylenebilir. Yine, Sultan I. Aleâddin Keykubâd'ın 1231 yılında İznik Rum ordusuyla savaşmak üzere Sultan Öyüğü bölgesine gelmesinin ardından, Ertuğrul Bey'in de bir kez daha, sultana yardım etmek üzere Karacadağ'dan buraya gelerek, Selçuklu ordusu saflarında önce Ermeni Derbendi denilen yerde Bizans birliklerine karşı savaştığı bunun hemen ardından da, sultanla birlikte Karacahisar kuşatmasına katılarak sonrasında, aşiretiyle birlikte Sultan I. Aleâddin'in kendisine yurt olarak göstermiş olduğu Söğüd'e yerleşmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Vekayinâmelerin bu kayıtlarında Eskişehir tarihiyle alâkalı üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise, Karacahisar ve Bilecik tekvurlarının sultana bağlı olup, haraç verdiklerinin belirtilmiş olunmasıdır³⁰². Bilecik tekfurunun dahi Selçuklu sultanına tâbi olup, haraç vermiş olması artık, Karacahisar dışında Eskişehir kentinin tamamının fiilen Selçuklu hakimiyetinde bulunduğunu açıkça göstermektedir.

³⁰¹ Yazıcızâde Ali, **a.g.e.**, v. 166b, 167a; **Vilâyet-nâme**, s. 72. Ayrıca bkz. Yınanç, **a.g.m.**, s. 331-332. Vilâyetnâme'de ayrıca, kardeşlerin en büyüğü olan Aydoğmuş Alp'in ölümünün ardından Erdoğdu Alp (Ertuğrul Gazi)'in Sultan Aleaddin'den sancak istemek üzere Konya'ya giderken Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayır duasını almak maksadıyla Sulucakarahöyük'e uğradığı ve Hacı Bektaş'ın Ertuğrul Gazi'ye " ...ey büyük Erdoğdu Alp'im; yedi yıldır, saltanat, Selcük boyundan alındı. Rum Erenlerinin herbiri, bu seccadeye birisini layık gördüler. Ben senin ve evladının ruhlarını vilâyet kabzasında saklayıp durmadayım, yürü, zahir padişahına var, gönlündekini söyle, gönlünde biz otururuz, dilinden biz söyleriz. Seni ona şirin gösteririz, kardeşinin sancağını alırsın; atın yürük, kılıcı keskin olsun, önünden, sonun gür olsun" diyerek ona kılıç kuşattığı ve bunun ardından Ertuğrul Gazi'nin Sultan Aleaddin'den sancak alarak Sultanönü'ne dönmüş olduğu belirtilir bkz. **Vilâyet-nâme**, s. 72-73.

³⁰² Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 8; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 7; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 65.

Nitekim Neşri'nin; Ertuğrul Bey'in bu fethine rağmen, Sultan Alaeddin'in Karacahisar'ı, kendisine olan tâbiliğini devam ettirmesi koşuluyla yine, tekfuruna iade etmiş olduğunu belirtmesi ve yine onun, sultanın ölümünün ardından Karacahisar'ın Müslümanların elinden çıktığını bildiren kaydı açıkça, Karacahisar'ın Osman Bey tarafından fethedildiği 1288 yılına dek, Türklerin fiilen hakimiyeti dışında kalmış olduğunu ortaya koymaktadır³⁰³.

2. Moğol Tahakkümü Altında Sultan Öyüğü Uc Bölgesi

Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın 1237 yılında zehirlenerek hayatını kaybetmesinin ardından bazı devlet adamlarının girişimleri neticesinde Selçuklu tahtını ele geçirmiş olan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanat dönemi, Anadolu Selçuklu devletinin idari, askeri ve toplumsal anlamda çözülmeye başladığı bir sürecin başlangıcı olmuştur³⁰⁴. Bu dönemde yaşanan gelişmelerin Eskişehir kenti üzerindeki etkilerinden bahsedecek olursak; ilk olarak 1240 yılında çıkan Babai İsyanı'nın kentin demografik, sosyo-kültürel ve dinsel yapısında yeni bir hareketliliğe neden olduğu anlaşılmaktadır. Sultan II. Keyhüsrev'in kötü yönetimine tepki olarak doğup, güçlükle bastırılabilen bu ayaklanmanın ardından hayatta kalan Türkmenlerin takipten kurtulabilmek maksadıyla, Uc bölgelerine yönelmiş olmaları bu anlamda, Eskişehir'ede önemli sayıda Babai mensubu Türkmenin gelmesine yol açmıştır. Tezimizin son bölümünde Babai İsyanı sonrasında Eskişehir'e göç etmiş olan Türkmenlerin kente olan etkileri hususuna değinilecektir³⁰⁵.

Anadolu Selçuklu Devleti'ni derinden sarmış olan bu hareket aynı zamanda, devletin kötü bir şekilde yönetildiğinin dışarı yansımalarına da neden olmuş ve bu olaydan iki yıl sonra Erzurum'u ele geçiren Moğollar, ardından 1243 yılında

³⁰³Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 69. Ayrıca bkz. Halime Doğru, "Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devletinin Kuruluşundaki Önemi", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 1, Eskişehir 2001, s. 112, ss. (105-127).

³⁰⁴Turan, **a.g.e.**, s. 404-413. Bununla birlikte 1240 yılına kadar olan sürede devletin siyasi gücünü ve prestijini korumuş olduğu görülmektedir. Eyyubi meliklerinin, Pontus Rum devletinin, Sis Ermenilerinin ve İznik Rum devletinin Selçuklulara olan tabiiyetlerinin devam etmiş olduğu hatta, bu yılda Diyarbakır'ın fethi ile devletin sınırlarının genişlemiş olduğu anlaşılmaktadır bkz. **A.g.e.**, s. 416-419.

³⁰⁵Turan, **a.g.e.**, s. 420-427. Babaî İsyanı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı**, 3. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2000.

Kösedağ'da Selçuklu ordusunun deyim yerindeyse, hiç savaşmadan dağılması üzerine kolay bir galibiyet elde etmişlerdir³⁰⁶. Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi anlamda prestij kaybetmesine neden olan bu savaşın ardından, anlaşma gereği artık, her yıl Moğollara düzenli vergi ödemek zorunda kalınsa da, yine de devletin sınırlarında ciddi anlamda olumsuz bir değişikliğin yaşanmadığı görülmektedir. Üstelik, Moğollara karşı İznik Rum Devleti ile bir ittifak anlaşmasının yapılmış olunması, bu bağlamda Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanat dönemi içerisinde, Sultan Öyüğü Uc bölgesinde bulunan Eskişehir kentindeki askeri hareketliliğin de bir süreliğine durmuş olduğu anlamına gelmektedir³⁰⁷. Yine bu süre zarfında Söğüt'te bulunan Ertuğrul Bey'inde, Osmanlı kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla çatışmalardan uzak, sakin bir hayat geçirmiş olduğu söylenebilir. Bununla ilgili olarak Aşıkpaşazade, Ertuğrul Gazi'nin Söğüt'e yerleşmesinin ardından bir daha savaş yaşanmadığını hatta, onun gelmesiyle birlikte, Germiyan Beyi Alişir ve Çavdar Tatarlarının Karacahisar ve Bilecik'e olan baskınlarını durduklarını ve o vilayetlerin artık, güven içinde olduklarını belirtirken; Neşri ise, Moğolların Anadolu'ya hakim olmalarıyla birlikte, Söğüt'te bulunan Ertuğrul Bey'in, bölgedeki Rumlarla dostane bir ilişki içerisinde olup, sakin bir hayat geçirdiğini belirtmiş ve yine, Söğüt ile havalisindeki Rumların ve Müslümanların ona saygı saygı duyduklarını kaydetmiştir³⁰⁸.

Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1246 yılında ölümünün ardından şehzadeler arasında başlamış olan taht kavgaları ve yine, Selçuklu devlet adamlarının önemli bir kısmının Moğollara dayanarak nüfuz kazanma gayreti içinde olmaları, Moğolların bu süreçte Anadolu Selçuklu devleti üzerindeki kontrollerini arttırarak, devletin iç işlerine müdahil olmalarına zemin hazırlamış ve devlet bu dönemde siyasi açıdan olduğu kadar, idari ve iktisadi yönlerden de fiili olarak hızla, bağımsızlığını yitirmeye başladığı bir sürecin içerisine girmiştir³⁰⁹.

Sultan II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasındaki bitmek bilmeyen iktidar mücadelesi ise, 657/1258-1259 yılında Selçuklu ülkesinin

³⁰⁶Turan, **a.g.e.**, s. 431-450.

³⁰⁷ Akropolites, **a.g.e.**, s. 73, 75-76. İlhan Erdem, **a.g.t.**, s. 86-94; Turan, **a.g.e.**, s. 448-450; Alice Gardner, **The Lascarids of Nicaea**, Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1964, s. 181-182.

³⁰⁸ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 8; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 69.

³⁰⁹ Bu dönemde kardeşler arasında cereyan etmiş olan iktidar mücadeleleriyle ilgili olarak bkz. İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 251-294; Aksarayı, **a.g.e.**, s. 36-47; **Anonim Selçuknâme**, s. 33-35. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 458-490; Erdem, **a.g.t.**, s. 104-121.

Mengü Kağan'ın yarlığı (buyruğu) gereği iki kardeş arasında bölünmesine neden olmuş ve Sivas(Kızılırmak) nehrinin batısında kalıp, Bizans hududuna kadar olan bölge Sultan II. İzzeddin Keykâvus'a bırakılırken, Kızılırmak'ın doğusunda Sivas'tan Erzurum'a kadar olan yerler ise, Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a idaresine verilmiştir³¹⁰. Her ne kadar, bu taksimden ardından Selçuklu devletindeki iç savaşın bir süreliğine yatışmış olduğu görülse de, bu durum Pervane Muinüddin Süleyman'ın bir süre sonra Moğolları Sultan II. İzzeddin Keykâvus aleyhinde kışkırtma girişimleri neticesinde değişmiş olup, 1261 yılında Alıncak Noyan'ın Sultan II. İzzeddin üzerine harekete geçmesine yol açmıştır. Alıncak Noyan'ın kalabalık bir ordu ile üzerine yaklaştığını haber alan Sultan İzzeddin ise, komutanlarını Moğol ordusuna karşı yapılacak savaş için organize etmesinin ardından Antalya'ya çekilmiş ancak, savaşın Selçuklu ordusunun mağlubiyetiyle sonlanması üzerine Anadolu'dan ayrılarak, İstanbul'a gitmiştir³¹¹.

Buraya kadar çizilen siyasi tabloyu Eskişehir kentiyle ilişkilendirdiğimizde, üç kardeşin ortak hüküm sürmüş olduğu 1249-1254 yılları arası haricinde, Eskişehir'in Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un egemenlik sınırları içerisinde kalmış bir kent olduğu görülmektedir.

Bilindiği üzere 13. asır, Anadolu'nun Türkleşme sürecinde ikinci dönüm noktası olarak adlandırılmaktadır. Moğol baskısı nedeniyle yurtlarını terkederek Anadolu'ya sığınan Türkmenler ilk etapta, Anadolu'nun doğu ve orta bölgelerinde yoğunlaşmış ancak, Moğolların Anadolu'yu istilalarının ardından bu kez, Anadolu'nun batı, kuzey ve güneyinde bulunan uç kesimlerine yönelmişlerdir. 13. asırda Anadolu'yu ziyaret etmiş olan seyyah İbn Said'in, Sultan Öyüğü'nden Kütahya'ya kadar uzanan dağlarda 30 bin çadır Türkmen olduğunu belirtmiş olması da, uçlara yönelik bu Türkmen hareketini gözler önüne sermektedir. Moğol istilası nedeniyle yurtlarını terk ederek Anadolu'ya sığınmış olan ve doğal olarak, onlara karşı olumsuz hisler beslemiş olan Türkmenlerin buraya kadar yansıtılan siyasi tablo içerisinde daha çok, Sultan II.

³¹⁰ İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 294; Aksarayi, **a.g.e.**, s. 62; **Anonim Selçukname**, s. 35. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, 490.

³¹¹ Aksarayi, **a.g.e.**, s. 49-53; İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 296-298. Ayrıca bkz. Erdem, **a.g.t.**, s. 171-173; Turan, **a.g.e.**, s. 492-497. Noyan kelimesi özel bir isim olmayıp, Moğol ordularında genellikle bir tümene (10 bin kişilik birlik) yahut tümenlere komuta eden üst düzey komutanlara verilen askeri bir unvandır. bkz. Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer Ve Nitelikleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 49, S. 1, 2009, s. 36-37, ss. (33-47).

İzzeddin Keykâvus taraftarı oldukları ve bu nedenle de, iktidarını Moğolların desteğiyle kurmuş olan IV. Kılıç Arslan'ın saltanatına karşı muhalif bir tutum sergileyerek, bu dönemde çıkmış olan isyan hareketlerinde rol almış oldukları görülmektedir. Dolayısıyla, Türkmenlerin yoğun olarak göç etmiş oldukları Eskişehir kentinin de biraz evvel değinildiği üzere, 1262 yılına değin Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un hükümlerlik sahasında kaldığı düşünülürse şüphesiz, bu dönemde Moğol destekli Selçuklu yönetimine muhalif karakterde bir kent yapısına sahip olduğu açıkça söylenebilir³¹².

Yine, bu bağlamda aşiretiyle birlikte Sultan Öyüğü Uc bölgesine bağlı Söğüt'te bulunan Ertuğrul Bey'in de tıpkı, Moğol aleyhtarı hislere sahip Uc'lardaki diğer Türkmenler gibi Sultan II. İzzeddin Keykâvus taraftarı olması ihtimali bir hayli kuvvetli bulunsa da, Aşıkpaşazade ve Neşri gibi müelliflerin kayıtlarında onun, bu çalkantılı devrede Söğüt'te sakin bir hayat geçirmiş olduğu belirtilmektedir³¹³. Diğer taraftan biraz sonra bahsedilecek olan Cimri İsyanı'yla ilgili kayıtlardan, Ertuğrul Bey ve aşiretinin her ne kadar kanıtlanması mümkün olmasa da, bu hadisede bir rol almış olmaları ihtimalinin bir hayli yüksek olduğu söylenebilir.

Sultan IV. Kılıç Arslan'ın Pervane Muinüddin'in kışkırtmaları neticesinde 1266 yılında Moğollar tarafından öldürülmesinin ardından tahta, oğlu III. Gıyâseddin Keyhüsrev çıkarılmış ancak, çocuk yaşta bulunması nedeniyle, onun saltanatının 1277 yılına kadar olan kısmında devlet Pervane Muinüddin Süleyman tarafından idare edilmiştir. Tarihçiler tarafından, "Pervane Devri" olarak ta adlandırılan bu süreçte başta Türkmenler olmak üzere, Selçuklu emirlerinden dahi bir kısmının Moğollara yönelik memnuniyetsizliklerinin her geçen gün artmış olduğu ve bu tepkilerin gerek isyan hareketleriyle, gerek Memlûklerle ittifaklar kurulması biçiminde eyleme dönüştürüldüğü görülmektedir³¹⁴.

³¹² İbn Saîd el-Mağribî, **a.g.e.**, (1958), s. 118; İbn Saîd el-Mağribî, **a.g.e.**, (1970), s. 186. Ayrıca bkz. Faruk Sümer, "Türkmenler", **DİA**, C. 41, İstanbul 2012, s. 609, ss. (607-611); Başar, **a.g.b.**, s. 116; Tufan Gündüz, "Anadolu Selçukluları ve Türkmenler", **Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Dönemi Uygurlağı 1**, s. 270-271, ss. (265-273). Krş. Turan, **a.g.e.**, s. 506-520.

³¹³ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 8; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 69.

³¹⁴ İlk olarak Beylerbeyi Hatiroğlu Şerafeddin'in 1276 yılında Moğollara karşı cihâd ilan etmesiyle başlamış olan bu hareketler sonrasında, Memlûk sultanı Baybars'ın Selçuklu emirlerinin daveti üzerine 1277 yılında Anadolu'ya girerek Kayseri'ye kadar gelmesi ve onun ardından Karaman oğullarının yine bu yılın Mayıs ayında Konya'yı işgal ederek tahta Aleaddin Siyavuş'u çıkarmalarıyla devam etmiştir bkz. **Anonim Selçukname**, s. 36-41; Aksarayı, **a.g.e.**, 82-88; İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 299-303. Ayrıca bkz.

Bu bağlamda Yazıcızade Ali'nin kayıtlarından, Karamanoğullarının 1277 yılında Konya'yı ele geçirerek başlatmış oldukları isyan hareketinin, Sultan Öyüğü/Eskişehir bölgesinde bulunan ve Moğollara karşı olumsuz hissiyata sahip olduğu bilinen Türkmenler tarafından da desteklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Karamanoğlu Mehmed Bey'in 1277 yılında, eski sultan II. İzzeddin Keykâvus'un oğullarından biri olduğu anlaşılan Aleaddin Siyavuş'u Konya tahtına çıkarması hadisesiyle ilgili olarak Yazıcızade Ali; isyanın bastırılmasının ardından Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Sultan Öyüğü bölgesine geldiğini ve o taraftaki Kayı boyunun lideri olan Ertuğrul Beğ'in de sultanın yanına giderek, ona pişkeşler (hediyeler) sunduğunu ayrıca, oğlu Osman'ın büyük bir oğlunu da sultanın hizmetine verdiğini belirtmiş ve bunun ardından Sultan III. Gıyâseddin'in Uc halkına istimalet vererek bölgeden ayrıldığını bildirmiştir³¹⁵. Bu kayıt, Ertuğrul Bey'in Aleaddin Siyavuş'un saltanat davasında aktif bir rol üstlenip üstlenmediğinin açık bir kanıtı sayılmasa da, gerek Ertuğrul Bey'in bir torununu sultana rehin bırakmak zorunda kalmış olması ve yine, sultanının bölge halkına istimalet vererek oradan ayrılmış olması açıkça, merkezi Eskişehir olan Sultan Öyüğü bölgesi halkının Aleaddin Siyavuş'a yönelik bir sempatilerinin bulunduğunu ve Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'inde Sultan Öyüğü Türkmenlerini itâat altına almak maksadıyla bölgeye gelmiş olduğunu düşünmeye sevk eder. Yine, Aksarayı'nin isyandan sonra sultanın Selçuklu ve Moğol kuvvetleriyle birlikte Uc'a giderek bu sayede, İstanbul sınırına kadar olan vilayetlerin boyun eğmeyen Türklerden temizlenmiş olduğunu bildiren kaydı da, bu fikri destekler niteliktedir³¹⁶. Ayrıca, hem Oruç Beğ, hem de Şikari'nin eserlerinde Ertuğrul Bey ve oğlu Osman Bey'in Karaman oğullarına karşı sempatilerinin bulunduğu yönünde kayıtların görülmesi de, Ertuğrul Bey idaresindeki Kayıların Cimri lakabı ile anılan Aleaddin Siyavuş'un saltanat davasında ona taraftar oldukları düşüncesini daha kuvvetli hale getirmektedir³¹⁷.

Turan, **a.g.e.**, 527-570; Faruk Sümer, "Karamanoğulları", **DİA**, C. 24, İstanbul 2000, s. 455, ss. (454-460).

³¹⁵ Yazıcızâde Ali, **a.g.e.**, v. 411a.

³¹⁶ Aksarayı, **a.g.e.**, 71.

³¹⁷ Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 11; **Şikârînin Karaman Oğulları Tarihi**, Konya Halkevi Tarih ve Müze Komitesi Yayınları, Konya 1946, s. 46-47.

3. Osman Bey'in Eskişehir Beyi ile Çatışması

Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Eskişehir kentiyle ilişkili yaşanmış bir diğer hadise ise, Osman Bey'in henüz, babasının hayatta olduğu sırada Eskişehir'deki Selçuklu naibiyle çatışmaya girmiş olmasıdır. Osman Bey'in Sultan Aleaddin-i sani'nin Eskişehir'de bulunan naipleriyle arkadaşlık ilişkisi olduğunu ve zaman zaman onlarla görüşmek maksadıyla Eskişehir'e gidip geldiğini bildirmiş olan Neşri kayıtlarının devamında, Osman Bey'in yine, bir gün Eskişehir'e giderek sultanının kentteki naibine konuk olduğunu ve onunla yapmış oldukları bir sohbet esnasında Eskişehir beyine, İt Burnu köyünde görmüş olduğu Mal Hatun adlı bir kıza karşı duymuş olduğu ilgiden bahsettiğini bildirmiştir. Osman Bey'in bu anlatıklarından etkilenmiş olan Eskişehir beyinin, bu hususta Osman Bey'e yardım edeceğine dair söz vermiş olmasına karşın, gerçekte Mal Hatun'u kendisi için düşünmüş olduğunu bildiren Neşri, naibin bu niyetinin farkına varmış olan Osman Bey'in ise daha erken davranarak, Mal Hatun'u gizlice köyünden kaçırıp, emin bir yerde gizlediğini ve kendisinin de, daha samimi dostu olan İnönü beyinin yanına sığındığını belirtmiştir. Hikayenin devamında Eskişehir beyi askerleriyle birlikte İnönü beyinin evini kuşatarak, Osman Bey'in kendisine teslim edilmesini talep etmiş, Osman Bey ise arkadaşı İnönü beyini daha fazla zor durumda bırakmamak için bir süre sonra kardeşi Gündüz ve bir kaç arkadaşıyla birlikte evden çıkarak, kuşatmayı yarmış ve Söğüt'e gitmiştir. Söğüt'e ulaşmasının ardından yeterli miktarda kuvvet toplayan Osman Bey daha sonra geri dönerek Eskişehir beyinin kuvvetlerini mağlup etmiştir³¹⁸.

Olayın tam olarak hangi yılda gerçekleştiğine dair Osmanlı kaynaklarında herhangi bir tarih zikredilmese de, bu olayın öncesi ve sonrasında gerçekleşen bazı hadiselerin tarihi referans alındığında, bu hususta kabaca bir tespit bulunmanın mümkün olduğu görülmektedir. Şöyle ki; her şeyden önce, Neşri'nin kayıtlarında bu olay esnasında Ertuğrul Bey'in yaşlanmış olduğundan dolayı aşiretin başında artık, Osman Beyin bulunduğu açık bir şekilde belirtilmiştir³¹⁹. Yine, Neşri'nin bu olaydan bir sonraki kaydında Ertuğrul Bey'in vefatını bildirmesi ve tüm Osmanlı kroniklerinde

³¹⁸ Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 73-77. Osman Bey'in çatışmış olduğu Selçuklu naibinin kim olduğu hususunda Osmanlı kaynaklarında herhangi bir isim zikredilmemiş olunmakla birlikte, bahsi geçen Eskişehir beyinin Caca oğlu Nureddin olduğunu düşünmek ise, onun 1261 yılında Kırşehir valiliği görevinde bulunması dolayısıyla mümkün değildir bkz. Aksarayî, **a.g.e.**, s. 75. Ayrıca bkz. bkz. Temir, **a.g.e.**, s. 202.

³¹⁹ Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 73.

Osman Bey'in 1284 yılında Kulacahisar'ı yakması olayının, Ertuğrul Bey'in vefatından sonra gerçekleşmiş olduğunun belirtilmesi, bu durumda hem Ertuğrul Bey'in vefatının, hem de Osman Bey'in naiple olan çatışmasının 1284 yılından önce gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir³²⁰. Diğer taraftan az evvel, Yazıcızade Ali'nin Cimri İsyanı ile ilgili kayıtlarında Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in isyandan sonra bölgeye gelmiş olduğu vakit Ertuğrul Bey'den halen, aşiretin reisi olarak bahsedilmesi; Cimri İsyanı'nın 1279 yılında bastırıldığı hatırlanıldığı takdirde, Osman Bey'in 1280-1284 yılları arasında aşiretin başına geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda her ne kadar, Ertuğrul Bey'in vefatıyla ilgili tarihçiler tarafından farklı yıllar ileri sürülmüş olursa da, onun 1284 yılındaki Kulaca Hisar'ın yakılması hadisesinden önce vefat ettiği anlaşıldığından, Ertuğrul Bey'in vefatıyla ilgili genel kabul gören 1281 yılının doğru olma olasılığının daha yüksek olduğu görülmektedir³²¹.

Netice itibariyle, Ertuğrul Bey'in 1279 yılında halen aşiretin başında olduğu ve Osman Bey'in muhtemelen, 1280-1281 yılları arasında aşiretin başına geçmiş olduğu hesaba katılırsa, onun Eskişehir beyi ile olan çatışmasının da, Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in halen tahtta bulunduğu bu yıllar içerisinde gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.

Osman Bey'in tam da, Selçuklu ve Moğol kuvvetlerinin büyük bir isyanı bastırmalarının ardından üstelik, bizzat sultanın bölgeyi itâat altına almak maksadıyla gelmesinden yaklaşık iki yıl sonra Selçuklu sultanının bölgedeki temsilcisiyle çatışmış olması da, bir hayli düşündürücüdür. Osman Bey'in bu hareketinin, Neşri'nin bahsetmiş olduğu gibi romantik bir sebepten mi kaynaklandığı yoksa, Osman Bey'in o günkü siyasi koşulların elverişliliğinden istifade etmek dolayısıyla mı harekete geçtiğine dair kesin bir şey söylemek kolay değildir. Tarihçi Halime Doğru ise bu hususla ilgili olarak, Neşri'nin Osman Bey'i asi durumuna düşürmek istemediğinden, onun Eskişehir beyi ile olan çatışmasını bir gönül ilişkisi şeklinde aktarmış olduğunu

³²⁰ Neşri, **a.g.e.**, s. 73-85; Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 8-13 ; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 13.

³²¹ Osmanlı vakayinâmelerinde Ertuğrul Gazi'nin hangi yılda vefat etmiş olduğuna dair herhangi bir kayıt görülmemektedir. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Başar, **a.g.m.**, s. 315; Doğru, **a.g.e.**, s. 58; Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu 1**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 36; Albek, **a.g.e.**, s. 125. Neşri'nin, Ertuğrul Bey'in Sultan Aleaddin Keykubad b. Feramur (III. Aleaddin Keykubad) zamanına dek Söğüt'te kaldığı ve onunla münasebeti tammesinin olduğu yönündeki kaydı ise az evvel ifade edildiği üzere, Neşri dışındaki Osmanlı vakayinâmelerinde Ertuğrul Bey'in 1284 yılında Kulacahisar'ın yakılması olayından önce vefat ettiği belirtildiğinden kronolojik açıdan mümkün değildir bkz. Neşri, **a.g.e.** C. 1, s. 71.

ifade etmiştir³²². 1280-1281 yıllarındaki siyasi tabloya bakıldığında, İlhanlıların 1281 yılında Memlûklerle yeniden büyük bir savaşa girmiş oldukları görüldüğünden, Osman Bey'in bu hareketinin küçük, yerel bir çatışma olarak algılanmış olabileceği de söylenebilir³²³.

4. Osman Bey'in Karacahisar'ı Fethi Hadisesi

Eski sultan II. İzzeddin Keykâvus'un 1278 yılında Kırım'da ölmesinin ardından, oğlu Gıyâseddin Mesûd 1280 yılında Anadolu'ya dönerek, bir süre sonra Tebriz'de bulunan Abaka Han'ın huzuruna gitmiş ve kendisine Abaka Han tarafından Anadolu'da bir kısım vilayetler tahsis edilmiştir. Abaka Han'ın 1282 yılında ölümünün ardından tahta geçen Ahmed Teküdar ise Anadolu'yu Gıyâseddin Mesûd ile mevcut sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev arasında yeniden taksim etmiş buna karşın, bir süre sonra İlhanlı tahtını ele geçiren Argun Han'ın Gıyâseddin Mesûd'u sultan ilan etmesiyle birlikte, III. Keyhüsrev'in saltanat dönemi de böylece sona ermiş olur³²⁴.

II. Gıyâseddin Mesûd'un 1284 yılında Konya'da tahta oturmasıyla birlikte başlamış olan bu ilk saltanat dönemine bakıldığında; İlhanlıların, doğrudan Anadolu Selçuklu devleti yönetimine el koyarak, sultan ve saray erkanı dışındaki tüm idari kadroyu kendilerine göre şekillendirmiş oldukları ve yine, bu dönemde vergi tahsili için Anadolu'ya yollamış oldukları memurların haksız uygulamalarının, Anadolu'daki sosyal ve iktisadi düzenin sarsılmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Türkmen beylikleri ile Moğol komutanlarının isyan hareketlerinin de yine, bu döneme damgasını vurmuş gelişmeler olduğu görülmektedir.

Tasvir edilen tüm bu olumsuzluklara karşın bu dönem, Eskişehir'de Osmanlı devletinin temellerinin atılmış olması nedeniyle, hem Anadolu Türk tarihi, hem de konumuz itibarıyla yeni bir başlangıç olarak yorumlanabilir.

Aşiretiyle birlikte Söğüt'te bulunan Osman Bey, babasının 1281 yılında ölümünün ardından İnegöl tekfuru hariç, bölgedeki diğer Rumlar ile mevcut barışçıl

³²² Doğru, **a.g.e.**, s. 54-55. İnalçık'ta bu olayın, Sultan Öyüğü bölgesinin 1260-1280 yılları arasındaki siyasi durumunu yansıtmaması açısından önemli olduğunu vurgulamıştır bkz. İnalçık, **a.g.m.**, s. 444.

³²³ Turan, **a.g.e.**, s. 570-575; Mustafa Uyar, **İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı**, Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 54-59

³²⁴ Aksarayı, **a.g.e.**, s. 133-137; İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 334-337.

ilişkiyi devam ettirmiş ancak, 1284 yılında husumet içinde buldukları İnegöl Rumlarıyla çatışmaya girmek suretiyle, bölgedeki ilk askeri faaliyetlerine başlamış olur. İnegöllü Rumlar ile ilk olarak, Ermeni Beli'nin tükendiği yerde çatışmış olan Osman Bey, bu mücadelede yeğeni Bay Hoca'yı kaybetmesi üzerine, kısa bir süre sonra bir gece baskını düzenleyerek İnegöl yakınındaki Kulaca Hisarı ateşe vermiştir. Osmanlı vekayinâmelerine göre bu olay, Osman Bey'in yeğeni Bay Hoca'yı yitirmesinin ardından görmüş olduğu bir rüyayı Şeyh Edebâli'ye tâbir ettirmesiyle ilişkilidir. Buna göre, Şeyh Edebâli'nin bu rüyayı bir padişahlık alâmeti olarak müjdelemesinin, Osman Bey'i yapmayı düşündüğü bir sonraki faaliyetler için motive etmiş olduğu anlaşılmaktadır³²⁵. Osman Bey'in Kulaca Hisar'ı yakmasının ardından bu kez, İnegöllü Rumlar Kayı aşiretini Söğüt'ten çıkarmak maksadıyla, kuvvet toplayarak 685/1286 yılında harekete geçmişler ve iki taraf arasında Domaliç Beli'nin aşıldığı yerde gerçekleşen savaşta, Osman Bey'in kardeşi Saru Yatı hayatını kaybetmiştir. Bu olayın konumuz itibariyle önem taşımasının nedeni ise, Karacahisar tekfurunun da bu çatışmada Rumlara yardımda bulunması ve bunun, Osman Bey'in bir sonraki adımını Eskişehir'e atmasına yol açmış olmasıdır³²⁶.

Osmanlı kronikleri Osman Bey'in Karacahisar'ı fethi olayını, Selçuklu sultanıyla ilişkilendirerek aktarmışlardır. Aşıkpaşazade'ye göre Selçuklu sultanı, kendisine tâbi olan bölge Rumlarının Osman Bey'e saldırarak kardeşini şehid ettiklerini duyması üzerine Rumların tâbiyetten çıktığını düşünerek, Osman Bey'le birlikte Karacahisar'a sefer düzenlemiştir. Bununla birlikte kuşatmanın başlamasından bir iki gün sonra Moğolların Ereğli'ye saldırdıkları haberinin gelmesi üzerine sultan, Osman Bey'e kuşatmaya devam etmesini söyleyerek oradan ayrılmış ve bir kaç gün daha kuşatmayı sürdürmüş olan Osman Bey ise neticede, 687/1288-1289 yılında Karacahisar'ı ele geçirerek, tekvurunu esir etmiş ve ardından yeğeni Ak Temür'ü hediyelerle birlikte Sultan Aleaddin'e göndermiştir³²⁷.

Neşri ise sultanının bizzat, Karacahisar üzerine bir sefer düzenlemediğini onun sadece, Osman Bey'in 685/1286-7 yılında İnegöllü Rumlarla yaptığı çatışmayı işitmesinin ardından Osman Bey'in Karacahisar'ı kuşatmasına izin verdiğini ve bunun

³²⁵ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 10-14; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, 79-85; Hadidi, **a.g.e.**, s. 36.

³²⁶ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 14; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 85-87; Hadidi, **a.g.e.**, s. 36-38; **Ruhi Tarihi**, s. 381. Ayrıca bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", **Kuruluş:Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak**, Hayy Kitap Yayınları, İstanbul 2013, s. 138, ss. (109-176); Doğru, **a.g.e.**, s. 59-61.

³²⁷ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 15-17.

neticesinde de Osman Bey'in 687 yılında Karacahisar'ı fethederek, Eskişehir'e sahip olduğunu bildirmiştir³²⁸. Karacahisar'ın fethi Hadidi'nin kayıtlarında H. 686/M. 1287-8, Hoca Sadeddin'in kayıtlarında ise, 688/1289-90 yılı olarak gösterilmiştir³²⁹.

Aşıkpaşazade'ye göre Karacahisar'ın fethinden memnun kalan Sultan Aleaddin³³⁰ Osman Bey'e, Ak Temür ile birlikte sancak esbabı, iyi atlar ve gaza silahları göndermiş ve böylece Osman Bey artık, aşiret beyliğinden, sancak beyliği konumuna yükselmiştir³³¹. Neşri ise, Osman Gazi'ye sancak gönderilmesi olayının onun, İznik'i kuşatması sonrasında Bizans tarafından gönderilen askeri birliği Dil İskelesi'nde yenmesinin ardından gerçekleştiğini belirtmiş ayrıca, bazı kaynaklarda Osman Bey'e sancak göndermesi olayının yine, Karacahisar'ın fethi sonrasında gerçekleştiği şeklinde kayıtların bulunduğu da altını çizmiştir³³².

Döneme Selçuklu kaynaklarının gözünden bakıldığında, Osman Bey'in İnegöllü Rumlarla çatışmaya girmiş olduğu 1284 yılından, Karacahisar'ı fethetmiş olduğu 1288 yılına dek geçen süre içerisinde Anadolu'nun siyasi yönden oldukça hareketli gelişmelere sahne olduğu görülmektedir. Osman Bey'in Kulacahisar'ı yakmış olduğu 1284 yılı aynı zamanda az evvel bahsedildiği üzere, Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Moğolar tarafından öldürüldüğü ve yerine kuzeni olan II. Gıyâseddin Mesûd'un tahta çıkarıldığı yıldır. Buna karşın, öldürülen sultanın annesi 1285 yılında Karaman oğulları ve Eşref oğullarının yardımıyla Konya'yı ele geçirerek tahta,

³²⁸Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 87. Aşıkpaşazade'nin Osman Bey'in Karacahisar kuşatmasına dair kayıtları ile Neşri'nin Ertuğrul Bey'in Sultan I. Aleaddin Keykubad döneminde katılmış olduğu kuşatmayla ilgili kayıtların büyük benzerlikler göstermesi dikkat çekicidir Krş. Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, 15; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 65-69.

³²⁹ Hadidi, **a.g.e.**, s. 38-39; Hoca Sadeddin, **a.g.e.**, C. I, s. 32.

³³⁰ Bahsedilen kişi Sultan II. Gıyâseddin Mesûd'tur.

³³¹ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 15-17, 20; Hoca Sadeddin, gös. yer. Ayrıca bkz. Doğru, **Karacahisar**, s. 114; Başar, **a.g.b.**, s. 122-123; Mordtmann-Fr. Taeschner, **a.g.m.**, s. 715. İncalcık ise Karacahisar'ı fethiden sonra sultanın Osman Gazi'ye sancak göndermiş olduğu yönündeki kayıtların gerçek yahut sonradan eklenmiş olabileceğini ifade etmiştir bkz. Halil İncalcık, **Devlet-i'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 27. Baskı, İstanbul 2009, s. 12.

³³² Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 105-111. Krş. Şükrullah, **a.g.e.**, s. 28. Osman Bey'e sancak gönderilmesi hadisesinin Karacahisar'ın fethinden sonra gerçekleştiği kabul edildiği takdirde bu durumda, kaynaklarda Osman Bey'e sancak gönderdiği belirtilen Sultan Aleaddin'in Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarlarından Sultanın II. Gıyâseddin Mesûd olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu olayın 699/1299 yılında gerçekleştiği yönündeki kayıtlara itibar edilecek olunursa o halde, Osman Bey'e sancak gönderenin Sultan III. Aleaddin Keykubad olduğu açıkça ortadadır.

torunlarını çıkarmış ancak, kısa sürede bastırılan bu olayın ardından merhum sultanın annesi de Argun hanın emriyle, kendisine ikta edilen Sivrihisar'a gönderilmiştir³³³. Yine, Osman Bey'in Domalic Beli'nde Rumlarla savaşarak, kardeşi Saru Yatı'yı kaybetmiş olduğu 1286 yılında bu kez, Germiyanogulları sahneye çıkarak Gorgorum(Beyşehir) havalisini yağmalamışlar ve bunun neticesinde de Selçuklu kuvvetleriyle bir dizi çatışma içerisine girmişlerdir. Bununla birlikte Türkmenlerin bu hareketliliği şehzade Geyhatu'nun bir süre sonra düzenlemiş olduğu harekâtlar neticesinde yatışmış olup, tam da Osman Bey'in Karacahisar'ı fethettiği 1288 yılında Anadolu'daki Türkmen beyleri Sultan II. Mesûd'a huzuna giderek, itaatlerini sunmuşlardır. 1288 yılı aynı zamanda Sahip Fahreddin Ali'nin yaşamını yitirdiği ve onun ardından Anadolu'nun İlhanlılar tarafından, vezir olarak tayin edilen Fahreddin Kazvini ile saltanat naibi Mücürreddin Emirşah arasında mali ve idari yönlerden ikiye bölünmüş olduğu yıldır. Bu bağlamda, Osman Bey'in bu yılda Selçuklu sultanı adına fiilen elinde bulundurmuş olduğu Sultan Öyüğü/Eskişehir bölgesinde, Vezir Fahreddin Kazvini'nin idari sınırları içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır³³⁴.

Karacahisar'ın fethinin dönemin Selçuklu vakayinâmelerinde bir yankı bulmamış olması ise büyük bir ihtimalle, bunun Selçuklu-Moğol yönetimine karşı gerçekleştirilmiş bir eylem olmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Söğüd'te bulunan Kayıların, halen Selçuklu yönetimine sadık bir Uc beyliği olan Çoban oğullarının himayesinde bulunmuş olmaları nedeniyle de, onların mevcut yönetim tarafından bir tehdit olarak görülmemiş olduğu söylenebilir³³⁵.

5. Fethin Ardından Osman Bey'in Eskişehir'de Gerçekleştirmiş Olduğu İcrââtler

Fethin ardından Eskişehir'e de sahip olduğu belirtilen Osman Bey, Karacahisar'da boş kalan evleri Germiyan vilayetinden ve diğer vilayetlerden gelenlere

³³³ Anonim Selçuknâme, s. 45. Ayrıca bkz. Erdem, Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri, s. 54-55; Turan, a.g.e., s. 583-589; Cahen, a.g.e., s. 291; Erdem, a.g.t., s. 291-292.

³³⁴ Anonim Selçukname, s. 47-53. Ayrıca bkz. Turan, a.g.e., s. 589-593; Erdem, a.g.t., s. 295-299.. İncalcık 684/690(1284-1291) yılları arasındaki Türkmen isyanlarının, Osman Gazi'nin 687 yılında Karacahisar kalesini ele geçirmesine imkan vermiş olduğunun altını çizmiştir bkz. İncalcık, Osman I, s. 446. Krş. Lindner, a.g.e., s. 55.

³³⁵ Turan, a.g.e., s. 613; İncalcık, a.g.m., s. 448; Doğru, a.g.e., s. 63-64.

dağıtmış ayrıca, şehirdeki bir çok kilise de mescid haline getirilmiştir³³⁶. Şehrin kısa sürede yeniden bayındır hale gelmesi için uğraş vermiş olduğu anlaşılan Osman Bey bu fethin ardından kardeşi Gündüz ile yapmış oldukları istişarede, kardeşinin Karacahisar etrafındaki yerleri yani, günümüz Eskişehir kentini tahrip etme fikrine karşı çıkararak bunun açıkça, kendi şehirlerini kendi elleriyle yıkmak anlamına geleceğini bildirmiş üstelik, bir süre sonra hem civardaki Rumların, hem de Germiyan ilinden gelenlerin alışveriş yapması için Eskişehir'de hamam yöresinde bir pazar kurduğunu³³⁷.

Bu pazarla ilgili aktarılan bir rivâyette ise, Germiyan beyliğinden alışveriş için pazara gelen bir kişinin pazarda bardak satan Bilecik'li bir Rumdan bardak satın alıp, parasını ödemediği ve Rum satıcının bu durumu Osman Bey'e bildirmesi üzerine Osman Bey'in Bilecikli Rum satıcının ücretini bu kişiden aldığı ayrıca, Bilecikli Rumlara kötü muamele edilmesini yasak ettiği bildirilmiştir. Yine kaynaklarda, Osman Bey'in sağlamış olduğu bu güven ortamından dolayı, Bilecikli Rum kadınların dahi Eskişehirde'ki bu pazara alışverişe gelip gittiklerini belirtilmiştir³³⁸.

Osmanlı devletinin beşiği sayılan Eskişehir kenti bu özelliğinden dolayı, Osmanlı devleti tarihinde bazı önemli ilklerin icrasınada sahne olmuştur. Örneğin, ilk Osmanlı kanununun Osman Bey'in kurmuş olduğu bu pazarla ilişkili olarak Eskişehir'de yürürlüğe girmiş olduğu görülmektedir. Buna göre Osman Bey; " kim bir yük pazara getirip satarsa iki akçe versin, satamazsa hiçbir şey vermesin ve kim bu kanunu bozarsa Allah onun dinini ve dünyasını bozsun" şeklinde bir kanun koymuştur³³⁹.

Osman Bey'in Eskişehir'de gerçekleştirmiş olduğu icraatler içerisinde en önemlisi ise şüphesiz, Karacahisar'da kendi adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilan etmiş olması hadisesidir. Aşıkpaşazade'ye göre bu olay, Karacahisar'ın fethinden bir süre sonra halkın hem bir kadı, hem de bir Cuma camine olan isteklerini Tursun Fakîh'e bildirmeleriyle başlamış, bunun üzerine Şeyh Edebâli'nin yanına giden Tursun Fakîh, halkın taleplerini şeyhe ilettiği esnada Osman Bey de sohbete dahil olarak

³³⁶ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 28.

³³⁷ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, 18-19; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 87-89. Osman Bey'in Eskişehir'in hamam yöresinde kurduğunu belirtilen bu pazarın, günümüz çarşı merkezindeki Sıcak Sular ismiyle bilinen mevkiinde bulunmuş olması kuvvetli bir ihtimaldir.

³³⁸ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 19-20; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 89.

³³⁹ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 30-31; Hadidi, **a.g.e.**, s. 43-44; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, 111-113.

durumdan haberdar olmuş ve halkın taleplerinin yerine getirilmesini buyurmuştur. Diğer taraftan, Tursun Fakîh bunun için sultandan izin alınması gerektiğini bildirince Osman Bey, Karacahisar'ı kendi kılıcıyla aldığını, sultanın bunda hiç bir katkısının bulunmadığını ve bundan dolayı sultandan izin almaya gerek olmadığını söylemiştir. Ayrıca, sultan ile kendisi arasında bir kıyaslamada bulunan Osman Bey; ona sultanlık veren Allah'ın kendisine de hanlık verdiğini, kendisinin Gökalp soyundan olduğunu ve Anadolu'ya ilk önce gelenin kendi dedesi Süleymanşah olduğunu bildirmiştir. Osman Bey'in bu söyledikleri halk tarafından da kabul görünce, Tursun Fakîh Osman Bey tarafından 688/1289-1290 yılında Karacahisar kadılığına atanmış ve hemen ardından Karacahisar'da Osman Bey adına ilk Cuma hutbesi okunmuştur. Yine, Aşıkpaşazade'ye göre ilk Bayram hutbesi de Eskişehir'de okunmuştur³⁴⁰. Aşıkpaşazade'nin kayıtları doğru kabul olunduğu takdirde, Osman Bey'in Germiyan oğulları ve Eşref oğullarının tam da, Selçuklu yönetimine karşı yeniden ayaklanmış oldukları 688/1289-1290 yılı içerisinde kendi adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilan etmiş olduğu görülmektedir³⁴¹.

Bu hadiseyle ilgili herhangi bir tarih göstermemiş olan Neşri ise; Dil İskelesi'nde Bizans birliğini mağlup eden Osman Bey'in, sultanın kendisine sancak göndermesinin ardından ganimetin beşte birini alarak, sultanın veliahdı olmak niyetiyle Konya'ya gitmek üzere hazırlandığını ancak, bu esnada sultanın öldüğü haberinin gelmesi üzerine, Osman Bey'in de Tursun Fakîh'i Karacahisar'a kadı atayarak, kendi adına hutbe okutmuş olduğunu bildirmiştir³⁴². Bununla birlikte bir diğer kaydında Neşri; Osman Bey'in Sultan Aleâddin Keykubâd b. Feramurz döneminde bir nevi bağımsız olduğunu ancak, edebinden dolayı hutbeyi yine, sultan adına okutmaya devam ettiğini belirtmiştir³⁴³. Neşri'nin kayıtları dikkate alınacak olunursa, bu durumda Osman Bey'e sancak gönderen Selçuklu sultanının III. Aleâddin Keykubâd olduğu aşikardır. İncılık, Osmanlı vakayinâmelerinde her hangi bir tarih verilmeden aktarılan Dil İskelesi'ndeki bu savaşın, Dinbos Savaşı'ndan daha önce gerçekleştiğini ifade ederek, Dinbos Savaşı'nın Osmanlı vakayinâmelerinde H. 702/M. 1302-1303 yılında gerçekleştiğinin belirtildiğini dolayısıyla, Osman Bey'in Dil

³⁴⁰ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 28-30. Oruç Beğ Tarihi ve F. Giese'nin neşretmiş olduğu Anonim Tevarih-i Al-i Osman'da Osman Bey adına ilk hutbenin okuduğu tarih olarak H. 689/M. 1290-1291 yılı gösterilmiştir bkz. Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 13; **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman**, s. 9-10.

³⁴¹ Turan, **a.g.e.**, s. 595.

³⁴² Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 105-111. Ayrıca bkz. Doğru, **a.g.m.**, s. 118.

³⁴³ Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 109.

İskelesi'ndeki zaferinin Dinbos Savaşı'ndan bir yıl evvel H. 701/M. 1301-1302 yılında ve savaşın yazın gerçekleştiği hesaba katılırsa 701 yılının sonlarında yani, 1302 yılında gerçekleştiğini belirtmiştir³⁴⁴. Aynı şekilde Uzunçarşılı'da, Dil İskelesi savaşının 701/1301 yılında meydana geldiğini ve bu çatışmanın hemen ardından aynı sene içerisinde Yenişehir'in alındığını ifade etmiştir³⁴⁵.

6. Osman Bey'in Fıflı Hakimiyetinde Bulunan Eskişehir Kentinin Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışına Kadar Olan Süreçteki Siyasi Durumu

Karacahisar'ı fethettiği 1288 yılından, 1299 yılına kadar olan süreçte askeri faaliyetlerine kuzeybatı istikâmetinde devam etmiş olan Osman Bey'in, bu süre içerisinde Göynük, Gölpaazarı, Bilecik, Yenişehir, İnegöl, Yarhisar gibi Bithynia bölgesindeki pek çok yeri ele geçirerek, bölgedeki tekfurların bir çoğunu itaati altına aldığı anlaşılmaktadır³⁴⁶.

1289 ve 1299 yılları arasında yani, Osman Bey'in kendi adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilan etmiş olduğu düşünülen bu tarihler arasında Anadolu'nun siyasi tablosuna bakıldığında; Germiyan oğulları ve Eşref Oğullarının, Karacahisar'ın fethinden yaklaşık bir yıl sonra; 1289 yılında hakimiyet sahalarını genişletmek amacıyla yeniden harekete geçerek, Selçuklu ve Moğol kuvvetleriyle bir dizi çatışmalar içerisine girdikleri aynı şekilde, Karamanoğullarının da şehzade Geyhatu'nun 1291 yılında İlhanlı tahtına çıkmak üzere Anadolu'dan ayrılmasını fırsat bilerek, yeniden harekete geçmiş oldukları görülmektedir. Diğer taraftan Türkmen beyliklerinin bu hareketleri, aynı yıl içerisinde İlhan unvanıyla Anadolu'ya dönen Geyhatu tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmış fakat bu kez, 1292 yılında Kastamonu havalisindeki Çoban oğulları beyliği tarihlerinde ilk defa, merkezi idareye karşı çıkarak, Sultan II. Mesûd'un kardeşi şehzade Kılıç Arslan'ın saltanat davasına destek olmuşlar ancak, Moğol kuvvetleri karşısında çok daha fazla direnemeyen

³⁴⁴ İnalçık, "Tarih: Sadece Tarihten İbaret midir ?", **Kuruluş**, s. 53-54, ss. (41-65).

³⁴⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 108. Ayrıca bkz. Afyoncu, **a.g.e.**, s. 36-37.

³⁴⁶ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, 23-27; Hadidi, **a.g.e.**, 40-43; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, 87-109; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 13; **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman**, s. 9-11; Şükrullah, **a.g.e.**, s. 28; Pachymeres, **a.g.e.**, s. 81-82.

Çobanoğulları, isyanın bastırılmasıyla birlikte bölgedeki etkinliklerini de yitirmişlerdir³⁴⁷.

Bu dönemin sadece, Anadolu için değil, İlhanlılar açısından da siyasi anlamda oldukça hareketli gelişmelere sahne olduğu görülmektedir. 1291 yılında tahta çıkan Geyhatu'nun sırf kendi eğlencesi yapmış olduğu aşırı harcamalar, devleti mali yönden zayıflatmaya başlayınca, bir süre sonra İlhanlı yönetimi içerisinde kendisinden rahatsızlık duyulmasına yol açmış ve bu durumdan istifade eden şehzade Baydu'da askeri ve sivil bürokratların büyük çoğunluğunun desteğini alarak 1295 yılında Geyhatu üzerine harekete geçip, Hemedan civarında gerçekleşen savaşta onu mağlup ederek, İlhanlı tahtına çıkmıştır. Diğer taraftan Baydu ancak, 6 ay gibi kısa bir süre hüküm sürebilmiş ve onun hükümranlığını tanımamış olan şehzade Gazan, aynı yıl içerisinde Baydu'ya karşı başlatmış olduğu iktidar mücadelesini kazanarak, İlhanlı tahtının yeni sahibi olmuştur³⁴⁸.

Gazan Han'ın İlhanlı tahtına çıkmasından sonra ise bu kez, Anadolu'daki Moğol komutanlarının bağımsızlık hareketlerinin döneme damga vurmuş olduğu görülmektedir. İlk olarak, 695/1295-1296 yılında İlhanlıların Anadolu genel valisi Toğaçar Noyan isyanıyla başlayan bu hareketler sonrasında, Baltu noyanın Anadolu'da kendi hakimiyetini kurmak istemesiyle devam etmiştir. Baltu isyanı aynı zamanda, Sultan II. Gıyâseddin Mesûd'un tahttan azledilmesine de sebep olmuş ve Baltu'nun cebren yanında alıkoyduğu Sultan II. Gıyâseddin Mesûd her ne kadar, Baltu'nun bertaraf edilmesinin ardından Gazan Han'a bu durumu arzetmişse de, mazereti kabul görmeyerek, 1296 yılında Gazan Han tarafından azledilip, Hemedan'a sürülmüştür³⁴⁹.

Buraya kadar kısaca, tasvir edilen bu siyasi tabloda açıkça görüleceği üzere İlhanlılar, Osman Bey'in Karacahisar'ı fethetmiş olduğu 1288 yılından, bağımsızlığını ilan etmiş olduğu kabul edilen 1299 yılına kadar olan bu sürecin ilk kısmında, Karaman oğulları, Germiyan oğulları, Eşref oğulları, Çoban oğulları gibi Türkmen beyliklerinin hareketlerini bastırmakla meşgul olurken, diğer kısmında ise, kendi

³⁴⁷ **Anonim Selçukname**, s. 59-64; Aksarayı, **a.g.e.**, s. 183-189. Ayrıca bkz. Erdem, **a.g.t.**, s. 311-319; Turan, **a.g.e.**, s. 602-607, 611-614.

³⁴⁸ **Anonim Selçukname**, s. 65-66; Aksarayı, **a.g.e.**, s. 183-189. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 616; Bertold Spuler, **İran Moğolları**, 2. Baskı, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları IV. Dizi-Sa.4, Ankara 1987, s. 103.

³⁴⁹ Reşidüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s. 121; **Anonim Selçukname**, s. 66-67; Aksarayı, **a.g.e.**, s. 189-207. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 616-618; Cahen, **a.g.e.**, s. 306; Erdem, **a.g.t.**, s. 339-347.

içlerindeki saltanat kavgaları ve Anadolu'daki Moğol komutanlarının isyanlarıyla uğraşmışlardır. Dönemin bu siyasi hareketliliğini Osman Bey açısından yorumlayacak olursak; bu on yıllık sürecin Osman Bey'in bağımsızlık maksadıyla harekete geçebilmesi için uygun şartları içermiş olduğu görüldüğünden, Osman Bey'in de böyle bir fırsatı değerlendirmek istemiş olabileceği söylenebilir.

Anadolu Selçuklu Devleti tahtı, Sultan II. Gıyâseddin Mesûd'un 1296 yılında azledilmesinin ardından, III. Alâeddin Keykubâd'ın sultan ilan edildiği 1298 yılına dek boş kalmış ve bu süre zarfında Selçuklu ülkesi İlhanlılar tarafından, Cemaleddin Mehmed, Muiniddin Mehmed, Kemaleddin Tiflisi ve Şerafeddin Osman'ın tasarrufunda dört mali bölgeye ayrılarak, idare edilmeye çalışılmıştır³⁵⁰.

III. Aleaddîn Keykubâd'ın 1298 yılında Gazan Han tarafından sultan ilan edilmesiyle birlikte kısa bir süreliğine durdurulmuş olunan bu sistemin, Sülemiş İsyanı'nın bastırılmasının ardından yeniden başlatıldığı görülmektedir³⁵¹.

Üstelik, bu kez sultanda tıpkı, bu sistemi yürütmekle görevli kişilerin yapmış oldukları gibi halktan haksız yere keyfi vergiler tahsil etmiş ve bir süre sonra Gazan Han'ın bundan haberdar olması neticesinde, 701(1301/2) yılında tahttan azledilerek, Isfahan'a sürgüne gönderilmiştir³⁵².

Sultan III. Aleaddin Keykubâd'ın bu kısa süren saltanat döneminde Eskişehir kentiyle ilişkili olarak dönem kaynaklarında sadece, Aksarayı'nın Sivrihisar ile ilgili aktarmış olduğu iki hadiseye dair kayıt bulunmaktadır. Buna göre bu kayıtlardan birisinde, Sivrihisar halkının dörtlü mali sistemin üyelerinden biri olan Pervane Muinüddin Süleyman'ın oğlu Mehmed Bey'in zulmüne maruz kaldığına işaret edilerek; bir çok zenginin malını haksız yere gasp ederek, direnenleri öldürten Mehmed Bey'in Sivrihisar'ın geçmiş ve gelecek yıllara ait bütün vergilerini bir seferde tahsil etmiş olduğunu belirtmiştir³⁵³.

Yine, bir diğer kaydında ise Aksarayı, Gazan Han'ın 1299 yılında Memlük seferine çıktığı esnada Anadolu'da asayişi sağlamakla görevlendirmiş olduğu

³⁵⁰ Hamdullâh Müstevfi, **a.g.e.**, s. 121; Aksarayı, **a.g.e.**, s. 209-210. Ayrıca bkz. Erdem, **a.g.t.**, s. 347-354; Turan, **a.g.e.**, s. 620-623.

³⁵¹ Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s. 121-123; Aksarayı, **a.g.e.**, s. 239-246, 270-271. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 623-625; Cahen, **a.g.e.**, s. 306; Erdem, **a.g.t.**, s. 356-360.

³⁵² Aksarayı, **a.g.e.**, s. 291; Hamdullâh Müstevfi Kazvinî, **a.g.e.**, s. 121. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 626-627, 632-634.

³⁵³ Aksarayı, **a.g.e.**, s. 249. Ayrıca bkz. Erdem, **a.g.t.**, s. 372-375; Turan, **a.g.e.**, s. 627.

Mücurriddin Emirşah'ın Sivrihisar'a bir harekât düzenleyerek, iki senedir Sivrihisar kalesine sığınıp eşkiyalık yapmakta olan bir Türk topluluğunu buradan çıkarttığını ve ardından Sivrihisar kalesini yıktırılmış olduğunu bildirmektedir³⁵⁴.

Döneme Osmanlı vakayinâmelerinin gözünden bakacak olursak, Neşri'nin biraz evvel Osman Bey'in bağımsızlığını ilan etmesi hadisesinden bahsederken aktarmış olduğumuz kaydı dikkate alındığı takdirde, Eskişehir'de bulunan Osman Bey'in sancak beyliği konumuna yükselmesi ve ardından bağımsızlığını ilan etmiş olması gibi hadiselerin, Sultan III. Aleaddin Keykubâd'ın saltanat dönemi içerisinde gerçekleştiği görülmektedir. Osman Bey'in bağımsızlık ilanını 1298 yılındaki Sülemiş isyanıyla ilişkilendirmiş olan Zeki V. Togan ise, Osman Bey'in bu isyan esnasında tıpkı, Karaman oğulları gibi Sülemiş taraftarı olduğunu çünkü, Osmanlı tarihlerinde Bayıncar'ın düşman, Sülemiş'in ise dost gösterildiğini belirtmiş hatta, Osman Bey'e sancak gönderen kişinin aslında Sülemiş olduğu iddiasında dahi bulunmuştur³⁵⁵. Benzer şekilde, İnalçık'ta, Osman Bey'in bu isyan hadisesi esnasında Memlük sultanının da desteklemiş olduğu Sülemiş'ten taraf olduğunu ifade ederek, yine, Osman Bey'in oğullarından birisinin ismini Melik Nasır olarak koymuş olmasının bir rastlantı olmadığını altını çizmiştir³⁵⁶. Daha önce Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminden bahsederken Sultan Öyüğü Uc bölgesinde bulunan Ertuğrul Bey ve aşiretinin Moğol destekli Selçuklu iktidarına karşı bir sempati duymuş olmaları ihtimalinin zayıf olduğunu belirtmiştik. Aynı şekilde, Neşri'nin Osman Bey'in Selçuklu sultanının kentteki naibi olan Eskişehir Beyi ile çatışmasına dair kaydı ve yine, Aşıkpaazade'nin Osman Bey'in kendi adına hutbe okumasıyla ilgili kayıtlarında, Tursun Fakîh'e vermiş olduğu cevapta kendisi ile Selçuklu sultanı arasında bir kıyaslama yaptığı hatıra getirilirse, Osman Bey'in Sülemiş'in Anadolu'da bağımsız bir devlet kurma teşebbüsünün başarılı olması durumunda kendisi açısından daha olumlu sonuçlar doğurabileceği düşüncesiyle, Sülemiş'i desteklemiş olmasının ihtimal dahilinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Togan'ın iddia etmiş olduğu gibi Osman Bey'in bu isyanda Sülemiş'ten sancak alacak kadar aktif bir rol oynamış olduğunu kanıtlamak mümkün değildir.

Osman Bey'in Sultan III. Aleaddin Keykubâd dönemi içerisinde gerçekleştirdiği önemli icraatlerinden birisi de, Bilecik'in fethinden sonra

³⁵⁴ Aksarayı, **a.g.e.**, s. 254. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 628.

³⁵⁵ Togan, **a.g.e.**, s. 329, 331.

³⁵⁶ İnalçık, **Osman I**, s. 446.

Karacahisar'ın idaresini oğlu Orhan Bey'e bırakırken, kardeşi Gündüz Alp'i sübaşı olarak Eskişehir'e atamış olmasıdır. Osman Bey'in bu icraâtı konumuz bağlamında, Osmanlı devletinin idari teşkilatlanmasının temellerinin yine, Eskişehir'de atılmış olduğu göstermesi açısından önem taşımaktadır³⁵⁷.

Sultan III. Alâeddin Keykubâd'ın azledilmesinin ardından eski sultan II. Gıyâseddin Mesûd 1302 yılında Gazan Han tarafından yeniden Selçuklu tahtına çıkarılmıştır. Bununla birlikte, dönemin yerli kaynaklarında onun bu ikinci saltanat döneminde gerçekleşmiş olan siyasi hadiselerle dair çok fazla bir kaydın yer almadığı görülmektedir. Kaynaklarda sadece, sultanın Abışga Noyan ve Vezir Aleaddin ile birlikte, Develü Hisar'ı istila etmiş olan Cahı oğlu adlı birinin üzerine düzenlenen harekatta yer aldığı belirtilmiş ayrıca, Gazan Han'ın 1304 yılında ölmesinin ardından yerine geçen Muhammed Olcaytu Han'ın Anadolu'ya yollamış olduğu İrencin Noyanın Aksaray'da bir Türk beyi ile çatışması konu edilmiştir³⁵⁸.

Osmanlı vakayinâmelerinin bu dönemle ilişkili kayıtlarında ise, Osman Bey'in 1302 yılındaki Bapheus zaferinin ardından, 1303 yılında kendisine karşı ittifak kurmuş olan Adranos, Bidnos, Kestel ve Kite gibi tekvurları yenilgiye uğratarak ardından, Bursa'yı kuşatmış olduğu ve 1304 yılında da Sakarya yönünde fetihlere devam ederek, Leblebücü Hisarı, Lefke, Çadırılı, Mekece tekfurlarını itaat altına aldığı belirtilmiştir³⁵⁹.

Bu dönemde Eskişehir tarihiyle ilişkili olduğu görülen tek olay ise, Osman Bey'in 1304 yılında çıkmış olduğu Lefke seferi esnasında Germiyan beyliğinden gelmiş olan Çavdar Tatarlarının Karacahisar pazarına baskın düzenleyerek, yağmalamış olmalarıdır. Bu esnada Eskişehir'de bulunan ve atını nallatmakla meşgul olduğu belirtilen Orhan Bey ise, bu haberi duyar duymaz harekete geçmiş ve Oynaş Hisarı denilen yerde Çavdarlarla çatışmaya girerek, Çavdar beyinin oğlunu tutsak

³⁵⁷ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 31; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 113; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 13; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, s. 10; Hadidi, **a.g.e.**, s. 44. Bu taksimin 701/1301-2 yılında yapıldığını bildirmiş olan Hoca Sadeddin ayrıca İnönü'nün de Aykut Alp'e verildiğini belirtmiştir bkz. Hoca Sadeddin, **a.g.e.**, C. I, s. 37. Ayrıca bkz. İnalçık, **a.g.m.**, s. 445.

³⁵⁸ Aksarayı, **a.g.e.**, s. 294, 301; Münecimbaşı, **a.g.e.**, C. II, s. 140-141. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 634-636; Erdem, **a.g.t.**, s. 376-377.

³⁵⁹ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, 32-37; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 13-14; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, s. 14-15; Hadidi, **a.g.e.**, s. 46-48; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 113-123.

almıştır³⁶⁰. Yaşanan bu olay Osman Bey'in ertesi yıl Eskişehir'de kalarak, sefere oğlu Orhan Bey'i yollamasına neden olmuştur. Bununla birlikte vakayinâmelerde Orhan Bey'in babasından ayrı çıkmış olduğu bu ilk seferinin dönüşünde o esnada, babasının bulunduğu Yenişehir'e gitmiş olduğu belirtilmesi, Osman Bey'in her hangi bir tehdit beklemediğinden bir müddet sonra Eskişehir'den ayrıldığını göstermektedir³⁶¹.

Vakayinâmelerde 1305 yılından itibaren artık, Osman Bey'in herhangi bir faaliyetinden bahsedilmediği görülmekte ve bu durumun Osman Bey'in rahatsızlığından kaynaklandığı ve bu nedenle de onun artık, tüm askeri faaliyetlerin sorumluluğunu oğlu Orhan Bey'e bırakmış olduğu belirtilmektedir³⁶².

Yukarıda da bahsedildiği üzere; Develü Hisar'a düzenlenmiş olunan hareketin dışında, dönem kaynaklarında kendisinin yer aldığı başka herhangi bir hadiseden bahsedilmediği görülen Sultan II. Gıyâseddin Mesûd'un oldukça etkisiz geçen bu ikinci saltanat dönemi onun 1308 yahut 1310 yılında yaşamını yitirmesiyle birlikte son bulmuştur³⁶³.

D. İLHANLI HAKİMİYETİ DÖNEMİNDE ESKİŞEHİR KENTİNİN SİYASİ DURUMU (1308-1335)

Sultan II. Gıyâseddin Mesûd'un hangi yılda yaşama veda ettiği, kendisinden sonra Konya tahtına çıkmış bir başka şehzadenin bulunup bulunmadığı ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin ömrünün ne zaman nihayete erdiği gibi husulara dair tarihçiler arasında fikir ayrılıklarının bulunduğu görüldüğünden, İlhanlıların Anadolu'daki hakimiyet dönemlerinin hukuken hangi yılda başlamış olduğunu kesin olarak beyan etmek güçtür. Genel kanaât, Niğdeli Kadı Ahmed'in II. Mesûd'un 1308 yılında hayatını kaybettiğine dair kaydı referans alınarak, Anadolu Selçuklu devletinin bu yılda nihayete erdiği yönündedir³⁶⁴. Buna karşın bazı tarihçiler, Osman Turan tarafından

³⁶⁰ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 37-38; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 123-125.

³⁶¹ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 38-41; Hadidi, **a.g.e.**, s. 49-52; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 125-129.

³⁶² Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 41-44; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 15; **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman**, s. 15; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 137.

³⁶³ Niğdeli Kadı Ahmed, **a.g.e.**, C. II, s. 371-372. Konya takviminde Sultan II. Mesûd'un 1310 yılında Cami'u'd-Düvel'de ise H. 704/M. 1304-5 yılında yaşamını yitirdiği belirtilmektedir bkz. **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, Yayınlayan: Osman Turan, 2. Bs., TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 79; Münecimbaşı, **a.g.e.**, C. II, s. 140-141.

³⁶⁴ Niğdeli Kadı Ahmed, gös. yer. Ayrıca bkz. Hamdullah Müstevfi, **a.g.e.**, s. 121.

neşredilen Konya Müzesi'ndeki bir takvimde; Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in oğlu olduğu anlaşılan Aleaddin Kılıç Arslan adında bir şehzadenin H. 710/M. 1310-11 yılında Selçuklu tahtına çıkmış olduğunu belirten kayıttan hareket ederek, ismi geçen bu sultanın Timurtaş'ın Selçuklu hanedanının katletmesine dek, Selçuklu tahtında kalmış olduğunu ve dolayısıyla, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ömrünün ancak, bu yılda sona erdiği düşüncesini ileri sürmüşlerdir³⁶⁵. Yine, Makrizi'nin Kutalmış oğlunun devletinin H. 718/M. 1318-19 yılında son bulduğunu ve son sultanın II. Gıyaseddin Mesûd olduğunu belirten çelişkili kaydı da, bu tarihçiler tarafından referans alınmıştır³⁶⁶. Benzer şekilde, Yazıcızade Ali'nin Selçuknamesi'nde de İlhanlıların Anadolu genel valisi olan Timurtaş'ın, Konya ve Akşehir'de Selçuklu hanedanına mensup erkek çocukları boğdurmak suretiyle öldürttüğü ancak, bunlardan bazılarının kaçmayı başararak, Türkmen beyliklerine sığındıkları belirtilmiştir³⁶⁷. Diğer taraftan Yazıcızade Ali bu kaydının daha öncesinde, Sultan II. Gıyâseddin Mesûd'un 708/1304-5 yılında öldüğünü ve onun ölümüyle birlikte Anadolu Selçuklu Devleti'nin son bulduğunu belirterek, Anadolu'nun bundan sonraki süreçte Moğol emirlerinin ve vezirlerinin elinde kaldığını ifade etmiştir³⁶⁸.

Faruk Sümer ise Konya Müzesi'nde bulunan bu takvimdeki kayıtla ilgili olarak; II. Gıyâseddin Mesûd'un ölümünün ardından tahta çıkarılan V. Kılıç Arslan b. III. Keyhüsrev'in ne Moğollar, ne Selçuklu hanedanı, ne de halk tarafından tanınmadığını dolayısıyla, son Anadolu Selçuklu sultanı olarak II. Gıyâseddin Mesûd'un kabul edildiğini ifade ederek ayrıca, son Selçuklu sikkelerinin de yine, II. Gıyâseddin Mesûd'a ait olduğunu belirtmiştir. Sümer, Makrizi'nin Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılış tarihi olarak vermiş olduğu 1318 yılının da sadece, Timurtaş'ın bu yılda Selçuklu şehzadelerini ortadan kaldırmasıyla ilgili olabileceği şeklinde açıklamıştır³⁶⁹.

³⁶⁵ **Tarihi Takvimler**, gös yer. Turan'da bu yönde bir düşünceye sahip olup son Selçuklu sultanının II. G. Mesûd olmayıp, Konya takviminde geçen V. Kılıç Arslan olduğunu ifade etmiştir bkz. Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 644-645.

³⁶⁶ Makrizî, **a.g.e.**, s. 8.

³⁶⁷ Yazıcızade Ali, **a.g.e.**, v. 444a. Ayrıca bkz. Spuler, **a.g.e.**, s. 137, not: 25.

³⁶⁸ Yazıcızade Ali, **a.g.e.**, s. 443b; Münecimbaşı, **a.g.e.**, s. 141.

³⁶⁹ Faruk Sümer "Anadolu Selçukluları (1075-1308)", **DİA**, C. 36, İstanbul 2009, s. 383, ss. (380-384). Ayrıca bkz. Togan, **a.g.e.**, s. 250-251; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 40-43; Spuler, **a.g.e.**, s. 137.

1308 yahut 1318, bu iki tarihten hangisi Anadolu Selçuklu Devleti'nin nihayete erip, Anadolu'daki İlhanlı hakimiyeti döneminin hukuki başlangıcı olarak kabul edilirse edilsin, İlhanlıların Anadolu'daki hakimiyet dönemlerinin zaten, fiilen 1277 yılından itibaren başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'nun Moğol tahakkümünden kurtarılması maksadıyla 1276 yılında Hatıroğulları İsyanı ile başlayıp, 1277 yılında Sultan Baybars'ın Anadolu'ya girmesi ve Karaman oğullarının aynı yıl içerisinde Konya'yı işgal ederek tahta Aleaddin Siyavuş'u çıkarmalarıyla devam etmiş olan bu hadiseler sonrasında İlhanlılar artık, Anadolu Selçuklu Devleti yönetimini doğrudan kendi kontrolleri altına almışlardır³⁷⁰.

Bu bağlamda daha yaygın kabul gören 1308 yılından başlayarak, 1335 yılına değin meydana gelmiş siyasi hadiseleri aktaracak olursak, bu sürecin Osman Bey'in hayatının son bulduğu 1324 yılına kadar olan kısmında, Olcaytu Han'ın 1312 yılında Memlükler üzerine bir sefer düzenlemiş olduğu ve bundan istifade eden Türkmenlerin de, hakimiyet sahalarını genişletmek maksadıyla yeniden faaliyete geçtikleri hatta, Karaman oğullarının bir kez daha, Konya'yı ele geçirdikleri görülmektedir³⁷¹. Bununla birlikte Olcaytu Han tarafından 1314 yılında Anadolu'ya gönderilen Emir Çoban, Karamanoğulları haricindeki diğer bütün Türkmen beyliklerini itaat altına almış ve Konya'yı da ele geçirmesinin ardından 1315 yılında Anadolu'dan ayrılarak, Tebriz'e dönmüştür. Emir Çoban'ın Tebriz'e dönmesinden yaklaşık bir yıl sonra Olcaytu Muhammed Han'ın yaşamını yitirmesi üzerine yerine oğlu Ebu Said Bahadır Han 1316 yılında İlhanlı tahtının yeni sahibi olmuş ve onun saltanatının başlamasıyla birlikte Emir Çoban da, İlhanlı devleti yönetimindeki en kudretli kişi haline gelerek, 1317 yılında oğlu Timurtaş'ı İlhanlıların Anadolu genel valisi olarak tayin etmiştir³⁷².

Anadolu'ya gelmiş olduğu ilk bir kaç yıl içerisinde kendisine muhalif diğer Moğol komutanlarını bertaraf etmekle meşgul olan Timurtaş, bu arada biraz evvel bahsolunduğu üzere, 1318 yılında Selçuklu hanedanını dağıtmış ve daha sonra Türkmen beylikleri üzerine harekete geçerek, bu beyliklerin bir kısım topraklarını zaptetmiştir. Sergilemiş olduğu katı yönetimle Anadolu'yu itaati altına almış olan Timurtaş, sonrasında hükümdarlık hislerine kapılarak 1322 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Diğer taraftan onun İlhanlı yönetimine karşı açıkça, bir başkaldırı niteliğinde olan bu hareketi, babası Emir Çoban'ın girişimleri neticesinde Ebu Said Han tarafından

³⁷⁰ Turan, **a.g.e.**, s. 642 vd.

³⁷¹ Aksarayı, **a.g.e.**, s. 251. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 638-639.

³⁷² Aksarayı, **a.g.e.**, s. 310-311. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 639-642; Cahen, **a.g.e.**, s. 307.

affedilince, Timurtaş'ta bu sayede yeniden Anadolu'ya dönerek, görevine kaldığı yerden devam etmiştir. Bununla birlikte onun Anadolu üzerindeki tahakkümü ancak, 1327 yılına kadar devam etmiş ve bu yıl içinde babası Emir Çoban ile Ebu Said Bahadır Han'ın aralarının açıldığına dair gelen haberler üzerine endişeye düşen Timurtaş Anadolu'dan ayrılarak, Memlûklere sığınmıştır. Başlangıçta, Mısır'da büyük bir ilgi ve hürmet ile karşılanmış olunan Timurtaş sonrasında, Memlûklerle iyi ilişkiler içinde bulunan Karaman oğullarının, kendisi aleyhindeki propagandaları neticesinde 1328 yılında idam edilmiştir³⁷³.

Sultan II. G. Mesûd'un ölümünden, Timurtaş'ın 1327 yılında Anadolu'yu terk etmesine kadar geçen bu süre zarfında, biraz evvel aktarılan hadiselerle ilgili olarak Osmanlı vakayinâmelerinde herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır³⁷⁴. Buna karşın Z. Velidi Togan, Emir Çoban'ın 1314 yılında Türkmenleri itaat altına almak için Anadolu'ya geldiği sırada, itâatlerini sunmak için onun yanına giden Türkmen beyleri arasında Osmanlıları temsilen bir kişinin de bulunduğunu ifade etmiş ve bu kişinin Osmanlıların bu esnada tâbi olduklarını belirttiği Germiyan Beyi ile birlikte Emir Çoban'ın huzuruna gitmiş olduğu iddiasında bulunmuştur³⁷⁵. Uzunçarşılı ise Togan'ın aksine, Osman Gazi yahut onu temsil eden herhangi birisinin Emir Çoban'ın huzurunda bulunmadığını söyleyerek, bu durumu Osmanlı beyliğinin henüz bir hükümet şeklinde kalkınmaya başlamadığı şeklinde yorumlamıştır.

Yine, Spuler'in Timurtaş'ın 1318 yılında Selçuklu hanedanını dağıtması hadisesiyle ilgili yapmış olduğu dikkat çekici değerlendirmede, 1318 yılındaki bu hadisenin ardından İlhanlıların Zonguldak'tan başlayarak, Bolu, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Beyşehir ve Larende üzerinden, Mersin'e kadar uzanan toprakları doğrudan kendi yönetimleri altına aldıkları belirtilmiştir³⁷⁶. Benzer şekilde Togan'da, Osmanlıların Ebu Said Bahadır Han'ın yaşamını yitirdiği 1335 yılına dek, İlhanlı devletine doğrudan vasıtasız bir şekilde bağlı olduğunu ifade etmiştir³⁷⁷.

Osmanlı fetihlerinin kuzeybatı istikâmetinde devam etmiş olması, bir anlamda siyasi ilgi odağının da bu yönde yer değiştirmesine neden olmuş ve dönem

³⁷³ Turan, **a.g.e.**, s. 645-650.

³⁷⁴ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 38-49; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 15; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 125-129. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 650-651; İnalçık, **Orhan**, s. 376.

³⁷⁵ Togan, **a.g.e.**, s. 338. Krş. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 111, not. 3.

³⁷⁶ Spuler, **a.g.e.**, s. 137, not: 25.

³⁷⁷ Togan, **a.g.e.**, s. 324, 338.

hakkında bilgi vermiş olan kaynaklarda Eskişehir kentinden giderek daha az bahsedilir olmuştur. Bu dönemde Osmanlı vakayinâmelerinde Eskişehir kentiyle ilgili olabilecek tek kayıta, 1324 yılında vefat eden Osman Bey'in mirasıyla ilgili olduğu görülmekte ve onun Sultanöni'nde bir kaç öğrek yundları (at sürüsü) ile bir nice çift eğer depingisinin bulunduğu belirtilmektedir³⁷⁸.

Timurtaş'ın ölümünün ardından İlhanlıların Anadolu üzerindeki kontrollerini yeniden tesis edememeleri, bu tarihten itibaren Anadolu'daki siyasi tablonun Türkmenler lehine değişmesine yol açmıştır. el-Ömerî'nin Sivrihisarlı Şeyh Haydar Üryan isimli birisinden aktarmış olduğu bilgiye göre, Anadolu'da doğrudan Türklerin idaresinde bulunduğu belirtilen yerlerden birisi de Orhan Bey'in memleketidir³⁷⁹. Bununla birlikte 14. asrın ikinci yarısına ait olduğu anlaşılan ve İlhanlıların vergi gelirlerinin kaydedilmiş olduğu Risale-i Felekiyye isimli defterde, Uclarda bulunan Türkmen beyliklerinin İlhanlılara vergi vermeye devam etmiş oldukları görülmekte ve Orhan Bey'in ismi de İlhanlılara vergi ödeyen bu Türkmen beylikleri arasında yer almaktadır³⁸⁰. Bu durumla ilgili olarak, Togan Osmanlıların 1335 yılından itibaren özerk bir yapıya kavuşmuş olsalar da, 1350 yılına dek İlhanlıların Anadolu'daki ardıllarına vergi vermeye devam etmiş olduklarını belirtmiştir³⁸¹. Aynı şekilde

³⁷⁸ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 51; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 16; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 147-149. İncalcık, Osman Bey'in yaşamını yitirdiği 1324 yılında beyliğin sınırlarının Eskişehir-Bursa arasındaki toprakları içerdiğini ve yine, Bithyinia'nın iki önemli merkezi sayılan İznik ve Bursa'nında abluka altında tutulduğunu ifade etmiştir bkz. İncalcık, **Osman Beg**, s. 111.

³⁷⁹ el-Ömerî, **a.g.e.**, C. 3, s. 313.

³⁸⁰ Defterde Hoca Necmeddin Hoyi sorumluluğundaki Anadolu'nun 3 milyon dinar yani, 300 tümen mukataa geliri olduğu bildirilmiş ayrıca, listede vergi veren şehirlerin isimlerinin ardından al-Ucat başlığı altında Karaman, Hamidoğulları, Germiyanogulları, Denizli, Umurbey, Gerede, Bolu, Kastamonu, Eğridir, Sinop beylerinin yanısıra Orhan ismi de belirtilmiştir bkz. **Risale-i Felekiyye**, s. 247. Ayrıca bkz. Baykara, **a.g.e.**, s. 74-76. Spuler doğrudan doğruya idare edilen eyalelerin aksine, tabi devletlerin İlhanlılara ödedikleri vergileri kendi adamları vasıtasıyla tahsil etmiş olduklarını bildirir bkz. Spuler, **a.g.e.**, s. 352.

³⁸¹ Togan, **a.g.e.**, s. 324, 338. Timurtaş'ın Mısır'a sığınmasının ardından İlhanlıların Anadolu genel valiliği görevi Ebu Said Han tarafından Celayirli Büyük Şeyh Hasan'a verilmiş ancak, o Anadolu'ya gelmeyerek bu vazifeyi icra etmesi için Emir Eretna'yı yerine vekili olarak tayin etmiştir. Ebu Said Han'ın 1335 yılındaki vefatından sonra çıkmış olan iktidar mücadelelerine de dahil olan Büyük Şeyh Hasan'ın, Küçük Şeyh Hasan yahut Çobanlı Şeyh Hasan isimleriyle bilinen Timurtaş'ın oğlu ile girmiş olduğu mücadeleyi kaybetmesinin ardından, Küçük Şeyh Hasan'ın baskı ve tehditleri karşısında bir süreliğine Memlük sultanının hakimiyetini kabul etmiş olan Emir Eretna 1343 yılında, Karanbük

Uzunçarşılı'da, Risale-i Felekiyye'deki kayıtların hem Osman Bey'in, hem de oğlu Orhan Bey'in İlhanlı hakimiyetini tanımaya devam etmiş olduklarını ve Orhan Bey'in her sene İlhanlı hazinesine belirli bir miktar vergi vermiş olduğunu ifade etmiştir.³⁸² Bu durumda gerek Osman Bey'in, gerek Orhan Bey'in Emir Eretna'nın bağımsızlığını ilan etmiş olduğu 1343 yılına kadar Celayirli Büyük Şeyh Hasan'a, bu yıldan itibaren de Emir Eretna'ya vergi ödemiş oldukları söylenebilir.

Risale-i Felekiyye'de dikkat çeken bir diğer kayıt ise, günümüz Eskişehir ilinin bir ilçesi olan Sivrihisar'ın uclar listesine dahil edilmemiş olunmasıdır³⁸³. Bu durum Eskişehir'in güney doğusunda kalan Sivrihisar ve havalisinin henüz, İlhanlıların ardılı olan Eretna Devleti'nin hakimiyeti altında bulunduğunu göstermektedir. Nitekim, Ankara'nın 1354 yılında ve Sivrihisar'ın muhtemelen, bir iki yıl sonrasında Osmanlı hakimiyetine alınmış olması da bu fikri kuvvetlendirmektedir³⁸⁴. Dolayısıyla bu durumda günümüz Eskişehir ilinin tamamının Osmanlı hakimiyeti altına alınmasının, 1356 yılında gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.

Fetihlere bağlı olarak sınırların genişlemesi doğal olarak idari teşkilatlanmada da yeni düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmış ve Orhan Bey'de Akyazı, Bolu, Düzce, Mudurnu ve Kocaeli gibi yöreleri fethetmiş olan Akça Koca ve Konur Alp'in ölümlerinden sonra, buraların kontrolünü büyük oğlu Süleyman Paşa'ya verirken, küçük oğlu şehzade Murad'ı İnönü (Karacahisar) sancağına göndermiştir³⁸⁵.

mevkiinde Küçük Şeyh Hasan'ın ordusunu yenmesinin ardından bağımsızlığını ilan ederek kendi devletini kurmuş ve bu devlet 1381 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 42, not: 1; Kemal Göde, "Eretna oğulları", **DİA**, C. 11, İstanbul 1995, s. 295, ss. (295-296); Muzaffer Ürekli "Celâyirli", **DİA**, C. 7, İstanbul 1993, s. 264, ss. (264-265).

³⁸² Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 112-113, 114 not 2.

³⁸³ **Risale-i Felekiyye**, gös. yer.

³⁸⁴ Eretna oğullarının hakimiyetinde bulunan Ankara, Eretna beyliğinde yaşanan iç sorunların ardından Eretna beyi Gıyâseddin Mehmed'in 1354 yılında tahtı bırakıp Karaman oğullarına sığınması üzerine, Orhan Bey'in oğlu Süleymanpaşa tarafından bu yılda ele geçirilmiştir. 1356 yılında Osmanlı sınırları içerisine dahil edildiği anlaşılan Sivrihisar ise Orhan Bey'in hayatını kaybettiği 1362 yılında Karamanoğullarının eline geçmiş ancak, 1363 yılında Sultan I. Murad tarafından tekrar Osmanlı sınırlarına dahil edilmiştir bkz. İnalçık, **Orhan**, s. 380; Göde, **a.g.m.**, s. 295; Halil İnalçık, "Murad I", **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, s. 156, ss. (156-164); İbrahim Sezgin, "Sivrihisar", **DİA**, C. 37, 2009, s. 289, ss. (289-291); Feridun Emecen, "Süleyman Paşa", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 95, ss. (94-96).

³⁸⁵ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 53; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 16; **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman**, s. 16. Neşri ise Konur Alp'in ölümünün ardından Orhan Bey'in Konur Alp'in kontrolündeki yerlerin idaresini küçük

Yine Osmanlı vekayinâmelerinde belirtildiği üzere, İznik'in 731/1331 yılında fethinin ardından yapılan yeni bir değişiklikle Karacahisar (Eskişehir) Sancağı'nda bulunan Şehzade Murad, Orhan Bey tarafından *Bey Sancağı* olarak isimlendirilen Bursa'ya gönderilirken, Eskişehir'in idaresi de bu tarihten itibaren, amcasının oğlu Gündüz'e bırakılmıştır³⁸⁶.

1. Eskişehir Kentinin Osman Bey'in Karacahisar'ı Fethi Öncesi ile Orhan Bey'in Fiilî Hakimiyeti Döneminde, Germiyan Oğullarının İdaresinde Bulunduğuna Yönelik İddiaların Değerlendirilmesi

Bu başlık altında üzerinde durulacak iddiâlardan birisi de, bu idari değişiklikten sonraki süreçle alakalı olup, Gündüz Bey'in idaresindeki Eskişehir kentinin bir süre sonra Osmanlı hakimiyetinden çıkarak, Germiyan oğullarının eline geçtiğinin ileri sürülmüş olunmasıdır. Hatta, daha en başından itibaren Osman Bey'in Karacahisar'ı Germiyanlılardan fethetmiş olduğu ve yine bununla bağlantılı olarak, Osman Bey'in çatışmış olduğu Eskişehir beyinin de aslında, Germiyan oğullarına mensup olduğu şeklinde iddialarda bulunmaktadır³⁸⁷.

oğlu Murad'a verdiği belirtmiştir Krş. Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 151. Ayrıca bkz. Feridun Emecen, "Akça Koca", **DİA**, C. 2, İstanbul 1989, s. 224, ss (224).

³⁸⁶ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 60; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 163; **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman**, s. 17. Oruç Beğ tarihinde Gündüz Alp'e Kocaeli'nin verildiği kaydedilmiştir Krş. Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 18. İnalçık bu taksimatın 738/1337 yılında İzmit'in fethinden sonra yapıldığını belirterek, Orhan Bey'in İzmit'in idaresini büyük oğlu Süleyman Paşa'ya bırakırken, küçük oğlu Murad'ı Bursa'ya gönderdiğini ve Karacahisar'ın kontrolünü de amcasının oğlu Gündüz Alp'e vermiş olduğunu ifade etmiştir bkz. İnalçık, **Orhan**, 377. Krş. İnalçık, **Murad I**, s. 156. Ayrıca bkz. Ahmet Güneş, "İznik", **DİA**, C. 23, İstanbul 2001, s. 545, ss. (545-547); İdris Bostan, "İzmit", **DİA**, C. 23, İstanbul 2001, s. 536, ss. (536-541).

³⁸⁷Lindner, Karacahisar'ın zaten 13. yüzyıl başlarından beri Müslümanlarından elinde olduğunu ve bu nedenle Osmanlı tarihlerinde anlatılan Ertuğrul Bey'in Karacahisar'ı kuşatması olayının tamamen Ertuğrul Gazi'nin ilerlemesi üzerine geliştirilmiş, uyarlanmış bir kurgu olduğunu belirterek, Ertuğrul Bey'in Karacahisar'ı kuşatması olayının doğru olması ihtimalinde dahi buranın Müslüman Germiyanlılardan alınmış olması gerektiğini iddia etmiştir bkz. Lindner, **a.g.e.**, s. 22-23, 53. Uzunçarşılı'da Osman Bey'in henüz Karacahisar'ı fethinden evvel Eskişehir'in Germiyan oğullarına tabi bir Uc beyi tarafından idare edildiğini ihtimal dahilinde belirtmiştir bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 105. Kramers'de Eskişehir ve havalisinin tam olarak ne zaman Osmanlı hakimiyetine geçtiği hususunda Osmanlı kaynakları arasında ihtilaf bulunduğunu belirterek, Sultan Öyüğü bölgesinin Selçuklulardan sonra Germiyan oğullarına intikal etmiş olduğuna dair işaretlerin bulunduğunu beyan etmiştir bkz. Kramers, **a.g.m.**, s. 35. Ayrıca bkz. Kafadar, **a.g.e.**, s. 160-161; Albek, **a.g.e.**, s. 123.

İrdelemeye ikinci iddiadan başlayacak olursak; Osmanlı vakayinâmelerinde Ertuğrul Bey ve aşiretinin Söğüt'e yerleşmeleriyle birlikte, Germiyan oğullarının bu zamana kadar Karacahisar ve Bilecik taraflarına yapmış oldukları yağma akınlarının sona erdiğini ve bu sayede, bölgedeki Rumların güvene kavuştuklarını belirten kayıtlar bulunmaktadır³⁸⁸. Bu kayıtlar dikkate alındığında, Germiyan oğullarının Ertuğrul Bey ve aşiretinden daha önce batıya göç etmiş oldukları ve Eskişehir havalisinin de Kayıların Söğüt'e yerleşmelerinden önce Karacahisar hatta, Bilecik'e kadar yağma akınlarında bulunan Germiyan oğullarının nüfuz sahası içinde bulunduğu söylenebilir. Hatta bu kayıtlar, Lindner'in iddia etmiş olduğu gibi Germiyan oğullarının bir süre sonra Eskişehir havalisini Rumlardan fethetmiş oldukları ve Osman Bey'in 1288 yılındaki Karacahisar fethinin muhatabanın aslında, Germiyan oğulları olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Yine, vakayinâmelerde Osman Bey'in 1286 yılında bölge Rumlarıyla yapmış olduğu savaşta kardeşi Sarı Yatu'yı yitirmesinin ardından bu haberi alan Selçuklu sultanının yaşanan bu olumsuz hadiseden dolayı, Germiyan oğullarına sitem ettiğini gösteren kayıtların yer alması, hem Germiyan oğullarının bölgede üstlenmiş oldukları yahut kendilerinden beklenen büyük kardeş olma rolünün gereğini yerine getirmedikleri izlenimini uyandırmakta, hem de yine, Kayılardan çok daha önce bölgeye göç etmiş oldukları ihtimalini ortaya koymaktadır³⁸⁹.

Bununla birlikte, Germiyan oğullarının henüz, 1240 yılındaki Baba İsyanı esnasında Malatya civarında buldukları ve isyan esnasında Babailere karşı Selçuklu yönetiminin yanında yer aldıkları bilindiğinden ve yine, her ne kadar kesin bir tarih belirtmek mümkün olmasa da Ertuğrul Bey'in Sultan I. Aleaddin ile birlikte 1231 yılında Karacahisar'ı kuşattığı yönündeki kayıtlar referans alındığında, bu durumda Kayıların Germiyan oğullarından çok daha önce, batıya göç ettikleri sonucuyla

³⁸⁸ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 8; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 65.

³⁸⁹ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 15; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 85-87; Hadidi, **a.g.e.**, s. 36-38; **Ruhi Tarihi**, s. 381. Osmanlılar ve Germiyan oğulları arasındaki husumetin nedenleriyle ilgili olarak Kafadar, Kütahya bölgesi henüz Germiyanlılar tarafından fethedilmeden önce yani, henüz darü'l harb iken, bu esnada Söğüt'te bulunan Ertuğrul Gazi'nin askeri açıdan daha büyük bir güce sahip olan Germiyan oğullarının Kütahya'ya gelişiyle birlikte hareket özgürlüğünün kısıtlandığını düşünerek buna içerlemiş olabileceğini ifade eder Kafadar, **a.g.e.**, 211. Kafadar ayrıca, 1240 yılındaki Babai İsyanı'yla ilişkili olduğu düşünülen başta Şeyh Edebalı olmak üzere pek çok dervişin ilk Osmanlı yöneticileriyle olan yakın ilişkilerinin de Osmanlı-Germiyan düşmanlığı üzerinde etkili olduğunu hatta, Osman Bey'in Babailerin bölgedeki lideri Şeyh Edebalı'nın kızı ile olan evliliğinin de bu yakınlığı daha çok pekiştirerek Babai düşmanı olan Germiyan oğullarına karşı bir ittifak halini aldığı altını çizmiştir **A.g.e.**, s. 218.

karşılaşırlar. Zira, Germiyan oğullarının 13. asrın ikinci yarısına doğru yahut bu asrın ikinci yarısının başlarında Malatya civarından Anadolu'nun batısına göç ettikleri düşünülmektedir³⁹⁰. Bu durumda Lindner'in Germiyan oğullarının Kayılardan çok daha önce batıya göç ederek, Kütahya ve Eskişehir kentlerine sahip oldukları ve hem Ertuğrul Bey'in Karacahisar'ı kuşatma hadisesinin, hem de Osman Bey'in Karacahisar'ı fethi olayının muhatabının Germiyanlılar olduğu yönündeki iddiaları da geçerliliğini yitirmektedir.

Diğer taraftan Germiyan oğullarının Kütahya'ya yerleşmiş oldukları 13. asrın ikinci yarısından, Osman Bey'in Karacaşehir'i fethetmiş olduğu 1288 yılına kadar olan süre içerisinde Karacahisar'ı fethetmiş oldukları varsayılırsa, o zaman Lindner'in Osman Bey'in Karacahisar'ı Germiyan oğullarından fethetmiş olduğu yönündeki iddiası hala geçerliliğini korumaktadır. Bu nedenle Germiyan oğullarının 13. asrın ikinci yarısından, 1288 yılına kadar olan süreçte bölge de ne tür siyasi faaliyetlerde bulduklarının bilinmesi mevzu itibariyle önem taşır. Her şeyden önce Caca oğlu Nureddin'in 1261 yılına kadar Selçuklu sultanının naibi olarak Eskişehir'de bulunmuş olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa en azından, Germiyan oğullarının Babai İsyanı sonrasında batıya göçmelerinden, bu yıla kadar olan sürede kenti ele geçirmiş olmaları gibi bir ihtimal ortadan kalkmış olur³⁹¹. 1264 yılına gelindiğinde ise Germiyan beyi Kerimüddin Alishir'in bu yılda II. İzzeddin Keykâvus taraftarı olduğu gerekçesiyle Pervane Muinüddin'in şikayeti üzerine Moğollar tarafından yakalanarak idam edildiği görülmektedir. Bu aynı zamanda, Germiyan oğullarının Babai İsyanı sonrasında batıya göç etmiş olmalarının ardından Selçuklu kroniklerinde kendilerinden bahsedilen ilk kayıttır³⁹². Bununla birlikte, sonraki yıllarda mevcut yönetimle ilişkilerini düzeltmiş oldukları anlaşılan Germiyan oğullarının 1279 yılında Cimri İsyanı'nın bastırılması esnasında Selçuklu ordusuna yardım etmiş oldukları görülmektedir. Ertuğrul Bey'in ise daha önce de bahsedildiği üzere bu esnada halen Söğüt'te bulunduğu ve isyanın bastırılmasının ardından bölgeye gelen Sultan III.

³⁹⁰ Mustafa Çetin Varlık, "Germiyan oğulları", **DİA**, C. 14, İstanbul 1996, s. 33, ss. (33-35); Ocak, **Babaîler**, s. 130; Zeki Velidi Togan Neşri'nin Ertuğrul ve aşiretinin Söğüt'e göç etme süreçleriyle ilgili aktarmış olduğu rivâyetlerin tarihi gerçeklere uygun düştüğünü ifade etmiştir bkz. Togan, **a.g.e.**, 322. Ayrıca bkz. Başar, **a.g.m.**, s. 315; İnalçık, **Osman I**, s. 443-444; Mükrimin Halil Yınanç, "Ertuğrul Gâzi", **MEBİA**, 4. Cilt, İstanbul 1977, s. 328, ss. (328-337).

³⁹¹ Aksarayı, **a.g.e.**, s. 56.

³⁹² Varlık, **a.g.m.**, s. 33; Turan, **a.g.e.**, s. 520.

Gıyâseddin Keyhüsrev'le görüşmüş olduğu bilinmektedir³⁹³. Germiyan oğullarının bu yardımları sonrasında Selçuklu sultanı tarafından kendilerine Karacahisar'ı fethetme izni verilmiş olduğu şeklinde bir ihtimal akla gelebilir. Diğer taraftan 1288 yılına kadar olan bu dokuz yıllık sürede de Germiyan oğullarının, Selçuklu yönetimiyle ilişkilerinin olumlu bir havada seyretmediği ve 1286 ile 1291 yılları arasında Selçuklu ordularıyla bir dizi çatışmalar yaşadıkları görülmektedir³⁹⁴.

Buraya kadar çizilen siyasi tabloyu yorumlayacak olursak, Germiyan oğullarının batıya göç ettikleri 13. asrın ikinci yarısından, 1288 yılına kadar olan sürede Karacahisar'ı fethetmiş olduklarını düşündürmeye yetecek derecede, somut delillerin bulunmadığı farkedilmektedir. Ayrıca, Sultan Öyüğü bölgesinin 1292 yılına dek Selçuklu yönetimine sadık bir Uc beyliği olan ve yine, Söğüt'te bulunan Ertuğrul Bey ve aşiretinin de himayesinde bulunduğu dair işaretler görülen Çoban oğullarının nüfuz sahası içerisinde yer alması yahut onların tasarruflarında bulunmuş olması da ihtimal dahilindedir.

İrdelemeye Osmanlı vakayinâmelerindeki kayıtlar üzerinden devam edecek olursak; Osman Bey'in Karacahisar'ı fethinin ardından gerçekleştirmiş olduğu icraatler konumuzla ilişkili önemli ip uçları sunmaktadır. Şöyle ki; Osman Bey'in fethin ardından, Karacahisar'da boş kalan evleri Germiyan vilayetinden ve diğer vilayetlerden gelenlere dağıtmış olması hem civardaki Rumların, hem de Germiyan ilinden gelenlerin alışveriş yapması için Eskişehir'in hamam yöresinde bir pazar kurdurması, şehirdeki bir çok kilisenin mescid haline getirilmesi ve belki de en dikkat çekici olanı Karacahisar halkının fetihten bir süre sonra bir Cuma camiine ve kadıya olan ihtiyaç duyarak bunu Tursun Fakîh'e bildirmeleri, kentin Rumlardan alındığını ve Osman Bey'in fetihten sonraki faaliyetlerinin Karacaşehir'i Müslüman bir Türk şehri olarak şenlendirme gayesi taşıdığı izlenimini vermektedir. Aksi düşünüldüğünde yani, kentin Müslüman Germiyan oğullarından alındığı varsayıldığında, neden tüm bunlara ihtiyaç duyulsun şeklinde bir soru zihni meşgul eder³⁹⁵. Sonuç olarak, Osman Bey'in fethine kadar olan süreçte Karacahisar'ın Rumların elinde bulunduğu ve Osman Bey'in bu fethinin muhatabanın Rumlar olduğu düşüncesi daha ağır basmaktadır.

³⁹³ Turan, **a.g.e.**, s. 568-569; Varlık, gös. yer; Yazıcızâde Ali, **a.g.e.**, v. 411a.

³⁹⁴ **Anonim Selçuknâme**, s. 47-50. Ayrıca bkz. Varlık, **a.g.m.**, 33; Turan, **a.g.e.**, s. 589-590, 595.

³⁹⁵ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 28-29; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 87-89.

Eskişehir'in Orhan Bey döneminde daha doğrusu, kentin idaresini amcasının oğlu Gündüz'e teslim etmiş olduğu 1330'lu yıllardan sonra Germiyan oğullarının hakimiyetine geçmiş olduğu yönündeki birinci iddiaya gelecek olursak; öncelikle belirtmek gerekir ki, fetihlerin Osman Bey döneminden itibaren kuzeybatı istikâmetinde devam etmiş olması nedeniyle, Orhan Bey'in Eskişehir'i Gündüz Bey'e teslim etmesinden, H. 763/M. 1362 yılına dek sürede, kentin siyasi tarihine dair Osmanlı vakayinâmelerinde herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Kentin Germiyan oğullarının eline geçtiğini düşündürmeye sevk eden hadise ise, Sultan I. Murad'ın H. 762/M. 1360-1361 yılında Ankara üzerine düzenlemiş olduğu seferin ardından Sultan Öyüğü bölgesine gelerek, burada bir takım askeri faaliyetlerde bulunmuş olmasıdır.

Buna göre Sultan I. Murad tahta çıkmasının ardından düzenlemiş bu seferde önce, ahilerin eline geçmiş olan Ankara'yı yeniden hakimiyeti altına almış ardından, Sultan Öyüğü bölgesine geçmiştir. Bununla ilgili olarak Ahmedî; Sultan Murad'ın Ankara'yı almasının ardından Sultan yükü'ni darb ile tuttuğunu, Neşri I. Murad'ın Sultan Öyüğü'ne gelerek etrafı fethedip, müfsidleri itaat altına aldığını, Şükrullah ise Sultan Murad'ın Ankara'dan sonra Sultan Öyüğü'ne gelerek burayı ele geçirdiğini belirtmiştir³⁹⁶. Diğer taraftan Sultan I. Murad'ın Eskişehir'e gelmiş olmasının kentin Germiyan oğullarının eline geçmiş olmasıyla bir alâkasının bulunmadığı onun, bu esnada Sultan Öyüğü'nde bulunan ve kendisine muhalif olan kardeşlerini bertaraf etmek maksadıyla buraya geldiği belirtilmektedir³⁹⁷.

Eskişehir'in 1330'lu yıllardan 1361 yılına kadar geçen süre içerisinde Germiyan oğulları beyliğinin eline geçmiş olduğunu düşünmeye sevk eden bir diğer sebep ise, Şikari'nin bu yöndeki kayıtlarıdır. Buna göre Şikari, Sultan I. Murad'ın kızını Karaman oğlu Aleaddin Bey'e vermesinden sonra Germiyan beyinin, Osmanlılar ile Karaman oğulları arasındaki yakınlaşmadan endişe duymuş olduğunu ve bu nedenle de Osmanlı topraklarına saldırdırarak, Sultan Öyüğü bölgesini ele geçirdiğini bildirir³⁹⁸. Bununla birlikte tarihi gerçekliğini sorgulamayı bir kenara bırakacak olsak dahi, Şikari'nin bahsetmiş olduğu bu hadisenin kronolojik açıdan 14. yüzyılın son çeyreğine tekâbül ettiği görüldüğünden, üzerinde durduğumuz mevzuyla her hangi bir alâkasının bulunmadığı söylenebilir.

³⁹⁶ Ahmedî, **a.g.e.**, v. 66b; Şükrullah, **a.g.e.**, s. 31; Neşri, **a.g.e.**, C. I, s. 193.

³⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Murad I", **MEBİA**, 8. Cilt, İstanbul 1971, s. 588, ss. (587-598).

s. 588; İnalçık, **Murad I**, s. 156. Ayrıca bkz. Albek, **a.g.e.**, s. 127-128; Kramers, **a.g.m.**, s. 35; Doğru, **a.g.e.**, s. 74.

³⁹⁸ Şikârî, **a.g.e.**, s. 140-141.

II. BÖLÜM

ESKİŞEHİR KENTİNİN ANADOLU SELÇUKLULARI VE İLHANLI HAKİMİYETİ DÖNEMLERİNDEKİ ETNİK, DEMOGRAFİK, DİNSEL, SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI

A. Etnik ve Demografik Yapı

Geniş ovalara, bol su kaynaklarına ve verimli topraklara sahip olan Eskişehir kenti Selçuklu hakimiyetine girmesinin ardından, zaman içerisinde geçimlerini hayvancılıkla sağlayan Türkmen topluluklarını da kendisine çekmeye başlamıştır. Bilhâssa, 12. asırda Türkmenler tarafından yoğun bir şekilde iskân olduğu görülen kentin 11. asrın üçüncü çeyreğinden, 14. asrın başlarına kadar sürmüş olan bu Türkleşme sürecinde, etnik ve demografik yönlerden ne derece bir değişim geçirdiğini tespit edebilmemizde kullanılabilecek günümüze ulaşmış her hangi bir somut delil bulunmamaktadır. Bununla birlikte üzerinde durduğumuz bu mevzunun, Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi ve askeri gücü ile de doğrudan ilişkili olması nedeniyle en azından, bu süreçte yaşanan siyasi gelişmeler referans alınarak bu konu hakkında bir değerlendirmede bulunulabilir³⁹⁹.

Kutalmış oğullarının Eskişehir'i fethiyle mevzuya başlayacak olursak, Bizanslı tarihçi Kinnamos bununla ilgili olarak; Türklerin kenti temellerine kadar yaktığını ve kentin Türklerin idaresine girmesinin ardından yerli halktan hiç kimsenin kentte kalmadığını açıkça ifade etmiştir⁴⁰⁰. Aynı şekilde, Bizans kaynaklarında 1175 yılına kadar olan siyasi gelişmelerle ilgili kayıtlarda da, Eskişehir'de yerli Rum halkın yaşadığına dair her hangi bir ize rastlanılmamaktadır. Bu durumda, yerli Rum halkın kentin Türklerin eline geçmesinden sonra bilhâssa, Bithynia olmak üzere halen Bizans egemenliğinde bulunan diğer bölgelere göç etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan fethin ardından Eskişehir'in bir anda Türklerle dolmuş olması gibi bir durumun da söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Zîra, Kutalmış oğullarının 1081 yılına kadar hiç ara vermeden batı yönünde askeri faaliyetlere devam etmiş olmaları, daha öncede

³⁹⁹ İlhan Şahin, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 59; Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi", **Bellekten**, C.XXIV, S. 93, 1960, s. 575, ss. (567-594); Ahmet Yaşar Ocak, "XIII.-XVI. Yüzyıllarda Anadolu Şehirlerinde Dini-Sosyal Hayat", **Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Dönemi Uygurlağı 1**, s. 250, 253, ss.(249-263).

⁴⁰⁰ Kinnamos, **a.g.e.**, s. 211.

bahsedildiği üzere Eskişehir'in bu ilk etapta, Türkler tarafından daha çok askeri amaçlar doğrultusunda kullanılmış olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, kente ilk yerleşen bu askeri zümrenin ardından, 1097 yılına kadar geçen kabaca yirmi yıllık süre zarfında, konar-göçer Türkmen gruplarında Eskişehir topraklarına yerleşmiş olmaları pek tabîi olmakla birlikte, dönem kaynaklarında fethinden, 1097 yılına kadar olan süreçte Eskişehir'deki Türkmen gruplarının yoğunluğu hakkında imâda bulunan her hangi bir kayıt görülmemektedir.

Türklerin Anadolu'yu yurt edinme süreçlerinde karşılaşmış oldukları büyük talihsizliklerden birisi olan 1097 yılındaki Dorylaion Savaşı'nın ardından, kentin yeniden Bizans hakimiyetine geçmesiyle birlikte tıpkı, batı bölgelerindeki diğer kentlerde olduğu gibi Eskişehir'de bulunan Türkmenlerde iç bölgelere doğru çekilmişlerdir⁴⁰¹. Bununla birlikte Anna Komnena'nın kayıtlarından en azından, 1116 yılına kadar Bizans hakimiyetinde bulunduğu anlaşılan Eskişehir'in, kesin bir tarih belirtmek mümkün değilse de, 1143 yılına kadar olan sürede bir kez daha, Selçuklu hakimiyetine girdiği görülmekte ve kentin bu kez, Türkler tarafından daha kalabalık bir oranda iskân edilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰².

Bilhâssa, 12. asır Bizanslı tarihçilerinin kayıtlarında Türkmenlerin nüfuzlarını Eskişehir'in batısındaki Melangeia'ya kadar arttırmış olduklarının belirtilmesi ve yine, Selçuklular ile Bizans arasında bu yüzyılda meydana gelmiş olan çatışmaların büyük oranda Eskişehir'deki Türkmenlerin faaliyetlerinden kaynaklanmış olması da, bu gelişmenin açık delilleri olarak gösterilebilir. Aynı şekilde, İmparator I. Manuel'in 1175 yılında Eskişehir'i işgalinin ardından, harabeye dönmüş olan Dorylaion kentini yeniden inşa ettirerek, içine bir garnizon yerleştirmiş olması da,

⁴⁰¹ Turan, **a.g.e.**, s. 55, 103-105; Nicolle, **a.g.e.**, C. 1, s. 47-48; Demirkent, **a.g.e.**, s. 32-33; Cahen, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁰² Birinci bölümde de bahsedildiği üzere, İmparator I. Aleksios'un 1116 yılındaki Konya'yı hedef alan seferinde Eskişehir yolunu kullanmış olması ve yine, Anna Komnena'nın Selçuklu ülkesinin sınırının Konya'da başladığını belirtmiş olması, 1097 yılında Selçuklu hakimiyetinden çıkan kentin en azından, bu yıla kadar Bizans hakimiyetinde kaldığının delili niteliğindedir. Bununla birlikte, İmparator I. Manuel Komnenos'un 1143 yılında Eskişehir'in batısındaki Melangeia bölgesine bir sefer düzenlemiş olması kentin 1116-1143 yılları arasında herhangi bir tarihte yeniden Selçuklu hakimiyetine alınmış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır bkz. Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 479, 484-489; İng. Trc., p. 471-480. Ayrıca bkz. Demirkent, **a.g.b.**, s. 57-58; Turan, **a.g.e.**, s. 156-158.

Eskişehir ile havalisindeki Türk nüfusun ne derece artmış olduğunun bir diğer göstergesi olarak yorumlanabilir⁴⁰³.

Bizansın 1175 yılındaki bu işgali aynı zamanda, Eskişehir'in yeniden Rumlar tarafından iskân olunmaya başlandığı anlamına da gelmektedir. Zira, gerek Osman Bey'in Karacahisar'ı fethinden sonra Rumlardan boşalan evleri komşu Türk vilayetlerinden gelenlere dağıtarak, kiliseleri mescide çevirtmiş olduğu yönünde vakayinâmelerde yer alan kayıtlar, gerek 16. asra ait olan arşiv belgelerinde Eskişehir ili sınırlarında bir çok, Hıristiyan mabedine ait yer ismine rastlanması da, bu durumu teyid eder niteliktedir.⁴⁰⁴.

Buna karşın, gerek İbn Nazif, gerek Osmanlı vakayinâmelerinde Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın 1225-1231 yılları arasında Eskişehir taraflarında İznik Rum ordusuyla savaşlar yapmış olduğu yönündeki kayıtlar dikkate alındığında, Bizansın 1175 yılından itibaren Eskişehir'de kontrolü altında bulundurmuş olduğu alanın sınırlarının giderek Türkler lehine değişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun oluşmasında elbette, Selçuklu tahtında Sultan I. Aleaaddin Keykubâd gibi güçlü ve enerjik bir hükümdarın bulunmuş olmasının da rolü büyüktür.

Sultan I. Aleaddin sonrasında yaşanan siyasi gelişmelerin de, Eskişehir kentinin demografik yapısı üzerinde etkilerinin bulunduğu görülmektedir. Selçuklu ordusu tarafından güçlkle bastırılabilen 1240 yılındaki Babai İsyanı sonrasında devletin isyana karışanlarla ilgili başlatmış olduğu takibâttan kurtulmak isteyen Türkmenlerin sığınmış oldukları Uc kentlerinden birisi de, Eskişehir olmuştur⁴⁰⁵. Bu bağlamda, Eskişehir havalisine önemli oranda bir Türkmen göçünün yaşandığı ve bu yeni gelenlerin kentteki Türk nüfusu arttırmalarının yanısıra, birazdan değineceğimiz üzere kentin sosyo-kültürel yapısı üzerinde de önemli derecede etkilerinin olduğu aşikârdır.

Bu yüzyılda Eskişehir'in etnik ve demografik yapısı üzerinde etkili olan dinamiklerden birisi de Moğol istilasıdır. Burada konumuz itibariyle sadece, Eskişehir

⁴⁰³ Khoniates, **a.g.e.**, 35, 121-122; Kinnamos, **a.g.e.**, s. 33-34, 140-142, 209. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 180, 200, 205-206; Demirkent, **a.g.b.**, s. 58.

⁴⁰⁴ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 8; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 7; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 65; **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 56-59; **166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 123, 132, 142-143.

⁴⁰⁵ İbn Nazif el-Hamevî, **a.g.e.**, s. 113, 156, 174. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 420-427; Doğru, **Salı Mescidi**, s. 13.

kentiyle olan ilişkisini değerlendireceğimiz bu hareketin, tüm Anadolu'nun demografik yapısını etkilemiş olduğu ve bu nedenle de Anadolu'nun Türkleşme sürecindeki ikinci evre olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Moğol baskısı nedeniyle Türkistan'dan, İran'dan ve Arran'dan yurtlarını terk ederek Anadolu'ya sığınmış olan Türkler ilk etapta, Anadolu'nun doğu ve orta bölgelerinde yoğunlaşmış ancak, Moğolların gerek 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında Anadolu Selçuklu devletini kendilerine tâbi kılmaları ve bilhâssa, bu yüzyılın ikici yarısından itibaren Anadolu'ya yerleşmeleri üzerine Türkler bu kez, Anadolu'nun batı, kuzey ve güneyinde bulunan uç kesimlerine yönelmişler ve Eskişehir'de bu anlamda, Moğolların önünden göç eden Türklerin yerleştikleri kentlerden birisi haline gelmiştir⁴⁰⁶. 13. asırda Anadolu'yu ziyaret etmiş olan seyyah İbn Saîd'in, Sultan Öyüğü'nden Kütahya'ya kadar uzanan dağlarda 30 bin çadır Türkmen bulunduğunu belirtmesi de, Eskişehir ve havalisindeki Türk nüfusun yoğunluğunu göstermesi açısından manidardır⁴⁰⁷.

13. asrın ikinci yarısında, Anadolu'nun batı kesimlerine yönelik göçlerin yaşanmasına neden olan dinamiklerden birisi de, İlhan Erdem'in altını çizmiş olduğu üzere, Bizansın 1261 yılında Konstantinopolis'i yeniden Latinlerden geri almasının ardından Balkan politikasına ağırlık vererek, Anadolu'daki birliklerini buraya yönlendirmiş olmasıdır. Şüphesiz, bu durumun Türkmenlerin Anadolu'nun batısındaki Bizans topraklarına göç etmeleri sürecinde bir motivasyon kaynağı olduğu söylenebilir⁴⁰⁸.

Bu yüzyılda Anadolu'ya göç edenlerin büyük bir kısmının yerleşik yaşam kültürüne alışkın kimseler olması, aynı zamanda Eskişehir'in kentleşme süreci üzerinde de büyük rol oynamıştır. Yine, Caca oğlu Nureddin'in 1272 tarihli vakfiyesinde Eskişehir kent merkezinde 18 mescid, 3 han bulunduğunun belirtilmesi de, şehir merkezindeki Türkleşmenin ne derece yoğun olduğunu göstermesi açısından önemlidir⁴⁰⁹.

Osman Bey'in Karacahisar'ı fethinin ardından Eskişehir'in bayındır hale gelmesi için vermiş olduğu uğraşlarında doğal olarak, kentteki Türk nüfusun artması üzerinde bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca, Osman Bey'in Eskişehir kent

⁴⁰⁶ Sümer, **Türkmenler**, s. 609-610.

⁴⁰⁷ İbn Saîd, **a.g.e.**, (1958), s. 118; **A.g.e.**, (1970), s. 186.

⁴⁰⁸ Erdem, **a.g.t.**, s. 401.

⁴⁰⁹ Ahmet Temir, **a.g.e.**, s. 128.

merkezinde kurduğunu olduğu bölgesel mahiyetteki pazarla birlikte, kenti bir çekim merkezi haline getirmek istemiş olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

16. asırda yapılan tahrir kayıtlarında Eskişehir'de, Ak-Kilise Mezra, Akça Kilise Köyü, Ala Kilise Köyü, İki Kilise Köyü, Başaçık Kilise Köyü, Kilise Köyü, Manastır Köyü, Ermeni Köyü gibi Hristiyan mabedleriyle ilişkili yer isimlerine rastlanması dikkatleri celb eden bir diğer husustur. Bu isimlerin 16. yüzyıla kadar hiç bir değişikliğe uğramadan kalmış olması; Osmanlı vekayinamelerindeki kayıtlara rağmen, belirli oranda bir Rum nüfusun bu yüzyıla değin kentte yaşamaya devam etmiş olduklarının işareti olarak görülebileceği gibi, bu durum Osmanlı yönetiminde ve toplumunda eski yer isimleri hususunda bir kompleksin bulunmadığı şeklinde de yorumlanabilir⁴¹⁰.

Yine, 937/1530 tarihli tahrir defterinde görülen yer adları 16. yüzyıla kadar Eskişehir'e yerleşen Türklerin hangi Oğuz boyuna mensup olduğunun tespit edilebilmesi açısından da önemli katkılar sağlamaktadır. Buna göre büyük çoğunluğunun Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar dönemlerinde Eskişehir'e yerleşmiş olması muhtemel olan bu Türkmenlerin; Bayındır, Büğdüz, Döğer, Çepni, Eymür, Halkahavlu, Kayı, Kınık, Kızık, Karkın, Dodurga, Yüreğir gibi Oğuz boylarına mensup aşiretler olduğu görülmektedir⁴¹¹.

13. asrın ikinci yarısından sonra Anadolu'nun etnik ve demografik yapısına yeni bir unsurun dahil olduğu görülmektedir. Kastedilen bu unsur Moğollardır. 1277 yılındaki olayların ardından Anadolu Selçuklu Devleti yönetimine el koymuş olan İlhanlıların, Anadolu'ya askeri birlikler yerleştirmeleriyle başlamış olan bu süreç, pek çok, Moğol askerinin aileleriyle birlikte Anadolu'ya göç etmelerine yol açmış ve bu aileler ta ki, Emir Timur'un Ankara Savaşı'ndan sonra onları beraberinde götürmesine değin geçen süre içerisinde Anadolu'da ikâmet etmişlerdir. Üstelik, Timur'un bu emrivâkisine rağmen, bir kısım Moğol askerinin bir yolunu bularak, aileleriyle birlikte

⁴¹⁰ **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 56-59; **166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 123, 132, 142-143.

⁴¹¹ **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri** s. 57-59; **166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)**, s. 120, 123-125, 127, 130, 143. Ayrıca bkz. Hülya Pilancı, "Eskişehir Çevresindeki Yer Adları Üzerine Bir İnceleme", **I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı, 12-15 Mayıs 2004**, T.C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2005, s. 250, ss. (249-255); Özalp, **a.g.e.**, s. 24-25.

Anadolu'da kalmaya devam etmiş oldukları anlaşılmaktadır⁴¹². Kara Tatarlar ismiyle de adlandırılmış olunan bu Moğolların, Anadolu'daki sayılarıyla ilgili olarak bazı kaynaklarda 30 binden, 100 bine kadar uzanan rakamların zikredilmiş olduğu belirtilmektedir⁴¹³.

1530 yılına ait tahrir defterindeki kayıtlar, Moğol askerlerinin 13. asrın son çeyreği içerisinde başlamış olan Anadolu'ya yerleşme sürecinin Eskişehir kentiyle de doğrudan ilgisi bulunduğunu göstermektedir. Buna göre defterde, Tabutay yahut Batuday Köyü, Togray Köyü, Tatar, Tatar Musa mezarları, Tatarcık Köyü gibi Eskişehir'de bulunduğu belirtilen yerleşim birimlerine ait isimlere rastlanması, kentteki Moğol yerleşiminin bir ispatı olarak görülebilir⁴¹⁴. Yine bu defter haricinde, Sultanönü Sancağı'na bağlı Cemşid köyü ile Mihaliç sınırları içerisinde Samağar adında küçük bir cemaatin bulunduğu da belirtilmektedir⁴¹⁵.

Moğoların günümüz Eskişehir ili sınırlarına yerleşmiş olduklarının bir diğer delili ise, Sivrihisar İlçe merkezinde halen görülebilmektedir. Bu delil Moğol komutanı Baltu Noyan'ın oğluna ait olan ve kitabesinden H.726/M. 1325-1326 yılında inşa olduğu anlaşılan Alemşâh Kümbeti'dir. Daha öncede bahsedildiği üzere 1296 yılındaki Toğaçar Noyan İsyanı'nı bastırmasının ardından İlhanlılar nezdindeki itibarını arttırarak, Anadolu'daki en kudretli Moğol komutanlarından birisi haline

⁴¹² Sümer, **Moğollar**, s. 129-133; Faruk Sümer "Tatarlar", **DİA**, C. 40, İstanbul 2011, s. 169, ss. (168-170); C. Şahin, **a.g.t.**, s. 89; Yunus Koç, "Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", **Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Dönemi Uygurlağı 1**, s. 245-247, ss. (241-247).

Bilindiği üzere Baycu Noyan Hülagu Han'ın isteği doğrultusunda Mugan ovasından ayrılmak zorunda kalınca, komutasındaki birliği yerleştirmek maksadıyla Sultan II. İ. Keykavus'tan yaylak ve kışlak talebinde bulunmuş ancak, aileleriyle birlikte Anadolu'ya yerleşecek olan bu Moğol askerlerinin masraflarının karşılanmasında zorluk yaşanacağı endişesiyle Baycu'nun bu isteği Selçuklu yönetimi tarafından reddedilmiş ve bunun üzerine Anadolu'ya giren Baycu Noyan Selçuklu ordusunu mağlup ederek, bir süreliğine askerleriyle birlikte Anadolu topraklarını işgal etmiştir bkz. Sümer, **Moğollar**, s. 25, 29; Turan, **a.g.e.**, s. 478-482. İlk olarak Baycu Noyan'ın işgaliyle başladığı görülen ve onun ardından Alıncak Noyan'ın Anadolu'ya gönderilmesiyle devam etmiş olan bu süreç bilhassa, Moğolların Anadolu Selçuklu Devleti yönetimine fiilen el koymuş oldukları 1277 yılından itibaren İlhanlı Devleti tarafından daha sistemli bir hale getirilmiş ve bu doğrultuda 1277 yılından itibaren Kongurtay, Hülecü, Geyhatu gibi İlhanlı şehzadeleri genel vali yahut baş komutan sıfatlarıyla Anadolu'ya gönderilmişlerdir bkz. Togan, **a.g.e.**, s. 239-245; Sümer, **a.g.m.**, s. 29, 33-34, 45, 59-60; C. Şahin, **a.g.t.**, s. 77-78.

⁴¹³ Sümer, **a.g.m.**, s. 115-116; Sümer, **Tatarlar**, gös. yer.

⁴¹⁴ **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 60; **166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)**, s. 128, 142.

⁴¹⁵ Sümer, **Moğollar**, s. 135-136; Cemile Şahin, **a.g.t.**, s. 95.

gelmiş olan Baltu Noyan, aynı yıl içerisinde bu kez, kendisi Gazan Han'ın buyruklarına riâyet etmeyerek isyan başlatmış ancak, neticede üzerine yollanan Moğol birliklerine karşı direnemeyince yakalanarak, 1296 yılında Tebriz meydanında idam edilmiştir. Baltu'nun 1296 yılındaki idamının ardından oğullarının 1327 yılına dek Sivrihisar'da kalmaya devam etmiş olduklarının açıkça görülmesi, Sivrihisar'ın Toğaçar Noyan'ın bertaraf edilmesi olayındaki katkısından dolayı Gazan Han tarafından Baltu Noyan'a ikta edilmiş olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Ayrıca, 1317 yılında Anadolu genel valiliğine tayin edilen Emir Timurtaş'ın Baltu'nun oğlunu öldürmesinin nedeninin, babalarının 1296 yılındaki idamından sonra dahi Baltu oğullarının Sivrihisar'da Emir Timurtaş'ı rahatsız edecek derecede bir güce sahip olmalarıyla ilişkili olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda, en azından 14. asrın ilk çeyreğinde Sivrihisar merkezinde Celayir boyuna mensup Baltu oğullarının idaresinde önemli oranda bir Moğol topluluğunun yaşamış olduğu söylenebilir⁴¹⁶. Benzer şekilde, Togan'da Gazan Han tarafından Baltu İsyanı'nı bastırmakla görevlendirilen Kara Tatarların beyi olan Samagar'ın oğlu Arap ile Bisuit tümeninin beyi olan Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş'in, Baltu ile yapmış oldukları mücadeleler sonrasında, Baltu'ya bağlı pek çok Moğol askerinin Eskişehir ve Bithynia taraflarına dağılmalarına sebep olduklarını ifade etmiştir⁴¹⁷.

Bu konu itibarıyla son olarak, Moğollarla birlikte Anadolu'ya gelmiş olan ve bir Kıpçak uruğu olduğu düşünülen Turgutlarında Eskişehir'e yerleşmiş olduklarına dair izler bulunduğunu belirtmek isterim⁴¹⁸.

B. Dinsel ve Sosyo-Kültürel Yapı

Bilindiği üzere yaklaşık iki asır boyunca devam etmiş olan Türkleşme sürecinde Anadolu etnik, demografik yönlerden olduğu kadar, dini ve sosyo-kültürel

⁴¹⁶Reşidüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s. 105, 257; Turan, **a.g.e.**, s. 616-618; Sümer, **a.g.m.**, s. 140.

⁴¹⁷Togan, **a.g.e.**, s. 242.

⁴¹⁸**438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 23, 60; Sümer, **a.g.m.**, s. 145. Togan Moğollarda Turgud isminde bir kabile olduğunu belirtmiş olmakla birlikte, onların böyle kalabalık bir halde batıya geldiklerine dair bir kaydın bulunmadığının altını çizmiş ve devamında bir Kıpçak uruğu olan ve Moğollarla birlikte yahut onların zamanında Anadolu'ya gelmiş olan Durut'ların, büyük bir ihtimalle Turgutlar olabileceğini ifade etmiştir. Togan oldukça kalabalık olan Turgudların Ankara, Akşehir, Manisa ve Eskişehir'de yerleşmiş olduklarını belirtmiştir bkz. Togan, **a.g.e.**, s. 318. Anadolu'da Turgutlara ait eserler hakkında bilgi almak için bkz. M. Zeki Oral, "Turgut Oğulları, Eserleri-Vakfiyeleri", **Vakıflar Dergisi**, S. 3, TTK Basımevi, Ankara 1956, ss. (31-64).

yönlerden de önemli değişikliklere uğramıştır. 11. asırda başlayan bu sürecin ilk evresinde Anadolu'ya gelerek burayı yurt edinme mücadelesi veren Türklerin daha çok, geçimlerini hayvancılıkla sağlayan, konar-göçer ve asker karakterli bir yapıya sahip oldukları görülürken, 13. asırdaki göçlerle Anadolu'ya gelmiş olanların ise öncekilere nazaran, sosyo-kültürel ve ekonomik bakımdan büyük bir çeşitlilik arz etmiş oldukları görülmektedir. Bunun sonucu olarak Türkistan, İran ve Azerbaycan gibi memleketlerden Anadolu'ya gelmiş olan yerleşik yaşam kültürüne alışkın pek çok tüccar, sanatkar ve mutasavvıfın bilhâssa, Anadolu'nun dini, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı üzerinde büyük etkileri olmuştur. Bu bağlamda 13. yüzyılda meydana gelen bu göç dalgasının, hem Eskişehir'in kentleşme süreci üzerinde, hem de kentin ilerleyen süreçteki stratejik öneminin büyümesinde önemli bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. 13. ve 14. asırlarda kentin ekonomik, dini ve sosyo-kültürel yaşamında rol oynamış olan bu zümreleri incelediğimizde bu anlamda öncelikle, dervişler, ahiler ve fakîhlerle karşılaşmaktayız.

1. Dervişler: Anadolu'ya farklı tarikatlara mensup çok sayıda dervişin göç etmesine neden olan Moğol istilasının bir anlamda, Anadolu'da İslam tasavvuf kültürünün yaygınlaşmasına da katkı sağlamış olduğu söylenebilir.

Bu göç eden dervişlerden kent merkezlerine yerleşenler daha çok Sühreverdîlik⁴¹⁹, Kübrevilik⁴²⁰ ve Mevlevilik⁴²¹ gibi tarikatlara mensup olup,

⁴¹⁹ Ebu Necip Sühreverdî tarafından Bağdat'ta kurulup, İran, Hindistan ve Türkistan'a kadar yayılmış olan sünni tasavvuf anlayışına sahip bir tarikattır. Anadolu'da ilk defa Halife Nasır li-Dinillah'ın elçisi olarak 1215 yılında Anadolu'ya gönderilen Ebû Hafs Şehabeddin Ömer es-Sühreverdî vasıtasıyla tanındığı düşünülmektedir. Tarikatın Anadolu'da yaygınlaşması ise Fahreddin-i Iraki'nin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte başlamıştır. Konya'da ikamet etmiş olan Fahreddin Irakî, Mevlana Celâleddin ile de yakın ilişki kurmuş olup, aynı zamanda Sadreddin Konevi'den dersler almıştır. Pervane Muinüddin Süleyman'ın kendisi adına Tokat'ta yaptırmış olduğu hankahta faaliyetlerine devam ettirmiş olan Fahreddin Iraki bu suretle, Konya, Kayseri, Tokat gibi şehirlerden bir çok kişiyi kendisine mürid edinmiştir. Ayrıca, onun Pervane Muinüddin'in Memlûklere esir düşen oğlunu kurtarmak maksadıyla Mısıra gitmiş olduğunda Memlûk sultanını da kendisine mürid yapmış olduğu belirtilmektedir bkz. Reşat Öngören, "Sühreverdîyye", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 42-45, ss. (42-45); A. Y. Ocak, **Türk Süfliliğine Bakışlar**, s. 96-97; Refik Turan, **Türkiye Seçuklularında Hükümet Mekanizması**, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1995, s. 129.

⁴²⁰ Necmeddin-i Kübra tarafından 580/1184 yılında Harezmi'de kurulduğu ve 13. ile 14. asırlarda Orta Asya'dan, Hindistan'a ve Irak'a kadar geniş bir alana yayılmış olduğu belirtilen bu tarikat, kimilerine göre Sühreverdîyye'nin bir koludur. Köken itibarıyla sünni bir karaktere sahip olduğu söylenen

öğretilerini kentli halk arasında yayarlarken, genel adıyla Abdâlan-ı Rûm zümresi yahut Horasan Erenleri⁴²² isimleriyle de bilinen Kalenderilik⁴²³, Haydarilik⁴²⁴,

Kübreviliğin, ilerleyen süreçte Şiilikten ve İbnü'l Arabî'nin vahdet-i vücud prensibinden de etkilendiği belirtilmektedir. Bu tarikatın Anadolu'daki en bilinen temsilcilerinin Necmeddin Razi (Dâye) ile Mevlana Celaleddin'in babası Bahaeddin Veled olduğu anlaşılmaktadır bkz. Hamid Algar, "Kübreviyye", **DİA**, C. 32, İstanbul 2006, ss. 500-506; Ocak, **Babaîler**, s. 63. Yine Doğru'ya göre, Konya, Kayseri, Sivas, Tokat ve Eskişehir gibi kentlerde az da olsa Kübreviye ve Sühreverdîye tarikatına mensup zaviyeler bulunmaktadır bkz. Doğru, **Sultanönü**, s. 119.

⁴²¹ Her ne kadar Mevlana Celaleddin-i Rumi tarikatın piri olarak görülse de, Mevleviliğin tarikatlaşma süreci oğlu Sultan Veled'in 1292 yılında irşâd makamına geçmesiyle birlikte başlamıştır. Ulu Arif Çelebi döneminde Germiyanogulları ve Aydınogulları gibi Türkmen beylikleri tarafından benimsenerek, 14. asrın ilk yarısında kuruluş sürecini tamamlamış olan Mevleviliğin Osmanlı topraklarına girişi ise, Sultan II. Murad'ın 1426 yılında Edirne'de açtırmış olduğu Mevlevihane vesilesiyle gerçekleşmiştir bkz. Barihüda Tanrıkorur, "Mevleviyye", **DİA**, C. 29, İstanbul 2004, s. 468-469, ss. (468-475). Mevleviliğin Osmanlı topraklarına geç dahil olmasıyla ilgili olarak A. Yaşar Ocak; Uc bölgesinin zorlu yaşam koşullarına sahip olması ve Osman Bey'in Bizansa karşı sürekli fetihlerde bulunması dolayısıyla Osmanlı topraklarının şehirlerdeki rahat hayat düzenine alışkın olan Mevlevi dervişlerine cazip gelmediğinin altını çizmiştir bkz. Ocak, **Dervişlerin Rolü**, s. 81-83.

⁴²² Rum Abdalları yahut Abdalan-ı Rûm zümresi; Kalenderilik, Haydarilik, Yesevilik ve Vefailik gibi tarikatlara mensup olanları tanımlanmak için kullanılmış genel bir addır. Babailerin devamı olarak ta kabul edilirler. Osman Bey ve Orhan Bey dönemlerindeki fetihlerde yer almış olan bu zümrenin ilk Osmanlı hükümdarlarıyla yakın ilişki içinde oldukları ve kendilerine büyük imtiyazlar tanınarak, geniş araziler vakfedildiği belirtilmiştir bkz. Ocak, **Babailer**, s. 214-215; Ocak, **Dervişlerin Rolü**, s. 81-83; Köprülü, **a.g.e.**, s. 69. Horasan Erenleri tabiri ise 9. asırda Horasan'da ortaya çıkmış olup, Melametilik denilen tasavvufî anlayıştan etkilenen tarikatlara mensup kimseleri tanımlamak için kullanılmıştır bkz. Ocak, **Babailer**, s 64.

⁴²³ 10. asırda Horasan melametiliğinden etkilenmiş sufîyâne bir akım olarak ortaya çıkan Kalenderilik, ilerleyen süreçte Cemaleddin Savi (öl. 1232-33) adlı İranlı bir sufi tarafından teşkilatlandırılarak, bir tarikat yapısına kavuşturulmuştur. Tarikat Orta Doğu'da Cavlakiyye ismiyle de zikrolunmuştur. Tarikata mensup dervişler ise kendilerini tanımlamak için daha çok Abdal unvanını kullanmışlardır. Moğol istilasından kaçarak gruplar halinde Anadolu'ya girmiş olan ve Türkmenler arasında büyük bir nüfuz elde etmiş olan Kalenderi dervişlerinin büyük bir oranda Babai İsyanı'na da karışmış oldukları düşünülmektedir bkz. Ocak, **a.g.e.**, s. 66-69.

⁴²⁴ Tarikat Kutbeddin Haydar (ö. 1221'den sonra) isimli bir Türk mutasavvıfî tarafından kurulmuştur. Moğol istilası öncesinde Orta Doğu ve İran'da faaliyet gösteren bu tarikatın mensupları Moğol istilasıyla birlikte bir koldan Hindaistan'a, diğer bir koldan Anadolu'ya sığınmışlardır. Kalenderiliğin bir kolu olarak yahut, Kalenderilik ile Yesevilik'in birleşiminden meydana gelmiş bir tarikat olduğu yönünde düşünceler vardır. 13. asırda Anadolu'da bir hayli etkin olduğu belirtilen bu tarikatın Anadolu'daki en tanınmış şeyhleri ise, Konya'da ikamet etmiş olup, Mevlana Celaleddin Rumi ile de iyi ilişkiler kurmuş

Yesevilik⁴²⁵ ve Vefailik⁴²⁶ gibi Horasan melametiliğinden etkilenmiş tarikatlara mensup dervişler ise tasavvufi düşüncelerini daha çok, kırsalda yaşayan Türkmenler arasında yayarak bu sayede, büyük bir nüfuz elde etmişlerdir⁴²⁷ Velâyetnâme'de Hacı Bektaş-i Veli'nin Anadolu'ya geldiği esnada 57 bin Rum ereninin bulunduğunu bildiren kayıt en azından, 13. asırda Abdâlan-ı Rûm zümresine mensup dervişlerin Anadolu'da ne derece kalabalık olduğunu vurgulaması açısından önem arzeder⁴²⁸.

Anadolu'ya yerleşen bu dervişler halkla olan ilişkilerinin yanısıra, aynı zamanda onların nüfuzlarından yararlanmak isteyen idarecilerle de yakın ilişkiler kurmuşlar ve bu sayede gerek Anadolu Selçukluları, gerek Beylikler döneminde yöneticilerin desteği ile Anadolu'nun her yerinde zaviyeler açarak, öğretilerini rahat bir şekilde yayma imkanı elde etmişlerdir. Bilhâssa, Osmanlı vakayinâmelerinde bu zümreye mensup dervişlerin ilk Osmanlı hükümdarlarıyla olan yakın ilişkilerine dair bir çok kayıt görmek mümkündür⁴²⁹. Görmüş olduğu rüyayı Şeyh Edebâli'ye tâbir ettirip, Şeyh tarafından kendisine padişahlık müjdesi verilen Osman Gazi'nin, bu esnada yanında bulunan ve Şeyh Edebâli'nin müridlerinden olan Derviş Turud oğluna (Kumral Baba) bu müjdenin şükranesi olarak bir köy bağışlayıp, kılıcı ve maşrabasını

olduğu belirtilen Hacı Mübarek-i Haydari ile Hacı Muhammed-i Haydari isimli kişilerdir bkz. **A.g.e.**, s. 73-74. Ayrıca bkz. Köprülü, **a.g.e.**, s. 30.

⁴²⁵Tarikatın, Pir-i Türkistan unvanıyla anılan Hacı Ahmed Yesevi tarafından kurulmuş olduğu belirtilmektedir. Horasan melametiliğinden etkilenmiş olduğu düşünülen bu tarikata mensup çok sayıda dervişin Moğol istilası nedeniyle Anadolu'ya gelmiş olduğu belirtilmektedir. Buna karşın Ocak, Anadolu'da Yesevilikle ilgili metinlere ancak, 15. yüzyıldaki şekilleriyle ulaşılabildiğini ve bunların bir kısmının da Vilayetname'nin içinde hafs edilmiş olduğunu ifade etmiştir bkz. Ocak, **a.g.e.**, s. 69-72.

⁴²⁶ Bağdat'ta yaşamış ve 1107 yılında vefat etmiş olan Tacü'l Arifin Seyid Ebu'l Vefa isimli bir şahıs tarafından kurulmuştur. Tarikatın nüfuz sahasının Kuzey Irak, Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'yu kapsadığı belirtilmektedir. Osmanlı vakayinâmeleri ve menâkıbnâmelerde Geyikli Baba, Şeyh Edebali, Abdal Musa ve Kumral Abdal gibi dervişler ile yine, Baba İlyas ve Baba İshak gibi Babai önderlerinin bu tarikata mensup olduklarının belirtilmiş olunması, Vefailiğin gerek beylikler döneminde, gerek öncesinde Anadolu'daki en etkili tarikatlardan birisi olduğunu düşünmeye sevk eder bkz. Ocak, **Dervişlerin Rolü**, s. 83-84.

⁴²⁷ Ocak, **Babailer**, s. 63; Köprülü, **a.g.e.**, s. 28-29, 69; Erdem, **a.g.t.**, s. 428.

⁴²⁸ **Vilâyet-nâme**, s. 18.

⁴²⁹ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 12-13, 59-60, 63-65; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 8, 11, 16-18, 22, 30; Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 81-83, 113, 155, 167-169. Ayrıca bkz **Vilâyet nâme**, s. 89-90; Ocak, **Dervişlerin Rolü**, s. 83-84; Süleyman Özbek, "Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat (Mevlâna'nın Fihi Mâfih ve Mesnevi'sine Göre", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 1, 2001, s. 42, ss. (41-58); Togan, **a.g.e.**, s. 370-371; Topal-Çolak, **a.g.m.**, s. 52-53.

bunun nişanesi olarak vermiş olması ve yine, Orhan Gazi'nin Bursa'nın fethinden sonra Geyikli Baba'ya yapmış olduğu bağış ve ona duymuş olduğu muhabbet, bunun en belirgin örneklerindendir⁴³⁰.

Anadolu'daki zaviyelerin bilhâssa, Moğol işgalinden sonra yaygınlaşmasıyla ilgili olarak Prof. Dr. Refik Turan; " Yüzyılın ilk yarısında bakıma muhtaç insanı olmayan ülkenin halkı, Türk kültürünün temsilcisi yüce şahsiyetlerden medet ummakta, onların etrafında toplanarak yaşama ümidi yakalamaya çalışmaktadır" şeklindeki sözleriyle, hem Anadolu halkının zor şartlar içerisinde bulunduğu vurgu yapmış, hem de zaviyelerin bu dönemde toplumun ruhsal yönden ayakta tutmak gibi bir işlevi yerine getirmiş olduğuna dikkat çekmiştir⁴³¹.

Bu bağlamda yazılı kaynaklarda Eskişehir kent merkezi ve kırsalında da *şeyh-dede-baba* unvanlarıyla başlayan pek çok zaviye ve türbe ismine rastlanılmakta ve bilhâssa, kent kırsalındaki bu zaviyelerin 13. asrın ikinci yarısından sonra kurulmuş oldukları anlaşılmaktadır⁴³².

Günümüzde bir türbe olarak ziyaret edilmesine karşın, kent merkezinde bulunan zaviyelerden en eskisi olduğu düşünülen ve kimin tarafından kurulduğu bilinmeyen Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî Türbesi'nin Sühreverdîye tarikatıyla ne

⁴³⁰ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 12-13, 63-65. Arşiv kayıtlarından Osman Bey'in Kumral Baba'ya bağışlamış olduğu bu köyün günümüz Bilecik iline bağlı Bozüyük İlçe sınırlarında yer aldığı anlaşılmaktadır bkz. **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 59.

⁴³¹ Refik Turan, "13. Yüzyıl Anadolu Buhranı Ve Ayakta Kalan Güçler", **Erdem**, C. 8, S. 23, 1996, s. 534-535, ss. (529-539).

⁴³² Yazılı kaynaklarda ismi geçen Eskişehir merkez ve ilçe köylerindeki tekke, türbe ve zaviyelerden bazıları şunlardır: Dil Baba, Derin Baba, Beğdin Baba, Bahşayış Baba, Beştas, Kuzucu Baba, Güzel Abdal, Çeraği Baba, Kara Abdal, Tuğrul Baba, Musa Dede, Tur Ali Baba, Yetgan Abdal, Murad Baba, Seydi Nureddin, Karaca Ahmed, Veli Dede zaviyeleri ile Abdal Tekke, Erenler, Atalan Tekke, Takreddin Baba Türbesi, Orta Tekke, Hüssam Dede, Evsim Baba, Tümbek Baba, Abdil Baba, Ahmed Uryan Baba, Arap Baba, Tahtalı Baba, Dumlu Baba, Cebani Baba, Yağmur Baba, Deki Dede, Ahmet Baba, Sarı Dede, Ak Dede, Beştas Zaviyesi, Bektaş Baba Türbesi, Makuf Türbesi, Yıllankırkan Türbesi, Kümbet Baba Türbesi, Melik Gazi Türbesi, İbrahim Kardeş Türbesi, Mahmud Suzani Türbesi bkz. **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 57-58; Doğru, **a.g.e.**, s. 40, not. 68, 178; Topal-Çolak, **a.g.m.**, s. 70-73; Altınsapan-Parla, **Zaviyeler**, s. 6-8. Yine Tahsin Özalp'in belirttiğine göre Vilayetname'de Hacı Bektaş-ı Veli'nin ibriktarı olarak bahsedilen Sarı İsmail Sivrihisar'ın İlikveran Köyü'nden olup, kabride yine Sivrihisar'ın Demirci Köyü'nde bulunmaktadır. Ayrıca eski adı Okçu olan Kavacık Köyü de yine Özalp'in ifadesine göre, Hacı Bektaş-ı Veli'nin halifelerinden Kavacık Sultan adlı bir derviş tarafından kurulmuştur bkz. Özalp, **a.g.e.**, s. 17,19, 24.

derece bir bağının bulunduğunu tespit etme imkanı olmasa da, zaviyenin bir Uc kenti olan Eskişehir'in, Sultan I. İzzeddin Keykâvus yahut I. Aleaddin Keykubâd'ın saltanat dönemlerinde fütüvvet inancı ile teşkilatlandırılarak, hem dış tehditler karşısında birlik olunmasında, hem de kente göç eden Türklerin yerleşme ve kent hayatına uyum sağlama süreçlerinde bir rolünün bulunmuş olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, İbn Nazif'in kayıtlarından yola çıkarak zaviyenin 1225-1230 yılları arasında İznik Rum devleti ordusuyla savaşmak için bir kaç defa Eskişehir taraflarına gelmiş olan Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın saltanat döneminde biraz evvel belirtilen maksatlar doğrultusunda kurulmuş olunması muhtemeldir. Zîra, Fatih Sultan Mehmed dönemine ait olduğu belirtilen bir vakıf defterindeki kayıttan, zaviyenin Anadolu Selçukluları dönemine ait olduğu açıkça anlaşılmaktadır⁴³³.

Eskişehir kent merkezi ve çevresindeki halkın dinsel yaşamında etkili olan şahısların en başında, 1240 Babai İsyanı'ndan sonra Sultan Öyüğü Uc bölgesine yerleşmiş bir Vefai şeyhi olduğu belirtilen Şeyh Edebâli'nin gelmiş olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz. Zaviyesinin ister Doğru'nun iddia etmiş olduğu üzere kent merkezindeki Odunpazarı mevkiinde, ister yine, merkez ilçe sınırları içerisinde yer alan İtburnu Köyü (Uludere Köyü)'nde bulunduğu kabul edilsin, Osman Bey'in daveti ile Bilecik'e taşınmasından evvel, uzunca bir süre Eskişehir'de ikamet etmiş olduğu anlaşılan Şeyh Edebâli'nin, Osmanlı vakayinâmelerindeki kayıtlardan Eskişehir bölgesinde büyük bir ün ve bir itibara sahip olduğu anlaşılmaktadır⁴³⁴.

Günümüze ulaşmayan ancak, Osmanlı vekayinamelerinde ve arşiv belgelerinde ismi geçen Ak Togan ve Beştaş zaviyelerinin de 13. asra ait oldukları düşünülmekle birlikte, kurucuları ve hangi tarikata mensup olduklarıyla ilgili kesin bir bilgiye sahip olunamamaktadır⁴³⁵.

Yine, yukarıda Anadolu Selçukluları döneminden günümüze ulaşmış kent merkezindeki yapılardan bahsederken değinmiş olduğumuz üzere, merkeze bağlı köylerde bulunan Atalan Tekke, Takreddin Baba Türbesi, Orta Tekke, Arap Dede

⁴³³ Altınsapan-Parla, **Zaviyeler**, s. 19-20; Topal-Çolak, **a.g.m.**, s. 55; Altınay, **a.g.m.**, s. 141.

⁴³⁴ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, 11-12; Oruç, **a.g.e.**, s. 8; Doğru, **Mahruse-i Sultanyüki**, s. 58-59. Ayrıca bkz. Albek, **a.g.e.**, s. 166; Topal-Çolak, **a.g.m.**, s. 65; Halil İncalcık, **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, 4. bs., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 35, 38, 48; Ocak, **Dervişlerin Rolü**, s. 87-89.

⁴³⁵ **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 23,57-58; Altınsapan-Parla, **Selçuklu ve Osmanlı Yapıları**, s. 13; Doğru, **a.g.e.**, s. 123-124, 179-180.

Türbesi gibi 14. yüzyıla tarihlendirilen bu dini yapıların kurucuları hakkında da herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Buraya kadar bahsedilenlerden, 13. asırda Eskişehir kent merkezine yerleşen din adamları arasında medrese kökenli mutasavvıflar olduğu kadar, Abdâlan-ı Rûm zümresine mensup dervişlerinde bulunduğu ve birbirlerinden farklı bu iki tasavvufî ekolün Eskişehir kent yaşamına birlikte yön vermiş oldukları şeklinde bir sonuç çıkarılabilir.

Biraz önce yukarıda vermiş olduğumuz listede Eskişehir kent kırsalında bulunduğu belirtilen dini yapıların isimlerine baktığımızda ise; 13. ve 15. yüzyıllar arasında Eskişehir kırsalındaki Türkmenlerin dini ve toplumsal hayatlarında çoğunlukla, Abdâlan-ı Rûm zümresine mensup dervişlerin etkili oldukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Yunus Emre'nin de, Eskişehir kırsalında önemli derecede bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir. Eskişehir'e bağlı Mihaliççık İlçesi sınırlarında doğmuş olan ve yaşamının yine, orada son bulduğu tahmin edilen Yunus Emre'nin bugün dahi okuyanları derinden etkileyen dizelerinin, 13. asrın son çeyreği ve 14. asır başlarında Eskişehir kırsalındaki Türkmenlerin dini algılayışları üzerinde kuvvetli bir etkiye sahip olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde, Vilayetnâme'de Sivrihisarlı olduğu belirtilen Karaca Ahmed'in şeyhi Seyyid Nureddin'in de 13. asırda Sivrihisar ve çevresindeki Türkmenlerin dinsel yaşamlarında önemli bir yer edinmiş kişilerden birisi olduğu söylenebilir⁴³⁶. Yine, tarihsel şahsiyetleri hakkında her hangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, 13. asra tarihlendirilen Bektaş Baba Zaviyesi'nin kurucusunun günümüz Mihaliççık İlçesi havalisinde, Himmet (Kümbet) Baba'nın Seyitgazi havalisinde, 14. asırda yaşamış oldukları anlaşılan İbrahim Kardeş ve Mahmud Suzani'nin günümüz Sivrihisar havalinde, benzer misyonlar üstlenmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Kendilerinin Anadolu'ya göç etmelerine sebep olan Moğollara karşı doğal olarak, olumsuz hisler beslemiş olan ve Babai İsyamı dolayısıyla Selçuklu yönetimiyle de kavgalı bulunan bu dervişlerin 1261 yılından itibaren kurulan Moğol destekli Selçuklu yönetimlerine karşı muhalif bir tavra sahip oldukları düşünülürse, bu durumun 13. asrın ikinci yarısından itibaren Eskişehir kentinin politik bir kimliğe bürünmesine de yol açmış olduğu söylenebilir.

⁴³⁶ **Vilayet-nâme**, s. 18.

2. Ahiler: Temelinin fütüvvet hareketine dayandığına inanılan ve Anadolu'da Ahi Evran (Hoşlu Nasîreddin Mahmud)⁴³⁷ tarafından organize edildiği düşünölen Ahilik kurumu, ilk teşkilatlanmış olduğu Kayseri, Konya ve Kırşehir gibi şehirlerin ardından zaman içerisinde tüm Anadolu Türk kentlerini kapsayacak biçimde yaygınlaşarak bilhâssa, 13. ve 14. asırlarda Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yaşamları üzerinde önemli bir role sahip olmuştur⁴³⁸. Hatta, İbn Batuta'nın kayıtlarında Ahi Baba (Baş Ahi)'nın bazı büyük şehirlerde adeta bir sultan gibi davranabildiği belirtilmiştir⁴³⁹.

⁴³⁷ Tam adı Şeyh Nasîrüddin Ebû'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed olan Ahi Evran'ın, 1171 yılında doğduğu ve Horasan ile Maverannehr'deki tahsil sürecinin ardından 1205 yahut 1206 senesinde Muhyiddin Arabi ve Evhadüddin Kirmani ile birlikte Anadolu'ya geldiği belirtilmektedir. İlk olarak yerleşmiş olduğu Kayseri'de dericilikle uğraşmış olan Ahi Evran daha sonra, Sultan I. Aleaddin Keykubad'ın daveti üzerine Konya'ya yerleşmiş ancak, sultanın ölümünün ardından tahta geçen Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde hapse atılmıştır. II. Gıyâseddin'in ölümünün ardından serbest bırakılan ve bir süre daha Konya'da ikamet etmiş olan Ahi Evran, Şems-i Tebrizi'nin öldürölmesi olayına bazı ahilerin isimlerinin de karışmış olması nedeniyle, Konya'yı terk ederek Kırşehir'e yerleşmiş ve 1262 yılında gerçekleştiği düşünölen vefatına dek hayatının geri kalan kısmını bu şehirde geçirmiştir. bkz. Haşim Şahin, "Selçuklular Döneminde Ahiler" **Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Dönemi Uygurlağı 1**, s. 303, ss. (299-307); Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, TTK Ankara 1989 s. 49-50; İnalçık, **a.g.e.**, s. 47.

⁴³⁸ Neşet Çağatay yaygın kanaatin aksine, Ahilik teşkilatının büyük bir ihtimalle, Ortaçağ başlarında Türkistan'da kurulmuş olduğunu ve kurumun oradaki adının, Türkçede *eli açıklık*, *cömertlik* ve *yiğitlik* anlamlarına gelen "akı" sözcüğü olabileceğini çünkü, Arapça "kardeşim" anlamına gelen "ahi" kelimesinin Anadolu'daki ahilik kurumunun hiç bir niteliğini ifade etmediğini belirtmiştir. Yine, Anadolu'ya gelmelerinden evvel şehir yaşamına geçmiş olan Türklerin, şehirlerdeki meslek ve sanat sahiblerini bir çatı altında teşkilatlandırarak, bunu bir tüzüğe bağladıklarını ve bu şekilde bir birlik sağladıklarını ifade eden Çağatay böyle bir yapıya sahip Türklerin İslamiyete girmeleriyle birlikte 10. ve 11. yüzyıllarda Müslüman mutasavvıfların geliştirdikleri fütüvvetnameleri kendi eski tüzükleri ile yoğurarak benimsediklerini ve böylece Arapçadaki "ahi" sözcüğünün de Türkçe "akı" kelimesinin yerine geçtiğini belirtmiştir bkz. Neşet Çağatay "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)", **Belleten**, C. LII, S. 203, 1988, s. 489-490, ss. (485-500); Çağatay, **a.g.e.**, s. 43-46. Krş. Ziya Kazıcı, "Ahilik", **DİA**, C. 1, İstanbul 1988, s. 540-541, ss. (540-542); Haşim Şahin, **Selçuklular Döneminde Ahiler**, s. 299; Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Süffiliğine Bakışlar**, s. 193-200; Cahen, **a.g.e.**, 198-199.

⁴³⁹ Karaman oğlu Mehmed Bey'in 1277 yılında Aleaddin Siyavuş'u Konya tahtına çıkarmak için kenti kuşattığında buradaki ahilerin başı olan Ahi Ahmedşah'ın kenti Karaman oğullarına karşı savunduğu görölmektedir. Yine 1291 yılında Konya'yı yağmalamak istemiş olan Geyhatu'yu bu fikrinde vazgeçiren de Konya ahilerinin başı Ahmedşah olmuştur. bkz. İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 356; **Anonim Selçukname**, s. 40. Ayrıca bkz. Erdem, **a.g.t.**, s. 322; H. Şahin, **a.g.m.**, 304-305; İnalçık, **a.g.e.**, s. 53; Kazıcı, **a.g.m.**, s. 540-541; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî Ve İctimaî Tarihi (1243-1453)**, İstanbul 1995, C. I, s. 24.

Ahiler bu özelliklerinin yanısıra, kaos ve savaş zamanlarında üstlenmiş oldukları askeri rol ile de dikkat çekmişlerdir. 1277 yılında Karaman oğullarının Konya'yı kuşatmış oldukları esnada kentin savunulmasında önemli bir rol oynadıkları anlaşılan ahilerin aynı şekilde, ilk Osmanlı hükümdarlarının düzenlemiş oldukları seferlerde yer almış olmaları da, onların askeri anlamdaki etkinliklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, Osmanlı topraklarında çok sayıda ahi zaviyesinin bulunması ve yine, Orhan Bey ile I. Murad'ın bu teşkilatın birer üyesi olduklarının belirtilmesi de, ahilerin yöneticilerle yakın ilişkiler kurmuş olduklarını göstermesi açısından önemlidir⁴⁴⁰.

Ahiliğin Eskişehir'de ne şekilde teşkilatlandığı, kent merkezindeki Sühreverdi Zaviyesi'nin bunda bir rolünün bulunup bulunmadığı bilinmemekle birlikte, Osmanlı vakayinâmelerinde Şeyh Edebâli'nin kardeşi ve yeğeninden Ahi unvanıyla bahsedilmiş olunması en azından, bu kurumun 13. asırdan beri Eskişehir'deki varlığının delili olarak görülebilir. Yine, Caca oğlu Nureddin'in 1272 tarihli vakfiyesinde Eskişehir'de 3 hanın bulunduğunu belirten kayıt, kentin 13. asırdaki ticari ve ekonomik etkinliğini göstermesinin yanı sıra, bu faaliyetlerin tıpkı, diğer Anadolu kentlerinde olduğu gibi ahilerin organizasyonu dahilinde yürütülmüş olunması ihtimalini de beraberinde getirmektedir⁴⁴¹. Yapılan araştırmalarda Eskişehir ve çevresinde 23 Ahi zaviyesinin tespit edildiği ve bunlardan onunun, Eskişehir il merkezi ve köylerinde, dördünün Günyüzü İlçesi köylerinde, birinin Seyitgazi İlçesi köyünde, sekizinin ise Sivrihisar İlçe ve köylerinde bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca, il merkezinde ve Sivrihisar İlçesinde "Ahiler" ismini taşıyan iki köyde bulunmaktadır⁴⁴².

15. ile 16. yüzyıllara ait arşiv belgelerindeki kayıtlarda Eskişehir kent merkezi ve ilçe köylerinde ahilerle ilişkili pek çok isme rastlanılması da, ahilerin Eskişehir'de kuvvetli bir teşkilata sahip oldukları hususunda şüpheye yer bırakmamaktadır⁴⁴³.

⁴⁴⁰ Çağatay, **a.g.m.**, 495; İnalçık, **İslâmiyet ve Devlet**, s. 53; Kazıcı, **a.g.m.**, s. 541; R. Turan, **a.g.m.**, s. 538

⁴⁴¹ Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 15, Neşri, **a.g.e.**, C. 1, s. 131-133,147; Temir, **a.g.e.**, s. 128. Ayrıca bkz. İnalçık, **a.g.e.**, s. 48

⁴⁴² Altınsapan-Parla, **Zaviyeler**, s. 3-5.

⁴⁴³ Bu kaynaklarda günümüz Eskişehir ili kent merkezi ve buna bağlı köyler ile yine ilçe merkezleri ve bunlara bağlı köylerde bulunduğu belirtilen ahi zaviyeleri şunlardır: Ahi İdris, Ahi Mahmud, Ahi Ömer, Ahi Mehmed, Ahi Koca, Ahi Bilice, Ahi Kılınç, Ahi Şeyh, Ahi Süleyman, Ahi Ali, Ahi Paşa, Ahi

3. Fakîhler: Gerek İbn Batuta'nın, eserinde İznik'te tanışmış olduğu *Aleaddin Sultanyüki* ile Kastamonu'da tanışmış olduğu *Taceddin Sultanyüki* isimli iki müderristen bahsetmiş olması, gerek Osmanlı vakayinâmelerinde erken dönemle ilgili kayıtlarda *Tursun Fakîh*⁴⁴⁴, *İshak Fakîh*⁴⁴⁵ ve *Yahşi Fakîh*⁴⁴⁶ gibi isimlere rastlanılması, Eskişehir havalisine göç edenlerin içerisinde medrese kökenli alimlerin de bulunmuş olduğunu ve bunların halk üzerinde belirli etkiye sahip zümrelerden birisi olduklarını düşündürmektedir. Vakayinâmelerde Tursun Fakîh'in Osman Bey'in yakın çevresindeki kişilerden biri olarak gösterilmesi ve yine, Orhan Bey ve oğlu Süleyman Paşa'nın İshak Fakîh'e yapmış oldukları arazi bağışlarıyla ilgili vakıf kayıtları da, fakîhlerin Osmanlı hükümdarlarıyla olan yakınlıklarını göstermesi açısından önemlidir. İnalçık'ta bununla ilgili olarak, tahrir defterlerindeki vakıf kayıtlarından, erken Osmanlı döneminde fakîhlerin bilinenin aksine, ahilere göre daha etkin bir

Rüstem, Şeyh Baba Yusuf, Ahi Orta, Ahi Aydın, Ahi Fahreddin, Ahi Hoca Baba, Ahi Babaoğlu zaviyeleri bkz. **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 56; **166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 122, 127, 131-132.

Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 4-5; Topal-Çolak, **a.g.m.**, s. 54, 70-73; Doğru, **a.g.e.**, s. 120-122. Ayrıca bkz. Özalp, **a.g.e.**, s. 18-23, 160-161, 165. Bu zaviyelerin çoğunun günümüz Sivrihisar ilçesinde bulunması ahilerin burada Eskişehir'in diğer yerlerine nazaran daha kalabalık ve kuvvetli bir teşkilata sahip bulduklarını göstermektedir.

⁴⁴⁴ Osman Gazi adına Karacahisar'da ilk hutbeyi okumuş olan Dursun Fakih'in hayatı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi mevcut değildir. Aslen Karamanlı olup, Şeyh Edebalı'nın hem müridi, hem de damadı olduğu ve şeyhin vefatının ardından yerine geçtiği bilinmektedir. Ayrıca, kendisine nispet edilen Gazavatnâme adlı eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış bir eserin bulunduğu belirtilmektedir bkz. Taşköprülüzâde, **a.g.e.**, s. 23; Hasan Aksoy, "Dursun Fakih", **DİA**, C. 10, İstanbul 1994, s. 7-8, ss. (7-8).

⁴⁴⁵ Aşıkpaşazade'nin Orhan Gazi'nin imamı olarak bahsetmiş olduğu İshak Fakih'in Orhan Bey'in yakın çevresine dahil kişilerden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Orhan Bey Akyazı'daki Sarıçayır adlı bir mezrayı, Süleyman Paşa ise Gelibolu'daki Emir İlyas Çifliği'ni İshak Fakih'e vakfetmiştir. Vakıf kayıtlarına göre babasının isminin Danişmend Alişar olduğu belirtilmiştir bkz. Haşim Şahin, "Yahşi Fakih", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 181, ss. (180-182).

⁴⁴⁶ Aşıkpaşazade onun Orhan Gazi'nin imamlığını yapmış olan İshak Fakih'in oğlu olduğunu bildirir. Hayatının erken dönemlerine dair yok denecek kadar az bilgi bulunan Yahşi Fakih'in bir müddet Edirne'de yaşadığı ardından Geyve'ye yerleştiği düşünülmektedir. 1413 yılından sonra vefat ettiği anlaşılan Yahşi Fakih'in *Menâkıb-ı Âl-i Osman* adlı eseri her ne kadar orjinal haliyle günümüze ulaşmış olmasa da Osmanlı tarihinin ilk dönemlerine dair vermiş olduğu bilgiler bakımından büyük bir öneme sahip olup bu anlamda yazılan ilk Osmanlı tarihi olarak kabul edilmektedir bkz. H. Şahin, **a.g.m.**, s. 180-182.

zümre olduklarını ifade etmiştir⁴⁴⁷. Daha önce Osman Bey'in kendi adına hutbe okutması hadisesiyle ilgili aktarmış olduğumuz kayıtlar hatıra getirildiğinde, Osman Bey tarafından Karacahisar'a kadı atanan Tursun Fakîh'in, Eskişehir kentinin Osmanlı idaresindeki ilk kadısı olduğu görülmektedir. Netice olarak, İbn Batuta'nın kayıtları da göz önünde bulundurulduğunda fakîhlerin en geç, 13. asırdan itibaren, Sultanönü Sancağı'nın merkezi olan Eskişehir'e yerleşerek, toplumsal ve dinsel hayat üzerinde belirli bir etkiye sahip zümrelerden birisi olduğu söylenilebilir.

Dervişler, ahiler, fakîhler; bu bölüm dahilinde bahsedilenlerden anlaşılıyor ki; Moğol istilasının tetiklemiş olduğu göç dalgası ve sonrasında Anadolu'da yaşanan siyasi gelişmeler, 13. asırda farklı yaşam kültürlerine ve algılayış biçimlerine sahip kitlelerin Eskişehir'e yerleşmelerine sebep olmuş ve aynı zamanda bu yeni gelenler sayesinde kentin dini, sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamında da büyük bir değişiklik yaşanmıştır.

C. Ekonomik Yapı

Moğol istilasının başlangıcına kadar olan sürede Anadolu'ya göç etmiş olan Türklerin çoğunlukla, geçimlerini hayvancılıkla sağlayan konar-göçer bir yaşam sürmüş oldukları bilinmektedir. 13. asırda yaşanan göç dalgasının ise tıpkı, batı bölgelerindeki diğer kentlerde olduğu gibi Eskişehir'in de ekonomik ve ticari yaşamı üzerinde olumlu bir etki yaratmış olduğu söylenebilir. Yeni gelenlerden kırsalda yerleşmeyi tercih edenlerin tarımsal faaliyetlerle uğraştıkları ve farklı zanaat erbabları ile tüccarların ise kent merkezine yerleştikleri düşünüldüğünde en azından, bu yüzyılın son çeyreğindeki siyasi hareketliliğe kadar geçen süre içerisinde bu yönde bir gelişmenin yaşanması muhtemel gözükmektedir.

Kezâ, Caca oğlu Nureddin vakfiyesinde kent merkezinde üç hanın bulunduğu bildirilmesi ve yine, biraz evvel ki konuda bahsedildiği üzere, arşiv belgelerinden günümüz Eskişehir ili sınırlarında çok sayıda Ahi zaviyesinin bulunduğu anlaşılması, kentteki ticari hareketliliğin ve ekonomik canlılığın delilleri olarak yorumlanabilir⁴⁴⁸. Aynı şekilde, 11. asrın son çeyreğinden beri bu topraklarda bulunan konar-göçer Türklerin geçimlerini sağlamış oldukları büyük baş ve küçük baş hayvan yetiştiriciliğinin, kent ekonomisinin temel dayanaklarından birisi

⁴⁴⁷ İbn Batuta, **a.g.e.**, C. 2, s. 200, 206; İnalçık, **İslamiyet ve Devlet**, s. 45-46. Ayrıca bkz. Togan, **a.g.e.**, s. 371-373; Doğru, **a.g.e.**, s. 66; Hayreddin Karaman, "Fakih", **DİA**, C. 12, İstanbul 1995, ss.(126-127) .

⁴⁴⁸ Temir, **a.g.e.**, s. 128; Topal-Çolak, **a.g.m.**, s. 70.

olduğu zaten bilinmektedir. Bununla ilgili olarak 16. asır mühimme defterlerinde dahi İstanbul ve diğer bazı şehirlerin et ihtiyacının bir kısmının halen Eskişehir'den temin edilmiş olduğuna dair kayıtlar görmek mümkündür⁴⁴⁹. Yine, bu yüzyıla ait arşiv kayıtlarından, günümüz Eskişehir ili sınırlarında halen büyük oranda yörük ve Türkmen gruplarının bulunduğu anlaşılmaktadır⁴⁵⁰. Bu bağlamda dokumacılığın Eskişehir ekonomisinde büyük bir önem taşımış olduğu şüphesizdir. Zaten, Caca oğlu Nureddin vakfiyesinde Eskişehir'deki üç handan birisi olarak ismi geçen Babahan'da çeşitli türde kumaşların satıldığına belirtilmesi de, buna işaret etmektedir⁴⁵¹.

Karacahisar'ı fethinin ardından Osman Bey'in Eskişehir kent merkezinde kurduğunu olduğu pazara mal satmak yahut alış veriş yapmak maksadıyla, Bilecik'ten Rumların, Kütahya'dan Türklerin gelmiş olduğu yönündeki kayıtlar, bu pazarın bölgesel nitelikte ticari bir işleve sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Pazarda satılan malların yahut ürünlerin daha çok, Eskişehir'li üreticiye ait olduğu düşünüldüğü takdirde ise, bu pazarın kent ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Son olarak Doğru'nun açıklamalarından ücretli askerliğin de, 14. asırda bilhassa, Eskişehir kırsalında yaşayan köylü gençlerin geçim kaynaklarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak Doğru, askeri faaliyetlerin artmasıyla birlikte Osman Bey'in, seferlerde ganimetten pay alan Türkmen kuvvetlerinin yanısıra, doğrudan kendi şahsına bağlı ücretli bir birlik oluşturmaya başladığını ve bu birliğin eleman ihtiyacını da Eskişehir ile Bilecik'teki Türk köylü gençlerinden temin ettiğini bildirmiştir.⁴⁵²

⁴⁴⁹ (Bursa ve Sultanönü kadınlarına gönderilen 16 Ramazan 966 tarihli hüküm), **3 Numaralı Mühimme Defteri**, s. 8; (Eskişehir, Bolu ve Hırsova sancakları kadınlarına gönderilen 973 tarihli 1258 sayılı hüküm), **5 Numaralı Mühimme Defteri**, s. 468.

⁴⁵⁰ **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 56-60, 67-77. Aynı şekilde 16. yüzyıl tahrir defterlerindeki kayıtlarda günümüz Eskişehir ili sınırlarında Ulu Yörük ve Aydınbeğli taifeleri ile Karakoyunlu aşiretine bağlı çok sayıda yörük grubunun bulunduğu belirtilmiştir. Bu taifelerden Ulu Yörüklerin daha çok Sivrihisar ve Mihaliççik ilçeleri sınırlarında, Aydın Beğli taifesinin Sivrihisar'da, Karakoyunlu aşiretine bağlı yörüklerin ise Seyitgazi'de bulunduğu bildirilmektedir bkz. Emine Erdoğan, "Ankara Yörükleri (1463, 1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre)", **OTAM**, S. 18, 2005, s. 122-124, ss. (119-135); Ahmet Güneş, "16. Yüzyılda Seyyid Gazi'de Sosyal Ve Ekonomik Hayat", **OTAM**, S. 11, 2000, s. 240, ss. (227-256).

⁴⁵¹ Temir, **a.g.e.**, s. 128.

⁴⁵² Halime Doğru, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 2-4.

III. BÖLÜM

ESKİŞEHİR KENT MERKEZİ İLE İLÇELERİNDE BULUNAN ANADOLU SELÇUKLU VE İLHANLI DÖNEMLERİNE AİT MİMARİ YAPILAR

A. Kent Merkezinde Yer Alan Eserler

Alâeddin Cami Minaresi: Odunpazarı mevkiindeki Aleaddin Parkı içerisinde yer alan bu cami orjinal mimari özelliklerini yitirmiş olmakla birlikte, cami minaresinin yanında bulunan yıkılmış eski minare kaidesinin kitabesinde caminin, Caca oğlu Ebu'l-Harb Cibril (Caca oğlu Nureddin) tarafından Kılıç Arslan oğlu Keyhüsrev (Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev) zamanında yaptırılmış olduğu açıkça belirtilmiştir. Kitabenin tarihi açık bir şekilde okunamamakla birlikte, genel kanaat caminin H. 666/M. 1266-67 yılında inşa edilmiş olduğu yönündedir. Bu durumda caminin Caca oğlu Nureddin'in Eskişehir'deki valilik görevinin bitmesinden sonra tamamlanmış olduğu söylenebilir⁴⁵³.

Şeyh Edebâli Türbesi: Odunpazarı Belediyesi Mezarlığı içinde yer alan bu yapı, ilk anda bir makam türbesi olduğu izlenimini uyandırmakla birlikte, Halime Doğru'nun bu hususla ilgili yapmış olduğu açıklama oldukça dikkat çekicidir. Buna göre Doğru; vakıf ve tapu kayıtlarında İt Burnu Köyü'nde Şeyh Edebâli'ye ait her hangi bir zaviyenin görünmediğini belirtmiş ve yine, Şeyh Edebâli'nin Osman Bey'in kendisini Bilecik'e davet etmesinden önce Eskişehir'de ikamet ederek, kent halkını aydınlatmakla meşgul bulunduğunu ve zaviyesinin de aslında, bahsedilen bu mezarlık

⁴⁵³ Sungu, **a.g.m.**, s. 262-263; Temir, **a.g.e.**, s. 13; Sadi Kucur, "Cacaoğlu Nûreddin" **DİA**, C. 6, İstanbul 1992, s. 542, ss. (541-542); Doğru, **a.g.e.**, s. 45; Abdülhamit Avcı, **Eskişehir'deki Selçuklu Eserleri Ve Kitabeleri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007, s. 31-32; Ali Sarar, **a.g.e.**, s. 12; Togan, **a.g.e.**, s. 319; Albek, **a.g.e.**, s. 109-110; **Yurt Ansiklopedisi**, 4. cild, s. 2925; Kasım İnce, "Eskişehir Ve Çevresinde Osmanlılar Zamanında Yapılmış Ancak Bugün Ayakta Olmayan Mimari Eserlerin Listesi", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 6, Erzurum 1996, s. 120, ss. (117-123); Şerife Özudoğru, "Eskişehir Alaeddin Camii", **T. C. Eskişehir Valiliği Eskişehir 1. Selçuklu Eserleri Bildirileri**, Eskişehir 1990, s. 31, ss. (31-39).

içindeki türbenin yerinde olduğunu ifade etmiştir⁴⁵⁴. Aşıkpaşazade'nin kayıtlarında zaviyenin nerede olduğuna dair her hangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Şeyh Edebâli'nin kurmuş olduğu bu zaviyenin gelene gidene hizmet verdiği, hiç boş kalmadığı ve arada sırada, Osman Gazi'nin de bu zaviyeye uğradığı belirtilmiştir⁴⁵⁵.

Şeyh Şehabeddin Sühreverdi Türbesi/Salı Tekkesi: Odunpazarı mevkiinde, Paşa Mahallesi, Şeyh Şehabettin Caddesi üzerinde yer alan bu yapı, sanat tarihçilerince 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Nitekim, Fatih Sultan Mehmed dönemine ait olduğu belirtilen bir vakıf defterindeki kayıttan da, zaviyenin Anadolu Selçukluları dönemine ait olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Eskişehir kent merkezindeki zaviyelerin en eskisi olduğu belirtilen bu yapının kurucu şeyhinin kim olduğu bilinmemekle beraber, İbn Nazif'in kayıtlarından yola çıkarak, zaviyenin 1225-1230 yılları arasında İznik Rum devleti ordusuyla savaşmak için bir kaç defa, Eskişehir taraflarına gelmiş olan Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın saltanat döneminde inşa edilmiş olunması ihtimali kuvvetlidir⁴⁵⁶.

Günümüzde halen bir türbe olarak ziyaret edilen bu yapı içerisinde iki sanduka bulunmaktadır. Diğer taraftan 1234 yılında vefat eden Ebu Hafs Şehabeddin Ömer b. Abdullah al-Sühreverdi'nin Bağdat'ta defn olduğu bilindiğinden, bu sandukalardan herhangi birisinin ona ait olması ihtimali mümkün değildir⁴⁵⁷. Doğru'ya göre Salı Tekkesi ismiyle de bilinen bu zaviye, 13. asırda Eskişehir'e göç etmiş olan Babailere mensup Türkmenlerle de yakın ilişki içerisinde olmuştur⁴⁵⁸. Doğru'nun zaviye hakkında yapmış olduğu bir diğer açıklama ise oldukça dikkat çekicidir. Doğru'ya göre bu zaviye ile Caca oğlu Nureddin vakfiyesinde ismi geçip, günümüze ulaşmamış olan *Şeyh Abdullah el-Bedevî Zaviyesi* aslında, aynı yerdir⁴⁵⁹.

Caca oğlu Nureddin'in 1272 tarihli vakfiyesinden, 13. asırda Eskişehir kent merkezinde bulunduğu anlaşılan ancak, günümüze ulaşamayan *Şeyh Abdullah el-*

⁴⁵⁴ Doğru, **Mahruse-i Sultanyüki'den Eskişehir'e**, s. 58-59. Ayrıca bkz. Topal-Çolak, **a.g.m.**, s. 65; Albek, **a.g.e.**, s. 166; Erol Altınşapan ve Canan Parla, **Eskişehir Zaviye Ve Türbeleri**, s.13.

⁴⁵⁵ Aşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 11. Yine Eskişehir'e bağlı Çatkara Köyü'nde de Şeyh Edebalı adına kurulmuş bir başka zaviyenin bulunduğu belirtilmiştir Topal-Çolak, **a.g.m.**, s. 65.

⁴⁵⁶ Altınay, **a.g.m.**, s. 141. Ayrıca bkz. Altınşapan-Parla, **a.g.e.**, s. 19; Topal-Çolak, **a.g.m.**, s. 55.

⁴⁵⁷ Doğru, **a.g.e.**, s. 42, 46-47, 122-123; Albek, **a.g.e.**, s. 166; Hasan Kâmil Yılmaz, "Şehâbeddin Sühreverdi", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 41, ss. (40-42); Haşim Karpuz, "Şehâbeddin Sühreverdi Külliyesi", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 420, ss. (420-421); Topal-Çolak, **a.g.m.**, s. 55.

⁴⁵⁸ Doğru, **Salı Mescidi**, s. 12-13.

⁴⁵⁹ Doğru, **Sultanönü**, s. 123.

Bedevî Zaviyesi'nin ilk bakışta isminden dolayı, Mısır'ın en büyük mutasavvıfı olarak bilinen *Seyyid Ahmed el-Bedevî* ile bir ilgisinin bulunabileceği düşüncesi akla gelmekle birlikte, ne Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin kendisinin, ne de yetiştirmiş olduğu halifelerin Anadolu ile fiziki bir temas kurmuş olduklarına dair her hangi bir ip ucuna rastlanılmamaktadır. Nitekim, günümüz Türkiye sınırları içerisindeki ilk Bedevi tekkesinde ancak, 18. asırda İstanbul'da açılmış olduğu belirtilmektedir. Vakfiyede ismi geçen Şeyh Abdullah el-Bedevî'nin hayatı ve tarihsel kişiliği hakkında ise hiç bir bilgiye sahip olunamamaktadır. Zaviyenin onun tarafından mı yoksa, müridlerinden birisi tarafından mı kurulmuş olunduğu da belli değildir⁴⁶⁰.

Doğru'nun yukarıdaki iddiasına dönecek olursak, her şeyden önce Caca oğlu Nureddin'in 1272 tarihli vakfiyesinde Şehabeddin Sühreverdî'nin isminin geçtiğinin görülmemesi, bu hususta bizleri üç ihtimal üzerinde durmaya sevk eder. Birinci ihtimalde; 13. asra ait bir yapı olduğu hususunda kesinlikle, şüphe duyulmayan Şeyh Şehabeddin Sühreverdî Türbesi'nin, Şeyh Abdullah el-Bedevî Zaviyesi'nden daha sonra yani, Caca oğlu Nureddin'in Eskişehir'den ayrılmasından sonraki bir zamanda inşa edilmiş olunabileceği yönündedir. Bu durumda, günümüzde Odunpazarı mevkiinde bulunan Şeyh Şehabeddin Sühreverdî Türbesi ile vakfiyede ismi geçen Şeyh Abdullah el-Bedevî Zaviyesi'nin kesinlikle, birbirinden farklı yapılar oldukları ve Şeyh Abdullah el-Bedevî Zaviyesi'nin zaman içinde yıkılmasından dolayı, günümüze ulaşamadığı söylenebilir. İkinci ihtimal ise, Şeyh Abdullah el-Bedevî Zaviyesi'nin sonradan Şeyh Şehabeddin Sühreverdî Zaviyesi ismiyle anılmaya başlandığı yönündedir. Bu durumun; Şeyh Abdullah el-Bedevî Zaviyesi'nin zaman içerisinde etkinliğini yitirmesiyle birlikte, sonradan Sühreverdîye tarikatına mensup dervişlerin buraya yerleşerek, zaviyeyi kendi faaliyetleri doğrultusunda kullanmış olmalarından kaynaklandığı ve netice olarak ta; Odunpazarı'ndaki Şeyh Şehabeddin Sühreverdî

⁴⁶⁰ Temir, **a.g.e.**, s. 128. Ahmed el-Bedevî'nin hayatı hakkında bilgi almak için bkz. Derya Baş, **Seyyid Ahmed el-Bedevî Tarikatı ve İstanbul'da Bedevîlik**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 21-28, 31-32, 39-40, 47-62, 70-75, 85-86, 103, 133-140, 319-327, 342, 417-419; Mustafa Kara, "Ahmed el-Bedevî", **DİA**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 47-48, ss. (47-48); Mustafa Kara, "Bedeviyye", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, s. 318-319, ss. (318-319); "Ahmet Bedevî", **Türk Ansiklopedisi**, C. I, MEB Yayınları, İstanbul 1968, s. 249, ss. (249); "Bedevîlik", **Türk Ansiklopedisi**, C. VI, MEV. Yayınları, Ankara 1953, ss. (3-4); Evliyâ Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 2. Kitap, 1. Cilt, 3. Baskı, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, YKY Yayınları, İstanbul 2005, s. 19.

Türbesi'nin aslında, Şeyh Abdullah el-Bedevi Zaviyesi olup, ismi değişmiş olarak günümüze ulaşmış olduğu söylenebilir⁴⁶¹.

Bu hususla ilgili akıllara gelen son ihtimal ise, vakfiyede geçen Şeyh Abdullah el-Bedevi isminin aslında, Şehabeddin Sühreverdî'yi kastetmiş olduğu dolayısıyla, günümüz Odunpazarı mevkiinde bulunan Şeyh Şehabeddin Sühreverdî Türbesi'nin vakfiyede, Şeyh Abdullah el-Bedevi Zaviyesi ismiyle zikrolunduğu yönündedir. Asıl adı Ömer olan Sühreverdî'nin, Ebu Hafs dışında, Ebu Abdullah künyesi ile de tanınır olması ve yine, daha çok çölde yaşayan Arap göçebelerine işaret eden *el-Bedevi* nisbesinin ise vakfiyede belki de, onun elçilik sıfatıyla sıkça, seyahatlerde bulunmasıyla ilişkili olarak kullanılmış olunduğu düşünülürse, bu durumda her hangi bir delile dayandırmış olmasa da Doğru'nun iddia etmiş olduğu üzere, vakfiyede geçen Şeyh Abdullah el-Bedevi Zaviyesi'nin aslında, Odunpazarı'ndaki Şeyh Şehabeddin Sühreverdî Türbesi ile aynı yer olduğu söylenebilir⁴⁶². Yine, vakfiyede ismi geçen Şeyh Abdullah el-Bedevi'nin meşhur zahid ve abidlerden biri olarak tanıtılmış olunması da, bu kişinin, Caca oğlu Nureddin'in Eskişehir'deki valilik görevinden yaklaşık, çeyrek asır önce bu dünyadan ayrılmış olan İslâm dünyasının ünlü alim ve mutasavvıflarından Şehâbeddin Sühreverdî olması ihtimalini arttırmaktadır.

Ak Cami: Akcami Mahallesi, Cemalciler Sokak'ta yer alan ve halk tarafından Kümbet Cami olarak ta bilinen bu yapıya ait herhangi bir kitabe bulunmamakla birlikte, mimari özelliklerinden dolayı yapının 13. asrın ikinci çeyreği ile 14. asrın başları arasında ilkin, bir hamam olarak inşa edildiği ve sonradan camiye dönüştürülmüş olduğu düşünülmektedir⁴⁶³.

Ahi Mahmud Zaviyesi: Eskişehir kent merkezindedir. Anadolu Selçukluları dönemine ait olduğu düşünülmektedir⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Altınay, **a.g.m.**, s. 141. Ayrıca bkz. Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 19; Topal-Çolak, **a.g.m.**, s. 55.

⁴⁶² Adem Çatak, **Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı**, Afşar Matbaası, Ankara 2012, s. 16; "Bedeviler", **Türk Ansiklopedisi**, C. VI, s. 3; Mustafa Fayda, "Bedevî", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, s. 311-312, ss. (311-317).

⁴⁶³ Erol Altınsapan, **Eskişehir Hamamları (Selçuklu-Osmanlı Dönemi)**, Eskişehir Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, Eskişehir 2009, s. 3; Erol Altınsapan-Canan Parla, "İşlevi Değiştirilerek Hamamdan Camiye Dönüştürülen Özgün Bir Örnek: Eskişehir Ak Cami", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 12, 2015, s. 20, ss. 19-35.

⁴⁶⁴ Altınsapan-Parla, **Zaviyeler**, s. 10.

Atalan Tekke: Eskişehir merkez ilçeye bağlı aynı isimli köyde bulunan bu yapı 14. asra tarihlendirilir⁴⁶⁵.

Takreddin Baba Türbesi: Merkez ilçeye bağlı Ortaca Köyü'ndedir. Yapı 14. asra tarihlendirilir⁴⁶⁶.

Orta Tekke: Merkez İlçe'ye bağlı Uludere (İtburnu) Köyü'nde bulunan bu yapı da 14. asra tarihlendirilmektedir⁴⁶⁷.

Arap Dede Türbesi: Merkeze bağlı Gökçekısık Köyü'ndedir. 14. ve 16. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir⁴⁶⁸.

Eskişehir kent merkezinde bulunan mimari yapılarla ilgili buraya kadar bahsedilenlerin dışında, yine Caca oğlu Nureddin vakfiyesindeki kayıtlarda, Eskişehir kentinde Anadolu Selçukluları döneminde inşa edilmiş olunan ancak, günümüze ulaşmamış başka mimari yapılarında bulunduğu görülmektedir.

Buna göre vakfiyede, Sultanyüğü(Eskişehir)'nde toplam 19 mescidin bulunduğu ve bunlardan on yedisinin tamamen yıkık ve harap bir halde bulunduğundan vakıf tarafından tamir ettirildiği, diğer iki mescidin ise, bizzat vakıf tarafından inşa ettirildiği belirtilmiştir. İnşa edilen bu mescidlerden birisinin Caca oğlu Nureddin'in ismini taşıdığı, diğer mescidin ise, bir hanın içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyede ismi geçen tek zaviye ise, az evvel bahsetmiş olduğumuz Şeyh Abdullah el-Bedevi'ye ait zaviye olup, vakıf tarafından tamir ettirildiği belirtilmiştir⁴⁶⁹.

Yine vakfiyedeki kayıtlardan bu dönemde Eskişehir'de 3 han bulunduğu ve bunlardan birisinin isminin Babahan olup, içinde bez, yünlü ve ipekli kumaşların satıldığı, bir diğer hanın ise Caca oğlu Nureddin'in ismini taşıdığı anlaşılmaktadır. Diğer hanın ismi ise belirtilmemiştir⁴⁷⁰. Bu kayıtlar, 13. asırda Eskişehir kent yaşamının karakterini yansıması açısından da önem taşımaktadır.

⁴⁶⁵ **A.g.e.**, s. 27.

⁴⁶⁶ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 36

⁴⁶⁷ **A.g.e.**, s. 41.

⁴⁶⁸ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 34.

⁴⁶⁹ Ahmet Temir, **a.g.e.**, s. 128.

⁴⁷⁰ Gös. yer.

B. Günyüzü İlçesinde Bulunanlar

Gecek Köyü Ulu Cami: Eskişehir'in 120 km. güneydoğusunda bulunan Günyüzü İlçesine bağlı Gecek Köyü'ndeki bu yapıya ait orjinal kitabe yerinde değildir. Özalp, minare aleminde yazılı olan H. 570 yılını referans alarak, caminin bu yılda Umur Bey adlı bir kişi tarafından yaptırıldığını iddia etmiştir. Aynı şekilde, caminin kapısı üzerine yerleştirilmiş olunan panoda da bu yapının, 570/1174-75 yılında inşa edilmiş olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan sanat tarihi uzmanları arşiv belgelerine dayanarak bu yapının 15. yüzyıla ait olabileceğini ifade etmişlerdir⁴⁷¹.

Hamamkarahisar Köyü Ulu Cami: Günyüzü İlçesi Çardak Hamam mevkiinde yer alan ve kitabesi bulunmayan bu yapının kesin inşa tarihi bilinmemese de, 657/1259 yılında Selçuklu emirlerinden Seyfettin Kızıl Bey tarafından yaptırıldığı ileri sürülmektedir. Sanat tarihçileri de yapının 13. yüzyıl karakteristiğini yansıttığı hususunda hemfikirdirler⁴⁷².

Hamamkarahisar Köyü Çardak Hamamı/Selçuk Hamamı: İlk bir Roma hamamı olarak inşa edildiği belirtilen yapının günümüzdeki formuna hangi dönemde kavuştuğuna dair kesin bir delile rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte, yapının 12. yahut 15. asırda inşa edilmiş olduğu yönünde fikirler dile getirilmiştir⁴⁷³.

C. Mihaliççik İlçesinde Bulunanlar

Makuf Türbesi: Eskişehir'e 90 km. mesafedeki Mihaliççik ilçesine bağlı Kayı Köyü'nde bulunan Makuf Türbesi'nin ne zaman inşa edildiğine dair kesin bir delil olmasa da, sanat tarihçileri mimari özelliklerinden dolayı yapının 14. asra tarihlendirilebileceğini ifade etmişlerdir⁴⁷⁴.

⁴⁷¹ Özalp, **a.g.e.**, s. 82; Altınsapan-Parla, **Yapılar**, s. 56-57. Krş. Fügen İlter, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", **Anatolia**, S. 19, 1980, s. 28-31, ss.(12-49).

⁴⁷² Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 62-63; İlter, **a.g.m.**, s. 32; A. Avcı, **a.g.t.**, s. 42; Sarar, **a.g.e.**, s. 13.

⁴⁷³ Altınsapan, **Hamamlar**, s. 161; İlter, **a.g.m.**, s. 39.

⁴⁷⁴ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 154. Ayrıca bkz. İsmail Adıgüzel, **Tarihte Mihaliççik (XVI.-XIX. Yüzyıl)**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007, s. 349-350.

Bektaş Baba Türbesi: İlçeye bağlı Ömerköy'deki bu türbe, Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemine tarihlendirilir⁴⁷⁵.

Mihaliç Bey zaviyesi: Vakfiyesine göre 14. asrın ikinci yarısında Abdullah oğlu Mihaliç Bey tarafından H. 763/M. 1362 yılında inşa edilmiştir. Adı geçen Mihaliç Beyin, Köse Mihal'in oğlu Aziz Bey olduğu düşünülmektedir⁴⁷⁶.

D. Seyitgazi İlçesinde Bulunanlar

Seyyid Battal Gazi Külliyesi: Eskişehir'in 43 km. güney doğusunda bulunan Seyitgazi İlçesi'ndeki Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalma yapıların en başında şüphesiz, Seyyid Battal Gazi Külliyesi gelmektedir. İlçenin güney batısındaki Üçler Tepesi'nde bulunan külliyenin temelleri Selçuklu döneminde inşa edilmiş olup, yine Osmanlı döneminde inşa edilen bazı yapılarla birlikte, külliye bugünkü görüntüsüne kavuşmuştur⁴⁷⁷. Cami, medrese ve iki türbeden oluşan Selçuklu dönemine ait yapıların inşa tarihi Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat dönemine (1205-1211) tarihlendirilir. Cami kitabesinde bu yapının 604/1208/9 yılında inşa edildiği belirtilmiştir⁴⁷⁸. Yapının kuzeydoğusunda yer alan giriş kemerindeki 717/1317 yılına ait kitabede "Esselamû Aleykum ya Sultan Seyyid Battal Gazi" ibaresi bulunmaktadır⁴⁷⁹.

⁴⁷⁵ Adıgüzel, **a.g.t.**, s. 352; Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 160.

⁴⁷⁶ Adıgüzel, **a.g.t.**, s. 328-329.

⁴⁷⁷ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 222.

⁴⁷⁸ **A.g.e.**, gös. yer; Sarar, **a.g.e.**, s. 15. 13. yüzyıla dek kabrinin nerede olduğu bilinmeyen Battal Gazi'nin menkıbeye göre, Sultan I. Aleaddin Keykubad'ın annesinin görmüş olduğu bir rüya neticesinde kabri bulunmuş ve yine, sultanın annesi Ümmühan Hatun tarafından burada mezarı üzerine bir türbe yaptırılmıştır. Diğer taraftan Vilâyetnâme'de Hacı Bektaş'ın bu türbeyi ziyaret etmesine kadar olan süreçte halen Ümmühan Hatun'un yaptırmış olduğu türbenin Battal'ın mezarı üzerine yaptırılıp yaptırılmadığı hususunda bazı şüphelerin bulunduğu ancak, bu ziyaretin ardından artık, kimsenin bu hususta bir şüphesinin kalmadığı belirtilmiştir⁴⁷⁸. Yine Vilâyetnâme'de Hacı Bektaş'ın halifelerinin de sık sık bu türbeyi ziyaret ettikleri bildirilmiştir⁴⁷⁸. Vilâyetnâme'de Hacı Bektaş-ı Veli'nin halifelerinden Hacım Sultan'a ait olan bir menkıbede Uşak taraflarında Seyyid Battal Gazi'nin yarenlerinden ve evladından yedi kişinin mezarının daha olduğu hatta bu kişilerden birinin Battal'ın kızkardeşinin çocuğu olduğu zikredilir bkz. **Vilâyet-nâme**, s. 84.

⁴⁷⁹ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 225; Say, **a.g.e.**, s. 119.

1. Seyyid Battal Gazi Türbesi: Türbede Seyyid Battal Gazi'ye ait yaklaşık 5.5m. uzunluğunda bir sanduka ile yine, bir Bizans prensesi olduğu belirtilen Elanora'ya ait normal boyutlarda bir sanduka bulunmaktadır⁴⁸⁰. Türbenin meydana bakan dış penceresi üzerindeki kitabede "Mürşidler seyyidi, gaziler başkanı, cihanın sahibi, kendisine sığınılan ulu Peygamber'in sülalesinden, merkadi; dünya ve ötesinin ziyaretgâhı olan ulu zatın türbesidir. Bu türbeyi büyük insan ve zamanın âlisi sıvattı. Allah bu türbenin tarihi için şunu ilham etti, Allah O'nu cennetin en yücesi ile müşerref eylesin. Burayı Mihaloğullarından Ali Bey bina etti ve sıvattı Allah azizliğini daim etsin"⁴⁸¹ yazısı bulunmaktadır. Bu kitabeden ebced hesabı yapılarak türbenin tamirinin, H. 869/M. 1464 yılında yani, Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı döneminde gerçekleştirildiği belirtilmektedir.

2. Ümmühan Hatun Türbesi: Kitabesi bulunmayan bu türbenin mimari özellikleri dikkate alınarak, I. Gıyâseddin Keyhüsrev yahut I. Aleaddin Keykubâd'ın saltanat döneminde inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir⁴⁸². Rivâyete göre, Konya'da vefat etmiş olan Ümmühan Hatun'un vasiyeti gereği, oğlu Aleaddin Keykubâd annesinin naaşını Seyitgazi'ye getirerek, külliye içinde defnetmiştir⁴⁸³. Ayrıca, bu türbe alanının Bizans döneminde Kızlar Manastırı olduğu ve Selçuklular döneminde onarılarak avlusunun kubbelerle kapatıldığı yönünde bir fikirde ileri sürülmüştür⁴⁸⁴.

3. Ümmühan Hatun Medresesi: Külliye'nin güney batısında yer alan ve kitabesi bulunmayan bu yapının da aynı şekilde, Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev ya da Sultan I. Aleaddin Keykubâd döneminde inşa olduğu belirtilmektedir⁴⁸⁵.

4. Kadıncık Ana Türbesi: Aynı Ana olarak bilinen bu kişinin, Ümmühan Hatun'un hizmetkarı olduğu düşünülmektedir. Kitabesi olmayan yapının sanat tarihi

⁴⁸⁰Muhiddin Aslanbay, *Seyyid Battal Gazi'nin Hayatı ve Bazı Menkıbeleri*, Kardeşler Matbaası, Eskişehir 1953, s. 110-112; Altınsapan-Parla, *a.g.e.*, s. 238-240; Say, *a.g.e.*, s.123.

⁴⁸¹ Altınsapan-Parla, *a.g.e.*, s. 238-239; Say, *a.g.e.*, s. 120; Küçükcan, *a.g.e.*, s. 95.

⁴⁸²Aslanbay, *a.g.e.*, s. 119-121; Altınsapan-Parla, *a.g.e.*, s. 233; Kadriye Alevsayar-Serpil Alpars, "Seyidgazi'de Bilinmeyen Üç Yapı", *Vakıflar Dergisi*, S. XIX, Ankara 1985, s. 185, ss.(185-192).

⁴⁸³ Say, *a.g.e.*, s. 125.

⁴⁸⁴ Albek, *a.g.e.*, s. 168.

⁴⁸⁵ Altınsapan-Parla, *a.g.e.*, s. 228; Say, *a.g.e.*, s. 133.

uzamanlarınca Ümmühan Hatun türbesi ve medresesinden daha geç bir tarihte, 13. asrın ilk çeyreği ile son çeyreği arasında inşa edilmiş olunduğu tahmin edilmektedir⁴⁸⁶.

5. Cami: Türbenin güneyinde bulunan caminin kapısı üzerindeki kitabede "Bu mübarek mescid, Kılıç Arslan oğlu Sultan Keyhüsrev zamanında 604/1207-8 senesinde yapıldı ve Mehmed Han oğlu Sultan oğlu Sultan Bayezid Han (Allah onun mülkünü daim devletini te'yid eylesin) zamanında Güzelce Şeyh demekle meşhur Seyyid Muhiddin eliyle 917/1511-12 senesinde yenilendi"⁴⁸⁷yazılıdır. Bu yazıdan caminin ilk olarak Selçuklu sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat döneminde inşa edildiği ve Osmanlı padişahı II. Bayezid'in saltanatı döneminde de restore edildiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

6. Anadolu'da Bu Zamana Değın Tespit Edilmiş En Eski Türkçe Kitabeler: Cami girişinin sol tarafında bulunan Arapça yazılı iki kitabe, Anadolu Türk tarihi açısından ayrı bir ehemniyet arz etmektedir. H. 770/M. 1369 tarihli olan ve Mehmet Tütüncü tarafından Türkçe oldukları fark edilen bu kitabeler, Anadolu'da bu zamana dek bulunan en eski Türkçe kitabeler olma özelliğine sahiptirler.

Birinci Kitabe:

1. Sebeb-i şer'-i oldur ki
2. Satın aldı Kurt Abdâl
3. İbn Cihân-dâr Süleymân Şâh ibn Mehmed Beg
4. Ak bunâr adlı bir mezra'ayı hudûdları ta'yîn
5. Hadd-i evvel Akçabel'dür, Çerîbâşı'ndan
6. sınırdır. Hadd-i sâni Aşçabend nâm bende
7. Hadd-i sâlis bendî mezbûrdan Akbunar'a
8. Şehede bî mâ fihi Mevlânâ Kâsım ibn Mes'ûd

"Bunun yazılmasının sebebi odur ki Mehmed Bey oğlu Cihandar Süleyman Şâh oğlu Kurt Abdâl Satın aldı. Akpınar adlı mezrayı hududları şöyledir: Birinci sınır Akçabel'dir, Çeribaşı'ndan sınırdır. İkinci sınır Aşçabend adındaki bende kadardır.

⁴⁸⁶ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 235; Arslanbay, **a.g.e.**, s. 119; Say, **a.g.e.C.**, s. 128.

⁴⁸⁷ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 240; Arslanbay, **a.g.e.**, s. 115; Küçükcan, **a.g.e.**, s. 94; Say, **a.g.e.**, s. 135-136; Albek, **a.g.e.**, s. 116, 167.

Üçüncü sınır bu bendden Akpınar'a kadardır. Mevlana Kasım ibn Mesûd bunun içindekilerin hepsini tasdik etti"⁴⁸⁸ yazılıdır.

İkinci Kitabe

1. Mezbûr Kurd Abdâl
2. Akbunar'ı vakf
3. itdi hadd-ı sinûrla
4. Seydî Gâzî ka-
5. pusuna. Rızâ vire
6. Allah Te'âla. Şehede bi-zalike
7. Murâd ibn Bahşayis
8. Cemî-i Dervîşân. Tâ'rîhen,
9. fi receb, sene seb'in ve [seb'a mâ'e] 770.

"İsmi yazılı olan Kurd Abdâl Akpınar'ı vakfetti Seyyid Gazi kapısına. Allahutaala kabul etsin. Murad ibn Bahşayiş ve bütün dervişler bunu tasdiklediler (şahitlik ettiler). 770 yılının Recep ayında. (1369 yılının Şubat-Mart aylarında)"⁴⁸⁹ yazılıdır.

Kitabede ismi geçen ve Eskişehir merkeze yaklaşık 13. km. mesafedeki Akpınar adlı mezrayı satın alarak, Seyyid Battal Gazi Türbesine bağışladığı bildirilen Kurd Abdâl'ın, Germiyan Beyi Süleyman Şâh (1361-1387)'ın oğlu olduğu belirtilmektedir⁴⁹⁰.

7. Kesikbaşlar Türbesi: Battal Gazi türbesinin hemen karşısında olan bu kısmın Selçuklu dönemine ait olabileceği düşünülmektedir⁴⁹¹.

8. Çilehane Odaları: Kesikbaşlar türbesi bitişiğinde yer alan odalarında yine, kitabesi olmadığından, kesin inşa tarihleri bilinmemektedir. Buna karşın duvar yüzeyindeki tuğla örgüsü ve süslemelerin yapısından, bu odaların Anadolu Selçuklu devrinde inşa edilmiş olunması ihtimali belirtilmiştir⁴⁹².

⁴⁸⁸ Mehmet Tütüncü, " Seyitgazi Kurt Abdal Vakfiyesi-1369 Yılı", **Düşünce ve Tarih Dergisi**, Mayıs 2015, s. 20, ss. (16-23)

⁴⁸⁹ Tütüncü, **a.g.m.**, s. 21.

⁴⁹⁰ Tütüncü, **a.g.m.**, s. 21-22.

⁴⁹¹ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 241; Say, **a.g.e.**, s. 129.

⁴⁹² Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 242.

Külliyede bulunan Osmanlı dönemine ait yapılar ise şunlardır:

9. Mihaloğuları Türbesi: Seyyid Battal Gazi Türbesi'nin sağ tarafında kalan bu kısımda Mihaloğullarından Ahmed ve Mehmed beylere ait sandukalar bulunmaktadır. Yapının giriş kapısı üzerindeki kitabede 1511 yılında inşa edilmiş olduğu belirtilmiştir⁴⁹³.

10. Bektaşî Dergahı: Kitabesinde "Bu bina-i şerifi Mihal Beyoğlu Ali Bey oğlu Mehmed Bey, Mehmed Han oğlu Sultan Bayezid'in zamanında 917 tarihinde imar eyledi" yazmaktadır⁴⁹⁴.

11. Türbedar Odası: Bu kısmın giriş kapısı üzerindeki kitabede "Seyyid Sultan Gazi sevgisinin türbedarı Miskin Dede bu kapıyı 921/1516-7 senesinde yaptırdı. Allah toprağını güzel eylesin" yazılıdır⁴⁹⁵.

12. Çoban Baba Türbesi: Külliye'nin girişinde Bektaşî Dergahı'nın alt tarafındadır. "Kutlu" yada "Kutluca" isimleriyle de bilinir. Geleneğe göre Çoban Baba Seyyid Battal Gazi'nin mezarını bulan kişi olarak bilinir. Türbeye ait herhangi bir kitabe bulunmamakla birlikte, buranın Osmanlı döneminde inşa edildiği düşünülmektedir⁴⁹⁶.

Külliyede içerisinde kitabesi olmayan aşevi, fırın ve bir kaç odadan oluşan diğer başka yapılar da bulunmakla birlikte, bu yapıların inşa tarihlerinin belirlenmesinin ise güç olduğu ifade edilmiştir⁴⁹⁷.

Seyyid Battal Gazi Külliyesi haricinde ilçede bulunan Selçuklu ve erken Osmanlı dönemlerine ait diğer yapılar ise şunlardır:

Himmet Baba (Kümbet Baba) Türbesi: Seyitgazi ilçesine bağlı Kümbet Köyü'nün kuzeyindeki bir tepe üzerinde bulunan bu yapı mimari özelliklerine göre, 13. asra tarihlendirilmektedir⁴⁹⁸.

⁴⁹³ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 238; Küçükcan, **a.g.e.**, s. 95. Krş. Say, **a.g.e.**, s. 131.

⁴⁹⁴ Arslanbay, **a.g.e.**, s. 117, 124; Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 243; Say, **a.g.e.**, s. 138.

⁴⁹⁵ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 242; Say, **a.g.e.**, s. 120.

⁴⁹⁶ Arslanbay, **a.g.e.**, s. 105; Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 243; Say, **a.g.e.**, s. 131-132.

⁴⁹⁷ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 245-249.

Yılankırkan Türbesi: İlçeye bağlı Beykışla Köyü'nde bulunan ve Garip Dede ismiyle de bilinen bu yapı 14. asra tarihlendirilir⁴⁹⁹.

Melek Gazi Türbesi: Seyitgazi İlçesi'nin Doğançayır Köyü'nün 3 km. güney doğusunda bulunan bu yapının 14. yüzyıl Anadolu mimarisinin karakteristiğini taşıdığı belirtilmektedir⁵⁰⁰.

Belirtilen bu yapıların haricinde yine, Seyitgazi İlçesinde, Şeyh Sücaeddin Veli Külliyesi, Üryan Baba Türbesi, Elveren Türbesi ve Demirtaş (Mürvet Ali) Paşa Türbesi gibi 16. yüzyılda inşa edilmiş oldukları belirtilen mimari yapılarda bulunmaktadır⁵⁰¹.

E. Sivrihisar İlçesinde Bulunanlar

Sivrihisar Ulu Cami/ Eminüddin Mikail Cami: Eskişehir'e 98 km. mesafedeki Sivrihisar ilçesinde bulunan Anadolu Selçukluları dönemine ait mimari yapıların en dikkat çekenlerinin başında, ilçe merkezinde yer alan ve Anadolu'daki ahşap direkli camilerin ender örneklerinden birisi olan Ulu Cami gelmektedir. Yapıya âit olan en eski kitabeden, günümüzde Ulu Camî ismiyle bilinen bu yapının ilk olarak, H. 629/M. 1231-32 yılında Emir Cemaleddin Ali Bey tarafından bir imaret olarak inşâ ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁵⁰². Bununla birlikte sanat tarihi uzmanları yapının bugünkü formunu Eminüddîn Mîkâîl'in H. 673/M. 1274 yılında yaptırmış olduğu onarım sonrasında almış olduğu hususunda hemfikirdirler. Yine, bazı araştırmacılar da

⁴⁹⁸ **A.g.e.**, s. 265; Albek, **a.g.e.**, s. 117; Neslihan Sağın, **Seyitgazi İlçesindeki Ortaçağ Yapıları**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 63; Alevsaçar-Alpsar, **a.g.m.**, s. 187.

⁴⁹⁹ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 262; Sağın, **a.g.t.**, s. 71; Alevsaçar-Alpsar, **a.g.m.**, s. 186-187.

⁵⁰⁰ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 269; Alevsaçar-Alpsar, **a.g.m.**, s. 186-187; Sağın, **a.g.t.**, s. 65.

⁵⁰¹ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 155-160; Albek, **a.g.e.**, s. 169; Filiz Aydın, "Seyitgazi Arslanbey Köyünde "Şeyh Sücaeddin" Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, S. IX, Tıpkıbasım, Ankara 2006, s. 208, ss. (201-221); Erol Altınsapan-Abdullah Deveci, "Eskişehir Seyitgazi Üçsaray Köyü Elveren Zaviyesi Ve Türbesi", **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 2, Eskişehir 2000, s. 63, ss. (55-68).

⁵⁰² Ulu Camii'nin doğusuna bitişik olan Sölpük Mescidi'nin kapısı üzerindeki H. 629 tarihli kitabenin Türkçe çevirisinde: Herşey O'nun sayesinde kaybolup yine O'nun sayesinde geri döner. Genç yaşta hepimiz ölüme mahkumuz, hiç kimse sonsuza dek dünyada kalmaz(...) Bu kutsal imareti Büyük Emir Cemaleddin Ali Bey-Allah ömrünü uzatsın, merhum ve yarlıganmış babası Cemaleddin İsmail oğlu Akça Bey için- Allah ikisinide yarlıgasın-629/1231-32 yılında yaptırmıştır bkz. Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 293.

Eminüddîn Mîkâîl'in, Cemaleddin Ali Bey'in H. 629/M. 1231-32 yılında yaptırmış olduğu bu eski imareti yıktırarak, yerine yeni bir yapı inşâ ettirmiş olduğunu ve dolayısıyla günümüzde Ulu Câmî olarak bilinen bu yapının asıl bânîsinin, Eminüddîn Mîkâîl olması gerektiği kanâatini ifâde etmişlerdir⁵⁰³. Ulu Camî'nin 1244 tarihli minberi ise, 1924 yılında yıkılan Kılıç Mescidi'nden getirilerek, yapıya ilâve edilmiştir⁵⁰⁴.

Eminüddîn Mîkâîl Medresesi: Ulu Câmî'nin hemen bitişiğinde bulunan ve yakın bir zamanda müftülük binası olarak ta kullanılmış olunan bu kısmın hangi tarihte inşa edilerek medrese olarak kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemektedir⁵⁰⁵.

Eminüddîn Mîkâîl Kütüphânesi: Yine, Ulu Câmî'nin bitişiğinde olup, *Sölpük Mescidi* ismiyle de bilinen kubbeli mekândır. Yapıya H. 812/M. 1409 yılında dahil edildiği tahmin edilen bu kısım, önceleri Eminüddîn Mîkâîl Kütüphânesi ve Hızır Bey Kütüphânesi isimleriyle hizmet vermiş, yakın bir tarihe kadar da İslâmi İlimler Derneği Kütüphânesi olarak kullanılmıştır. H.1325/ M.1907 tarihli Ankara Vilayeti

⁵⁰³ Özalp, **a.g.e.**, s. 66-67,69, 71; Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 292; Cem Boz, **Saltanat Nâibi Eminüddîn Mîkâîl'in Hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi'ndeki Yeri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 23-26. Caminin kuzey kapısı üzerinde bulunan kitabede ise: " es-Sultani Ceddede hazihî'l-imaret el-mescid el-mübarek fi nevbet el-abd'ud-daif Mikail bin Abdullah ahsenallahu avakibehu fi senet selas ve seba'in ve sittemiet". Türkçesi: "Sultan adına. Bu kutsal Mescidin yenilenmesi Allah'ın zayıf kulu Abdullah oğlu Mikail- Allah yaptıklarını kutsasın- zamanında 673/1274 yılında gerçekleştirilmiştir" yazılıdır bkz. Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 294.

⁵⁰⁴ Orhan Keskin, **Bütün Yönleriyle Sivrihisar**, İstanbul 2001, s. 142; Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 311. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 453 numaralı tapu tahrir defterindeki kayıtlarda Sivrihisar'a dahil olduğu belirtilen Kapulu Köyü'nün, Sultan Alâeddîn zamanında Eminüddîn Mîkâîl'e mülk olarak bağışlanmış olduğu ve Eminüddîn Mîkâîl'inde bu köyün gelirlerini 1274 yılında Sivrihisar'da inşâ ettirmiş olduğu ve günümüzde Ulu Câmî ismiyle bilinen bu yapıya vakfetmiş olduğu anlaşılmaktadır. bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, TD. Nr. 453, v. 82b. Belgede adı geçen sultanın II. Alâeddîn Keykubâd olduğu, Halime Doğru tarafından belirtilmiş olup Doğru ayrıca, Sivrihisar'daki, Selçuklu döneminden kalan vakıfların hemen hepsinin, Sultan II. Alâeddin Keykubâd'ın mülk olarak şâhıslara bağışlanmış olduğu yerlerin, yine, aynı sultan zamanında vakfa dönüştürülmesiyle oluştuğunu ifâde etmiştir bkz. Halime Doğru, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi**, Ankara 1997, s. 9, 89.

⁵⁰⁵ Özalp, **a.g.e.**, s. 46; Boz, **a.g.t.**, s. 26; Albek, **a.g.e.**, s. 113.

Sâlnâmesinde Sivrihisar'daki bu kütüphânededen bahsedilerek, kütüphânedede 1500'ü aşkın değerli kitabın bulunduğu belirtilmiştir⁵⁰⁶.

Kılıç Mescidi Minaresi: İlçe merkezindeki Kılıç Mahallesi'nde bulunan bu minare 1244 yılına tarihlendirilir. Minarenin ait olduğu orjinal mescidin 1924 yılında yıkılmasının ardından, mescide ait 1244 tarihli minber Ulu Cami'ye nakledilmiştir⁵⁰⁷.

Doğan Arslan Mescidi: Sivrihisar'ın Mülk Köyü'nde bulunan bu mescidin kuzey cephe kapısı üzerindeki kitabesinde; "Bismillahirrahmanirrahim. Bu kutsal mescid, büyük sultan, dünya ve dinin değeri, fatihler babası, müminlerin emirinin kasımı ve dünyada Allah'ın gölgesi Keyhüsrev oğlu Keykubâd oğlu Keyhüsrev oğlu Keykâvus'un zamanında-Allah mülkünü sürekli kılın-sahib-i azam emir (İshak)'ın oğlu Bayrakdar Doğan Arslan tarafından Cemaziyelahir 645/Ekim 1247 yılında yaptırılmıştır"⁵⁰⁸ yazılıdır. Kitabede ismi zikredilen Doğan Arslan'ın Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. İzzeddin Keykâvus dönemlerinde Sancaktarlık yapmış olan Emir Arslan Doğmuş ile aynı kişi olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Neşet Çağatay yapının mimari özelliklerinin Anadolu'da bulunan diğer Selçuklu mescidleriyle çok fazla örtüşmediğini belirtmiş ve bu nedenle de yapının 1247 yılında inşa edilmiş olunamayacağını, bu mescidin tamamıyla, bir 14. yüzyıl eseri sayılabileceğini ifade etmiştir⁵⁰⁹.

Hazinedar Mescidi: Sivrihisar'ın Karacalar Mahallesi'nde yer alan bu yapıya ait herhangi bir kitabe olmamakla birlikte, Özalp tarafından 13. asrın ikinci yarısında, Eminüddin Mikail'in hazinedarı Necibüddin Mustafa isimli bir şahıs tarafından yaptırılmış olduğu iddia edilmiştir. Diğer taraftan sanat tarihi uzmanları yapının inşa tarihini 15. yüzyıla tarihlendirirler⁵¹⁰.

Hoşkadem Mescidi: Aynı şekilde, Karacalar Mahellesi'nde bulunan ve Özalp tarafından 1274 yılında inşa edildiği belirtilen bu mescidte, sanat tarihi uzmanlarınca

⁵⁰⁶ Özalp, **a.g.e.**, 66, 83; Boz, **a.g.t.**, s. 26-27; **Ankara Vilayeti Sâlnâme-i Resmîsi 1325 (1907)**, Haz. Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, Ömer Türkoğlu, Ethem Coşkun, Ankara 1995, s. 136.

⁵⁰⁷ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 311; A. Avcı, **a.g.t.**, s. 51.

⁵⁰⁸ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 368; İlder, **a.g.m.**, s. 17-18.

⁵⁰⁹ Neşet Çağatay, "Sivrihisar'ın Mülk Köyü'ndeki Doğan Arslan Mescidi", **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, III, Ankara 1981, s. 25-26, ss.(21-39).

⁵¹⁰ Özalp, **a.g.e.**, s. 71; Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 313. Ayrıca bkz. Boz, **a.g.t.**, s. 27-28; Doğru, **a.g.e.**, s. 44-45.

15. asra tarihlendirilmiş olup, banisinin Hacı Hoşkadem adlı bir şahıs olduğu belirtilmiştir⁵¹¹.

Hoca Yunus Türbesi: Pervane Muinüddin Süleyman'ın dayısı olan ve Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanat döneminde Melikü's-sevahillik (sahiller emirliği) makamında bulunmuş olan Sadeddin Hoca Yunus adına yaptırılan bu türbenin inşası 13. asrın son çeyreğine tarihlendirilir⁵¹².

Alemşah Türbesi: Türbenin giriş kapısı üzerindeki kitabede: "Esirgeyen Allah'tır. Bu şerefli imaret büyük emir, emirlerin büyük meliki, mana ve kerem sahibi, hayır ve iyi işler babası Melik Şah Bey-Allah yardımını sürekli kılsın ve cennet yolunu kolaylaştırsın-tarafından felakete uğrayarak ölmüş merhum ve üstün gelmiş, uğurlu ve gençlik çağında zulümle şehid olmuş kardeşi Kiru Baltu oğlu Sultan Şah Bey-Allah günahlarını bağışlasın ve cennetin ortasına yerleştirsin- için Muharrem 728/Kasım-Aralık 1327 yılında yaptırılmıştır"⁵¹³ yazılıdır. Türbenin banisi olarak ismi geçen Melikşah, Moğol komutanlarından Baltu Noyan'ın oğlu olup, kardeşi Sultaşah'ın İlhanlıların Anadolu genel valisi Timurtaş tarafından öldürülmesinin ardından kardeşinin hatırasını yaşatmak amacıyla bu yapıyı inşa ettirmiştir.

Akdoğan Çeşmesi: Kitabesi olmayan yapı Özalp'e göre H. 570/M. 1174-75 yılında Umur Bey adlı bir şahıs tarafından yaptırılmıştır⁵¹⁴.

Soğa Bey Medresesi ve Kervansarayı: 12. asrın ikinci yarısında inşa edildikleri düşünülmektedir⁵¹⁵.

Mavi Kadın Çeşmesi: H. 780/M. 1378-79 yılında inşa edildiği belirtilmiştir⁵¹⁶.

İbrahim Kardeş Türbesi: Sivrihisar'ın Dinek Köyü'nde bulunan bu türbe de 14. asra tarihlendirilir⁵¹⁷.

⁵¹¹ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 331. Krş. Özalp, **a.g.e.**, s. 71; Albek, **a.g.e.**, s. 114.

⁵¹² Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 336-337.

⁵¹³ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 341-342; Albek, **a.g.e.**, s. 113-114; Özalp, **a.g.e.**, s. 60, 72. Ayrıca bkz. Faruk Sümer, **Anadolu'da Moğollar**, s. 88; Togan, **a.g.e.**, s. 247.

⁵¹⁴ Özalp, **a.g.e.**, s. 55. Krş. Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 361.

⁵¹⁵ Albek, **a.g.e.**, s. 114; Özalp, **a.g.e.**, s. 66-67.

⁵¹⁶ Özalp, **a.g.e.**, s. 55.

⁵¹⁷ Altınsapan-Parla, **a.g.e.**, s. 364.

Mahmud Suzani Türbesi: Sivrihisar ilçe merkezindeki Demirci Mahallesi'nde bulunmaktadır. 1348 yılına tarihlendirilen türbenin banisinin Hoca Sadreddin Yakub b. Hoca Bahadır Ömer adlı bir şahıs olduğu belirtilmiştir⁵¹⁸.

Balaban Cami: Kitabesi bulunmayan yapının Balaban isimli bir şahıs tarafından H. 740/M. 1339-40 yılında yaptırıldığı belirtilmektedir. Özalp ise, Balaban isimli bu şahsın Osman Gazi'nin ümerasından olduğunu ileri sürmüştür⁵¹⁹. Oruç Beğ Tarihi'nde de Osman Bey'in yeğeni Ak-Temür'ü Bursa'yı kuşatmakla görevlendirdiğinde, yanına kendi yararlı kullarından Balabancık isimli bir şahsı bırakmış olduğu ve bu kişinin dağ tarafında bir kuşatma kulesi yaptırmış olduğu belirtilmiştir⁵²⁰.

Eskişehir'e bağlı Mihalgazi ve Sarıcakaya ilçelerinde Anadolu Selçukluları ve İlhanlı dönemlerine ait günümüze ulaşmış herhangi bir mimari esere rastlanılmamaktadır. Bu ilçelerde bulunan tarihi yapıların en erken 18. yüzyıla ait olduğu görülmektedir⁵²¹.

⁵¹⁸ Altınsapan, **Mahmud Suzani**, s. 65-66.

⁵¹⁹ Özalp, **a.g.e.**, s. 80.

⁵²⁰ Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 14.

⁵²¹ Altınsapan-Parla, **Yapılar**, s. 85, 91, 186-218.

IV. BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARI VE İLHANLI HAKİMİYETİ DÖNEMLERİNDE YAŞAMIŞ ESKİŞEHİRLİ YAHUT İSMİ KENTLE ÖZDEŞLEŞMİŞ ÜNLÜ ŞAHSİYETLER

Bu bölümdeki incelemenin asıl amacı, birazdan bahsedilecek kişilerin günümüz Eskişehir ili sınırlarında doğmuş olduklarını yahut Eskişehir kentiyle özdeşleşmiş olduklarını vurgulamak dolayısıyladır. Nitekim, şöhretleri Anadolu'yu aşmış olan bir Yunus Emre'nin, bir Nasreddin Hoca'nın hayatı hakkında zaten, bugüne kadar yapılmış yüzlerce çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte, günümüz Eskişehir sınırları içerisinde doğdukları tespit edilen yahut iddia edilen ancak, haklarında herhangi bir biyografi çalışması bulunmayan bu dönemde yaşamış bazı şahıslarla ilgili olarak ta dönem kaynaklarından edinilen bilgiler doğrultusunda fikirler beyan edilecektir.

A. Seyyid Battal Gazi

Her ne kadar 8. asırda Bizansa karşı düzenlenen Anadolu seferlerinde yer almış Arap asıllı bir komutan olduğu bilinirse de, aziz bedeni şehid düştüğü 740 yılından itibaren Eskişehir'de bulunan ve bilhâssa, 12. asırdan itibaren Türkler tarafından kabri büyük bir ilgi ve hürmet ile ziyaret edildiği anlaşılan Seyyid Battal Gazi'nin Eskişehir kentiyle özdeşleşmiş büyük bir değer olduğunu söylemek herhalde yanlış sayılmaz. Bununla birlikte, Anadolu'da Bizansa karşı yapılan savaşlarda büyük bir üne kavuşmuş olan ve vefatından sonrada hatırası asırlarca yaşamaya devam etmiş olan Battal Gazi'nin tarihsel kişiliği ile ilgili bazı netlik kazanmamış hususların bulunduğu anlaşılmaktadır. Asıl isminin Abdullah olduğu hususunda kaynaklar hemfikirdirler. Battal isminin ise, kendisinin bir lakabı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Abu Huseyn, Abu Yahya, Abu Muhammed gibi farklı künyelere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Babasının isminin Hüseyin, Muhammed yahut Omar olduğu belirtilir. Battal Gazi kimi tarihçilere göre Antakyalı, kimilerine göre de Şamlıdır. Ayrıca, onun aslen Arap olmayıp, Emevilerin azatlı bir kölesi olduğu da iddia edilmiştir. Yine, Battal Gazi'nin hangi dönemde yaşamış olduğu hususunda da kaynaklardan farklı sonuçlar çıkarılabilir. Bazı kaynaklarda Emeviler döneminde, bazılarında ise Abbasiler devrinde yaşamış olarak gösterilir. Diğer taraftan Battal Gazi'nin 740 yılında Bizans

kuvvetleriyle yapılan Akranion savaşında hayatını kaybettiği, dönemin Bizanslı tarihçisi Theophanes tarafından da teyid edildiğinden, onun Emeviler döneminde yaşamış olduğu söylenebilir⁵²².

Battal'ın Türk olduğu yönündeki iddiaların ise daha çok, Anadolu'ya yerleşen Türklerin Battal'a olan hayranlıklarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak Yağmur Say, Anadolu Türklerinin Battal Gazi'yi adeta Anadolu'yu fethetmiş bir Türk kahramanına dönüştürdüklerini ve bilhâssa, Alevi-Bektaşiler tarafından Battal Gazi'nin bir Gazi-Veli olarak görüldüğünü belirtmiş ayrıca, Battal'ı Ehlibeyt ile ilişkilendiren Türklerin, 13. yahut 14. asırda ona Seyyid'lik unvanını verdiklerini ifade etmiştir⁵²³. İlyas Küçükcan'da bu hususla ilgili olarak Battal'ın Türk olduğu şeklindeki iddianın yeterli tarihsel dayanağa sahip olmadığını ifade ederek, Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'ya yerleşen Türklerin Battal Gazi'yi Türkleştirdiklerini ve böylece, Battal Gazi destanının Türklerin ulusal destanlarından birisi haline dönüştüğünü belirtmiştir⁵²⁴. Küçükcan, Velâyetnâme'de Hacı Bektaş-ı Veli'nin kalabalık bir mürid grubuyla Seyyid Battal Gazi türbesini ziyaret etmiş olduğunu bildiren kayıtla ilgili olarak ta, Hacı Bektaş-i Veli'nin yapmış olduğu bu ziyaretin, Türklerin gözünde Battal Gazi'nin Alp-Gazilikten, Alp Erenliğe geçiş sürecinin bir başlangıcı olarak görülebileceğini ifade etmiştir⁵²⁵.

Battal Gazi'nin maceralarını ve kahramanlıklarını konun edinen ve muhtemelen 11. asır sonlarından, 13. asır başlarına kadar olan süreçte yazılmış olduğu belirtilen Battalnâme'lerin ise, Arapların *Delhemma* yahut *Zilhemma* isimli destanından alındığı yada bu destandan etkilenecek oluşturulduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, Anadolu'da oluşturulan Battalnâme Destanı'nda, hadiselerin cereyan ettiği sahanın Malatya olduğu ve Malatya'yı fethedenin de Battal Gazi'nin babası Hüseyin Gazi olduğu görülmektedir⁵²⁶. Battal Gazi'nin Osmanlı gazileri arasından da büyük bir saygıya mazhar olduğunu ifade etmiş olan Say yine, bu

⁵²²Pertev N. Boratav: "Battal", **MEBİA**, C. 2, Eskişehir 1997, s. 344-345, ss. (344-351); F. W. Hasluck, **Bektaşilik İncelemeleri**, Say Yayınları, İstanbul 2002, s. 105; Say, **a.g.e.**, s. 69-71, 75-79, 82; Küçükcan, **a.g.e.**, s. 11-12, 20-22.

⁵²³ Say, **a.g.e.**, s. 68-69.

⁵²⁴ Küçükcan, **a.g.e.**, s. 21-23.

⁵²⁵ **A.g.e.**, s. 24.

⁵²⁶ Boratav, **a.g. m.**, s. 347-349; Say, **a.g.e.**, s. 90-91, 96, 99.

destanın Osmanlıların Rumeli topraklarında başlattıkları fetihler sırasında da gaziler tarafından sevilerek okunduğunu belirtmiştir⁵²⁷.

B. Yunus Emre

Kesin olmamakla birlikte 638/1240-41 yılında günümüz Eskişehir ilinin Mihaliççık İlçesi sınırlarındaki Sarıköy (şimdiki adı Yunus Emre Köyü) adlı yerde doğmuş olduğu kabul edilmektedir. Dönem kaynaklarında kendisinden bahsedilmediğinden ailesi, çocukluğu, yetişkinlik dönemi ve eğitim durumu hakkında yeterli bilgiye sahip olunamamaktadır⁵²⁸. Yunus'tan bahseden kaynakların ise ondan en az, 150 sene sonra kaleme alınmış olundukları ve bu nedenle de onun tarihsel kişiliğinin aydınlatılmasında çok fazla katkı sağlamadıkları belirtilmiştir⁵²⁹.

Bu bağlamda, Yunus hakkındaki bildiklerimizin daha çok, menkıbelere dayalı olduğu söylenebilir. Yine, bu menkıbelere göre Yunus Emre'nin dervişlik hayatı da Hacı Bektaş-ı Veli'yi ziyaretinden sonra başlamıştır. Köyündeki kıtlık nedeniyle buğday istemek için yanına gitmiş olduğu Hacı Bektaş-ı Veli'nin kendisine buğday yerine, nefes verme teklifini kabul etmemiş olan Yunus buğdayını almasının ardından köyüne doğru yola koyulmuş ancak, bir müddet sonra yapmış olduğu tercihin bir hata olduğunun farkına vararak, geri dönmüştür. Diğer taraftan, Hacı Bektaş-ı Veli'nin pişman bir halde geri dönen Yunus'u nasibini alması için Taptuk Emre'ye yönlendirmiş olması neticesinde böylece, Yunus'un da dervişlik hayatı başlamış olur⁵³⁰.

Taptuk Emre'nin dergahında odunculuk yaparak kırk yıl hizmet etmiş olduğu rivâyet edilen Yunus yine menkıbeye göre, bir gün velâyet makamına ermediğini ve çabalarının boşuna olduğunu düşünerek, gizlice tekkeden ayrılmış ancak, daha sonra kendisindeki marifetin farkına varıp yeniden, Tapduk'un tekkesine dönmüştür. Bir başka rivâyette ise, Şeyh Taptuk Emre'nin bir gün asasını fırlatarak Yunus'a, bu asanın

⁵²⁷ Say, **a.g.e.**, s. 96, 102.

⁵²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "13-14. Yüzyıllar Arasında 'Bir Garip Derviş-i Kalender-reviş' Yahut Önce Kendi Zaman ve Zemininin İnsanı", **Yunus Emre**, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 183, 189-191, ss.(183-198). Köprülü kesin olmamakla birlikte Yunus Emre'nin H. 707/M. 1307-8 yılını takip eden seneler içerisinde vefat ettiği görşündedir bkz. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 9. bs., Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 255; Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 27; Albek, **a.g.e.**, s. 280.

⁵²⁹ Ocak, gös. yer.

⁵³⁰ **Vilâyet-nâme**, s. 47-48.

düştüğü yeri bulup, oraya yerleşerek insanları aydınlatmasını söylediği ve Yunus'unda yedi yıl boyunca bu asayı arayıp en sonunda, kendi doğmuş olduğu Sarıköy'de bulduğu belirtilmiştir⁵³¹.

720/1320 yılında vefat ettiği düşünülen Yunus Emre'ye ait Anadolu'da pek çok makam zaviyesi ve türbe bulunmakla birlikte, asıl kabrinin günümüzde Eskişehir'in Mihaliççık İlçesi sınırlarındaki Yunus Emre Köyü'nde bulunduğu düşüncesi daha yaygın şekilde kabul edilmektedir⁵³². Diğer taraftan, burada da Yunus'a ait olduğu belirtilen üç kabir bulunmaktadır. İlk kabir, Eskişehir-Ankara demiryolu hattının hemen kenarında yer alır. Rivâyete göre bu demiryolu hattı döşenirken, raylar her gece yerinden oynuyor ve ertesi gün işçiler tarafından yeniden eski haline getiriliyordur. Devamında ise burada çalışan bir Alman mühendisin rüyasına girmiş olan Yunus Emre " Beni uzağa kaldırın. İki kere yerimi değiştirin, üçüncüsünde kalırım"⁵³³ demiş ve bunun üzerine bu ilk mezar 1949 yılında yaklaşık, 50 metre kadar ileride bulunan ikinci kabir yerine taşınmıştır. 1970 yılında ise Yunus'un kabri biraz daha ilerideki üçüncü yerine nakledilmiştir⁵³⁴.

Tarikat silsilesinin Sarı Saltuk'a kadar uzandığı düşünülen Yunus Emre'nin *Risaletü'n Nushiye* isimli mesnevisi ile şiirlerinin bir kısmını içeren divanı günümüze kadar ulaşmıştır. İlk olarak 1904 yılında basılan Yunus Emre Divanı 1934'te Burhan Toprak ve 1943 yılında da Abdülkadir Gölpınarlı tarafından yayımlanmıştır⁵³⁵. Mevlana Celaleddin'in Yunus'un şiirleriyle ilgili olarak "Nereye vardıysam bu Türkmen kocasının izlerini önümde gördüm" dediği ve bu suretle, Yunus'a olan sempatisini dile getirmiş olduğu yönünde bir rivâyetten de bahsedilir⁵³⁶.

⁵³¹ Albek, **a.g.e.**, s. 280-281. Ayrıca bkz. Taşköprülüzâde, **a.g.e.**, s. 69.

⁵³² **A.g.e.**, s. 281; Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 31; Köprülü, **a.g.e.**, s. 259-261; Özalp, **a.g.e.**, s. 99-101. Vilayet-nâme'de de Yunus'un mezarının doğduğu yere yakın olduğu söylenir bkz. **Vilâyet-nâme**, s. 47. Sakarya Nehri civarında yaşamış olduğu düşünülen Tapduk Emre'nin kabrinin de yine buraya yakın Mihaliççık civarındaki Emre Köyü'nde olduğu düşünülmektedir bkz. Haşim Şahin "Yunus Emre'nin Şeyhi Tapduk Emre", **Yunus Emre**, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 207, ss.(199-227); Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 23.

⁵³³ Albek, **a.g.e.**, s. 281.

⁵³⁴ **A.g.e.**, gös. yer.

⁵³⁵ **A.g.e.**, s. 282; Ocak, **a.g.m.**, s. 450; Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 22. Şahin, **a.g.m.**, s. 210; M. Fuad Köprülü, **Anadolu'da İslâmiyet**, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 56.

⁵³⁶ Albek, **a.g.e.**, s. 281.

C. Seyyid Nureddin

Vilayetnâme'de Sivrihisarlı olduğu belirtilir. Abdâlan-ı Rûm zümresine mensup olan Karaca Ahmed'in hem şeyhi, hem de kayınpederi olarak bilinmektedir. Vilayetnâme'de Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya yaklaştığı vakit mana aleminden bu esnada sohbet etmekte olan 57 bin Rum erenine (Abdâlan-ı Rûm) selam verdiği ve selamının sadece, Sivrihisarlı olduğu belirtilen Seyyid Nureddin'in kızı Fatma Bacı'ya malum olduğu bildirilir⁵³⁷. Tarihsel kişiliğiyle ilgili dönem kaynaklarında yeterli bilgi mevcut değildir. Mezarının daha önceden Sivrihisar otogarının karşısında yer alan parkın içinde bulunduğu fakat, buradaki mezarların kaldırılışı esnasında Kumluyol Mezarlığı'na nakledildiği belirtilmiştir. Yine, Hoşkadem Camii'nin kible duvarının sol köşesinde Seyyid Nureddin'e ait bir mezar taşının bulunduğu ancak, okunamadığı ifade edilmiştir⁵³⁸.

D. Nasreddin Hoca

Aslen nereli olduğu ve hangi dönemde yaşadığı uzun yıllar tartışılan Nasreddin Hoca'nın H. 605/1202 yahut M. 1208-9 yıllarında Sivrihisar'ın Hortu Köyü'nde doğmuş olduğu kanaati daha yaygındır. Hoca'nın ilk eğitimini bu köyün imamı olan babasından alıp, ardından Konya'da medrese tahsili yaptığı ve sonrasında Akşehir'e geçerek, burada Mahmud Hayranî'den dersler aldığı düşünülmektedir. Hayatının geri kalan kısmını Akşehir'de imamlık ve kadılık yaparak geçirmiş olduğu sanılan Nasreddin Hoca'nın H. 681/1282-83 yahut 683/M. 1284-1285 yılında Akşehir'de yaşama veda ettiği belirtilmektedir⁵³⁹.

2013 yılında Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Erol Altınsapan ile yine, aynı üniversitenin Türk Dilli ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Mehmet Mahur Tulum'un, Sivrihisar Ulû Cami Kütüphânesi'nde

⁵³⁷ **Vilâyet-nâme**, s. 18. Ayrıca bkz. Özalp, **a.g.e.**, s. 85-86; Sarar, **a.g.e.**, s. 38.

⁵³⁸ Hamiyet Koca, **Osmanlı Hâkimiyetinde Sivrihisar Kazası**, T.C. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2019, s. 32.

⁵³⁹ Sakaoğlu-Alptekin, **a.g.e.**, s. 57-61; Tuncer Baykara, "Nasreddin Hoca: Bir Tarihî Şahsiyet", **Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri (İzmir 24-26 Aralık 1996)**, Haz. Alev Kahya Birgül, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 22, ss.(19-22); Özalp, **a.g.e.**, s. 88-94; Albek, **a.g.e.**, s. 283; Nurettin Albayrak, "Nasreddin Hoca", **DİA**, C. 32, İstanbul 2006, s. 418, ss. (418-420); Koca, **a.g.t.**, s. 33.

muhafaza edilmiş olunan bir mezar taşı ve sanduka üzerinde yapmış oldukları incelemeler neticesinde, önceleri Hoca'nın oğluna ait olduğu sanılan taş sandukanın aslında, Nasreddin Hoca'ya ait olduğu kanaatine varılmış ve bu sayede, Hoca'nın Sivrihisarlı olduğunun açıklığa kavuşmuş olduğu belirtilmiştir⁵⁴⁰.

Ailesi hakkında yeterli bilgiye sahip olunamayan Nasreddin Hoca'nın babasının adının Abdullah, annesinin adının ise Sıddıka olduğu ve ayrıca, Hoca'nın Fatma ve Dürrü Melek adlarında kızlarının bulunduğu belirtilmektedir. 2003 yılında Sivrihisar İlçe merkezinde yapılan kazı çalışmasında bulunan orta yaşlardaki kadın iskeletinin Nasreddin Hoca'nın kızı Fatma Hatun'a ait olduğu belirtilmiştir. Fıkralarında sıkça, bahsi geçen Hoca'nın eşi hakkında ise herhangi bir bilgi mevcut değildir⁵⁴¹.

Hoca'nın hangi dönemde yaşamış olduğuyula ilgili olarak üzerinde tartışılır husulardan birisi de onun en çok bilinen Timur fıkrası dolayısıyladır. Bu fıkra Hoca'nın Timur devrinde yaşamış olduğu yönünde bir algıya yol açmış ancak, kronolojiye uygun olmayan bu iddia tarihçiler tarafından kabul görmeyerek, fıkrada Timur'la görüştüğü belirtilen kişinin aslında, şair Ahmedi yahut Nasreddin Hoca'nın torunlarından birisi olduğu belirtilmiştir⁵⁴².

E. Şeyh Edebâli

Her ne kadar Eskişehir'li olmadığı bilinse de, açmış olduğu zaviye ile yarım asırdan fazla bir süre kent halkını aydınlatmış olan Şeyh Edebâli'nin, Eskişehir kent tarihinde iz bırakmış başlıca kişilerden birisi olduğu kesin bir dille ifade edilebilir⁵⁴³.

13. asırda Sultan Öyüğü Uc bölgesinin dinsel ve toplumsal yaşamı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılan ve yine, Osman Bey'in gazalara başlamasında motivasyon kaynağı olup, kuruluş sürecinin önemli aktörlerinden birisi olduğu görülen Şeyh Edebâli'nin tarihsel kişiliği hakkında çok fazla bilgi sahibi olunamamaktadır. Yakın zamana dek, bir Ahi şeyhi olduğuna inanılan Şeyh Edebâli'nin, Şakâyık-ı Nu'mânîye'deki kayıtlarda medrese kökenli bir fıkıh alimi olduğu da belirtilmiştir.

⁵⁴⁰ Koca, **a.g.t.**, s. 34; Sakaoğlu-Alptekin, **a.g.e.**, s. 33.

⁵⁴¹ Erol Altınsapan, "Eskişehir-Sivrihisar'da Nasreddin Hoca'nın Kızı Fatma Hatun'un Mezar Kazısı", **26. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 24-28 Mayıs 2004-Konya**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Ankara 2005, s. 76, ss. (73-76); Sakaoğlu-Alptekin, **a.g.e.**, s.54-57.

⁵⁴² Özalp, **a.g.e.**, s. 93; Albek, **a.g.e.**, s. 283.

⁵⁴³ Doğru, **a.g.e.**, s. 121.

Bununla ilgili olarak Taşköprülüzâde; Edebâli'nin Karaman'da doğup, orada bazı ilimler tahsil etmesinin ardından Şam'a gittiğini ve burada fıkıh eğitimi almasının ardından yeniden, memleketi Karaman'a dönerek, bir süre sonra da Osman Bey'in hizmetine girdiğini bildirmiştir. Yine, devlet erkânının şer'î meselelerle ilgili Edebâli'ye danıştığını bildiren Taşköprülüzâde ayrıca, onun çok zengin olmasına karşın sufîyâne bir hayatı tercih ederek, bir zaviye açmış olduğunu belirtmiştir⁵⁴⁴. Diğer taraftan Şeyh Edebâli'nin isminin geçtiği en erken tarihli kaynak olan *Menâkıbü'l Kudsiyye*'de onun, Babai İsyânı'nın lideri Baba İlyas'ın halifelerinden birisi olduğunu ima edilmesi ve yine, bu bağlamda Aşıkpaşazade'nin Baba İlyas'ın Ebu'l-Vefâ el-Bağdadî'nin halifelerinden birisi olduğunu belirtmiş olması nedeniyle, Edebâli'nin aslında, Vefâiyye tarikatına mensup bir sufi şeyhi olduğuna yönelik düşünce, son zamanlarda tarihçiler arasında daha yaygın bir şekilde kabul görmektedir⁵⁴⁵. A. Y. Ocak ta bununla ilgili olarak yapmış olduğu açıklamada; Şeyh Edebâli'nin bir Ahi olduğu izleniminin aslında, Neşri'nin Edebâli'nin kardeşi ve yeğenini bir Ahi olarak tanıtmış olmasından kaynaklandığını belirterek, hiç bir Osmanlı vakayinâmesinde Şeyh Edebâli için Ahi tanımlamasının yapılmadığını altını çizmiştir. Yine, Şeyh Edebâli'nin bir fakîh olduğu yönünde ileri sürülen iddialar için ise Ocak; Taşköprülüzade'nin *Şakâyyık-ı Nu'mâniye*'sinin dışında, hiç bir Osmanlı vakayinâmesinde Şeyh Edebâli'den bir fıkıh alimi olarak bahsedilmediğini, bu kaynaklarda sadece, onun rüya yorumlamayı bildiğinin belirtildiğini, Taşköprülüzade'nin ise 16. asırdaki muhteşem devletin kökenine bir imaj yaratmak maksadıyla hayal gücü ile Edebâli'yi Anadolu dışında medrese tahsili görmüş bir şahıs olarak tasvir etmiş olduğunu ifade etmiştir⁵⁴⁶.

Ahi Şemseddin adında bir kardeşi ile Ahi Hasan adında bir yeğeni olduğu anlaşılan Şeyh Edebâli'nin hayatına dair bildiğimiz şeylerden birisi de, onun vakayinâmelerinde belirtildiği üzere, Osman Bey'in gördüğü düşü tâbir etmesinin ardından kızını Osman Bey'e vererek, onu kendisine damat yapmış olması ve yine,

⁵⁴⁴Taşköprülüzâde, **a.g.e.**, s. 23. Ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar Dergisi**, S. II, Ankara 1942, s. 288, ss. (279-386); Kamil Şahin, "Edebâli", **DİA**, C. 10, İstanbul 1994, s. 393, ss. (393-394); Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C. I, s. 105, 560. Oruç Beğ Tarihi'nde Şeyh Edebâli'nin Konya'da ikamet ettiği belirtilir bkz. Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 8, 11.

⁵⁴⁵**Menâkıbu'l-Kudsiyye**, s. 269; Aşıkpaşazâde, **a.g.e.**, 1. Ayrıca bkz. İnalçık, **İslâmiyet ve Devlet**, s. 47; Ocak, **Dervişlerin Rolü**, s. 87-89.

⁵⁴⁶ Ocak, **a.g.e.**, gös. yer.

Bilecik'in fethininin ardından Osman Bey'in buranın hasılını kendisine vermesi üzerine, kızıyla birlikte Eskişehir'den ayrılarak Bilecik'e taşınmış olmasıdır. Vakayinâmelerde 125 yaşına kadar uzun ömür sürmüş olduğu belirtilen Şeyh Edebâli'nin 726 (1326) yılında Bilecik'te vefat ettiği düşünülmektedir⁵⁴⁷.

F. Emir Arslan Doğmuş

Eskişehir'de Selçuklu döneminden kalma mimari yapılarla ilgili yukarıda bilgi verirken değinmiş olduğumuz üzere, Emir Arslan Doğmuş'un 1247 yılında Sivrihisar'ın Mülk Köyü'ndeki mescidi yaptırmış olan Doğan b. Arslan ile aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. Sancaktarlık görevinin yanısıra Atabeklik ve Emir-i Ahur'luk vazifelerinde de bulunmuş olan Emir Arslan Doğmuş'un Sivrihisar'ın Mülk Köyü'nde bir mescid inşa ettirmiş olması, onun göstermiş olduğu büyük bir yararlılıktan ötürü Selçuklu sultanı tarafından kendisine bu köyün ikta edilmiş olunması ihtimalini beraberinde taşıdığı gibi yine, onun tıpkı, II. İzzeddin Keykâvus'un hükümetinde görev yapmış olan Kadı Celeleddin gibi Sivrihisar kökenli devlet adamlarından birisi olmasıyla da ilişkili olabilir. Emir Arslan Doğmuş'un hangi yılda hayatını kaybettiği bilinmemekle birlikte, dönem kaynaklarında Sahip Fahreddin Ali'nin görevinden azledilmiş olduğu 1271 yılından sonra kendisinden bir daha bahsedilmediği görülmektedir. Anonim Selçukname ve İbn Bibi'nin kayıtlarında Sinanüddin isminde bir oğlu olduğu belirtilmekte ve bu kayıtlardan oğlunun Pervane Muinüddin'in yakın çevresine dahil olduğu anlaşılmaktadır⁵⁴⁸.

G. Kadı Celeleddin

İbn Bibi'nin kayıtlarında Sivrihisarlı olduğu açıkça belirtilmiş olunan Kadı Celeleddin, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un 1261 yılında tahtından ayrılmak zorunda kalmasının ardından, onun hükümetinde görev yapmış olması nedeniyle Pervane

⁵⁴⁷ Âşıkpaşazade, **a.g.e.**, s. 11-13, 31; Neşri; **a.g.e.**, C. I, s. 82-85, 112-113, 131; Oruç Beğ, **a.g.e.**, s. 9, 13. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C. I, s. 115, 561-562.

⁵⁴⁸ İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 275, 352; **Anonim Selçukname**, s. 32,37. Aksarayı, **a.g.e.**, s. 40, 101. Ayrıca bkz. Altınşapan-Parla, **a.g.e.**, s. 368; İlder, **a.g.m.**, s. 17-18; Çağatay, **a.g.m.**, s. 24-25. 166 numaralı deferde de Sivrihisar'da Arslan-doğmuş isimli bir köy adı görülmektedir bkz. **166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, s. 127, 133.

Muinüddin tarafından tutuklanarak, Alıncak Noyan'a teslim edilmiş ve 1262 yılında Moğollar tarafından idam edilmiştir⁵⁴⁹.

H. Hazinedar Necibüddin Mustafa

Özalp'in Saltanat Naibi Eminüddin Mikail'in hazinedarı olarak belirttiği ve yine, Moğollar tarafından idam edilmesinin ardından naâşının Sivrihisar'a getirilerek burada defnedildiğini bildirdiği Necibüddin Mustafa isimli bu şahsın, ismi, mesleği ve hayatını kaybediş biçimiyle, Müstevfi Necibüddin Delicani'ye olan bezerlikleri ilk bakışta dikkatleri çekmektedir. Çünkü, Müstevfi Necübüddün Delicani'de tıpkı, Sivrihisarlı Kadı Celaleddin gibi Pervane Muinüddin tarafından Moğollara teslim edilmesinin ardından 1262 yılında idam edilmiştir.⁵⁵⁰ Diğer taraftan, soy adından Sivrihisarlı olmadığı açıkça görülen Müstevfi Necibüddin'in İbn Bibi'nin kayıtlarına göre, İran toprakları içerisinde yer alan Kaşan'ın batısındaki Düleycân /Delican kasabasında doğmuş olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵¹. Bu durumda, Müstevfi Necibüddin'in Anadolu'ya gelmiş İranlı bir bürokrat olduğu açıkça ortadadır.

I. Cemaleddin Ali

Özalp, Sivrihisar Ulu Camii'ye âit olan 629/M. 1231-32 tarihli en eski kitabede, yapıyı ilkin bir imaret olarak inşa ettirmiş olduğu belirtilen Cemaleddin Ali Bey'in, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un ünlü komutanlarından Ali Bahadır ile aynı kişi olabileceği ihtimalini dile getirmiş ve bu düşüncesini Ali Bahadır'ın Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un 1261 yılında Antalya'ya çekilmesinin ardından Moğollarla savaşmak için Sivrihisar'dan asker toplamış olmasıyla ilişkilendirmiştir⁵⁵². İbn Bibi'nin bu olayla ilgili kayıtlarında da; Alıncak Noyan ile yaşanan çatışmadan mağlup ayrılan Sultan İzzeddin'in Antalya'ya çekilmesinin ardından; Ali Bahadır'ın o esnada Sivrihisar'da kalabalık bir topluluğa sahip olduğu ve bu gücü kullanarak, Moğol ordusu ve Sultan

⁵⁴⁹ İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 299. Ayrıca bkz. Özalp, **a.g.e.**, s. 88, 43.

⁵⁵⁰ İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 299. Ayrıca bkz. Özalp, **a.g.e.**, s. 71; Boz, **a.g.t.**, s. 27-28.

⁵⁵¹ İbn Bibi, **el-Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye**, Nşr. Jale Muttehidîn, Pejuhişgah-i Ulum-i İnsani ve Mutalaât-i Ferhengi, Tahran 1390/2011, s. 555. Ayrıca bkz. Nejat Kaymaz, **Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s. 50.

⁵⁵² Özalp, **a.g.e.**, s. 67.

Rükneddin'e karşı bir gece baskını düzenlemek istediğini belirtmiştir⁵⁵³. Bu kayıt her ne kadar Özalp'in dile getirmiş olduğu bu ihtimali kuvvetli kılsada, yine de Ali Bahadır'ın H. 629/M. 1231-32 yılında Sivrihisar'daki imareti inşa ettirmiş olan Cemaleddin Ali Bey ile aynı kişi olduğunu söyleyebilmek için yeterli değildir. Üstelik, Sivrihisar'daki 1231-1232 tarihli mescidin banisinin Ali Bahadır olduğu düşünüldüğü takdirde, onun 1261 yılında Sultan II. İzzeddin namına mücadele vermiş olduğu esnada ellili yaşlarının ortalarında yahut, altmışlı yaşların başlarında bulunduğu söylenebilir. Oysa ki, İbn Bibi'nin hem bu olay, hem de bu olay sonrasına dair kayıtları onun daha genç yaşlarda bir komutan olması gerektiği düşüncesini akla getirmektedir. Bilindiği üzere, Ali Bahadır Moğollara karşı sürdürmüş olduğu mücadelede başarılı olamamasının ardından Bizans başkentinde bulunan Sultan İzzeddin'in yanına gitmiş ve orada imparator ile de yakın bir dostluk kurmuştur. Son olarak, imparatora karşı kurulan komplonun içerisinde yer alan Ali Bahadır, bu planın açığa çıkması neticesinde, tutuklanarak, idam edilmiştir⁵⁵⁴.

İ. Seyyid Mahmud Suzanî

Sivrihisar ilçe merkezinde yer alan Mahmud Suzanî'ye ait zaviyedeki en eski kitabe H. 630/M. 1232-1233 tarihli olduğundan, her ne kadar tarihsel kişiliği hakkında yeterli bilgi mevcut değilse de, *Suzanî* mahlasından da anlaşıldığı üzere Seyyid Mahmud Suzani'nin 13. asırda Sivrihisar halkının dinsel yaşamında önemli role sahip sufi şeyhlerinden birisi olduğu söylenebilir⁵⁵⁵.

J. Şücaeddin Veli

14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15. asrın ilk yarısında yaşamış Abdâlân-ı Rûm zümresine mensup önde gelen Türkmen şeyhlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵⁶. Say'a göre, Babai şeyhleriyle yakın ilişki kurmuş olan Şücaaddin Veli'nin kendisi de Babailere mensuptur⁵⁵⁷. Günümüzde Eskişehir'in Seyitgazi ilçesine bağlı Arslanbeyli Köyü'ne yerleşmiş olan Şücaaddin Veli'nin ne zaman ve nerede doğduğu, ailesi,

⁵⁵³ İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 296-297.

⁵⁵⁴ **A.g.e.**, s. 297-298. Ayrıca bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 499.

⁵⁵⁵ Altınsapan, **Mahmud Suzani**, s. 65; Özalp, **a.g.e.**, s. 163; Koca, **a.g.t.**, s. 33.

⁵⁵⁶ Haşim Şahin, "Şücaüddin Veli", **DİA**, C. 39, İstanbul 2010, s. 247, (247-248).

⁵⁵⁷ Say, **a.g.m.**, s. 113-114.

yaşamının erken dönemleri ve hangi tarihte yaşama veda ettiği gibi hususlarla ilgili şu ana dek, her hangi bir bilgi edinilememiştir. Hayatı hakkında bilinenler ise daha çok, kendi adını taşıyan velâyetnâme ile Otman Baba Velâyetnâmesi'ne dayanmaktadır⁵⁵⁸. Kendi velâyetnâmesinde isminin *Sultan Varlığı*, Otman Baba Velâyetnâmesi'nde ise *Şefküllü Bey* olarak geçtiği görülmektedir⁵⁵⁹. Gerek bu iki kaynaktan edinilen bilgiler doğrultusunda, gerek Anadolu ve Balkanlarda onun ismini taşıyan makam türbeleri ile köylere rastlanıldığıının belirtilmesi dolayısıyla, Şücâaddin Veli'nin döneminin etkili ve tanınmış tarihsel şahsiyetlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶⁰. Üstelik, onun Rumeli'deki fetihlerde de yer almış olduğu düşünülmekte ve bu nedenle de bir gaziderviş (Alp-Eren) kimliğine sahip olduğu belirtilmektedir⁵⁶¹. Velâyetnâme'den Şücâaddin Veli'nin Timurtaş oğlu Ali Paşa⁵⁶² ve Laçinoğlu Paşa gibi Osmanlı devlet adamları ile de yakın ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Şücaaddin Veli Külliyesi'nde Timurtaş oğlu Ali Bey'e ait bir türbenin bulunması da, bu yakınlığın bariz bir delili olarak yorumlanabilir. Yine, Velayetnâme'de Osmanlı ulemasından Molla Fenari'nin, Şücâaddin Veli'nin kerâmet ehli bir veli olduğuna iknâ olduğu ayrıca, Şücaaddin'in müridlerinden Abdâl Mehmed'inde Osmanlı hanedanından yakın ilgi ve hürmet gördüğü belirtilmiştir⁵⁶³. Velâyetnâmede Şücaaddin Veli'nin, kendi zamanının tanınmış sufileriyle de iletişim halinde bulunduğu görülmektedir. Buna göre, Seyyid Nesimi, Kaygusuz Abdâl, Ümmi Kemal ve Hacı Bayram Veli, Şücâaddin Veli'yi ziyarete gelenler arasındadır. Üstelik, Velayetnâme'de Hacı Bayram Veli'nin kendi müridlerinin Şücaaddin Veli hakkındaki olumsuz hissiyatına karşın, Ankara'dan Eskişehir'e gelerek, üç gün boyunca Şücaaddin'in misafiri olduğu kaydedilmiştir. Yine

⁵⁵⁸ Şahin, **a.g.m.**, gös. yer; Say, **a.g.m.**, s. 115.

⁵⁵⁹ Say, **Şucâ'eddîn Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi**, s. 100; Yalçın, **a.g.t.**, s. 281.

⁵⁶⁰ Şahin, **a.g.m.**, s. 248; Say, **a.g.e.**, s. 18.

⁵⁶¹ Say, **a.g.m.**, s. 114.

⁵⁶² Babasının I. Murad zamanında Rumeli Beylerbeyliği, Yıldırım Bayezid'in saltanatı döneminde Anadolu Beylerbeyliği vazifelerinde bulunan ve gerek Balkanlardaki fetihlerde, gerek Anadolu'da Karaman oğulları üzerine düzenlenen seferlerde önemli rol oynamış olan Timurtaş Paşa ile aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. 1404 yılında Bursa'da vefat ettiği ve orada defnedildiği belirtilen Timurtaş Paşa'nın dört oğlundan birisi olan Ali Bey'in Saruhan Sancak Beyliği yapmış olması ve yine, Velâyetnâme'den Şücaaddin Veli'nin etki alanının Manisa'yı da içerdiğinin anlaşılması da bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir bkz. Feridun Emecen, "Timurtaş Paşa", **DİA**, C. 41, İstanbul 2012, s. ss. (185-186); Say, **a.g.m.**, s. 113, 118-119.

⁵⁶³ Say, **Şucâ'eddîn Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi**, s. 113-115, 119-121, 127-129. Ayrıca bkz. Şahin, **a.g.m.**, s. 247; Say, **a.g.m.**, s. 114, 116-117.

Velâyetnâme'ye göre, İran ve Hindistan'dan Anadolu'ya gelmiş olan bazı dervişlerinde, Eskişehir'de kendisini ziyaret ettikleri bilgisi verilmiştir⁵⁶⁴. Diğer taraftan *Otman Baba Velâyetnâmesi*'nde Şeyh Şücâaddin Veli'nin sufiler arasında en fazla yakınlık kurmuş olduğu ismin yine, Kalenderi bir Türkmen şeyhi olan Otman Baba olduğu belirtilmektedir. Eserde Otman Baba'nın *Kutb* olarak tanımlanmış olduğu Şücâadin Veli'ye yönelik büyük bir hürmet ve muhabbet beslediği ve kendi müridlerine de bu yönde tavsiyede bulunduğu görülmektedir⁵⁶⁵.

Şücâaddin Veli hakkında dikkatleri çeken ve her iki menâkıbnamede de yer alan bir diğer kayıt ise, onun Timur ile de iletişim kurmuş olduğu yönündedir. Kendi velayetnâmesinde anlatıldığına göre, Timur'un yaklaşık 90 km. mesafedeki Sivrihisar'a kadar gelmiş olması, bölge halkını telaşa düşürmüş ve hallerini arz etmek için yanına gitmiş oldukları Şücâaddin Veli ise Timur ile dolaylı yoldan irtibat kurarak, ondan Seyitgazi havalisine gelmeyeceğine dair bir güvence almıştır. Otman Baba Velâyetnâmesi'nde ise Timur'un bizzat, Şücâaddin Veli'yi ziyaret ederek, ona çok miktarda mal bağışlamak istediği buna karşın, şeyhin Timur'dan sadece, bir an evvel Anadolu'dan ayrılmasını istediği belirtilmiştir⁵⁶⁶.

K. Üryan Baba

Seyitgazi ilçesine bağlı Yazıdere Köyü'nde türbesi bulunan Üryan Baba'nın tarihsel kişiliği hakkında her hangi bir malumât bulunmamakla birlikte, onun Şücâaddin Veli'nin halifelerinden Ahmed Üryan ile aynı kişi olması ihtimalinin kuvvetli olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca, taşıdığı *Üryan* ismi dolayısıyla onun bir Kalenderi şeyhi olduğu belirtilmekte ve taşımış olduğu Baba sıfatı da onun Abdâlan-ı Rûm zümresinden bir Türkmen şeyhi olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir⁵⁶⁷.

⁵⁶⁴ Say, *Şücâ'eddîn Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi*, s. 108-110, 121-127, 131, 141-144. Ayrıca bkz. Şahin, *a.g.m.*, s. 248; Say, *a.g.m.*, s 116.

⁵⁶⁵ Yalçın, *a.g.t.*, s. 281, 285-287. Otman Baba hakkında bilgi almak için ayrıca bkz. Haşim Şahin, "Otman Baba", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, ss. (6-8).

⁵⁶⁶ Say, *Şücâ'eddîn Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi*, s. 145-147; Yalçın, *a.g.t.*, s. 57. Ayrıca bkz. Şahin, *a.g.m.*, gös. yer.

⁵⁶⁷ Erol Altınşapan, Yağmur Say, Ali Gerengi, "Seyitgazi İlçesinde Bulunan Üryan Baba Zaviyesi Ve Türbesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 61, Ankara 2012, s. 16, ss. (15-26).

L. Hızır Bey

H.810/M.1407-8 yılında Sivrihisar'da doğmuş olan Hızır Bey babasından almış olduğu ilk eğitimin ardından Bursa'ya giderek, Molla Yekan'ın talebesi olmuş ve daha sonra yeniden memleketi Sivrihisar'a dönerek, burada bir süre kadılık ve müderrislik vazifelerinde bulunmuştur. Hızır Bey'in Fatih Sultan Mehmed'in huzurunda Arap bir alimle yapmış olduğu dini münazara ise, onun kariyer serüvenindeki dönüm noktası olmuştur. Rivâyete göre, zaman zaman alimleri Edirne'deki sarayına davet ederek, onlar ile ilmi sohbetlerde bulunan Sultan II. Mehmed, bir defasında o esnada Edirne'de bulunan Arap bir alimi sarayına davet ederek, onunla Türk alimleri arasında bir tartışma tertip etmiş ancak, münazara Arap alimin üstünlüğüyle tamamlanınca, bu durumdan rahatsızlık duyan Sultan II. Mehmed te vezirlerine, bu Arap alimiyle boy ölçüşecek kimsenin olup olmadığını sual etmiş ve bunun üzerine kendisine, bu esnada otuzlu yaşlarında olup, Sivrihisar'da müderrislik yapmakta olan Hızır Bey tavsiye edilmiştir. Netice itibariyle, kısa süre sonra saraya davet edilen Hızır Bey, Arap alimiyle girmiş olduğu tartışmada üstün gelerek, II. Mehmed'in sempatisini kazanmış ve önce, Bursa'daki Sultaniye Medresesi müderrisliğine daha sonrada yine, Bursa'daki Bayezid Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Bu görevlerinin ardından İnegöl kadılığına atanmış olan Hızır Bey, İstanbul'un fethinin hemen ardından Fatih tarafından kadılığa tayin edilerek, İstanbul'un ilk kadısı olma unvanına sahip olmuştur. İstanbul kadılığı esnasında dönemin yerel pazarları sayılan *kapan*ları kurmuş olan Hızır Bey ayrıca, tartılara ayar konulması şartı ile kayıt ve tescil usulü sistemini getirerek, esnafın daha etkili bir şekilde denetlenmesini sağlamıştır. 863/1459 yılında genç denilebilecek bir yaşta İstanbul'da vefat etmiş olan Hızır Bey'in, Zeyrek ile Vefa semtleri arasında bir mevkiye defnolunduğu belirtilmektedir. Eserlerinden en bilineni ise beyitler halinde yazmış olduğu *Kaside-i Nuniye* dir. Eser, her beyitinin nûn harfi ile bitmesi dolayısıyla bu isimle anılmıştır⁵⁶⁸.

⁵⁶⁸ Taşköprülüzâde, **a.g.e.**, s. 99-100. Ayrıca bkz. M. Said Yazıcıoğlu, **Hızır Bey**, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları-Türk Büyükleri Dizisi: 37, Ankara 1987, s. 1-5,18-25; Albek, **a.g.e.**, s. 285; Özalp, **a.g.e.**, s. 103,107, 115. Hızır Bey'in üç oğlundan birisi olan Sinan Paşa'nın da, kendi zamanında ulemâ sınıfının önde gelen temsilcilerinden birisi olduğu bilinmektedir. 844/M. 1440-1441 yılında dünyaya gelen Sinan Paşa'nın asıl ismi Yusuf olup, doğum yerinin Sivrihisar yahut Bursa olduğu düşünülmektedir. Babası Hızır Bey'in vefatının ardından Fatih Sultan Mehmed tarafından ilk olarak, Edirne'de bir medreseye müderris olarak atanmış olan Sinan Paşa daha sonra, bir süre Fatih'e hocalık

Yine, 16. asrın büyük mutasavvıflarından Aziz Mahmud Hüdai'nin de tıpkı, Hızır Bey ve oğlu Sinan Paşa gibi Sivrihisar kökenli olduğu bilinmektedir⁵⁶⁹.

yapma hizmetinde bulunmuş ve bundan dolayı kendisine "Hoca Paşa" lâkabı verilmiştir. Bir süre sonra Fatih tarafından Semerkand'ta bulunan Uluğ Bey rasathanesine müdür olarak tayin edilmiş olunan Sinan Paşa bu görevinin ardından, H.861 yılında vezirlik mevkiine yükseltilmiştir. Buna karşın, sonraları Sultan II. Mehmed ile aralarının açılması, Sinan Paşa'nın bu görevinden azledilerek, hapsedilmesine yol açmıştır. Ulemânın girişimleri neticesinde tekrar özgürlüğüne kavuşmasının ardından Sivrihisar Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş olunan Sinan Paşa yaklaşık, beş yıl boyunca bu görevini sürdürmüş daha sonra II. Bayezid'in tahta geçmesiyle birlikte Edirne'deki Darü'l-Hadis Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. 1486 yılında vefat eden Sinan Paşa'nın kabri Eyüp'te bulunmaktadır. Yaklaşık on iki civarında Arapça eser yazmış olduğu belirtilen Sinan Paşa'nın ayrıca, üç tane Türkçe yazılı eseri bulunduğu ve bunlardan en önemlisinin de Tazarrunâme olduğu bilinmektedir bkz. Taşköprülüzâde, **a.g.e.**, s. 162-163. Ayrıca bkz. Özalp, **a.g.e.**, s. 118-119; Albek, **a.g.e.**, s. 285; Yazıcıoğlu, **a.g.e.**, s. 29-32; Aylın Koç, "Sinan Paşa", **DİA**, C. 37, İstanbul 2009, s. 229-231, ss. (229-231)

⁵⁶⁹1541 yılında Şerefli Koçhisar'da doğmuş olan Aziz Mahmud Hüdai, çocukluğunu Sivrihisar'da geçirmiştir. Burada ilk tahsilini tamamlamasının ardından, İstanbul'daki Küçükayasofya Medresesi'nde tahsiline devam etmiş ve eğitimini tamamlamasının ardından ilk olarak, Edirne Selimiye Medresesi'nde ardından Bursa'daki Ferhâdiye Medresesi'nde müderrislik vazifelerinde bulunmuştur. Hocası Nazırzade ile birlikte Mısır ve Şam'da da bulunmuş olan Aziz Mahmud Hüdai, hocasının ölümünün ardından tüm resmi görevlerinden istifa ederek tasavvufa yönelmiş ve Muhyiddin Üftade'ye intisap etmesinden bir kaç yıl sonrada şeyhi tarafından Sivrihisar'a halife tayin edilmiştir. Şeyhinin vefatının ardından bir süre Trakya ve Balkanlarda kalmış olan Aziz Mahmud Hüdai bunun ardından, Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin delaletiyle 8 yıl Küçükayasofya Camii tekkesinde şeyhlik hizmetinde bulunmuş ardından, Üsküdar'da satın aldığı araziye kendi ismiyle anılan bir dergah açmıştır. 1616 yılında açılan Sultan Ahmed Camii'ndeki ilk hutbeyi okumuş olan Aziz Mahmud Hüdai ayrıca, III. Murad, I. Ahmed ve II. Osman gibi padişahlarla da yakın ilişki içerisinde olmuştur. 1628 yılında vefat eden Aziz Mahmud Hüdai'nin kabri İstanbul'da bulunmaktadır. Kendisine ait 30 kadar Arapça yazılı eserinin bulunduğu belirtilmektedir. bkz. Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdai", **DİA**, C., 4, İstanbul 1991, s. 338-340, ss. (338-340); Özalp, **a.g.e.**, s. 137.

SONUÇ

Bulunduğu stratejik coğrafi konum itibariyle hem Anadolu Selçuklu, hem de Bizans devletleri açısından askeri manâda büyük bir önem taşımış olduğu görülen Eskişehir kenti bu özelliği dolayısıyla, iki taraf arasındaki ilişkilerin tarihi boyunca da mühim bir role sahip olmuştur.

Bizanslı tarihçi Bryennios'un *Roussel de Bailleu İsyanı*'na dair kayıtları referans alındığında, Selçuklu Türklerinin kente yönelik ilk askeri faaliyetlerinin Kavurd İsyanı'nın bastırılmasının ardından 1073 yazında Anadolu'ya gelmiş olan Artuk Bey'le birlikte başlamış olması kuvvetli ihtimal dahilindedir. Zira, Bizansın teklifi üzerine Sapanca Dağı eteklerinde Roussel'i yakalamış olan Artuk Bey'in Bithynia'ya, Eskişehir üzerinden geçmiş olduğu göz önünde bulundurulursa, onun askeri açıdan stratejik önem arz eden bu kentten geçişi esnasında bir saldırı tertip etmiş olduğu düşünülebilir. Yahut, Artuk Bey'in Bithynia'ya kadar ilerlemesiyle birlikte Eskişehir'de bu andan itibaren Türklerin askeri nüfuz sahası içerisinde kalmış olduğundan, Artuk Bey'in kentten geçişi esnasında olmasa dahi yine, bölgede kalmış olduğu zaman içerisinde de, Eskişehir'e yönelik bir askeri teşebbüste bulunmuş olduğu söylenebilir.

Her ne kadar, Selçukluların Eskişehir'e yönelik askeri eylemlerinin Artuk Bey ile birlikte başlamış olduğunu söylemek mantık dahilinde yanlış sayılmazsa da, kentin fethinin Kutalmış oğlu Mansur ve Süleyman kardeşler tarafından gerçekleştirilmiş olunduğu aşikârdır.

Sıbt'ın kayıtlarında 1075 yılındaki Taberiyye Savaşı esnasında henüz, Anadolu'nun güneydoğusu ile Suriye arasındaki bölgede bulunduğu açıkça görülen ve bu savaşın ardından Antakya'yı kuşatmış olan Kutalmış oğlu Süleyman'ın yine, Anonim Selçukname'de bu kuşatma sonrasında Rum'a yöneldiğinin belirtilmiş olunması, Attaleiates'in 1075 yılına denk gelen kayıtlarında Üsküdar'a kadar ilerlemiş olduklarını bildirdiği Türklerin, Kutalmış oğulları olduğunu açıklığa kavuşturmuştur.

Bu durumda Eskişehir kentinin en erken, Kutalmış oğullarının Anadolu içlerine yönelmiş oldukları 1075 yazında fethedildiği ve bu fethin ardından Kutalmış oğullarının batı istikâmetinde ilerleyişlerini sürdürerek, Marmara kıyılarına ulaşmış oldukları söylenebilir. Diğer taraftan, Kinnamos'un kayıtlarındaki "zirveye kadar" ibaresinin tamamen, Kutalmış oğullarıyla alâkalı olduğu düşünüldüğü takdirde o zaman, 1075 yazının Kutalmış oğullarının Eskişehir'e yönelik saldırılarının başlangıcı

olduğu ve kentin fethinin bir anda olmayıp, tekrarlanan saldırılar neticesinde bir süreç içerisinde gerçekleşmiş olması da ihtimal dahilinde bulunmaktadır.

Kutalmış oğullarının, İznik'e hakim olmalarına kadar geçen süre içerisinde karârgâhları olarak kullanmış oldukları Eskişehir'in yine, Bryennios'un Hadım Ioannes'in 1081 yılındaki hareketiyle ilgili kayıtlarından, Kutalmış oğlu Süleyman'ın sultanlığını ilan ettiği yer olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1081 yılındaki bu hadiseye değin Bizans kroniklerinde Kutalmış oğlu Süleyman'dan sultan unvanı ile bahsedildiğine dair başka herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Diğer taraftan Anna Komnena'nın Süleymanşah'ın yine bu yıl içerisinde imparatorla yapmış olduğu Drakon Anlaşması'yla ilgili kayıtlarında; onun sultanlık merkezinin İznik'te bulunduğunu açıkça belirtmiş olması, Süleymanşah'ın bir kaç ay öncesinde sultanlığını ilan etmesine karşın, Eskişehir'in Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk payitahtı olduğu yönünde bir düşünceye kapılmayı imkansız hale getirmektedir.

Eskişehir kent merkezinin ortasından geçen Porsuk Çayı'nın isminin, her ne kadar Osman Turan'ın iddia etmiş olduğu gibi, Emir Porsuk'un Eskişehir havalisindeki askeri faaliyetlerinin günümüze ulaşmış bir hatırası olduğunu ispat etmek mümkün değilse de, Sultan Melikşah'ın Kutalmış oğullarını itaati altına almak maksadıyla, 1078 ve 1086 yıllarında Emir Porsuk ve 1092 yılında Emir Bozan komutasında İznik üzerine tertip etmiş olduğu seferler esnasında Eskişehir'in, kısa bir süreliğine Büyük Selçuklu ordusuna ait birliklerin kontrolüne geçmiş olduğu söylenebilir.

1081 yılında yapılan Drakon Anlaşması ile artık, bir Selçuklu kenti olduğu Bizans tarafından da hukuken tasdik edilmiş olunan Eskişehir, 1097 yılındaki Dorylaion Savaşı'na kadar, Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetinde kalmaya devam etmiştir.

Haçlı ordularıyla 1 Temmuz 1097 tarihinde Eskişehir ovasında gerçekleşen ve Türklerin Anadolu'daki kaderleri üzerinde önemli bir role sahip olduğu görülen Dorylaion Savaşı'nın ardından Türklerin Anadolu içlerine çekilmeleriyle birlikte, yirmi yıldan fazla bir süre Selçuklu egemenliğinde kalmış olan Eskişehir'de tıpkı, Bizansın Marmara ve Ege sahillerinde bulunan bir çok kenti Türklerden geri aldığı gibi yeniden, Bizans idaresi altına girmiştir.

Her ne kadar kentin ikinci defa, Türklerin egemenliğine girmiş olduğu tarihi kesin olarak tespit edebilmek mümkün değilse de, Bizans ordularının 1119-1143 yılları

arasında düzenlemiş olduğu seferlerde Eskişehir'den geçen yolu kullanmış olduklarına dair Bizans kroniklerinde her hangi bir ize rastlanılmaması ve yine, İmparator I. Manuel Komnenos'un Melengeia'ya sızmış olan Türkmenleri çıkarmak maksadıyla, 1143 yılında buraya bir sefer düzenlemiş olması, Türklerin nüfuzunun Eskişehir'in batısındaki Bithynia'ya kadar uzanmış olduğunu açık bir şekilde göstermiş olduğundan Eskişehir'in ikinci defa, Anadolu Selçuklu Devleti sınırlarına dahil olmasının 1119-1143 yılları arasında gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan I. Mesûd'un saltanatı döneminde yeniden, Selçuklu hakimiyetine alınan ve bu andan itibaren artık, bir sınır kenti karakterini taşımaya başlamış olan Eskişehir'in, 1155 yılında tahta çıkan Sultan II. Kılıç Arslan'ın hakimiyeti döneminde Anadolu Selçuklu ve Bizans devletleri arasındaki siyasi ilişkilerin odağına yerleşmiş olduğu görülmektedir. Kentin iki tarafın siyasi odağı haline gelmesinin nedeni ise, bu dönemde Bizans hakimiyetindeki Bithynia'yı yağmalamış olan Türkmenlerin adresi olması dolayısıyladır. Bu durum nedeniyle, 1160 yılında Eskişehir kırsalına bir sefer düzenleyerek Türkmenlerle çatışmaya girmiş olan İmparator Manuel, bunun ardından Sultan II. Kılıç Arslan ile 1162 yılında bir anlaşma yapmış ancak, Türkmenlerin saldırıları devam ettirmesi üzerine sorunu bizzat, kaynağında çözmek isteyerek 1175 yılında Eskişehir üzerine düzenlemiş olduğu seferde kenti işgal etmiştir. Kırk gün Eskişehir'de kalmış olduğu belirtilen İmparator Manuel bu süre zarfında, harabe halinde bulunan Dorylaion kentini de yeniden inşa ettirerek içine bir garnizon yerleştirmiş ve bu suretle Bizansın hem Türkmenlere, hem de Selçuklu ordusuna karşı olan mevcut savunma hattını kendi sınırlarının ötesine taşımıştır.

Eskişehir'in İmparator Manuel'in bu işgaliyle birlikte ikinci defa, Selçuklu hakimiyetinden çıkmış olduğu görülmesine karşın, Bizansın bu işgal sonrasında günümüz Eskişehir kentinin tamamı kapsayacak biçimde bir hakimiyete sahip bulunduğunu söylemek güçtür. Zîra, Seyyid Battal Gazi Külliyesi'ndeki 1207/8 tarihli cami kitabesi ile Battal Gazi'nin kabrinin bulunması hakkında aktarılan rivâyetler, Seyitgazi havalisinin daha, 13. asrın başlarında Anadolu Selçuklu ve Bizans devletleri arasında bir sınır işlevi gördüğünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Bizansın 1175 yılındaki bu işgaline karşın, daha çok, kentin batı ve kuzey kısımlarını kontrolü altında bulundurduğu, Eskişehir'in doğu ve güney kısımlarının ise, Selçuklu hakimiyetinde kalmaya devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, Karacahisar'ın Osman Bey'in fethetmiş olduğu 1288 yılına dek Türklerin fiili hakimiyetinin dışında kalmış olması, Bizansın Eskişehir'in batı kısımları üzerindeki bu kontrolünün yaklaşık yarım asır kadar devam etmiş olduğunu göstermektedir. Nitekim, İbn Nazif'in Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın 1225-1231 yılları arasında İznik Rumlarına karşı, Eskişehir havalisinde askeri faaliyetlerde bulunduğu dair kayıtları da, Bizansın en azından, 13. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Eskişehir'in batı kısımlarını kontrolü altında bulundurmuş olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, İbn Nazif'in kayıtları ile Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın Karacahisar kuşatmasına dair Osmanlı vekayinamelerinde aktarılan rivâyetler birleştirildiğinde, Ertuğrul Bey'in aşiretiyle birlikte Söğüd'e yerleşmesi hadisesinin de aslında, Selçuklular ile İznik Rumları arasında Eskişehir havalisinde mücadelelerin yaşandığı bir süreçte gerçekleştiği ve yine, bu mücadelelerle doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Buna göre, Ertuğrul Bey ve aşiretinin Erzurum civarından, Anadolu içlerine olan yolculukları esnasında Selçuklu ordusuyla Harizmşahlar arasında yaşanan savaşa tesadüf ederek, bu savaşa dahil oldukları ve bu savaştaki yardımlarından dolayı Sultan Aleaddin tarafından Karacadağ civarına yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. Yine, Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın 1231 yılında İznik Rum ordusuyla savaşmak üzere Sultan Öyüğü bölgesine gelmesinin ardından, Ertuğrul Bey'in de bir kez daha, sultana yardım etmek üzere Karacadağ'dan buraya gelerek Selçuklu ordusu saflarına dahil olduğu ve önce, Ermeni Derbendi denilen yerde Bizans birliklerine karşı savaşıp bunun ardından, sultanla birlikte Karacahisar kuşatmasına katıldığı ve sonrasında da aşiretiyle birlikte, Sultan I. Aleaddddin tarafından kendisine yurt olarak gösterilen Söğüd'e göç edip, buraya yerleşmiş olduğu söylenebilir.

Neşri'nin Ertuğrul Bey'in Karacahisar'ı fethetmesine karşın, Sultan Aleaddin'in tâbilik koşuluyla burayı Rumlara geri vermiş olduğu yönündeki kaydı ise, vakayinâmelerde Osman Bey'in 1288 yılındaki fethi esnasında Karacahisar'ın Rumların elinde bulunduğunun belirtilmiş olunması dolayısıyla, hem tarihi bir gerçeği yansıtmakta, hem de aynı zamanda Eskişehir'in tamamının artık, Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın saltanatı döneminde Selçukluların siyasi hakimiyeti altına girmiş olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sultan I. Aleaddin Keykubâd'ın ardından yerine geçmiş olan oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanat dönemi her ne kadar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin

idari, askeri ve toplumsal anlamda çözülmeye başladığı bir sürecin başlangıcı olmuşsa da, bu dönem ve sonrasında yaşanan siyasi gelişmelerin Eskişehir kentinin demografik, dinsel, sosyo-kültürel gelişimi üzerinde dolaylı yoldan büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, yazılı kaynaklarda Eskişehir kent merkezi ve kırsalında *şeyh-dede-baba* unvanlarıyla başlayan pek çok, zaviye ve türbe ismine rastlanılmasının, 1240 yılındaki Babai İsyanı ile de doğrudan ilişkili bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira, bu olayın ardından pek çok Türkmen şeyhi takibâttan kurtulmak amacıyla, Eskişehir gibi Uc bölgelerinde bulunan kentlere göç etmişlerdir. Bu bağlamda, Menâkıbü'l Kudsiyye'de Baba İlyas'ın halifeleri arasında gösterilen Şeyh Edebâli'nin de yine, bu isyan sonrasında Eskişehir'e gelmiş Türkmen şeyhlerinden birisi olduğunu düşünmek yanlış sayılmaz.

Babai Türkmenlerinin göçüyle birlikte nüfus yoğunluğu da doğal olarak, artmaya başlamış olan Eskişehir'in demografik yapısındaki asıl hareketlilik ise, 13. yüzyılda baş gösterip, kısa bir süre sonra Anadolu'ya da nüksetmiş olan Moğol istilası sonrasında yaşanmıştır. 1243 yılında Köseadağ'da neredeyse, hiç savaşmadan elde etmiş oldukları bir zafer sayesinde Anadolu Selçuklu Devleti'ni kendilerine tâbi kılmış olan Moğolların, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'ya kalıcı birlikler sevk etmiş olmaları, Anadolu'nun doğu ve orta bölgelerinde bulunan Türklerin büyük bir çoğunluğunun buralardan ayrılarak, batı kısımlardaki Uc bölgelerine göç etmelerine yol açmış ve bu anlamda Eskişehir'de, Moğolların önünden göç eden Türklerin yerleşmek için tercih ettikleri başlıca kentlerden birisi olmuştur.

Gerek Caca oğlu Nureddin'in 1272 tarihli vakfiyesinde Eskişehir kent merkezinde 18 mescid ile 3 han bulunduğunun belirtilmesi, gerek 16. asra ait arşiv belgelerinde Eskişehir kent merkezi ile kırsalında çok sayıda derviş ve Ahi zaviyesine ait ismin görülmesi, 13. yüzyıldaki bu göç dalgasının Eskişehir'in kentleşme sürecine de büyük bir ivme kazandırmış olduğunu teyid etmektedir.

Elbette ki, başta Şeyh Edebâli olmak üzere, din adamlarının bu süreçte rol almış en etkin zümrelerden birisi olduğu aşikârdır. Yine aslında, bir zaviye olarak inşâ edildiği belirtilen Odunpazarı'ndaki Şehabeddin Sühreverdî Türbesi'nin, Sühreverdîyye tarikatıyla da etkin bir bağının bulunduğu varsayıldığı takdirde, 13. asırda Eskişehir kent merkezine yerleşen din adamları arasında Abdâlan-ı Rûm zümresine mensup dervişler olduğu gibi, medrese kökenli mutasavvıflarında bulunduğunu ve

birbirlerinden farklı bu iki tasavvufi ekolün kentin dinsel yaşamına birlikte yön vermiş oldukları söylenebilir.

Aynı şekilde, gerek İbn Batuta'nın İznik ve Kastamonu'da tanışmış olduğu medrese kökenli iki alimin Sultan Öyüğü Ucu'nda doğup, yetişmiş olduklarının anlaşılması, gerek Eskişehir'in ilk kadısı olan Tursun Fakîh'in Osman Bey'e olan yakınlığı, fakîhlerin de en azından, 13. asrın son çeyreğinden itibaren, Sultan Öyüğü halkının toplumsal ve dinsel hayatı üzerinde belirli bir etkiye sahip olduklarını düşündürmektedir. Buna karşın, kent kırsalındaki Türkmenlerin ise daha çok, Karaca Ahmed'in piri Seyyid Nureddin ile Yunus Emre gibi Abdâlan-ı Rûm zümresine mensup dervişlerin etkisi altında bulunduğu söylenebilir.

Moğol istilasının başlangıcına kadar olan süre zarfında kente göç eden Türkmenlerin daha çok, geçimlerini hayvancılıkla sağlayan, asker karakterli bir yapıya sahip oldukları anlaşılırken, 13. yüzyılda kent merkezine göç edenler arasında farklı zanaat erbabları ile tüccarlarında bulunması, bu asırda yaşanan göç dalgasının Eskişehir kentinin ekonomik ve ticari gelişimine büyük bir katkı sağlamış olduğu ifade edilebilir.

Bu bağlamda, 16. asır mühimme defterlerinde İstanbul ile diğer bazı şehirlerin et ihtiyacının önemli bir kısmının halen Eskişehir'den temin edilmiş olduğuna işaret eden kayıtlar referans alınırca, 13. yüzyılda Eskişehir ekonomisinin temelde hayvan yetiştiriciliğine dayandığı açıkça, ortadadır. Yine, bununla ilişkili olarak Caca oğlu Nureddin vakfiyesinde Eskişehir'deki üç handan birisi olarak zikredilen Babahan'da çeşitli türde kumaşların satıldığının belirtilmesi, dokumacılığın da Eskişehir ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Eskişehir kent merkezi ile kırsalında ahilerle ilişkili pek çok isme rastlanılması da, hem kentin 13. ve 14. asırlardaki ekonomik ve ticari gelişimine işaret etmekte, hem de kentin toplumsal yaşamında rol oynamış bir diğer etkin zümrenin ahiler olduğunu göstermektedir.

Öyle anlaşılıyor ki; Moğol istilasının tetiklemiş olduğu göç dalgası ve sonrasında Anadolu'da yaşanan siyasi gelişmeler, 13. asırda farklı yaşam kültürlerine ve algılayış biçimlerine sahip kitlelerin Eskişehir'e göç edip, yerleşmelerine yol açmış ve bu yeni gelenlerle birlikte kentin dini, sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamında büyük bir hareketlilik başlamıştır.

Sakinleri arasında Moğollar nedeniyle yurtlarından ayrılıp, göç etmek zorunda kalan bir çok kişinin bulunduğu Eskişehir'in, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1246 yılında yaşamını yitirmesinin ardından başlamış olan iktidar mücadeleleri dahilinde Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un hükümlerlik sahası içerisinde kalmış olmasının, kentin bu dönemde politik bir kimliğe bürünmesine de yol açmış olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda, aşiretiyle birlikte Sultan Öyüğü Uc'una bağlı Söğüt'te bulunan Ertuğrul Bey'inde tıpkı, bölgedeki diğer Türkmenler gibi Sultan II. İzzeddin Keykâvus taraftarı olup, Moğol aleyhtarı hisler taşımış olmasının muhtemel olduğu söylenebilir. Nitekim, Yazıcızade Ali'nin Ertuğrul Bey'in Cimri İsyanı sonrasında bölgeye gelmiş olan Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yanına giderek, ona hediyeler sunup ayrıca, oğlu Osman'ın büyük bir oğlunu da sultanın hizmetine verdiğini belirtmesi ve sultanın da bunun ardından Uc halkına istimalet vererek bölgeden ayrıldığını bildirmesi, bu yönde bir düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Aynı şekilde, Aksaray'ın isyandan sonra sultanın Selçuklu ve Moğol kuvvetleriyle birlikte Uc'a gittiğini ve bu sayede, İstanbul sınırına kadar olan vilayetlerin boyun eğmeyen Türklerden temizlenmiş olduğunu ifade eden kaydı da, bu fikri destekler niteliktedir. Her ne kadar bu kayıtlar Ertuğrul Bey'in Aleaddin Siyavuş (Cimri)'un saltanat davasında aktif bir rol üstlenip üstlenmediğinin açık bir kanıtı sayılamasa da, gerek Ertuğrul Bey'in bir torununu sultana rehin bırakmak zorunda kalmış olması ve yine, sultanının bölge halkına istimâlet vererek oradan ayrılmış olması, merkezi Eskişehir olan Sultanöyüğü bölgesi halkının en azından, Aleaddin Siyavuş'a yönelik bir sempati duymuş olduklarını ve Selçuklu sultanının da kendisine muhalif olan bölge halkını itaat altına almak maksadıyla, Sultan Öyüğü'ne gelmiş olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, hem Oruç Beğ, hem de Şikari'nin eserlerinde Ertuğrul Bey ile oğlu Osman Bey'in Karaman oğullarına yönelik sempatiyelerinin bulunduğu dair kayıtların görülmesi, Ertuğrul Bey idaresindeki Kayıların, Cimri lakabı ile anılan Aleaddin Siyavuş'un saltanat davasında ona taraftar oldukları düşüncesini daha da güçlü kılmaktadır.

Osman Bey'in 1288 yılında Karacahisar'ı fethetmesi, Eskişehir kenti açısından yeni bir dönemin fiili başlangıcı olarak görülebilir. Nitekim, yeni bir devletin temellerinin atılmaya başlandığı bu dönemde Osman Bey'in Eskişehir'i daha bayındır hale getirmek için vermiş olduğu uğraşların, kentin demografik yapısı ve ekonomik yaşamı üzerinde olumlu yönde bir etkiye neden olduğu söylenebilir. Zira, Karacahisar'ı

fethinin ardından Osman Bey'in Rumlardan boşalan evleri Germiyan ve diğer komşu beyliklerden gelenlere dağıtmış olması ve yine, Eskişehir kent merkezinde bölgesel mahiyette bir pazar kurduğunu göstermektedir.

Osmanlı devletinin beşiği olan Eskişehir kenti bu özelliği dolayısıyla, bazı önemli ilklerin icrasına da sahne olmuştur. Örneğin, vakayinâmelerde belirtildiği üzere, ilk Osmanlı kanununun Osman Bey'in kurmuş olduğu bu pazarla ilişkili olarak Eskişehir'de yürürlüğe girmiş olduğu görülmektedir. Yine, Osmanlı devletinin idari teşkilatlanmasının temelleri de, Bilecik'in fethi sonrasında Eskişehir'de atılmıştır. Buna göre, Osman Bey Karacahisar'ın idaresini oğlu Orhan Bey'e bırakırken, kardeşi Gündüz Alp'i ise sübaşı olarak Eskişehir'e atamıştır. Osman Bey'in Eskişehir'de gerçekleştirmiş olduğu icraatlar içerisinde en önemlisi ise şüphesiz, Karacahisar'da kendi adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilan etmiş olması hadisesidir. Aşıkpaşazade'nin kayıtlarına göre bu olay tam da, Germiyan oğulları ile Eşref oğullarının Selçuklu yönetimine karşı yeniden ayaklanmış oldukları 688/1289-1290 yılında, Neşri'nin kayıtlarına göre ise, Osman Bey'in H. 701/M. 1301-1302 yılında Dil İskelesi'nde Bizans birliğini yenmesinin ardından gerçekleşmiştir.

Osman Bey'in askeri harekât merkezini Yenişehir'e taşıması ve fetihlerin kuzeybatı istikâmetinde devam etmiş olması, aynı zamanda Eskişehir'in siyasi ve askeri ilgi odağının dışında kalmasına neden olduğundan, sonraki süreçte vakayinâmelerde kentten ismine neredeyse, yok denilecek kadar az rastlanır olmuştur.

Eskişehir kentinin, Orhan Bey'in babasının rahatsızlığı nedeniyle askeri faaliyetlerin sorumluluğunu üstlenmiş olduğu 1304 yılından, İlhanlıların Anadolu'daki hakimiyetlerinin son bulmuş olduğu 1335 yılına kadar geçen süre içerisindeki siyasi durumuna baktığımızda, Anadolu Selçuklu Devleti'nin nihayete ermesiyle birlikte, Osman Bey ile Orhan Bey'in artık, doğrudan İlhanlı yönetimine bağlı olduklarının anlaşılması dolayısıyla, Eskişehir'inde hukuken, İlhanlıların Anadolu'daki siyasi egemenlik sahası içerisinde kalmış olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Memlük tarihçisi el-Ömerî'nin Sivrihisarlı Şeyh Haydar Üryan isimli birisinden aktarmış olduğu rivâyete göre, bu durumun bilhâssa, Timurtaş'ın 1327'deki ölümünün ardından değişmeye başladığı ve bir müddet sonra da Orhan Bey'in tıpkı, Karaman oğulları ve Germiyan oğulları gibi özerk bir statüye kavuşmuş olduğu anlaşılmaktadır.

İlhanlıların vergi gelirlerinin kaydedilmiş olduğu Risale-i Felekiyye isimli defterde, Orhan Bey'in isminin İlhanlılara vergi ödemeye devam etmiş olan Uc

Türkmen beylikleri arasında bulunduğunun görülmesi de, Osmanlıların 1335 yılından sonra özerk bir yapıda olduklarını teyid eder niteliktedir. Buna karşın, Sivrihisar'ın bu defterdeki Ucât listesinin dışında kalmış olması, Eskişehir'in güney doğu sınırlarını oluşturan Sivrihisar ve havalisinin bir süre daha, İlhanlıların ardılı olan Eretna Devleti'nin hakimiyeti altında kalmaya devam etmiş olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, Ankara'nın 1354 yılında ele geçirilmesinin ardından muhtemelen, bir iki yıl içerisinde Sivrihisar ve havalisinin de Osmanlı sınırlarına dahil edilmesiyle birlikte, günümüz Eskişehir ilinin tamamının 1356 yılından itibaren artık, Osmanlı hakimiyeti altına girmiş bulunduğu anlaşılmaktadır.

Vakâyinâmelerden Orhan Bey döneminde Eskişehir ile ilgili edindiğimiz son bilgi ise, onun İznik'in 1331 yılındaki fethi sonrasında yapmış olduğu idari değişiklikle birlikte, kentin idaresinin de amcasının oğlu Gündüz Bey'e bırakılmış bulunduğu yönündedir. Lindner'in bu değişiklikten bir süre sonra Eskişehir'in Germiyan oğullarının eline geçmiş olduğu şeklindeki dikkat çekici iddiasının ise daha çok, Sultan I. Murad'ın H. 762/M. 1360-1361 yılında Ankara üzerine düzenlemiş olduğu seferin ardından Sultan Öyüğü bölgesine gelerek, burada bir takım askeri faaliyetlerde bulunmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Zîra, Sultan I. Murad'ın aslında, bu esnada Sultan Öyüğü'nde bulunup, kendisine muhalif olan kardeşlerini bertaraf etmek maksadıyla, Eskişehir'e gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yine, Şikari'nin Eskişehir'in 1330'lu yıllardan, 1361 yılına kadar geçen süre içerisinde Germiyan oğulları beyliğinin eline geçmiş olduğunu düşünmeye sevk eden kayıtlarının da kronolojik açıdan 14. yüzyılın son çeyreğine tekabül ettiği görüldüğünden, böyle bir iddiaya temel oluşturmadığı rahatlıkla söylenebilir.

ÖZET

Kutalmış oğulları tarafından 1075-1078 yılları arasında fethedilen Eskişehir kenti, askeri anlamdaki işlevselliği dolayısıyla, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde mühim bir role sahip olmuştur. 1097 yılındaki Dorylaion Savaşı'nın ardından Bizans tarafından ele geçirilmiş olunan kent, 12. asrın ikinci çeyreği içerisinde yeniden, Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyeti altına girmiştir. Bu tarihten itibaren, iki taraf arasında bir sınır kenti olma vasfını taşımaya başlayan Eskişehir bilhâssa, bu yüzyılın ikinci yarısında Anadolu Selçuklu ve Bizans devletleri arasında meydana gelen mücadelelerle ilişkili olarak adından sıkça, söz ettirmiştir. Osman Bey'in 687/1288-1289 yılında Karacahisar'ı fethiyle birlikte artık, tamamının fiilen, Türk hakimiyetine alınmış olduğu görülen Eskişehir, 13. asrın ikinci yarısından itibaren çoğunlukla, Selçuklu-Moğol rejimine muhalif Türkmenlerin yerleşmiş olduğu bir Uc kenti haline gelmiş ve bu durumun Osmanlı Devleti'nin temellerinin Eskişehir'de atılması üzerinde de büyük bir etkisi olmuştur.

Hazırlamış olduğumuz bu tezin ana konusunu, Eskişehir kentinin Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar dönemlerindeki siyasi tarihi oluşturmaktadır. Bu bağlamda, tezimiz dahilinde ilk olarak, kentin hangi tarihte Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetine girmiş olduğunun tespiti yapıldıktan sonra, kentin belirtilen zaman aralığındaki siyasi tarihi yerli ve yabancı dönem kaynaklarından edinilen bilgiler doğrultusunda, kronolojik bir düzen içinde aktarılmıştır. Ayrıca, kent merkezi ve ilçelerinde bulunan Anadolu Selçukluları ve İlhanlı hakimiyeti dönemlerinden günümüze ulaşmış mimari yapılar ile yine, bu dönemlerde yaşamış olup, ismi kent ile özdeşleşmiş olan şahsiyetler hakkında da bilgiler sunulmuştur. Son olarak, kronikler, seyahatnâmeler, menâkıbnâmeler ve arşiv belgelerinden yararlanılarak kentin, Selçuklu hakimiyetine girmiş olduğu 11. asrın son çereğinden, 14. asır ortalarına kadar uzanan süreçteki demografik, etnik, sosyal, kültürel, dinsel ve ekonomik yapısı hakkında bir takım değerlendirmelerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

The city of Eskişehir, conquered by Kutalmış oğulları between 1075-1078, had an important role in the establishment process of Anatolian Seljuk State due to its military functionality. After the Battle of Dorylaion in 1097, the city was seized by the Byzantine state, came under the reign of the Anatolian Seljuk State in the second quarter of the 12th century. From this date onwards, Eskişehir, which started to carry the character of a border city between the two sides, was frequently mentioned especially in the second half of this century in relation to the struggles between the Anatolian Seljuk and Byzantine states. With the conquest of Karacahisar in 687 /1288-1289 by Osman Bey, Eskişehir, which was seen to have been completely under Turkish rule, has become a border city where the Turkmens who opposed to the Seljuk-Mongol regime have settled mostly from the second half of the 13th century and this situation had a great impact on the laying of the foundations of the Ottoman State in Eskişehir.

The main subject of this thesis is the political history of Eskişehir during Anatolian Seljuks and Ilkhanids. In this context, firstly within our thesis, after the determination of the date when the city came under the rule of the Anatolian Seljuk State, the political history of the city in the specified time interval was transferred in a chronological order in accordance with the information obtained from domestic and foreign period sources.

In addition, information about the architectural structures that have survived from the period of the Anatolian Seljuks and the İlkhānids in the city center and its districts and also personalities who lived during these periods and whose names have been identified with the city was provided.

Finally, some evaluations have been made about the demographic, ethnic, social, cultural, religious and economic structure of the city from the last period of the 11th century, when the city came under Seljuk rule, to the mid-14th century, by using chronicles, travel books, bibliographies and archive documents.

BİBLİYOGRAFYA

Antik, Bizans, Selçuklu ve İlhanlı Dönemlerine Ait Kaynaklar

ABÛ'L FARAC, Gregory (Bar Habraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987.

AHMEDÎ, **İskender-nâme** (İnceleme-Tıpkıbasım), Hazırlayan: İsmail Ünver, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

AKROPOLITES, Georgios, **Vekayinâme**, Çeviren: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmûd b. Muhammed, **Müsâmeretü'l Ahbâr ve Müsayeretü'l Ahyâr**, Asatir Press, Tahran 1983.

ALBERT of AACHEN, **History of The Journey to Jerusalem**, Edited and Translated by Susan B. Edgington, Clarendon Press, Oxford 2009.

Anonim Selçuknâme, Çeviren: Feridun Nafiz Uzluç, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi**, Ankara 1952.

Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinâmesi), Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (F. Giese neşri), Hazırlayan: Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992.

ÂŞIKPÂŞAZÂDE, Derviş Ahmed Âşıkî, **Menâkıb-ı Âl-i Osman, Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi(1285-1502))**, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

AŞIK MEHMED b. ÖMER, **Menâzirü'l-Avâlim**, Hazırlayan: Mehmet Ak, C. II, TTK Yayınları, Ankara 2007, v. 31b, 121b.

AZDÎ, **Tarihi Musul**, Dârû'l Kutubû'l İlmiyye, Beyrut 2006.

Azîmî Tarihi, 2. Baskı, Çeviren: Ali Sevin, TTK Yayınları, Ankara 2006.

BRYENNIOS, Nikephoros, **Tarihin Özü (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)**, Çeviren: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

BRYENNIUS, Nicephorus, **Commentari**, Edited by August Meineke, Impensis ed. Weberi, Bonn 1836.

BUNDARÎ, Kıvâmüddîn Ebû İbrahim el-Feth b. Ali b. Muhammed el-İsfahânî, **Zubdetu'l-Nûsra ve Nuhbetû'l Usra**, Çeviren: Kıvameddin Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.

CHONIATES, Niketas, *O City of Byzantium*, Annals of Nikates Choniatés, Translated by Harry J. Magoulias, Wayne State University Press, Detroit 1984.

COMNENA, Anna, **The Alexiad**, Translated by E. R. A. Sewter, Penguin Books Ltd., London 2003.

DIODORUS of SICILY, **The Library of History**, Books: XIX.66-XX, Translated by Russel M. Geer, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 2006.

ELVAN ÇELEBÎ, **Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye**, 2. Baskı, Haz. İsmail Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, TTK Basımevi, Ankara 2014.

EVLİYA ÇELEBÎ, **Seyâhatnâme (İndeksli Tıpkıbasım)**, I. cilt, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, TTK Yayınları I. Dizi-Sayı: 6, Ankara 2013.

_____, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 3. Baskı, 2. Kitap, 1. Cilt, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, YKY Yayınları, İstanbul 2005.

FULCHERIUS CARNOTENSIS, **The First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials**, Second Edition, Translated by Edward Peters, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998.

Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum, Edited by Rosalind Hill, **The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem**, Thomas Nelson and Sons Ltd, London 1962.

GUIBERT de NOGENT, **Gesta Dei per Francos**, Translated by Robert Levine, **The Deeds of God through the Franks**, The Boydell Press, Woodbridge 1997.

HAMDULLÂH MÜSTEVFÎ-İ KAZVİNÎ, **Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)**, 1. Basım, Hazırlayanlar: Ayşe Ayna, Bilal Şahin, Ayşe Alhan vd., Editör: Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

HEREVÎ, Ali b. Ebi Bekr, **el-İşârât ilâ Marifeti'z-Ziyârât**, Tahkik: Ali Ömer, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 2002.

HOCA SADETTİN EFENDİ, **Tâcü't-Tevârih**, 3. Basım, C. I, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1992.

İBN ASÂKİR, Ali b. Hasan b. Hibetullah, **Târîhi Medineti Dimâşk**, 1. Basım, C. 59, Dâru'l Fikr, Beyrut 1994.

İBN BATUTA, Ebû Abdullah Muhammed, **Tuhfetu'n-nuzzâr fi ğara'ibi'l-emsâr ve acâ'ibi'l-esfâr**, C. 2, Mağrib State Academy, Riyad 1996.

_____, **İbn Battûta Seyhatnâmesi**, Çeviren: A. Sait Aykut, I. cilt, YKY Yayınları, İstanbul 2010.

İBN BİBÎ, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, **Ahbâr-ı Selâcika-i Rum**(Farsça Muhtasar), Neşreden: Muhammed Cevâd Meşkûr, Tehran Bookshop, Tahran 1971.

_____, **el-Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye**, Neşreden: Jale Muttehidîn, Pejuhişgah-i Ulum-i İnsani ve Mutalaât-i Ferhengi, Tahran 1390/2011.

İBN HURDAZBÎH, Ubeydullah b. Abdullah, **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Dâr Sâdir-Leiden Offset, Beyrut 1992.

_____, **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, Çeviren: Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

İBN KALÂNİSÎ, Hamza b. Ahmed, **Târih u Dimaşk**, C. 2, Naşir: Suheyl Zekkar, Dâr Hisan, Şam 1982.

İBN NAZİF el-HAMEVÎ, Ebû'l Fezâil Muhammed b. Ali, **Tarihû'l Mansûrî: Telhisû'l Keşf ve'l beyân fi havâdüsü'z-zamân**, Neşreden: Ebû'l îd Dûdu, Matbaatül Hicaz ve Dimaşk, 1401/1981.

İBN SAİD el-MAĞRİBÎ, **Kitâb Bast el-Arz fi't-tûl ve'l-Arz**, Tahkik: Juan Vernet Gines, Tetuan 1958.

İBN SAİD el-MAĞRİBÎ, **Kitâb al-Cogrâfya**, Tahkik: İsmail el-Arabî, Beyrut 1970.

İBN TAĞRİBİRDÎ, Cemâleddîn Ebû'l Mehâsin Yusuf, **en-Nucûmüz'z-Zâhira fi Mülûki Mısr ve'l Kahira**, C. 1, Kahire 1972.

İBN-İ KEMAL, **Tevârih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan: Şerafettin Turan, 1. Defter, TTK Basımevi, Ankara 1970.

İBNÜ'L ADÎM, Ebûl Kâsım Kemalüddîn Ömer b. Ahmed, **Buğyetü't-taleb fi tarihi Haleb** C. 9, Dârû'l Fikr, Beyrut (Tarihsiz).

İBNÜ'L ESÎR, İzzeddîn Ali b. Muhammed, **el-Kâmil fi't-Târih**, C. 2, Tahkik: Ebi'i-Fida Abdullah el-Kadı, Darû'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1987/1407.

_____, **el-Kâmil fi't-Târih**, C. 4-5-6,8, Tahkik: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Darû'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1987/1407.

_____, **el-Kâmil fi't-Târih**, C. 9-10, Tahkik: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Darû'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

İDRÎSÎ, Ebû'l Hasan Abdullah Muhammed b. Muhammed eş-Şerif, **Nuzhat al-Müştak fi ihrirâk al-âfâk**, C. 2, Alemlü'l-Kütüb, Beyrut 1988.

Kalenderî, Alevi ve Bektâşi Kültünde Önemli Bir Alp-Eren Gazi: Şucâ'eddîn Velî (Sultan Varlığı) ve Velâyetnâmesi, Hazırlayan: Yağmur Say, 1. Baskı, Editör: Murat Küçük, Ankara 2010.

KATİB el-BAĞDADÎ, Ebû'l Ferec Kudâme b. Cafer, **el-Hırac-ü Sinaatu'l Kitabı**, Dâr al-Rashid lin-Nashr, Bağdat 1981.

KHONIATES, Niketas, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, Çeviren: Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1995.

KİNNAMOS, Ioannes, **Historia**, Çeviren: Işın Demirkent, **Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)**, TTK Yayınları, Ankara 2001.

KOMMENA, Anna, **Alexiad**, Çeviren: Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996.

LEONIS GRAMMATICI, **Chronographia**, CSHB, Edited by I. Bekker, Impensis ed. Weberi, Bonn 1842.

Letters of Crusaders, Edited by Dana C. Munro, Translations and Reprints From The Original Sources of European History, Volume: I, The Department of History of the University of Pennsylvania, 1902.

MAKRİZÎ, Takiyyüddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Ubeydi, **es-Sulûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mulûk**, C. 3, Tahkik: Muhammed Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

MAZENDERANÎ, Abdullah Püser Mohammed bin Kiya, **Risale-i Felekiyye (Kitabus Siyakat)**, Çeviren: İsmail Otar, Editörler: Oktay Güvemli, Cengiz Toraman, İSMMMO Yayınları, İstanbul 2013.

MEHMED NEŞRÎ, **Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi** I. cilt, Hazırlayanlar: Faik R. Unat ve Mehmed A. Köymen, TTK Yayınları, Ankara 1949.

MÎRHÂND, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmud, **Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Helefâ**, 2. Baskı, Çeviren: Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2018.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah, **Câmiu'd-düvel, Selçuklular Tarihi II**, Yayınlayan: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.

NESEVÎ, Şîhabüddîn Muhammed, **Sireti Celaledin Mankberni**, 3. Baskı, Scientific Cultural Publishers, Tahran 2005.

NİĞDELİ KADI AHMED, **el-Veledü's-Şefik ve'l- Hâfidü'l-Halîk**, C. II (Farsça Metin), Neşreden: Ali Ertuğrul, TTK Yayınları, Ankara 2015.

NÛVEYRÎ, Şihabeddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, **Nihayetü'l-ereb fi-fünûni'l-edeb**, C. 21, Dâru'l-kütûb ve'l-Vesâ'ikü'l-Kavmiyye, Bağdad 2002.

ODO of DEUIL, **De profectione Ludovici VII in Orientem**, Translated by Virginia Gingerick Berry, Columbia University Press, New York 1948.

ORUÇ BEĞ, **Tevârih-i Âl-i Osman**, Hazırlayan: Necdet Öztürk, **Oruç Beğ Tarihi**, (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

OTTO BISHOP of FREISING, **The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A. D.**, Translated by Charles C. Mierow, Columbia University Press, New York 2002.

ÖMERİ, Ahmed b. Yahya b. Fazlullah, **Mesâlikü'l-ebşâr fi Memâlikü'l-emsâr**, C. 3, al-Mecmaü's-Sekâfi, Abu Dabi 2002.

PACHYMERES, Georges, **Bizanslı Gözüyle Türkler**, Çeviren: İlcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

PLINY, **Natural History**, Translated by H. Rackham, Volume: II, Book: III-VII, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1947.

PTOLEMAEI, Claudii, **Geographia**, Edited by C. F. A. Nobbe, Sumptibus et Typis Caroli Tauchnitii, Volume: II, Book: Five, Part: Two, Lipsiae 1845.

RAIMUNDUS AGUILERS, **Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem**, Çeviren: Süleyman Genç, **Haçlılar Kudüs'te**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.

RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, 1. Cild, Çeviren: Ahmed Ateş, TTK Basımevi, Ankara 1957.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, İmâdüddeve Ebû'l Hayr Ali et-Tabîb el-Hemedânî, **Târîh-i Mübârek-î Gâzânî**, Neşreden: Stephen Austin, Hertford 1940.

Rûhî Târîhi, Hazırlayan: Halil Erdoğan Cengiz ve Yaşar Yücel, **Belgeler**, C. XIV, S. 18, TTK Basımevi, Ankara 1992. ss. (359-472).

SADRUDDÎN EBU'L-HASAN, Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseynî **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, Çev. Necati Lugal, 2. Baskı, TTK Yayınları II. Dizi-Sayı 8, Ankara 1999.

SIBT İBNÜ'L CEVZÎ, Şemsüddin Ebu'l Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah, **Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihü'l-Âyân**, C. 19, Tahkik: Muhammed Enes-Kamil Muhammed, Risâletü'l-Âlamiye, Dimaşk 1434/2013.

_____, **Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular**, Çeviren: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011.

SKYLITZES, John, **A Synopsis of Byzantine History, 811-1057**, 3. Basım, Translated by John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

STEPHANI BYZANTII, **Ethnicorum Quae Svpersvnt**, Edited by August Meineke, Impensis G. Reimeri, Berlin 1849.

STRABO, **The Geography of Strabo**, Translated by Horace Leonard Jones, Volume: V, Book: XII, Harvard University Press, London 1961.

Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi, Çeviren: Hrant D. Andreasyan, Ankara 1944. (TTK Kütüphanesi T/0044-1, 2 numaralı yayınlanmamış neşir).

Şikârînin Karaman Oğulları Tarihi, Konya Halkevi Tarih ve Müze Komitesi Yayınları, Konya 1946.

ŞÜKRULLAH, **Behçetü't-Tevarih**, Hazırlayan: Nihal Atsız, **Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi**, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1939.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Tarihü'l Taberî, Tarihü'l Ümem ve'l Müluk**, cilt: 4-6-8-9, Dâr al-Turas, Beyrut 2008.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, İsâmuddin Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi, **Osmanlı Bilginleri**, 2. Baskı, Çeviren: Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2019.

The Chronicle of Theophanes, Translated by Harry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1982.

THEOPHANES CONTINUATUS, **Chronographia**, CSHB, Edited by I. Bekker, Impensis ed. Weberi, Bonn 1838.

Türk Edebiyatında Velâyetnâmeler Ve Otman Baba Velâyetnâmesi, Hazırlayan: Yunus Yalçın, T. C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Kayseri 2008.

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), 3. Basım, Çeviren: Hrant D. Andreasyan, TTK Basımevi, Ankara 2000.

Vahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia, during the Time of the Crusades, Translated by Charles Fried Neumann, London 1831.

Vilâyet-nâme, Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, Hazırlayan: Abdülbâki Gölpinarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1990.

WILLERMUS TYRENSIS, **Historia rerum in partibus transmarinis gestarum**, Çeviren: Ergin Ayan, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

_____, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)**, Çeviren: Ergin Ayan, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara 2009.

William of Malsmesbury's Chronicle of The Kings of England, Edited by J. A. Giles, London 1847.

YAKÛBÎ, Abû'l Abbâs Ahmed b. İshak b. Câfer b. Vehb b. Vâzih, **Târîhu'l Yakûbî**, C. 2, Dâr Sadr, Beyrut (Tarihsiz).

YAKUT el-HAMEVÎ, Şihabeddin Yakut b. Abdullah el Rûmî, **Mucemü'l-Bûldân**, 2. Basım, C. II, Dâr Sâdir, Beyrut 1995.

ZONARAS, Ioannes, **Tarihlerin Özeti** (Kitap XVII-XVIII), Çeviren: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Araştırmalar

A-Kitaplar

AFYONCU, Erhan, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu 1**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî Ve İçtimaî Tarihi (1243-1453)**, C. 1, İstanbul 1995.

ALBEK, Suzan, **Dorylaion'dan Eskişehir'e**, T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Eskişehir 1991.

ALTAN, Ebru, **II. Haçlı Seferi (1147-1148)**, TTK Yayınları, Ankara 2003.

ALTINSAPAN, Erol, **Eskişehir Hamamları (Selçuklu-Osmanlı Dönemi)**, Eskişehir Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, Eskişehir 2009.

_____, "Eskişehir Sivrihisar Seyid Mahmud Suzani Zaviyesi Kazı Çalışmaları", **Üç Kuşak Mimarlık Yazıları**, Editör: Sevin Aksoylu, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 2010, s. 65-66, ss. (65-82).

ALTINSAPAN, Erol ve Canan Parla, **Eskişehir Zaviye Ve Türbeleri (Selçuklu ve Osmanlı Dönemi)**, T.C. Anadolu Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Eskişehir 2010.

_____, **Eskişehir Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2004.

ARSLAN, Murat, **Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

ASLANBAY, Muhiddin, **Seyyid Battal Gazi'nin Hayatı ve Bazı Menkıbeleri**, Kardeşler Matbaası, Eskişehir 1953.

ATLAN, Sabahat **Roma Tarihi'nin Ana Hatları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

AUSTIN, Michael, **The Hellenistic World From Alexander to the Roman Conquest**, 2. Baskı, Cambridge University Press, 2007.

AVCI, Casim, **İslâm Bizans İlişkileri**, 1. Basım, Klasik Yayınları, İstanbul 2003.

BABİNGER, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri**, Çeviren: Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

BAŞ, Derya, **Seyyid Ahmed el-Bedevî Tarikatı ve İstanbul'da Bedevîlik**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

BERRY, Virginia G., "The Second Crusade", **A History of the Crusades**, Editor in Chief: Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London, 1969, pp. (463-512).

BROCKELMANN, Carl, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, E. J. Brill, Leiden, Volume I (1943), Volume:II (1949).

_____, **Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband I-II**, E. J. Brill, Leiden 1937.

BROWNE, Edward G., **A Literary History of Persia**, Volume: II, Cambridge 1956.

CAHEN, Claude, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)**, Çevirenler: Yaşar Yücel ve Bahaeddin Yediyıldız, TTK Yayınları XXV. Dizi-Sa. 4, Ankara, 1988.

_____, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, 4. Basım, Çeviren: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

ÇAĞATAY, Neşet, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, TTK Basımevi, Ankara 1989.

ÇATAK, Adem, **Şihâbeddin Sühreverdi Hayatı Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı**, Afşar Matbaası, Ankara 2012.

DARGA, A. Muhibbe, "Şarhöyük-Dorylaion (Eskişehir) Kazılarında Hitit Buluntuları (1989-2003)", **60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan Anadolu'da Doğdu**, Hazırlayan: Taner Korkut, Ege Yayınları, İstanbul 2004, ss. (269-283).

DEMİRKENT, Işın, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1996.

_____, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", **Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, ss. (17-56).

_____, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1996.

_____, **Haçlı Seferleri**, 2. Baskı, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004.

DİRİMTEKİN, Feridun, **Haçlı Seferlerinde İnönü Ve Eskişehir Meydan Muharebeleri**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1946.

DOĞRU, Halime, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990.

_____, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi**, Ankara 1997.

_____, **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları, Eskişehir 2005.

ERTİN, Gaye, **Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1994.

GARDNER, Alice, **The Lascarids of Nicaea**, Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1964.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, **Yunus Emre**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983.

GÜNALTAY, Şemseddin, **Yakın Şark II, Anadolu**, 2. Basım, TTK Basımevi, Ankara 1987.

_____, **İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih Ve Müverrihler-**, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

GÜNDÜZ, Tufan, "Anadolu Selçukluları ve Türkmenler", **Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Dönemi Uygurlağı 1**, Editör: Ahmet Yaşar Ocak, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, ss. (265-273).

HALDON, John, **Bizans Tarih Atlası**, Çeviren: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

HANS-Joachim Gehrke, "Bir Antik Dönem Metropolünün Tarihçesi", **Pergamon Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent**, Hazırlayanlar: Felix Pirson, Andreas Scholl, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, ss. (122-141).

HASLUCK, F. W., **Bektaşilik İncelemeleri**, Say Yayınları, İstanbul 2002.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1**, 27. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

_____, **Osmanlı Tarihinde Efsaneler Ve Gerçekler**, NTV Yayınları, İstanbul 2015.

_____, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", **Kuruluş:Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak**, Hayy Kitap Yayınları, İstanbul 2013, ss. (109-170).

_____, **Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet**, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler, 2. Baskı, Yayınlayan: Osman Turan, TTK Yayınları, Ankara 1984.

KAFADAR, Cemal, **İki Cihan Aresinde, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Çeviren: Ceren Çıkm, Birleşik Yayınevi, Ankara 2010.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

KAYA, Selim, **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)**, TTK Basımevi, Ankara 2000.

KAYMAZ, Nejat, **Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970.

KAZHDAN, A. P. and Ann Wharton Epstein, **Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries**, Edited by Peter Brown, University of California Press, London 1985.

KESKİN, Orhan, **Bütün Yönleriyle Sivrihisar**, İstanbul 2001.

KOÇ, Yunus, "Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", **Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Dönemi Uygurlağı 1**, Editör: Ahmet Yaşar Ocak, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, ss. (241-247).

KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 9. Baskı., Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

_____, **Anadolu'da İslâmiyet**, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Alp Arslan Ve Zamanı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

KÜÇÜKCAN, İlyas, **Nakoleia'dan Seyitgazi'ye Seyyid Battal Gazi ve Küliyesi**, 3. Baskı, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

LEQUENNE, Fernand, **Galat'lar**, Çeviren: Suzan Albek, TTK Yayınları, X. Dizi-Sa. 8, Ankara 1979.

LINDNER, Rudi Paul, **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çeviren: Müfit Günay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.

MANSEL, Arif Müfid, **Ege Ve Yunan Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1947.

MICHAUD, Joseph Francois, **History of the Crusades**, Volume: I, Translated by W. Robson, Ams Press, London 1852.

NICOLLE, David, **Birinci Haç Seferi 1096-99**, Çeviren: L. Ece Sakar, cilt: 1-2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

OCAK, Ahmet Yaşar, **Babaîler İsyanı**, 3. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2000.

_____, **Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde Türk Sûfliğine Bakışlar**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

_____, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü", **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler Ve Gerçekler**, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, ss. (75-89).

_____, "XIII.-XVI. Yüzyıllarda Anadolu Şehirlerinde Dini-Sosyal Hayat", **Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Dönemi Uygurlağı 1**, Editör: Ahmet Yaşar Ocak, T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, ss.(249-263).

_____, "13-14. Yüzyıllar Arasında 'Bir Garip Derviş-i Kalender-reviş' Yahut Önce Kendi Zaman ve Zemininin İnsanı", **Yunus Emre**, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, ss.(183-198).

Osmanlı Yer Adları, Hazırlayan: Tahir Sezen, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın no: 26, Ankara 2017.

ÖZALP, Tahsin, **Sivrihisar Tarihi**, Tam-İş Matbaası, Eskişehir 1960.

OSTROGORSKY, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, 8. Baskı, Çeviren: Fikret Işıltan, TTK Yayınları X. Dizi-Sa.7, Ankara 2015.

PARMAN, Ebru, **Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri**, T.C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2002.

RAMSAY, W. M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Çeviren: Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.

RUNCIMAN, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çeviren: Fikret Işıltan, TTK Yayınları, (I. Cild), Ankara 1986, (2. Cild), Ankara 1987.

SAKAOĞLU Saim ve Ali Berat Alptekin, **Nasreddin Hoca**, 2. Basım, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

SARAR, Ali, **Eskişehir-Edebiyatı-Tarihi-Kültürü Folkloru-Üzerine Bildiriler**, Çınar Yayıncılık, Eskişehir 1995.

SAUVAGET, Jean, **İslâm Dünyası Kısa Kronoloji**, Çeviren: S. Kemal Yetkin, Faik Reşit Unat, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

SAY, Yağmur, **Seyyîd Battal Gazi ve Külliyesi**, Su Yayınları, İstanbul 2006.

SCHWERTHEIM, Elmar, **Antikçağda Anadolu**, 1. Basım, Çeviren: Nuran Batu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

SEVİM, Ali, **Ünlü Selçuklu Komutanları**, TTK Basımevi, Ankara 1990.

_____, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1995.

SEVİN, Veli, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I**, 4. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

SMITH, Jonathan Riley, **The Crusades:A Short History**, The Athlone Press, London 1987.

SPULER, Bertold, **İran Moğolları**, 2. Baskı, Çeviren: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 1987.

STRANGE, G. Le, **The Lands of The Eastern Caliphate**, New York 1873.

ŞAHİN, Haşim, "Selçuklular Döneminde Ahiler" **Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Dönemi Uygurlağı 1**, Editör: Ahmet Yaşar Ocak, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, ss. (299-307).

_____, "Yunus Emre'nin Şeyhi Tapduk Emre", **Yunus Emre**, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, ss.(199-227).

ŞAHİN, İlhan, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006.

ŞEŞEN, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

TANYELİ, Uğur, **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15 YY)**, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.

TEMİR, Ahmet, **Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi**, TTK Yayınları, VII. Dizi-Sa.34a, Ankara 1989.

The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492, Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press, New York 2008, s. 704.

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 2. Basım, C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

TOPRAK, Mustafa ve Erkan İznik, **Çizgilerle Eskişehir (Bir Kent Tarihi Çalışması)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2009.

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.

TURAN, Refik, **Türkiye Seçuklularında Hükümet Mekanizması**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

UMAR, Bilge, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993

_____, **Phrygia**, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, 8. Baskı, I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara 2003.

VON SYBEL, **The History and Literature of the Crusade**, Edited by Lady Duff Gordon, Chapman and Hall, London 1861.

WALTER, E. Kaegi, **Bizans ve İlk İslam Fetihleri**, 1. Baskı, Çeviren: Mehmet Özay, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.

YAZICIOĞLU, M. Said, **Hızır Bey**, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları-Türk Büyükleri Dizisi: 37, Ankara 1987.

YEWDALÉ, Ralph Bailey, **Bohemond I, Prince of Antioch**, A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, Accepted by the Department of History and Politics, June 1917.

YILDIZ, Hakkı Dursun, **İslâmiyet Ve Türkler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 42, İstanbul 1944.

B-Makaleler ve Bildiriler

ALEVSACAĞAR, Kadriye ve Serpil Alpsar, "Seyidgazi'de Bilinmeyen Üç Yapı", **Vakıflar Dergisi**, S. XIX, Ankara 1985, ss. (185-192).

ALTAN, Ebru "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", **Bellekten**, C. LXV, Ağustos 2001, Sayı: 243'ten ayırabası, Ankara 2002, ss. (571-582).

ALTINSAPAN, Erol-Canan Parla, "İşlevi Değiştirilerek Hamamdan Camiye Dönüştürülen Özgün Bir Örnek: Eskişehir Ak Cami", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 12, 2015, ss. 19-35.

ALTINSAPAN, Erol, Yağmur Say, Ali Gerengi, "Seyitgazi İlçesinde Bulunan Üryan Baba Zaviyesi Ve Türbesi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 61, Ankara 2012, ss. (15-26).

ALTINSAPAN, Erol-Abdullah Deveci, "Eskişehir Seyitgazi Üçsaray Köyü Elveren Zaviyesi Ve Türbesi", **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 2, Eskişehir 2000, ss. (55-68).

ALTINSAPAN, Erol, "Eskişehir-Sivrihisar'da Nasreddin Hoca'nın Kızı Fatma Hatun'un Mezar Kazısı", **26. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 24-28 Mayıs 2004-Konya**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Ankara 2005, s. 76, ss. (73-76).

_____, "Seyitgazi İlçesi Arslanbeyli Köyü Şeyh Şücaeddin Külliyesi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 37, Ankara 2006, ss. (173-184).

AYDIN, Filiz, "Seyitgazi Arslanbey Köyünde "Şeyh Sücaeddin" Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, S. IX, Tıpkıbasım, Ankara 2006, ss. (201-221).

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar Dergisi**, S. II, Ankara 1942

BAŞAR, Fehamettin, "Osmanlılar'ın Karacahisar'ı Fethi Ve Eskişehir Civarına Hakim Olmaları", **Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I (2-4 Kasım 1998)**, T.C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2001, ss. (115-127).

BAYKARA, Tuncer, "Nasreddin Hoca: Bir Tarihî Şahsiyet", **Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri (İzmir 24-26 Aralık 1996)**, Hazırlayan: Alev Kahya Birgül, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1997, ss.(19-22).

BROOKS, E. W., "The Arabs in Asia Minor (641-750) from Arabic Sources", **The Journal of Hellenic Studies**, C. XVIII, 1898, pp. (182-208).

_____, "Arabic Lists of the Byzantine Themes", **The Journal of Hellenic Studies**, Volume: XXI, 1901, pp. (67-77).

ÇAĞATAY, Neşet, "Sivrihisar'ın Mülk Köyü'ndeki Doğan Arslan Mescidi", **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, III, Ankara 1981, ss. (21-39).

_____, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)", **Bellekten**, C. LII, S. 203, Ankara 1988, ss. (485-500).

DARGA, Muhibbe-Taciser Sivas, "Şarhöyük-Dorylaion Kazı Çalışmaları 1997-1998", **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 2, Eskişehir 2000, ss. (97-127).

DELİLBAŞI, Melek, "Türk Tarihinin Bizans Kaynakları", **Cogito**, S. 17, İstanbul 1999, ss. (339-351).

DEMİRKENT, Işın, "Bizans İmparatorluğu Devrinde Dorylaion", **Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I (2-4 Kasım 1998)**, T.C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2001, ss.(45-60).

DOĞRU, Halime, "Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devletinin Kuruluşundaki Önemi", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 1, Eskişehir 2001, ss. (105-127).

_____, "Mahruse-i Sultanyüki'den Eskişehir'e", **Kebikeç**, S. 15, Eskişehir 2003, ss. (49-63).

_____, "Eskişehir'de XIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Salı Mescidi", **I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu (12-15 Mayıs 2004)**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2005, ss. (9-16).

ERDEM, İlhan, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 24, S.38, Ankara 2005, ss. (1-10).

_____, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları" **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 21, S. 33, Ankara 2003, ss. (49-67).

ERDOĞAN, Emine, "Ankara Yörükleri (1463, 1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre)", **OTAM**, S. 18, 2005, ss. (119-135).

GÜNEŞ, Ahmet, "16. Yüzyılda Seyyid Gazi'de Sosyal Ve Ekonomik Hayat", **OTAM**, S. 11, 2000, ss. (227-256).

İLTER, Fügen, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", **Anatolia**, S. 19, 1980, ss.(12-49).

İNCE, Kasım, "Eskişehir Ve Çevresinde Osmanlılar Zamanında Yapılmış Ancak Bugün Ayakta Olmayan Mimari Eserlerin Listesi", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 6, Erzurum 1996, ss. (117-123).

İZNİK, Erkan, "Roma İmparatorluk Döneminde Dorylaeum'un Genel Görüntüsü", **I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı, 12-15 Mayıs 2004**, T. C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2005, ss. (369-380).

KAYAOĞLU, İsmet, "El-Herevi'ye Göre XII. Yüzyılda Anadolu'da Ziyaret Yerleri", **XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıbasım**, TTK Basımevi, Ankara 1994, ss. (733-740).

KAYHAN, Hüseyin, "Haçlılar Karşısında Dânişmendlıler", **History Studies**, Vol. 4, Issue: 2, July 2012, pp. (227-234).

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Anadolu Selçuklu Tarihının Yerli Kaynakları", **Belleten**, C. VII, S. 27, 1943, ss. (379-522).

KUBAN, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal Ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VII, İstanbul 1968, ss. (53-73).

KURAT, Akdes Nimet, "Bizansın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri", **Türkiyat Mecmuası**, III, (1926-1935), ss. (185-206).

LEWIS, Bernard, "A Karaite Itinerary Through Turkey in 1641-2", **Vakıflar Dergisi**, S. 3, TTK Basımevi, Ankara 1956, ss. (315-325).

ORAL, M. Zeki, "Turgut Oğulları, Eserleri-Vakfiyeleri", **Vakıflar Dergisi**, S. 3, Ankara 1956, ss. (31-64).

ÖZBEK, Süleyman, "Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat (Mevlâna'nın Fihi Mâfih ve Mesnevi'sine Göre)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 1, 2001, ss. (41-58).

ÖZÜDOĞRU, Şerife, "Eskişehir Alâeddin Camii", T. C. Eskişehir Valiliği Eskişehir 1. Selçuklu Eserleri Bildirileri, Eskişehir 1990, ss. (31-39).

PİLANCI, Hülya, "Eskişehir Çevresindeki Yer Adları Üzerine Bir İnceleme", **I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı**, 12-15 Mayıs 2004, T.C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2005, ss. (249-255).

SAY, Yağmur, "Anadolu'nun Türkleşmesi Ve İslamlaşmasında Önemli Bir Kült Kimlik: Şücaaddin Veli (Sultan Varlığı)", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi**, C. 37, Ankara 2006, ss. (99-134).

SİVAS, Taciser Tüfekçi, "Phrygler (Frig) Ve Eskişehir Çevresindeki Phryg Vadileri'ne Genel Bir Bakış", **Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I (2-4 Kasım 1998)**, T.C. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2001, ss. (93-109).

SUNGU, İhsan, "Eskişehir Kitabeleri", **Türk Tarih Arkeologya Ve Etnografya Dergisi**, Sayı: II, İstanbul 1934, ss. (262-268).

SÜMER, Faruk, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi", **Belleten**, C.XXIV, S. 93, 1960, ss. (567-594).

_____, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S. 1, Ankara 1969, ss. (1-147).

ŞAHİN, Sencer, "Phrygia Epiktetos", **IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara 1986, ss. (265-268).

TOPAL, Mehmet ve Kamil Çolak, "Eskişehir Zaviyelerine Dair Tespitler", **Alevilik Araştırmaları Dergisi**, S. 9, 2015, ss. (51-74).

TRITTON, A. S. and H.A.R. Gibb, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", **Journal of the Royal Asiatic Society Great Britain and Ireland**, No. 1, 1933, pp. (69-101).

TURAN, Refik, "13. Yüzyıl Anadolu Buhranı Ve Ayakta Kalan Güçler", **Erdem**, C. 8, S. 23, 1996, ss. (529-539).

TÜTÜNCÜ, Mehmet, "Seyitgazi Kurt Abdâl Vakfiyesi-1369 Yılı", **Düşünce ve Tarih Dergisi**, Mayıs 2015, ss. (16-23).

UYAR, Mustafa, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer Ve Nitelikleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 49, S. 1, 2009, ss. (33-47).

C. Tezler

ADIGÜZEL, İsmail, **Tarihte Mihaliççik (XVI.-XIX. Yüzyıl)**, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007.

AVCI, Abdülhamit, **Eskişehir'deki Selçuklu Eserleri Ve Kitabeleri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007.

BOZ, Cem, **Saltanat Nâibi Eminüddîn Mikâîl'in Hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi'ndeki Yeri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

ERDEM, İlhan, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)**, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

İZNİK, Erkan, **Roma İmparatorluğu Döneminde Frigya Epiktetos Merkezlerinde (Dorylaeum, Nacolea, Midaeum, Cotiaem, Aezani) Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapı**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2006.

KAVLAKOĞLU, Melike, **Phrygia Epiktetos Kentlerinden Dorylaion-Dorylaeum Antik Kenti**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2005.

KOCA, Hamiyet, **Osmanlı Hâkimiyetinde Sivrihisar Kazası**, T.C. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2019.

ÖZMAN, Recep, **Eski Anadolu Tarihinde Galatlar**, T. C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1999.

SAĞIN, Neslihan, **Seyitgazi İlçesindeki Ortaçağ Yapıları**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

SİVAS, Tacîser Tüfekçi, **Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

ŞAHİN, Cemile, **XIII. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar**, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

UYAR, Mustafa, **İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı**, Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

D. Ansiklopediler

AĞARI, Murat, "Ya'kûbî", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, ss. (287-288).

AKSOY, Hasan, "Dursun Fakîh", **DİA**, C. 10, İstanbul 1994, ss. (7-8).

ALBAYRAK, Nurettin, "Nasreddin Hoca", **DİA**, C. 32, İstanbul 2006, ss. (418-420).

el-ALEVÎ, Abdülaziz, "İbn Fazlullah el-Ömerî", **DİA**, C. 19, İstanbul 1999, ss. (483-484).

ALGAR, Hamid, "Kübreviyye", **DİA**, C. 32, İstanbul 2006, ss. (500-506).

BAŞAR, Fehamettin , " Ertuğrul Gazi", **DİA**, C. 11, İstanbul 1995, ss. (314-315).

BORATAV, Pertev N., "Battal", **MEBİA**, C. 2, Eskişehir 1997, ss. (344-351).

BOSTAN, İdris, "İzmit", **DİA**, C. 23, İstanbul 2001, ss. (536-541).

DARKOT, Besim, "Eskişehir", **MEBİA**, 4. cilt, İstanbul 1977, ss. (384-387).

DEMİRKENT, Işın, "Bizans", **DİA**, C. 6, İstanbul 1992, ss. (230-244).

_____, "Haçlılar", **DİA**, C. 14, İstanbul 1996, ss. (525-546).

DENKNALBANT, Ayşe, "Seyyid Battal Gazi Külliyesi", **DİA**, C. 37, İstanbul 2009, ss. (51- 54)

_____, "Şeyh Şücaüddin Külliyesi", **DİA**, C. 39, İstanbul 2010, ss. (70-71).

EMECEN, Feridun, "Akça Koca", **DİA**, C. 2, İstanbul 1989, ss. (224).

_____, "Süleyman Paşa", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, ss. (94-96).

_____, "Timurtaş Paşa", **DİA**, C. 41, İstanbul 2012, ss. (185-186).

FAYDA, Mustafa, "Bedevî", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, ss. (311-317).

GÖDE, Kemal, "Eretnaoğulları", **DİA**, C. 11, İstanbul 1995, ss. (295-296).

GÜNEŞ, Ahmet, "İznik", **DİA**, C. 23, İstanbul 2001, ss. (545-547).

HUART, Clement Imbault, "Bursuk", **MEBİA**, C. 2, Eskişehir 1997, ss. (819-820).

İNALCIK, Halil, "Murad I", **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, ss. (156-164).

_____, "Osman I", **DİA**, C.33, 2007, ss.(443-453).

_____, "Orhan", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, ss. (375-386).

İZGİ, Cevat, "Herevî", **DİA**, C. 17, İstanbul 1998, ss. (221-222).

KARA, Mustafa, "Ahmed el-Bedevî", **DİA**, C. 2, İstanbul, 1989, ss. (47-48).

_____, "Bedeviyye", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, ss. (318-319).

KARAMAN, Hayreddin, "Fakîh", **DİA**, C. 12, İstanbul 1995, ss.(126-127).

KARPUZ, Haşim, "Şehâbeddin Sühreverdî Külliyesi", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, ss. (420-421).

KAZICI, Ziya, "Ahîlik", **DİA**, C. 1, İstanbul 1988, ss. (540-542).

KOÇ, Aylin, "Sinan Paşa", **DİA**, C. 37, İstanbul 2009, ss. (229-231).

KRAMERS, J. H., "Sultân-Önü", **MEBİA**, C. 11, Eskişehir 1997, ss. (35).

- KUCUR, Sadi, "Cacaoğlu Nûreddin" **DİA**, C. 6, İstanbul 1992, ss. (541-542).
- MORDTMANN, J. H.-Fr. Taeschner, "Eskishehir", **The Encyclopaedia of Islam**, Edt. B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht, Volume: II, E. J. Brill, Leiden 1991, pp. (715).
- OĞUZOĞLU, Yusuf, Feridun Emecen, "Eskişehir", **DİA**, C. 11, İstanbul 1995, ss. (398-401).
- ÖNGÖREN, Reşat, "Sühreverdüyye", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 42-45, ss. (42-45).
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Danişmendliler", **DİA**, C. 8, 1993, ss. (469-474).
- _____, "Porsuk", **DİA**, C.34, İstanbul 2007, ss. (325-326).
- Sevim, Ali, "Artuk b. Eksük", **DİA**, C. 3, İstanbul 1991, ss. (414-415).
- _____, "Süleymanşah I", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, ss. (103-105).
- SEVİN, Veli, "Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıçtan Pers Egemenliğine Kadar", **Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- SEZGİN, İbrahim, "Sivrihisar", **DİA**, C. 37, 2009, ss. (289-291).
- SÜMER, Faruk, "Karamanoğulları", **DİA**, C. 24, İstanbul 2000, ss. (454-460).
- _____, "Anadolu Selçukluları (1075-1308)", **DİA**, C. 36, İstanbul 2009, ss. (380-384).
- _____, "Türkmenler", **DİA**, C. 41, İstanbul 2012, ss. (607-611).
- ŞAHİN, Haşim, "Yahşi Fakîh", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, ss. (180-182).
- _____, "Otman Baba", **DİA**, C. 34, İstanbul 2007, ss. (6-8).
- ŞAHİN, Kamil, "Edebâli", **DİA**, C. 10, İstanbul 1994, ss. (393-394).
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Murad I", **MEBİA**, 8. Cilt, İstanbul 1971, ss. (587-598).
- ÜREKLİ, Muzaffer, "Celâyirliiler", **DİA**, C. 7, İstanbul 1993, ss. (264-265).

VARLIK, Mustafa Çetin, "Germiyanoğulları", **DİA**, C. 14, İstanbul 1996, ss. (33-35).

YILMAZ, Hasan Kamil, "Aziz Mahmud Hûdayî", **DİA**, C., 4, İstanbul 1991, ss. (338-340).

_____, "Şehâbeddin Sühreverdî", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, ss. (40-42).

YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Ertuğrul Gâzî", **MEBİA**, 4. Cilt, İstanbul 1977, ss. (328-337).

"Ahmet Bedevî", **Türk Ansiklopedisi**, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1968, ss. (249).

"Bedevîler", **Türk Ansiklopedisi**, C. VI, Milli Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 1953, ss. (3).

"Bedevîlik", **Türk Ansiklopedisi**, C. VI, Milli Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 1953, ss. (3-4).

"Eskişehir", **Yurt Ansiklopedisi**, 4. cild, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982.

E. Sözlükler

ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kamusü'l-Alam**, C. 2, Mihran Matbaası, İstanbul 1889, s.937-938.

_____, **Kamusü'l-Alam**, C. 4, Mihran Matbaası, İstanbul 1894, s. 2600.

The Oxford Dictionary of Byzantium, "Artabasdos", Editor in Chief: Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York-Oxford, 1991, Volume: 1, p. 192.

_____, "Amorion", Volume: I, p. 79-80.

_____, "Malagina", Editor in Chief: Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York-Oxford, 1991, p. 1274.

_____, "Nakoleia", Volume: 2, pp. 1434.

_____, "Nicea", Volume: 2, pp. 1463-1464.

The Oxford Dictionary of Byzantium, "Botaneiates", Volume: 3, p. 1479.

_____, "Roussel de Bailleul", Volume: 3, ss. (1814-1815).

F. Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, Kütahya, Kara-Hisâr-i Sâhib, Sultân-önü, Hamîd ve Ankara Livâları, Hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Sıddık Çalık, Mustafa Karazeybek, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın nu: 13, Defter-i Hâkânî Dizisi-1, Ankara 1993.

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) <Dizin ve Tıpkıbasım>, Hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Mustafa Karazeybek, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın nu: 27, Defter-i Hâkânî Dizisi-II, Ankara 1995.

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Tıpkıbasım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın no: 12, Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Tıpkıbasım, Yayın no: 21, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994.

Ankara Vilayeti Sâlnâme-i Resmîsi 1325 (1907), Haz. Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, Türkoğlu Ömer, Ethem Coşkun, Ankara 1995.

ALTINAY, Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Sultan Öyüğü", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, Nr. 3, (80), İstanbul 1340, ss. (129-141).

GÖKÇE, Turan, "Anadolu Vilâyeti'ne Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri" **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. IX, S.1, İzmir 1994, ss. (215-259).

G. İnternet Kaynakları

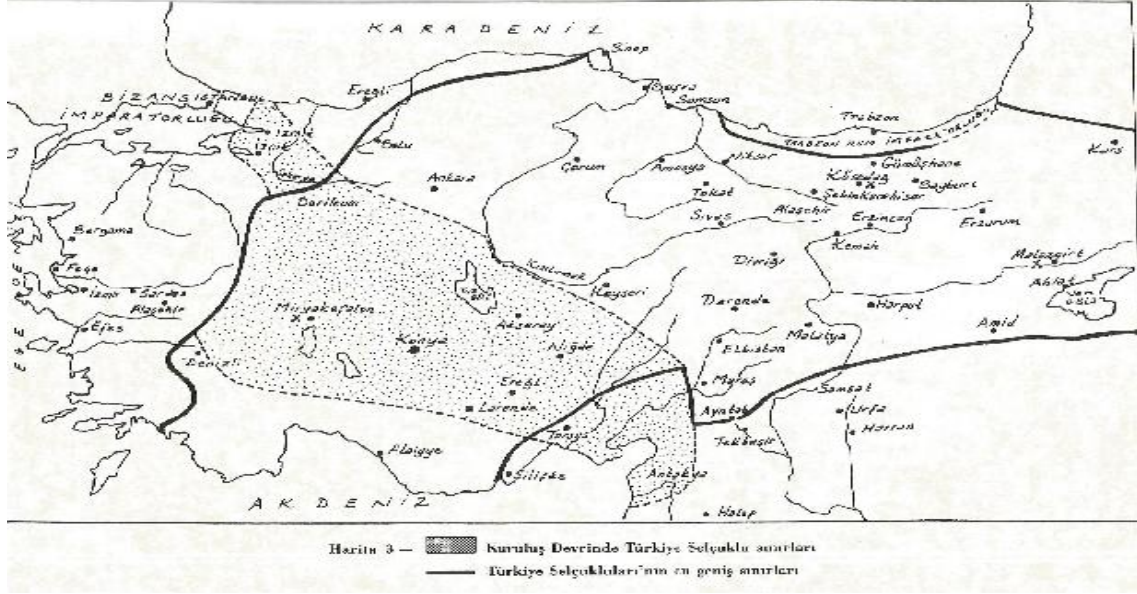
<http://www.eskisehir.net.tr/galeri/resim.asp?fotoid=5873>(Erişim Tarihi: 04. 05. 2020).

<https://sivrihisar.bel.tr/gezilecek-yerler/alemsah-kumbeti/>(Erişim Tarihi: 04. 05. 2020).

<https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-158062/karacahisar-kalesi--osmanlinin-ilk-fethettiği-kale.html> (Erişim Tarihi: 04. 05. 2020).

EKLER

HARİTALAR

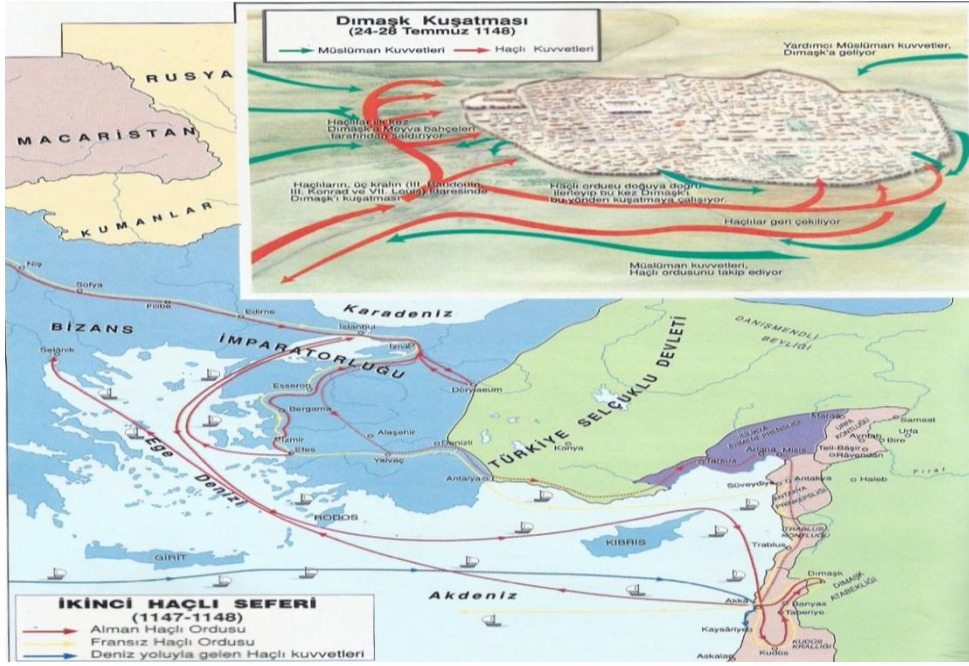
Anadolu Selçuklu Devleti Sınırları⁵⁷⁰.

I. Haçlı Seferi Ordularının Anadolu'da İzlemiş Oldukları Güzergah⁵⁷¹.

⁵⁷⁰ Sevim-Merçil, a.g.e., Harita 3.

⁵⁷¹ Demirkent, Haçlı Seferleri, s. 28.

II. Haçlı Seferi Ordularının Anadolu Güzergahı⁵⁷²

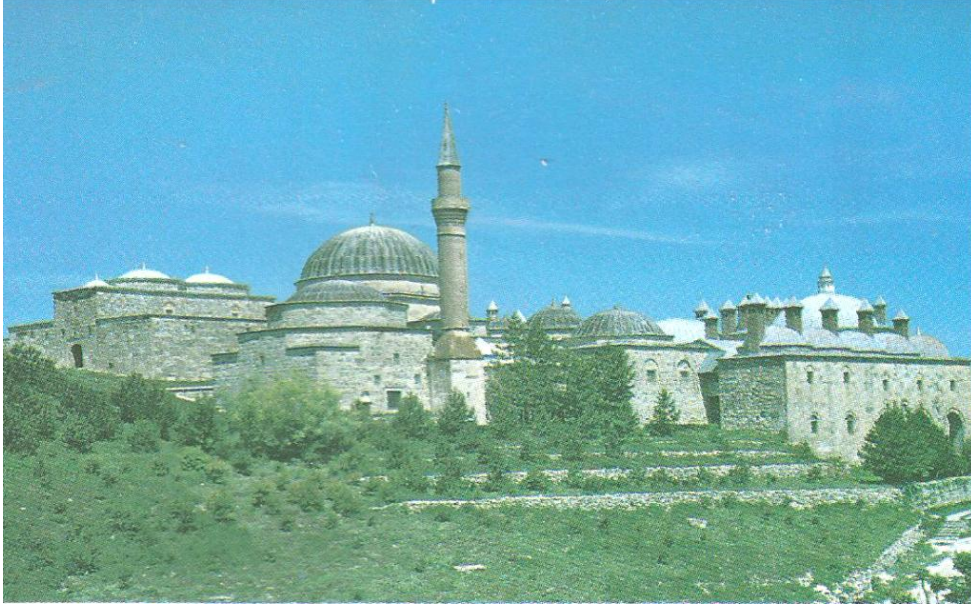

1101 Yılı Seferine Katılan Haçlı Ordularının Anadolu'da İzlemiş Oldukları Yollar⁵⁷³

⁵⁷² A.g.e., s. 114.

⁵⁷³ Demirkent, a.g.e., s. 65.

RESİMLER

Seyyid Battal Gazi Külliyesi⁵⁷⁴

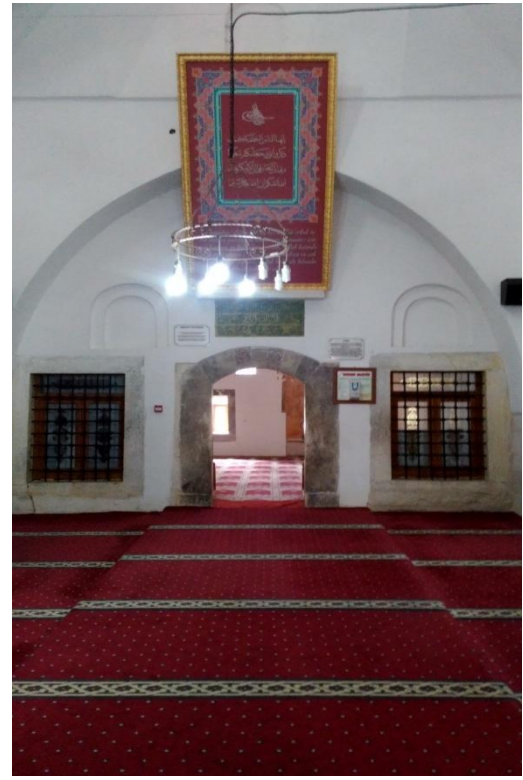

Seyyid Battal Gazi ile Elenora'nın Kabirleri

⁵⁷⁴ Albek, a.g.e., s. 342.

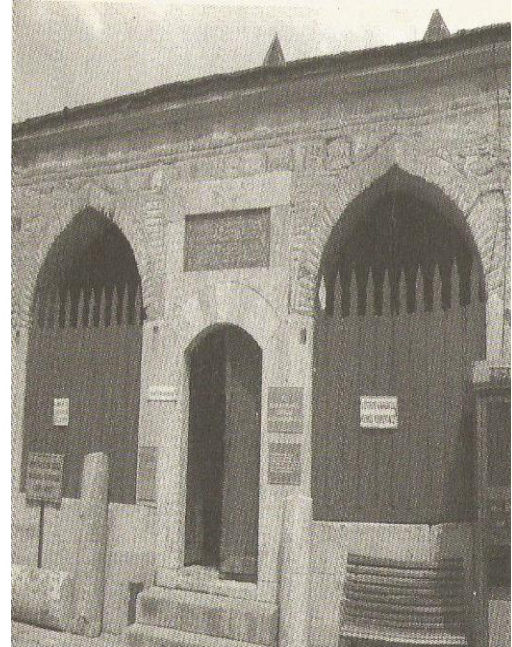
Ümmühan Hatun'un Kabri

604/1207-8 Tarihi Cami

Çoban Baba'nın Kabri

Bektâşi Dergâhı

Seyyid Battal Gazi Külliyesi İçerisinde Bulunan Kurd Abdâl Vakfiyesi⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ Tütüncü, a.g.m., s. 18.

Yunus Emre'nin Demiryolu Hattı Kenarındaki İlk Kabri

İkinci Kabir Yeri

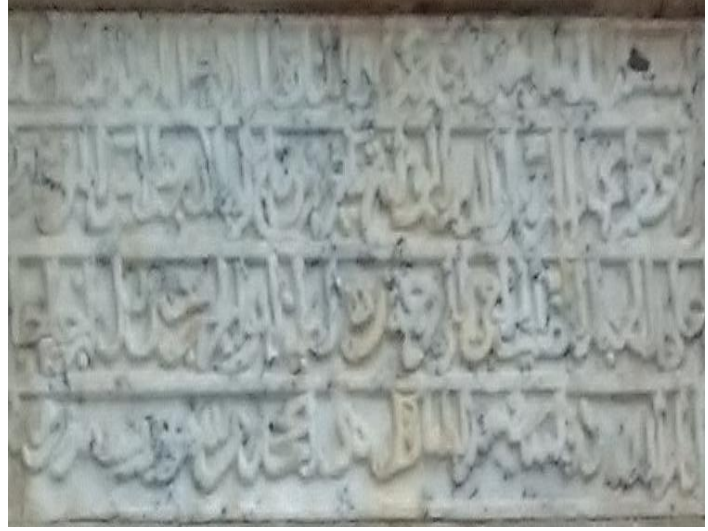
Üçüncü Kabir Yeri

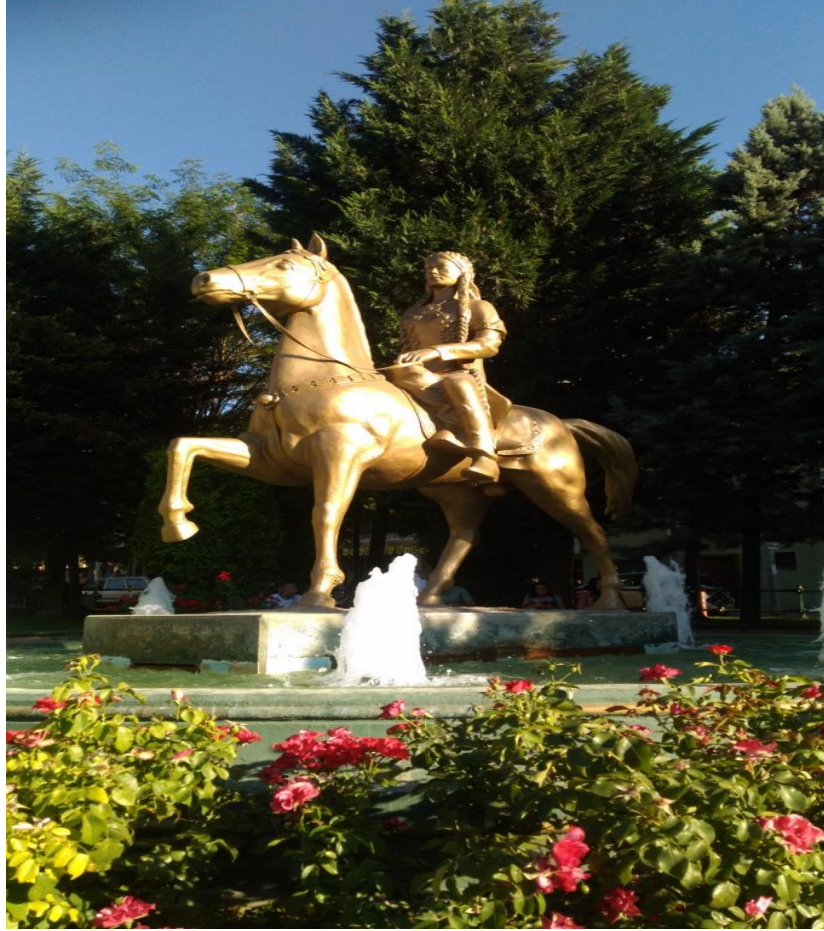
Odunpazarı Mezarlığı İçerisindeki Şeyh Edebâli Kabri

Şeyh Şehabeddin Sühreverdî Türbesi

Aleaddin Camii ve Eski Minare Kaidesi Üzerindeki Kitabe

Mal Hatun Heykeli

Şeyh Nusreddin (Tezveren Dede) Türbesi

Ak Camii

Şarhöyük Kazı Alanı⁵⁷⁶

⁵⁷⁶ <http://www.eskisehir.net.tr/galeri/resim.asp?fotoid=5873> (Erişim Tarihi: 04. 05. 2020).

Karacahisar Kalesi⁵⁷⁷

Aleşhâh Kumbeti-Sivrihisar İlçe Merkezi⁵⁷⁸

⁵⁷⁷ <https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-158062/karacahisar-kalesi--osmanlinin-ilk-fethettigi-kale.html> (Erişim Tarihi: 04. 05. 2020).

⁵⁷⁸ <https://sivrihisar.bel.tr/gezilecek-yerler/alesah-kumbeti/>(Erişim Tarihi: 04. 05. 2020).